

GERARD CARCELLER I BARRABEIG

LA BARONIA DE QUERALT AL SEGLE XV

**Organització del territori i gestió
econòmica d'un espai feudal**

GERARD CARCELLER I BARRABEIG

LA BARONIA DE QUERALT AL SEGLE XV

**Organització del territori i gestió
econòmica d'un espai feudal**

[publicacions]
ur v

Consell Comarcal
de la Conca de Barberà

Montblanc, Tarragona, 2018

GERARD CARCELLER I BARRABEIG (Reus, 1968) es llicencià en Geografia i Història a la Universitat de Barcelona (Facultat de Filosofia i Lletres de Tarragona) l'any 1991. Durant el bienni 1994-96 realitzà el programa de doctorat L'ocupació del territori: interpretacions historiogràfiques, organitzat per la Universitat Rovira i Virgili, on llegí la seva memòria de llicenciatura l'any 1996. Especialitzat en temes d'història medieval, ha publicat alguns articles en diverses publicacions i ha participat com a ponent en diversos congressos, seminaris, aules d'estudi i cursos d'especialització. Actualment compagina les tasques de recerca amb la docència i està elaborant la seva tesi doctoral centrada en l'organització del territori i la gestió econòmica de la baronia de Queralt als segles XIII-XV.

EDITA:

CONSELL COMARCAL DE LA CONCA DE BARBERA
C/ Sant Josep, 18 - 43400 Montblanc

PUBLICACIONS UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
Av. Catalunya, 35 - 43002 Tarragona

1a edició en paper: 1998

1a edició digital: abril de 2018

Assessorament lingüístic: Servei Comarcal de Català

Fotografies: Joan Morgades

Imatge de la coberta: "Conducte d'aigua del castell de Queralt (Bellprat)", d'Àngela Llop < <https://bit.ly/2uKGzny> >

ISBN en paper: 84-605-8115-2 (Consell Comarcal Conca de Barberà)

ISBN digital: 978-84-8424-673-2 (Universitat Rovira i Virgili)

Dipòsit Legal: T-1546-1998

TAULA

Llista de mapes, quadres i gràfics	vii
Presentació	ix
Pròleg	xi
Prefaci	xv

L'ORGANITZACIÓ DE L'ESPAI FEUDAL

I.	EL GRAN DOMINI	3
I.1	<i>Delimitació del gran domini</i>	
I.2	<i>Els elements constitutius</i>	
1.2.1	Els castra i les quadres	
1.2.2	La vila	
1.2.3	Els loci	
1.2.4	Els masos	
1.2.5	Altres elements de cohesió i articulació de l'espai feudal: espais d'irrigació i vies de comunicació	
2.	LA PETITA EXPLOTACIÓ CAMPEROLA	61
2.1	<i>La transcendència de la petita explotació</i>	
2.2	<i>Característiques de la petita explotació: els conreus</i>	
2.3	<i>Característiques de la petita explotació: les dimensions</i>	
2.4	<i>Característiques de la petita explotació: dispersió o concentració</i>	
2.5	<i>Característiques de la petita explotació: els preus</i>	

ELS MECANISMES D'EXACCIÓ I CONTROL

3. L'EMFITEUSI I LES SEVES CONSEQÜÈNCIES 95
 - 3.1 *Definició i exemples. Establiments i sostracció senyorial*
 - 3.2 *Els pagaments emfitèutics: els censos*
 - 3.2.1 L'extensió dels pagaments
 - 3.2.2 Tipologia i valoració dels censos emfitèutics
 - 3.2.3 Distribució dels censos emfitèutics sobre l'espai agrícola
 - 3.3 *Els drets de traspàs*
4. LA PERCEPCIÓ DE DELMES I PRIMÍCIES 143
5. ELS MONOPOLIS SENYORIALS 155
 - 5.1 *Els molins*
 - 5.2 *Drets sobre el pasturatge, la cacera i l'explotació silvícola*
 - 5.3 *Imposicions sobre el bestiar*
 - 5.4 *Gravàmens referents a intercanvis comercials*
6. ALTRES TAXES I CONTRIBUCIONS ESPECIALS 173
7. SERVEIS I PRESTACIONS PERSONALS 181
8. CONDICIÓN SOCIAL I JURÍDICA DEL CAMPEROLAT DE LA BARONIA DE QUERALT 189
9. CONCLUSIONS 197

ANNEXOS

- Mapes, quadres i gràfics 209
- Quadre de fonts 229
- Índex onomàstic 231

LLISTAT DE MAPES, QUADRES I GRÀFICS

Mapes

1. Localització aproximada –sobre divisions municipals actuals– de l'antiga baronia de Queralt, 209
2. Localització dels principals nuclis de població de la zona 210
3. Localització dels molins fariners de Santa Coloma de Queralt 211
4. Localització de les principals partides de Santa Coloma 212

Quadres

1. Distribució cronològica de la documentació 213
2. Poblament dels *loci* a la baronia de Queralt 214
3. Relació dels masos documentats a la baronia de Queralt 215
4. Nombre de tinences distribuït segons les diferents partides de Santa Coloma 216
5. Tipologia dels conreus de les diferents partides de Santa Coloma 217
6. Aproximació a les dimensions de les tinences de la baronia de Queralt 218
7. Relació de tinences al terme d'Aguiló 219
8. Relació de cartes d'establiment (censos i entrades) 220
9. Relació de censos emfitèutics. Tipologia i distribució en la documentació 220
10. Distribució dels censos emfitèutics segons diferents intervals (en punyeres) 221
11. Relació del valor dels censos emfitèutics respecte al preu de venda dels béns 222
12. Distribució de les peces i els censos en les partides de Santa Coloma 223

13. Repartiment del delme segons el capbreu d'Aguiló 224
14. Repartiment del delme i la primícia segons el capbreu de Santa Coloma 225
15. Participació anual dels Santafè en la recaptació de la quèstia 225

Gràfics

1. Distribució de tinences camperoles (Santa Coloma) 226
2. Distribució de tinences camperoles (Aguiló) 227
3. Preus de les peces de terra 228

PRESENTACIÓ

Presentar el llibre que teniu entre les mans representa, per al Consell Comarcal, una gran satisfacció. Aquesta obra suposa una aportació important al coneixement històric de la comarca i especialment per a la zona de la Baixa Segarra. L'autor palesa en aquest treball la seva sòlida formació acadèmica. I deixa constància de la seva estima per a la nostra terra. No es podria entendre sinó fos així la gran dedicació i l'esforç de la recerca i d'elaboració que li ha suposat la realització d'aquest estudi.

El volum que teniu entre les mans és la síntesi, reelaborada, del treball que va servir al jove autor com a tesi de llicenciatura. En ell Carceller estudiava amb rigor i amb profunditat l'economia i la societat del domini que la noble família dels Queralt centralitzava a l'entorn de la vila de Santa Coloma durant el turbulent segle xv. Un període especialment sensible i important de la història no només de Santa Coloma sinó també de tot el nostre país.

Aquest treball va ser guardonat amb el premi Aires de la Conca de l'any 1997. El jurat qualificador estava presidit pel conseller comarcal de Cultura, Joventut i Esports, Josep M. Ferrer Pujadas, i en formaven part Josep M. Sans Travé, director de l'Arxiu Nacional de Catalunya; Josep M. Sabaté Bosch, professor de la Universitat Rovira i Virgili; Jaume Felip i Sánchez, president del Centre d'Estudis de la Conca de Barberà; i, Antoni Carreras Casanovas, president del Centre d'Estudis Locals de l'Espluga de Francolí. Actuà com a secretari Josep Maria Porta Balanya, director de l'Arxiu Històric Comarcal de Montblanc. A tots ells l'agraïment del Consell Comarcal per haver acceptat la responsabilitat que comporta sempre el fet de formar part d'un jurat.

L'objecte d'aquest premi (de caràcter biennal) és fomentar la realització de recerca sobre la nostra comarca i la difusió d'aquestes investi-

gacions a través de la publicació del treball guanyador. Amb el present volum hem arribat ja a la quarta edició. Per tant, crec que és un premi consolidat i que, amb la perspectiva dels volums publicats, està assolint amb escreix el motiu pel qual fou creat.

JOSEP M. RIBA I SATORRAS

President del Consell Comarcal de la Conca de Barberà

PRÒLEG

És per a mi un plaer i una veritable satisfacció escriure aquestes línies introductòries. L'estudi que presenta aquest llibre fou la tesina de llicenciatura de Gerard CARCELLER, defensada amb rigor el febrer de 1996, davant d'una comissió formada pel Dr. Antoni FURIÓ, de la Universitat de València; el Dr. Joan J. BUSQUETA, de la Universitat de Lleida, i jo mateixa, amb la qual va obtenir un merescut excel·lent per unanimitat. Dic merescut amb clar coneixement de causa: l'autor, alumne meu des dels cursos 89-90 i 90-91 –els primers de docència pròpia a la Universitat Rovira i Virgili i els seus darrers anys de carrera– mostrà des d'aleshores, un notable interès pels temes d'història medieval. Començà fent un treball de curs sobre els jueus i el crèdit a Santa Coloma, i l'any després amplià els seus coneixements en un altre treball centrat en les exaccions agràries.

Cal ressaltar aquests inicis, car, des del meu punt de vista, cap recerca històrica seriosa s'improvisa d'un dia per a l'altre. Ans al contrari, requereix temps de lectures, d'apropament a les fonts d'arxiu i, sobretot, digerir bé tot el que es llegeix i els suggeriments que la mateixa documentació ens proporciona. L'obra que teniu a les mans, doncs, és fruit de sis anys de reflexió i d'assoliment gradual, ininterromput, de tècniques i de coneixences. Llarg camí, però necessari, a fi de poder donar els resultats que hom desitja per a qui es dedica a l'ofici de la reconstrucció del nostre passat. He de sumar a aquest esforç, de per si ben important, haver realitzat els cursos de doctorat i la investigació treballant en una feina del tot aliena, cosa que transparenta, absolutament, l'estima per la tasca de recerca, més encara quan les possibilitats d'accés a una plaça universitària són inexistents i, encara pitjor, quan la investigació no és prou avaluada –o gairebé menyspreada– als centres de secundària.

Deixant de banda aquestes observacions, no per poc importants, sinó perquè res poden solucionar per al futur dels nostres més preuats alumnes, amb el desgrat que tot plegat comporta, crec important lloar des d'aquí la tasca que està portant el Consell Comarcal de la Conca de Barberà, en especial amb aquest premi, Aires de la Conca, el darrer dels quals ha estat guanyat per l'autor, altra vegada un reconeixement correcte pel treball ben fet. Important iniciativa del Consell Comarcal per al millor coneixement de la història local.

Local. Aquest terme ha estat titllat, des d'estructures academicistes, de quasi *petita història*, no important, sense rellevància. Quina absurditat! Com es pot pretendre fer històries universals sense la presència de cadascun dels territoris que la conformen? No només dels que més tard seran els estats genèsi del futur mapa europeu, sinó, alhora, de qualsevol altre àmbit per petit que sigui, de la seva inherent estructura interna i de les evolucions específiques que allà es donaren. Menystenir la història local prové de lluny: especialment pensant en la figura de l'erudit local, personatge que podia ser el rector del poble, un fabricant o un mestre d'escola, els quals dedicaren part del seu temps a elaborar la monografia del lloc, amb més o menys èxit. Malgrat les queixes, cal considerar també, des d'aquí, la seva labor, potser no massa professional i sempre d'aficionat, però tantes vegades valuosa, no pels continguts en si, sinó per la recuperació i la transmissió de la nostra arqueologia de la memòria.

Un estudi, doncs, d'àmbit espacial i temporal reduït, la baronia de Queralt al segle xv. Estudi que es basa, tal com el mateix autor subratlla, en dos components bàsics: l'espai i la seva gestió econòmica. Quan entra en l'organització de l'espai feudal, concreta quins són els elements constitutius, primer des de la perspectiva de l'anomenat gran domini, fins a la problemàtica de la petita explotació pagesa: conreus, dispersió, concentració, preus del mercat de la terra, entre d'altres. La segona part se centra en l'anàlisi de l'explotació del territori que fan els feudals, emprant per a tal fi l'avaluació dels contractes agraris i els pagaments en forma de censals, cercant definir, a la vegada, l'estatus juridicoeconòmic que la societat pagesa queralenca tenia al quatre-cents.

En conjunt, la tesi de llicenciatura és, en certa manera, hereva de plantejaments de la tradició de geografia clàssica, ampliant aquestes directrius en la voluntat d'aprehensió de l'espai, d'un espai viscut, com el fruit de l'acció dialèctica o convergent de les classes socials. Territori que esdevé objecte de coneixement: els diferents indrets, els camins, les relacions mútues de la gent que hi habita, els productes de les tasques agrícoles, tot conforma aquesta nova via d'apropament al passat medieval, via fonamental per a la comprensió de la societat i de les seves transformacions.

Les fonts documentals utilitzades cal igualment enunciar-les, en particular per dues qüestions: d'una banda, la dificultat. Els medievalistes sabem que utilitzar fons notariais de la baixa edat mitjana representa un esforç afegit, car la lectura no és gens fàcil. De l'altra, la quantitat de documents tractats, uns 400 procedents dels registres dels notaris i dos capbreus, un conservat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó i l'altre, a l'Arxiu Històric de Tarragona. Ambdós proporcionen dades de gran qualitat informativa, ja que posen en evidència les rendes dels senyors (Gaspar i Guerau de Queralt), del rector de Santa Coloma (Pere Pelegrí) i del castlà d'Aguiló (Joan de Boixadors). La documentació s'ha sistematitzat i convenientment informatitzat dividint-la en tres apartats: el primer fa referència a la possessió i transmissió de la terra; el segon, al crèdit i l'endeutament camperol, i el tercer, als aspectes socials.

L'autor ens assenyalava algunes de les seves conclusions, dient clarament que ens trobem davant d'una primera aproximació, com tota primera recerca ha de ser. L'espai feudal en què la seva investigació es desenvolupa es mostra com una entitat territorial amb un component jurisdiccional nítid, una estructura política privada que rep el nom de baronia, però sobretot com una entitat compacta i articulada pel que fa a la gestió i fiscalització econòmica, en les seves mateixes paraules, "com una autèntica màquina d'extracció de renda". Un panorama agrari caracteritzat per una constant pressió fiscal i per una desigual incidència d'aquesta en la població.

Fa bastants anys, el Dr. Josep M. SALRACH, en un manual encara en ús, escrivia: "Com ja hem fet en capítols anteriors, des d'un punt de vista social i demogràfic hem de distingir també entre els pagesos de la

Catalunya Vella i els de la Catalunya Nova. La Catalunya Vella, que per al jurista Pere Albert (segle XIII) comprenia ‘tot lo bisbat e quax la meytat del bisbat de Barcelona, que és part lo flom de Llobregat vés orient, e la major part del bisbat de Vich’, des de l’Any Mil havia estat allunyada de les activitats militars i repobladores i en ella s’havia exercit més fàcilment la pressió senyorial... El contrast amb la Catalunya Nova era colpidor; aquí, els senyors que en van dirigir la conquesta el segle XII, com que necessitaven atreure repobladors que conreassin les noves terres i les defensessin, van crear viles noves –més que masos– dotades de privilegis col·lectius en els quals es registraven els drets i les obligacions dels pagesos; aquests, arribat el moment, van poder mostrar aquests documents per a oferir resistència a la pressió senyorial. Com els de la Vella, els pagesos de la Catalunya Nova no serien aloers (la terra no els pertanyia plenament), però, a diferència dels anteriors, els seus pagaments rendals serien més reduïts i, sobretot, no coneixerien les servituds”.

Sortosament, des del 1982 fins enguany, mercès a recerques en profunditat, coneixem molt millor la situació de la Catalunya Nova, cosa que ens permet dissentir de la presentació d’una situació tan privilegiada. Potser així fou en un principi, quan calia endegar la política d’atracció poblacional, però més tard empitjora, es donen condicions de tinença feixuga, malgrat ser considerades anòmales per la historiografia més tradicional. Agustí ALTISENT i Paul H. FREEDMAN les copsaren en alguns llocs de la Conca, concretament a l’Espluga de Francolí i la Guàrdia dels Prats, ja al segle XIII. Gerard Carceller ens demostra com, en ocasions, són força més esteses i més habituals durant la primera meitat del segle XV, cosa que ens indica que el procés de feudalització s’ha aguditzat. És cert que no hi ha remences, però la pressió senyorial s’ha enfortit des del punt de vista de l’extracció econòmica i de la prestació de serveis. Per cloure, vull animar l’autor a continuar amb la investigació que, fins ara, tan bons resultats ha aconseguit. Serà un bé valuós per al desenvolupament equilibrat de la història medieval de Catalunya.

Tarragona, juny de 1998

CORAL CUADRADA

Universitat Rovira i Virgili de Tarragona

PREFACI

El present treball intenta ser una aproximació a l'estudi d'un espai feudal —la baronia de Queralt— en un període específic de la seva trajectòria històrica —la primera meitat del segle xv—. La nostra intenció és, en principi, esbrinar el funcionament d'una sèrie d'aspectes organitzatius d'aquest marc espacial: els que fan referència a algunes relacions socials i econòmiques desenvolupades a la vila de Santa Coloma de Queralt, epicentre del domini, i per extensió, a tota la baronia. D'aquesta manera hem intentat elaborar, a partir d'una realitat territorial a petita escala (allò que s'ha anomenat «l'observatori local»), una anàlisi d'alguns aspectes i problemes agraris considerats fonamentals per tal de poder concebre la realitat pagesa baixmedieval. Pretenem que els interrogants que ens plantejem i les hipòtesis que suggerim tinguin un abast molt més general que el de l'estricta marc territorial de l'alta conca del Gaià i, en conseqüència, esperem que les respostes que donem puguin aplicar-se més enllà de l'estricta àmbit local i, fins i tot, tinguin valiseda per altres àrees de la reiteradament anomenada «Catalunya Nova».¹

Així doncs, la recerca que tot seguit presentem s'emmarca en l'àmbit de la història social i econòmica del món rural baixmedieval, prenent com a tema central d'anàlisi i principal element d'estudi les estratègies d'estructuració, gestió i explotació econòmica que actuaven en un espai feudal concret i particular. Cal entendre aquest treball com un primer pas, una primera aproximació, centrada i basada en unes qüestions particulars, que constitueix el punt de partida al qual caldrà afegir posteriorment altres projectes de recerca que permetin abordar el problema agrari baixmedieval en la seva globalitat, des d'una perspectiva molt

¹ Som reticents a l'ús d'aquesta denominació tal com tradicionalment ha estat entesa (terres meridionals del Principat amb unes particularitats econòmiques, socials i, sobretot, jurídiques distintes de les d'àrees més septentrionals). Acceptem, per ara, la definició estrictament geogràfica d'aquest concepte. Més endavant ja entrarem a fons en aquesta qüestió.

més general, integradora i conseqüent. Així doncs, quins són els aspectes en què s'ha centrat la nostra recerca? Fonamentalment dues qüestions: per una banda l'espai i, per altra, la seva gestió econòmica.

L'àmbit espacial, ha estat concebut com un element organitzat, estructurat i totalment funcional al llarg de tota la primera part d'aquest treball. Un marc físic i, sobretot, un acotament econòmic on es desenvolupen les relacions de producció entre un grup social dominant (els feudals) i un altre que, tot i que heterogeni, constitueix la classe productora i dominada (la comunitat rural). És en aquest context on apareixen, entre altres relacions, tot el conjunt d'estratègies que tenen com a finalitat l'extracció i la sostracció, per part de la classe hegemònica, de la màxima quantitat possible d'excedent (ja sigui en forma de treball, en producte o en metàl·lic) generat per la classe productora. L'espai feudal, com veurem més endavant, adquireix la forma de gran domini, de senyoria, de gran propietat detinguda de forma eminent. Territorialment l'antiga baronia de Queralt era un espai físic que, com a resultat de successives ordenacions administratives dutes a terme al llarg de l'època moderna i contemporània, avui es localitzaria entre les comarques de la Conca de Barberà, l'Anoia i la Segarra². Els habitants d'aquests indrets —Santa Coloma de Queralt, Aguiló, Rauric, Bellprat, Montargull,..— prefereixen ser identificats amb una realitat diferent de la que els atribueixen els mapes institucionals, i els és grat sentir-se compromesos amb el territori de la baixa Segarra que, possiblement, defineixi amb més precisió tota la tradició geogràfica, històrica i cultural d'aquestes terres i la seva gent. A aquesta entitat territorial i, repeteixo, també econòmica, hem dedicat la primera part del present treball. En el primer capítol procurem fixar i delimitar l'abast i l'envergadura d'un espai de gestió feudal (la baronia de Queralt) mentre que, alhora, intentem entreveure quins són els elements que el constitueixen (els *castra*, la vila de Santa Coloma, els assentaments humans que apareixen definits com a *loci*, les *quadres* que s'es-

² La major part dels llocs que formaven l'antiga baronia de Queralt es localitzen, a l'actualitat, a l'extrem septentrional de la comarca de la Conca de Barberà, dins els termes municipals de Santa Coloma de Queralt (Aguiló, les Roques d'Aguiló, la Pobra de Carivenys i Almenara), Llorac (Rauric i Montargull) i les Piles (Figuerola i Sant Gallard). El castell de Queralt i els municipis de Bellprat i Fiol (a l'actual terme de Sant Martí de Tous), pertanyen avui a la comarca de l'Anoia. Finalment, Santa Fe de Montfred i Civit de Bordell, ubicats a l'extrem nord-occidental de l'antiga baronia, al terme municipal de Talavera, formen part actualment de la comarca de la Segarra (vegeu mapa núm. 1 adjunt a l'annex).

campaven pel domini, els masos, així com altres elements integradors com són, fonamentalment, la xarxa de vies de comunicació i els aparells de moltura). És evident que cal fer una descripció d'aquests elements contemplant el seu contingut econòmic en el context del gran domini, ja que, sense aquesta interpretació, no tindrien cap mena de significat. Dins els aspectes territorials, i un cop analitzat el marc de la gran propietat senyorial, creiem indispensable també fixar la nostra atenció en la petita explotació camperola, element tant o més fonamental que l'anterior ja que, tal com diu Guy Bois, «el sistema feudal va dur a l'apogeu la civilització agrària d'Europa basada en les petites produccions familiars i en les aldees de pagesos arrelats a la terra»³. Veurem algunes de les seves característiques fonamentals, com ara els conreus que s'hi desenvolupaven, una aproximació a les dimensions i a la seva evolució, la disposició que presenten sobre l'espai agrari, la tendència a la concentració o a la dispersió, els preus amb què era valorada en el mercat de la terra, etc.

La segona part del nostre estudi la centrem en la gestió o, millor dit, en l'explotació que els feudals articulen sobre aquest territori i sobre els que en ell resideixen, és a dir, en les fórmules, estratègies i plantejaments emprats per la classe dominant que tenen com a objectiu la sostracció de l'excedent i com a destinatari el camperol. Dedicarem una atenció especial a l'anàlisi dels contractes emfitèutics que apareixen en la documentació, als tipus d'establiment agrari i als pagaments censals que s'efectuen per aquest. Però també constatarem i procurarem endinsar-nos en altres mecanismes usats pels senyors que no resten directament vinculats als contractes agraris, ja siguin drets monopolístics, de justícia, contribucions «extraordinàries» o, en darrera instància, prestacions de treball personal⁴. Aquest gruix de consideracions ens portarà a definir l'estatus jurídic i, alhora, econòmic, de la pagesia queralenca durant el segle xv, un moment històric en què aquestes qüestions —el procés d'asserviment, l'adscripció a la terra, la vigència de les condicions de pressió feudal, etc.— han esdevingut sovint un tema de confrontació i discrepància.

³ Guy Bois, *La crisi del feudalisme a Europa a la fi de l'Edat Mitjana*, Col. Còrsia, núm. 1, L'Avenc-SCEH, Barcelona, 1988, p. 41.

⁴ Tot i la diferenciació, a efectes pràctics, dels diversos canals de sostracció dominical, acceptem en tot moment el concepte de *renda feudal homogenia*, remarcat per Enric Guinot, *Feudalismo en expansión en el norte valenciano. Antecedentes y desarrollo del señorío de la Orden de Montesa. Siglos XIII y XIV*, Diputació de Castelló, Castelló, 1986, pp. 176-189.

Els nostres objectius no poden anar massa més enllà. Les aportacions de caire arqueològic —totalment indispensables—, els estudis de toponímia i antroponímia, l'atenció sobre altres temes cabdals —relacions d'intercanvi, estructura social de la comunitat, endeutament rural del camperolat, evolució demogràfica, etc.— tot i ser indispensables en qualsevol recerca global, es troben, ara per ara, més enllà dels nostres objectius i, si són citats o suggerits, ho són sempre de forma indirecta o, si més no, com a complement a les altres qüestions esmentades més amunt. Som plenament conscients d'aquestes mancances, com també ho som de la concreció temàtica que presenta el treball. Només voldríem aclarir que aquests aspectes podran ser tractats en posteriors investigacions, amb la finalitat de poder completar i generalitzar el nostre estudi.

En la recerca hem utilitzat, gairebé exclusivament, documentació notarial. En total ens hem servit aproximadament d'uns quatre-cents documents, procedents de diversos manuals de diferents notaris colomins: majoritàriament Bernat Giner, Jaume Maimó i Mateu de Puigesteve, incloent-hi, a més, algun altre notari anònim. Aquest corpus documental presenta un predomini de documentació contractual referida a múltiples aspectes de la vida quotidiana de la comunitat rural de la baronia de Queralt.

D'entre el total de documentació emprada, en destaquen particularment dos capbreus: el «Capbreu del terme del castell d'Aguiló» i el «Capbreu de l'església parroquial de Santa Coloma de Queralt».

El primer d'aquests capbreus es conserva a l'Arxiu de la Corona d'Aragó⁵ i fa referència al conjunt de rendes extretes del castell d'Aguiló (un dels més «actius» de la baronia), sobre els béns de quaranta-vuit declarants residents dins el terme i disset tinentes qualificats de *forasters*. La seva redacció s'inicià el 1417, per ordre de Gaspar de Queralt, senyor del domini baronial, i de Joan de Boixadors, castlà major d'Aguiló, però, després de fer-hi constar les tres primeres declaracions, la seva redacció es va interrompre durant un espai considerable de temps, i va ser continuada l'any 1425, allargant-se fins els primers mesos de 1426. L'àmbit

⁵ Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Fondo (Casa) Queralt, Diversos/Patrimoniales, Baronia de Queralt, vol. 56 (115 fulls). Els primers fulls i el darrer són el resultat d'una còpia posterior. A partir d'ara: ACA, Div. Patri., núm. 56.

geogràfic relativament restringit del document fa que la informació que se n'extreu, tot i no poder ser generalitzable al conjunt del gran domini, ens presenti acuradament el funcionament econòmic i l'activitat sostractora d'un dels termes integrants de l'espai feudal dels Queralt. Efectivament, no comptem amb una capbreuació general i global de tota la baronia, però, superada aquesta mancança, pensem que el capbreu d'Aguiló constitueix una mostra vàlida i significativa de les tendències i les estratègies exactores que imperaven en el conjunt de la senyoria.

El segon dels capbreus, redactat pel notari Mateu de Puigesteve entre el 21 de març de 1439 i el 23 d'abril de 1440, ja sota l'autoritat de Guerau de Queralt, resulta, metodològicament, un mica més problemàtic. En el «Capbreu de l'església parroquial de Santa Coloma de Queralt»⁶ declaren un total de seixanta-vuit tinents, dels quals, uns apareixen en el document perquè posseeixen algun tipus de bé sota domini directe de l'església parroquial de la vila —i més concretament, del seu rector, Pere Pelegrí—, mentre que altres ho fan perquè, sense posseir béns sota domini directe del rector, li deuen algun tipus de prestació, pagament o cens. Es tracta doncs d'una informació escapçada, potser massa concreta i particular, referent a un grup determinat dels tinents de la vila de Santa Coloma de Queralt: aquells que directament o indirecta satisfien algun tipus de renda a l'església parroquial i al seu rector. Per tant, en el capbreu no apareixen els altres membres de la comunitat que no detenen el domini útil de les tinences de l'església, com tampoc hi figuren aquells tinents que no satisfan cap mena de pagament a la institució.

Creiem important de fer constar en aquest apartat aquestes qüestions ja que, com anirem advertint al llarg del treball, moltes de les idees, propostes i conclusions que es suggeriran han de tenir presents aquestes particularitats documentals.

Pel que fa a la cronologia de la documentació, aquesta abarca des de l'any 1425 fins el 1445, segons la distribució que s'indica al quadre núm. 1 (veure annex). Hem d'aclarir que la totalitat dels documents referits a l'any 1425 corresponen a les declaracions dels tinents del «Capbreu del terme del castell d'Aguiló» —incloses, a efectes pràctics, les

⁶ Arxiu Històric de Tarragona (AHT), Fons Notarial de Santa Coloma de Queralt, núm. 8635, (30 fulls). En aquest cas es tracta d'un trasllat d'època moderna. A partir d'ara, AHT, FN SCQ, núm. 8635.

tres declaracions inicials efectuades el 1417— mentre que un nombre significatiu dels de 1439 són igualment declaracions, en aquest cas del «Capbreu de l'església parroquial de Santa Coloma de Queralt».

Finalment convé dir que no tota la documentació ha estat aprofitada amb la mateixa exahustivitat. Òbviament, alguns documents (com per exemple alguns atorgaments censals, instruments dotals, testaments, etc.) tot i que han estat buidats i sistematitzats no han estat prou interessants per als nostres objectius de recerca (no aportaven dades significatives, feien referència a altres àmbits territorials o senzillament, no donaven aquelles respostes que nosaltres cercàvem) i n'hem posposat el comentari per a futures investigacions.

La publicació d'aquest llibre s'ha dut a terme gràcies al suport i l'ajut de diverses persones. L'autor expressa el seu agraïment a la Dra. Coral CUADRADA (Universitat Rovira i Virgili) per acceptar, gratament, la sempre costosa i pacient tasca de dirigir una tesi de llicenciatura, al Dr. Antoni FURIÓ (Universitat de València) i al Dr. Joan J. BUSQUETA (Universitat de Lleida) pels seus suggeriments i recomanacions com a membres del tribunal d'aquesta memòria de llicenciatura i al Dr. Paul H. FREEDMAN pel consells i reflexions sobre el treball.

Per altra banda agraeixo públicament al Consell Comarcal de Conca de Barberà i al Servei de Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili —particularment al Dr. Josep Maria PUJOL— la possibilitat que m'han ofert de poder publicar el resultat de la meua recerca, així com al jurat del premi «Aires de la Conca» per confiar en el treball.

També, pel suport donat en altres tasques, voldria fer públic el meu agraïment al Sr. Joan ALIÓ (per l'interès i les infinites gestions), al Sr. Salvador PALAU «GALO» (pels seus consells, comentaris i informacions de gran valor en aquest treball) i al personal de l'Arxiu Històric de Tarragona i l'Arxiu Històric Comarcal de Montblanc (especialment al seu director Josep Maria PORTA). I a alguns amics, com Carme GIRONA i

Josep M. ROCA (pels suggeriments i les correccions ortogràfiques), Jordi ROMERA i Jaume BOADA (informatització de mapes) i Joan MORGADES (fotografies), que han col·laborat desinteressadament oferint-me el seu ajut i la seva paciència.

L'ORGANITZACIÓ DE L'ESPAI FEUDAL

Estat actual del *castrum* d'Aguiló

1. EL GRAN DOMINI

1.1 Delimitació del gran domini

La baronia de Queralt fou el domini feudal més significatiu del conjunt de senyories que detenien els membres del noble llinatge català dels Queralt. Una primera branca d'aquest llinatge, la dels Gurb, antics vicaris¹ del castell de Gurb, va ser la que adquirí, inicialment, la titularitat del castell de Queralt² i del seu terme. Les referències històriques —la primera documentació que fa referència a la baronia apareix en el període d'expansió feudal de finals del segle x— ubiquen aquest àmbit territorial en les rodalies de l'alta conca del riu Gaià i de la serra de Queralt.

Anys més tard, ja entrat el segle XIII, va tenir accés a part de la senyoria un segon llinatge dels Queralt, la branca Timor, fins aleshores senyors del castell del mateix nom, que adquiriren la titularitat del castell mitjançant una compra feta per Arnau de Timor el 1213. Els membres d'aquest llinatge esdevingueren senyors de gran part del domini, a l'interior del qual ja detenien, des de mitjans del segle XII, una posició social privilegiada com a titulars de diverses castlanies³, entre les quals tindrà un pes específic la de Santa Coloma de Queralt.

Així doncs, l'àmbit d'anàlisi del nostre treball és l'espai baronial controlat i gestionat pels Queralt. Caldria recordar que, durant la baixa edat mitjana, baronies com la que ens ocupa van convertir-se en una de les millors i més eficients eines de què disposava la noblesa feudal per

¹ Jesús Lalinde Abadía, *La jurisdicción real inferior en Catalunya («Corts, veguers i batlles»)*, Ayuntamiento de Barcelona, Museo de Historia de la Ciudad, Barcelona, 1966. Vegeu, sobretot, pàg. 121-122.

² Antoni Pladevall, «Els senescals dels comtes de Barcelona durant el segle XI», a *Anuario de Estudios Medievales*, III, Barcelona, 1966, pàg. 125.

³ Segons mossèn Joan Segura, en el testament d'Arnau de Timor, s'esmenten com a legats testamentaris els castells de Queralt, Rauric, Santa Coloma i Figuerola. Vegeu, Mn. Joan Segura i Valls, *Història de Santa Coloma de Queralt*, Refosa i ordenada per Joaquim Segura i Lamich, Santa Coloma de Queralt, 1953, pàg. 126. La primera edició d'aquesta obra, s'imprimí a Barcelona el 1879. Considerem la

tal d'organitzar econòmicament i jurisdiccionalment els seus territoris i la vida quotidiana dels qui en ells residien. És important destacar la marcada definició jurídica d'aquests «espais de poder nobiliari», però, alhora, cal remarcar els aspectes específics de caire econòmic que, inscrits en el marc global del feudalisme i del seu sistema organitzatiu de la societat, fan que l'espai baronial presenti un notable atractiu com a objecte d'estudi.

La baronia és la culminació d'un procés d'acumulació de possessions, jurisdiccions, drets i rendes iniciat pels feudals als segles X-XII i que, habitualment, presenta una marcada homogeneïtat física i geogràfica amb el medi natural on s'inscriu. Al si de la baronia, la classe feudal exerceix tot el seu poder i tota la seva força, basant-se en el sentit patrimonial i privat que la tradició i la llei li atorguen: és dins la baronia on descobrim els comportaments més freqüents i les actituds més habituals que els nobles del país mostraven vers els seus subordinats. Com a element inseparable de la lògica feudal de control i domini econòmic i jurisdiccional de l'espai, la baronia esdevé una realitat territorial força freqüent al Principat durant la baixa edat mitjana, que rivalitza constantment amb les aspiracions reials per frenar o, si més no, atenuar, el poder de la noblesa. La seva importància jurisdiccional i el seu desenvolupament territorial ja han estat posats de manifest en nombroses ocasions, per la qual cosa obviarem en aquestes planes entrar amb profunditat en aquestes qüestions.⁴

Pel que fa al territori per on s'estenia l'antiga baronia de Queralt, no hem pogut localitzar cap document que esmenti amb concreció i de forma acurada la composició del seu perímetre, els seus límits precisos i els elements —termes, parròquies, llocs, masos, bordes, etc— que s'incloïen en el seu interior.

castlania com una subinfeudació feta pel senyor de la baronia a favor d'un vassall seu (castlà), consistent, majoritàriament en un *castrum* i el conjunt de béns i terres vinculades a aquest. Sense voler aprofundir més en la qüestió i essent conscients que es tracta d'un àmbit i un context totalment diferents al nostre, vegeu al respecte, Pierre Bonnassie, *Catalunya mil anys enrera*, Edicions 62, Barcelona, 1981, pàg. 37-39 i 61-72.

⁴ Vegeu, entre altres, Josep Mª Pons i Guri, «Compendi sobre els drets dels castells termenats», dins *Burriac*, Museu Comarcal del Maresme, Mataró 1988, pàg. 69-76. També Flocel Sabaté, *El territori de la Catalunya medieval. Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'Edat Mitjana*, Fundació Salvador Vives Casajuana, núm. 123, Rafael Dalmau Ed., Barcelona, 1997, Premi Josep Iglésies i Fort (VII Edició).

Les dades que constantment apareixen a la documentació amb què hem estat treballant no són excessivament rigoroses a l'hora de fitar el gran domini, i les referències bibliogràfiques resulten, majoritàriament, escasses, quan no confuses i, en ocasions, difícilment constatables. Aquesta precarietat en les informacions, que no permet fer cap mena d'afirmació rotunda i definitiva, obre sovint nombrosos dubtes que poden induir a interpretacions poc fonamentades i, fins i tot, errònies.

No obstant això, existeixen algunes evidències que cal fer constar. La primera menció al contingut territorial de la primitiva baronia de Queralt ja la va aportar mossèn Joan SEGURA en citar l'instrument de venda del castell de Queralt atorgat el 15 d'abril del 976⁵ pel comte Borrell II i la seva esposa, la comtessa Letgarda, a favor del vescomte Guitart. Segons l'historiador colomí, dins el terme castral s'inclourien, tot i no ser citats explícitament en el document, «els actuals termes territorials de Bellprat, Aguiló, Montargull i Santa Coloma»⁶. Aquestes serien, segons mossèn Joan SEGURA, les poblacions i els termes que caldria considerar dins l'espai termenat del castell de Queralt, la qual cosa no pressuposa, òbviament, la seva existència en el moment de realització de la venda. La definició del terme feta per l'historiador colomí és, doncs, totalment subjectiva i es basa exclusivament en la localització d'algunes de les afrontacions —no pas totes— que s'esmenten en el document. De totes maneres hi ha una qüestió que sembla clara: l'embrió originari del domini queralenc s'articula a partir del castell termenat de Queralt que, a finals del segle X i principis del XI, constitueix una peça rellevant del fragmentat mosaic castral situat a la frontera meridional dels comtats de Manresa i Barcelona.

⁵ Aquesta data no es correspon amb la que aporta, pel mateix document, Josep Iglésies, que la fixa un any abans, el 975, Josep Iglésies, *La Reconquesta a les valls de l'Anoia i el Gaià*, Barcelona, 1963, pàg. 14.

⁶ Joan Segura, *Història de Santa Coloma...*, pàg. 20-30. Les poblacions, el terme actual de les quals caldria incloure dins el *castrum* de Queralt són, a més de les esmentades, «les Roques, la Pobla de Carivenys, Almenara, Santa Fe de Montfred, Montargull, Rauric, Figuerola i Sant Gallard» pàg. 30. Vegeu també la informació que al respecte aporta Joan-F. Cabestany Fort, «El castell de Queralt (segles IX-X)», dins *Recull núm. 3*, Associació Cultural Alt Gaià, Santa Coloma de Queralt 1995, pàg. 17-25. Una transcripció del document de venda de Borrell II es troba a *Catalunya Romànica. XIX. El Penedès*, pàg. 373, s'hi observa la menció de *turris et muris, portis et serris, domos et curtis, terris et vineis, pratis et pascuis, silvis et garricis, ceterisque arboribus, aquis ab montibus et collibus atque vallibus, petribus et spelunciis, exios et regressios...* ubicats dins el terme del castell, però en cap moment es fa una referència directa a cap *locus* del terme, tret del mateix *chastrum* [...] de *Chero Alto*. Per tal de poder ubicar amb més facilitat els indrets que citem en el text, vegeu el mapa núm. 2 que adjuntem a l'annex.

A partir d'aquest moment, s'inicia el procés secular d'adquisició de drets, rendes i jurisdiccions al qual hem fet referència anteriorment, que donarà com a resultat la configuració definitiva del domini dels Queralt. Una dinàmica en la qual participen (com a atorgants, compradors, venedors, donants, etc) altres membres rellevants de la classe feudal de la zona. No es tracta pas d'un procés unidireccional i acumulatiu, sinó d'una tendència (amb disgregacions, annexions, adquisicions, etc) a l'ordenació d'un espai feudal ben definit i paulatinament cohesionat.

Per bé que existeixi algun altre document que aporti informació sobre la composició del gran domini a partir del primitiu terme castral⁷, hem d'avançar fins al segle XIII per trobar una notícia global, bastant més significativa, on s'especifiquin els elements que formaven part de la senyoria i on s'observi una nova evidència del procés de formació de l'espai feudal dels Queralt. El mateix historiador esmenta, en la seva *Història de Santa Coloma de Queralt*, un testament de Pere II de Queralt (branca Timor) datat l'any 1256, en el qual el testador «es titula senyor dels castells de Queralt, de Santa Coloma, de Raurich, de Figuerola i de Rocafort i dels llogarrets d'Almenara i Colomers. Llega al monestir de Poblet, el lloc del Codony; confirma la donació que havia fet als Templers del llogarret de Montargull i nomena hereu de tots els altres béns, entre els quals hi havia inclosa la nostra vila, al seu fill en Pere III, i en el cas que aquest morís sense fills, l'havien de substituir els seus germans, i en últim cas, Bernat Ramon de Ribelles, exceptuant, en aquesta darrera eventualitat, els castells de Santa Coloma, Raurich i Figuerola, els quals haurien de tornar als Germans Templers, com abans he dit»⁸. En aquest document es confirma el lent procés de composició del gran domini que havíem esmentat anteriorment, tot i que sobta l'exclusió, entre les intulacions de Pere de Queralt, d'un dels castells més significatius de la baronia: el castell d'Aguiló amb els *loci* inclosos dins el seu terme (les Roques d'Aguiló i la Pobla de Carivenys). Desconeixem, ara per ara, el motiu d'aquesta omissió, però aquesta part del domini degué retornar a

⁷ L'any 1156, en el testament de Pere I de Queralt, el noble deixa als ordes militars el castell de Rauric, a Gombau d'Oluja el de Queralt i el de Santa Coloma, i a un tal Gombau (d'Oluja?) el del Codony. Vegeu Joan Segura, *Història de Santa Coloma...*, pàg. 44, on, a més a més, afirma: «el cert és que Pere I de Queralt se'ns presenta com a senyor dels castells de Queralt i de Santa Coloma, com també dels de Rauric i del Codony».

⁸ *Ibid.*, pàg. 55.

mans dels Queralt en una data més tardana —si és que mai els deixà de pertànyer— tal com evidencien altres documents posteriors.

Anys més tard, en el moment de la realització del fogatge de 1365-1370⁹, es consideren com a pertanyents a la família Queralt els *lochs* de Montargull, Rauric, Civit de Bordell —amb domini compartit—, Santa Coloma i Rocafort, així com els castells de Queralt i Aguiló, i la *quadra* de les Roques. L'organització baronial del territori ens apareix, a la segona meitat del segle XIV, com una entitat totalment configurada al voltant dels castells i els termes de Queralt, Aguiló i Rauric i de la vila de Santa Coloma, a la qual només caldrà afegir o sostreure, segons les necessitats cojuturals del llinatge, alguns elements d'un marcat caire perifèric (algun lloc —el cas de Rocafort—, alguna *quadra* o una borda, etc).

Alguns anys després, el 1401, en una donació atorgada per Pere VI de Queralt i de Pinós, es defineix de nou la composició territorial de la baronia. En aquest document, a través del qual s'entreveuen molts altres aspectes sobre els quals tornarem a incidir posteriorment, Pere de Queralt dóna la senyoria al seu fill Pericó —que en aquell moment es preveia com el successor del llinatge— i inclou dins la seva jurisdicció *nostram villam Sancte Columbe de Queralto et castra nostra atque loca de Queralto, de Aquilone, de Bordello, de Montesuperbo, de Rourich et de Rochafort, que sunt de dicta nostra baronia de Queralto*¹⁰. Aquesta és l'única referència documental consultada per nosaltres on són citats explícitament els elements bàsics de l'organització del territori baronial: la vila, Santa Coloma de Queralt, actua com a element central en aquesta organització de l'espai feudal, i al seu voltant, un conjunt de castells termenats organitzen, integren i articulen un espai estrictament rural. Fixem-nos com l'ordre en què són descrits els elements compostius del gran domini prioritza la vila de Santa Coloma per davant del castell de Queralt, fins ara primer element en totes les descripcions que hem esmentat. Sembla, doncs, existir un canvi en la jerarquia dels nu-

⁹ Josep Iglésies, «El fogatge de 1365-1370. Contribución al conocimiento de la población de Cataluña en la segunda mitad del siglo XIV», dins *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*, Barcelona, 1962, sobretot pàg. 326-329.

¹⁰ Joan Segura, *Història de Santa Coloma...*, pàg. 189-190, ja fa esment a aquest instrument de donació i en transcriu la part que fa referència a la composició de la baronia (l'original a AHT, FN SCQ, núm. 8651). S'inclouen, a més, com a dominis de Pere VI de Queralt, Utxafava, Bellver i Mont-roig, situats fora de la baronia, dins la vegueria de Tàrraga.

clis que integraven la baronia, a conseqüència del qual la vila de Santa Coloma passa a ocupar un paper de primera magnitud dins l'estructura organitzativa del domini, mentre que el paper hegemònic del castell de Queralt (indiscutible en els segles X-XII) resta ara en un segon terme.

Mossèn Joan SEGURA tornà a incidir en la qüestió de la composició territorial de la senyoria en un article editat l'any 1885¹¹, on es comenta un inventari *post mortem* del mateix Pere de Queralt, encomanat per la seva vídua, Clemència, alhora tutora del futur hereu de la baronia, Gaspar I de Queralt. El document, redactat el 1408, cita, entre altres dominis dels Queralt, els inclosos dins la baronia: *la vila de Santa Coloma, Rouric, Montergull, Bordell, Santa Maria d'Aguiló, Sant Pere d'Aguiló, les Roques d'Aguiló, Torre d'en Bord, Queralt, Bellprat i Rocafort*.

La documentació que nosaltres hem consultat, compresa entre els anys 1417 i 1445, ofereix continuades mostres del domini eminent exercit pels Queralt sobre la vila de Santa Coloma i els castells i termes de Queralt, Aguiló, Civit de Bordell, Montargull i Rauric. És per aquest motiu, reforçat, en part, pels documents fins ara esmentats, que considerarem l'espai feudal subjecte de la nostra anàlisi com el territori inclòs i articulat dins la vila i els termes d'aquestes fortificacions.

En conseqüència, si bé no podem determinar amb precisió els límits geogràfics concrets de la senyoria dels Queralt, sí que estem en condicions de fixar-ne la seva composició interna i d'aportar alguna dada sobre l'organització espacial, la jerarquització del territori i la tipologia d'assentaments que s'inclouen en la senyoria.

1.2 Els elements constitutius

En tant que gran domini, la baronia de Queralt destaca com un espai orgànic amb una funcionalitat i una cohesió remarcables. La senyoria esdevé el marc de relació entre la classe que deté el domini directe de les terres i exerceix la pressió senyorial, i la classe receptora d'aquesta pressió, formada, majoritàriament, per camperols emfiteutes. En la donació feta per Pere de Queralt a favor del seu fill Pericó, seguint fórmules ja emprades pels seus predecessors i tal com ho faran bona part dels seus

¹¹ Joan Segura, «Aplech de documents curiosos e ineditos fahents per la historia de las costums de Catalunya», *Jochs Florals de Barcelona*, 1885.

successors, el noble se'ns presenta com el *dominus* indiscutible d'*aquis, molendinis, mansis, mansoneriis, poblacionibus, quadris et bagnis, pastius, pascias, silvis, nemoribus, saxis, fortaliciis, vineis, campis...* que s'estenen per tota la senyoria i, alhora, s'erigeix en beneficiari de *toltis, forcis, angoriis et pangoriis [...] censibus, terciis, agrariis, tasquis, redditibus, exitibus et perventibus et aliis quibuscumque iuribus et pertinentiis*, a través dels quals, i amb l'ajut dels mecanismes d'exacció que té al seu abast, manté la seva estructura de poder i reproduceix la vigència del sistema de relacions socials i econòmiques. En conseqüència, gairebé tota la terra de la baronia, amb totes i cadascuna de les modalitats que acabem d'enumerar, resta sota el domini eminent dels Queralt. Per altra banda, tal com hem indicat en les pàgines precedents, el contingut jurisdiccional del gran domini és una característica bàsica de l'organització baronial i, precisament per aquest motiu, Pere de Queralt, com a baró d'aquest espai, s'afanya a destacar que en deté la *iuridiccionem civili et criminalem, alta et baxia et cum mero et mixto imperio*¹², és a dir, el grau més alt possible de potestat jurídica.

És ben cert que poden cohabitar a l'interior del gran domini petites dominicatures¹³, fruit de donacions, cessions i vendes que el noble ha realitzat a favor d'altres personatges de la jerarquia feudal de la baronia i, en contraposició al que acabem de dir, fins i tot, es documenta algun cas excepcional —gairebé insignificant— de petits aloers, que, si bé poden esquivar la pressió del cens emfitèutic que deuen al senyor, no estan exempts de contribuir en tot el gruix de deures que el Queralt els exigeix a través d'altres mecanismes, ja sigui a través dels monopolis senyorials o de les contribucions especials.

El domini baronial, concebut amb tot el seu contingut social, econòmic i jurisdiccional, esdevé un espai físic, una marc territorial, però

¹² AHT, FN SCQ, núm. 8651 (sense foliar).

¹³ A Santa Coloma de Queralt apareix una porció important d'espai agrícola detingut *sub dominio et alodio* del rector de l'església parroquial, Pere Pelegrí, definida reiteradament amb el nom de *lo domenge del Rector*. També testimoniem altres dominicatures, fruit d'acords entre els diferents personatges i institucions del poder local, com *les sorts de Corpus Christi*, sota domini directe i lliure alou del benefici del mateix nom, o les possessions que, sota aquest mateix concepte, detenia el monestir de Santa Maria de Bell-lloc. Al terme del castell d'Aguiló se'ns cita de forma reiterada la *dominicatura d'en Boixadors*, castlà major del terme castral, així com també es fa menció especial a l'anomenada *quadra de Montserrat*, una important dominicatura tinguda en domini directe pel monestir de Santa Maria de Montserrat.

sobretot —tal com ho va definir Marc BLOCH— un territori habitat per gent sotmesa¹⁴. Dins del domini senyorial s'organitzen les relacions de producció, s'apliquen uns mecanismes concrets d'extracció de renda¹⁵, s'exerceix un control senyorial sobre la comunitat, s'estructuren una sèrie de grups de poder local, es porten a terme activitats productives —agrícoles, ramaderes, manufactureres i comercials—, es canalitzen la majoria de les comercialitzacions dels excedents, es refermen els lligams de solidaritat entre diversos grups, s'afirma la interacció amb el medi natural¹⁶, es desenvolupa la vida quotidiana dels camperols, etc. És dins aquest petit cosmos, un espai feudal estrictament delimitat i subjecte de la nostra anàlisi on, com esmenta Antoni FURIÓ, «s'estableixen i es desenvolupen les relacions entre la comunitat camperola i el senyor, entre la comunitat i la naturalesa i entre la pròpia comunitat»¹⁷.

Un altre aspecte que cal tenir en compte per a concebre de manera correcta la coherència que presenta el gran domini, és l'anàlisi de la forma en què s'organitza i s'estructura el conjunt del territori senyorial, és a dir, la morfologia dels elements de l'espai feudal on es desenvolupen les relacions socials i econòmiques que acabem d'esmentar, i la interrelació entre aquests elements que són els que conformen la senyoria¹⁸. Prèviament però, voldríem fer dues puntualitzacions que considerem de gran interès i que estan estretament lligades amb el que acabem d'esmentar.

¹⁴ Marc Bloch, *La sociedad feudal*, Akal/Universitaria núm. 115, Ediciones Akal SA, Madrid, 1986, pàg. 252. L'original francès (*La société féodale*, Éditions Albin Michel, 1968) òbviament fou publicat bastants anys després de la seva redacció. Marc Bloch, fruit de la seva qualitat historiogràfica, ja va anticipar —en reiterades ocasions— una concepció global de la senyoria.

¹⁵ Vegeu-ne alguns exemples a Enric Guinot, *Feudalismo en expansión en el norte valenciano. Antecedentes y desarrollo del señorío de la Orden de Montesa. Siglos XIII y XIV*, Diputació de Castelló, Castelló, 1986, pàg. 180-181. També Isabel Alfonso, «Renta señorial en la Edad Media en León y Castilla», *Historia de la Hacienda Española (Épocas Antigua y Medieval). Homenaje al Profesor García de Valdeavellano*, Madrid, 1982, pàg. 62.

¹⁶ Vegeu, com a exemple, el cas d'algunes senyories de la França septentrional a Jean Jacquart, «Le rôle de la grande exploitation dans la formation des paysages des plaines limoneuses de la France du Nord (c. 1450-c. 1800)», dins *Agricultura e trasformazione dell'ambiente. Secoli XIII-XVIII. Atti delle «Settimane di studio» e altri Convegni*, núm. 11, Istituto Internazionale di Storia Economica «F. Datini», Prato, 1979, pàg. 37-53.

¹⁷ Antoni Furió, *Camperols al País Valencià*, Col·lecció Politècnica, núm. 3, Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València, València, 1982, sobretot pàg. 89-106.

¹⁸ Quan parlem de coherència i organicisme referint-nos al gran domini, cal matisar que no estem rebutjant la idea de reconèixer en el seu interior una gran heterogeneïtat que es fa palesa en diferents àmbits (social, econòmic, paisatgístic, etc.). La cohesió que pot oferir el conjunt no és incompatible, al nostre

En primer lloc, volem fer constar que la nostra intenció no és fer un estudi aprofundit sobre l'organització del territori feudal de la baronia de Queralt: una recerca d'aquesta magnitud resta fora dels nostres objectius. Aquí es tracta tan sols de mostrar i fer públiques algunes dades puntuals i concretes sobre la toponímia, l'espai i el territori que apareixen freqüentment en la documentació consultada, i d'intentar contextualitzar-les dins la idea de gran domini que hem estat definint. Pretenem mostrar una sèrie de dades que han anat apareixent al llarg de la nostra recerca acompanyant-ne d'altres que, per a nosaltres, eren les prioritàries. Així, a través dels establiments, els contractes de compravenda, l'atorgament de censals, etc, hem trobat tot un seguit de referències que, reiteradament, ens parlen dels elements configuradors de l'espai feudal: procedències dels individus, la seva residència, els termes dels indrets que són citats, les ubicacions de les partides, sorts i peces de terra, les corresponents afrontacions, etc. són dades d'arxiu que hem cregut oportú de contextualitzar, tot i ser conscients d'algunes limitacions i errors que aquest procediment comporta (imprecisions, problemes toponímics, etc.).

També hem pretès aportar una visió aproximada de l'estructura, la morfologia i el funcionament de l'espai intern de la baronia de Queralt que no és, ni de bon tros, definitiva, ja que pensem, enllaçant amb la segona de les puntualitzacions, que cal realitzar un treball de camp de proporcions considerables, orientat des d'una perspectiva que integri l'arqueologia i el treball d'arxiu, per tal de poder concebre, de forma molt més acurada, l'organització d'aquest espai feudal. Pensem que és impossible de copsar l'articulació i organització històrica d'aquesta o altres realitats territorials, fent un ús exclusiu de la informació escrita. Es fa necessari un treball científic rigorós, amb una metodologia de camp acurada i seriosa, acompanyada d'un procés d'elaboració i contrastació d'hipòtesis de treball, al voltant d'aspectes relacionats amb l'hàbitat, amb el seu ús social i econòmic, amb la jerarquització del

entendre, amb la multiplicitat de formes que es desenvolupen en el seu interior. Possiblement sigui el particularisme dels elements que l'integren, allò que dona homogeneïtat al conjunt. Vegeu Jordi Bolòs, «Introducció. Paisatge, organització de l'espai i història medieval» dins *Espai/Temps. Paisatge i societat a la Plana de Lleida a l'Edat Mitjana*, Quaderns del Departament de Geografia i Història, Universitat de Lleida, Lleida, 1993, pàg. 3-19, on l'autor aposta per la idea de «complementarietat entre els diversos components de la senyoria», pàg. 8-9.

territori, amb les modificacions del paisatge agrari, etc., que podria aportar llum nova a alguns problemes concrets o, fins i tot, deixaria entreveure algunes qüestions cabdals del funcionament d'aquest territori feudal. És aquesta línia de recerca, que combina en una teoria explicativa els resultats extrets dels registres i excavacions arqueològiques i el buidatge i sistematització de les dades d'arxiu, la que pot oferir nous plantejaments sobre l'organització d'un espai rural baixmedieval com el que ara ens ocupa.¹⁹

1.2.1 Els *castra* i les quadres

El castell termenat és un dels elements fonamentals en l'organització de l'espai feudal. Sovint s'ha emfasitzat la seva triple funcionalitat: defensiva, organitzativa i residencial²⁰. Però, tot i amb això, és a partir del segle XIII quan, en el marc rural del feudalisme, el *castrum* adquireix una importància de primer ordre com a element de referència econòmica pel conjunt de les explotacions camperoles existents en el sí de la dominicatura i per les activitats productives que aquestes generen²¹. En altres paraules, el *castrum* anirà perdent progressivament part dels seves atribucions originals (la defensa, la residència, etc.) i esdevindrà, cada cop més, el centre d'un espai d'acotament econòmic molt present en els càlculs de les famílies pageses. Des del castell, ja sigui el senyor o, majoritàriament, el seus representants (castllans o els altres «funciona-

¹⁹ Una lectura atenta a l'obra de Miquel Barceló fa entendre força bé el que intentem evidenciar. Miquel Barceló, *Arqueologia medieval. En las afueras del «medievalismo»*, Ed. Crítica, Barcelona, 1988.

²⁰ Com a referències bibliogràfiques més remarcables, vegeu l'obra clàssica de Pierre Toubert, *Les structures du Latium médiéval: le Latium méridional et la Sabine du IXe a la fin du XIIIe siècle*, 2 vol., Roma, 1973; més recentment, «Los destinos de un tema historiográfico: castelli y poblamiento en la Italia medieval», a *Castillos, señores y campesinos en la Italia medieval*, Barcelona, 1990, pàg. 153-177. També cal destacar les obres de Chris Wickham, *Il problema dell'incastellamento in Italia centrale: l'esempio di San Vincenzo al Volturno*, Florència, 1985; *The mountains and the city. The Tuscan Appennines in the Early Middle Ages*, Oxford, 1988. Vegeu també Carme Batlle, «L'entorn ambiental i la vida quotidiana a la Catalunya baixmedieval», dins *Història de Catalunya (vol.III)*, Edicions 62, Barcelona, 1988, pàg. 375. Destaquem, per a territoris relativament propers al que ens ocupa, tot i que per a èpoques diferents, el treball de Jordi Bolòs, «Fortificacions frontereres situades entre els rius Anoia i Gaià. L'estructuració d'un territori al segle X», a *II Congreso de Arqueología Medieval Española*, vol. II, Madrid, 1986, pàg. 113-122, Carolina Batet, «La Marca del comptat de Barcelona (s. X-XI)» dins *Afers, fulls de recerca i pensament*, núm. 21, Catarroja, 1995, pàg. 341-360 i Flocel Sabaté, *El territori de la Catalunya medieval...*, pàg. 87-94.

²¹ Carme Batlle, «L'entorn ambiental...», l'autora esmenta: «Des del segle XIII s'inicia, però, una nova etapa que acabarà transformant molts castells senyorials en simples explotacions agropecuàries, un cop hauran perdut la seva funció originària».

ris més fàcils de remoure i als quals la vinculació feudal no atorgava tants drets»²² controlen la major part del domini i fan notar la seva omnipresència en els residents del terme. Des del castell es fiscalitza, dia rera dia, any rera any, la producció agrària, i a ell s'ha d'acudir per la festa de la Mare de Déu d'agost, per Sant Miquel, per Tots Sants, per Nadal o en altres moments assenyalats del calendari agrícola, per tal de satisfer puntualment els censos emfitèutics o qualsevol altre tipus de pagament. En els graners i els magatzems del castell s'acumula el fruit d'una part de la sostracció senyorial que ha estat reclamada als pagesos del terme i, en algunes ocasions, és també dins el castell on es redacten els instruments de compravenda, els establiments i les confirmacions de les peces de terra i les explotacions que configuren el mapa agrari i paisatgístic de les baronies.

Però l'abast vertebrador dels *castra* va encara molt més enllà dels exemples que acabem d'esmentar²³: les hosts, les cavalcades, els serveis de guaita, bada o vigilància, les obres de reparació de l'aparell de l'edificació (*levanta*), a més dels monopolis senyorials —tant els que fan referència a la justícia com els que són indispensables en alguns dels processos més bàsics de transformació i comercialització dels excedents— i les exaccions tradicionalment qualificades d'«arbitràries» en forma de *toltes*, *qüesties* i *fòrcies*, eren algunes de les obligacions dels habitants del terme respecte al senyor del seu castell.

Veurem a continuació quins són els castells que formaven part de la baronia de Queralt, quin pes demogràfic podien tenir dins el total de la baronia i quins són els components i elements més significatius que cita la documentació com a pertanyents al seu terme. Intentem doncs localitzar i analitzar (vegeu el mapa núm. 2 de l'annex) la transcendència d'aquests elements de cohesió i gestió de l'espai rural queralenc.

La primera d'aquestes fortificacions és el castell de Queralt, situat a l'extrem sud-oriental de la baronia, actualment dins el terme municipal

²² Josep M. Pons i Guri, «Compendi sobre els drets...», pàg. 71, ho esmenta fent referència al canvi operat en la mentalitat dels senyors, sobretot, a partir del segle XIV, a través del qual cada cop és més freqüent l'aparició de personatges benestants al capdavant d'aquests castells, substituint la petita noblesa que anteriorment els havia ocupat. L'ascens d'aquesta nova classe de «gestors feudals» provinents de fora dels cercles nobiliaris cal relacionar-la amb els arrendaments i vendes de drets portats a terme pel senyor i amb les ànsies d'ennobliment de molts d'aquests personatges.

²³ *Ibíd.*, pàg. 70.

de Bellprat, a la comarca de l'Anoia. Encara avui es pot observar el seu perfil aïllat des de quilòmetres de distància, dibuixant-se sobre la serralada del mateix nom, a una altitud de 960 metres. Segons Joan-F. CABESTANY-FORT, «el tossal té una situació geogràfica excel·lent com a assentament d'un castell. Emplaçat a la partió d'aigües entre els rius Llobregat, Gaià, Francolí i Segre/Ebre, és un mirador natural amb domini total de l'horitzó (360°), amb visibilitat sobre un ampli paisatge. A més, té un domini dels camins naturals que comuniquen les ciutats de Lleida i Barcelona».²⁴

Durant la segona meitat del segle XIV, segons les dades que apareixen en el fogatge de 1365-1370, dins l'extens terme d'aquest castell s'hi comptabilitzaven un total de 43 focs²⁵, xifra gens menyspreable si tenim en compte que, en aquest moment, la fortificació ja havia perdut aquella posició hegemònica que, des dels primers temps de l'ocupació feudal de l'alt Gaià, el va convertir en el centre de la baronia de la família Queralt. La xifra encara adquireix més importància si considerem que, en aquest moment, les llars documentades eren les supervivents dels desequilibris demogràfics de mitjans segle XIV, sobretot de la pesta del 1348-49. Llegint els documents i aprofundint en el coneixement de la realitat històrica de la zona, es constata que el terme del castell de Queralt va perdre cert pes específic a mesura que la vila de Santa Coloma de Queralt va anar adquirint envergadura com a centre del domini arrel del fort impuls econòmic del segle XIII.

Fent ús de la fotografia aèria, es pot comprovar que, encara avui, el paisatge d'aquest terme es caracteritza per una certa abruptositat, la presència important de bosc, l'escàs parcel·lament de les explotacions, la disseminació del poblament, etc. A més, durant els segles XIV i XV es localitzaven dins el seu terme o a tocar dels seus límits alguns dels grans masos que, de forma més o menys reiterada, van apareixent en la documentació: el *mas d'Amaró*, el *mas d'en Bas*, el *mas d'en Calaf*, el *mas d'en Capons*, el *mas d'en Cortadelles*, el *mas de la Font Domenya* i el *mas de Queralt*, explotacions d'una certa envergadura sobre les quals tornarem més endavant. Ara per ara, només constatarem que dins el

²⁴ Joan-F. Cabestany-Fort, «El Castell de Queralt ...», pàg. 17-25.

²⁵ Josep Iglésies i Fort, *El fogatge de 1365-1370...*, pàg. 82.

terme castral de Queralt semblen predominar-hi les formes d'hàbitat dispers, tot i que també s'hi localitzen dos nuclis de població que la documentació qualifica amb el nom de *locus*: Bellprat, a la falda de la serralada on s'ubica el castell, i Fiol, una mica més al nord.

La segona fortificació important de la baronia és el *castrum* d'Aguiló, situat al nord-est de la vila de Santa Coloma, ubicat a una altitud de 796 metres sobre el nivell del mar, i, contràriament al cas del castell de Queralt, situat dins la població del mateix nom. La primera menció que tenim del castell d'Aguiló apareix en una donació de l'any 1018, en la qual Hug de Cervelló atorga al seu fill Alamany *castrum meum Aquilonum*; a partir d'aquest moment, les referències van sent cada cop més freqüents²⁶. Entre aquestes cal destacar la que esmenta l'existència, dins el terme castral, de l'església de Sant Pere, en el moment en què Guillem de Rauric, cavaller, apareix com a testimoni en un testament del mes de març de 1196, hi ho fa solemnement *supra altare Sancti Petri de Aquilone*²⁷.

El castell d'Aguiló, tot i que presenta menys qualitat estratègica i monumental que el de Queralt, és esmentat reiteradament durant els segles XIV i XV en la nostra documentació com a element de referència al voltant del qual s'organitza la vida social i econòmica dels membres de la comunitat rural d'Aguiló.

El capbreu conservat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó²⁸ ens aporta dades significatives pel que fa al nombre d'habitants que residien dins del castell d'Aguiló i de l'espai de gestió que aquest controlava. Entre els anys 1417 i 1426, van personar-se davant Gaspar de Queralt, senyor de la baronia, i Joan de Boixadors, castlà major del castell, un total de quaranta-vuit veïns amb casa dins el terme d'Aguiló, més uns altres disset que el notari qualifica de *forasters* —residents fora del terme, fonamentalment a Santa Coloma i a Cervera. Gairebé tots els de-

²⁶ Pere Català Roca, *Els castells catalans*, Ed. Rafael Dalmau, Barcelona, 1976, pàg. 301, citant Ferran Udina, *El «llibre Blanch» de Santas Creus*, Barcelona, 1947. En el document del 1018, a més del propi *castrum*, s'esmenta també el terme sobre el qual exercia el seu control, dins el qual s'inclouïen diverses terres i camps de vinya. Pere Català Roca aporta moltes més notícies sobre l'evolució del domini del castell d'Aguiló.

²⁷ La notícia la va aportar Joaquim Miret i Sans, *Les cases de Templers i Hospitalers en Catalunya*, Barcelona, 1910. Posteriorment la recull Pere Català Roca, *Els castells...*, vol. IV, pàg. 244.

²⁸ ACA, Div. Patri., núm. 56.

clarants són pagesos emfiteutes, que reconeixen posseir el domini útil d'un conjunt de terres, cases i altres béns localitzats a l'interior del terme castral.

Igual que en el cas de Queralt, també aquí els masos esdevenen un element important del territori termenat: el *mas d'en Ninot*, el *mas d'en Balcells*, el *mas d'Agaçó*, el *mas d'en Bosc*, el *mas de Déunosajut*, el *mas d'en Roca*, el *mas d'en Jordà*, el *mas d'en Tous*, el *mas del Mercadell*, el de *la Camira*, el d'*en Llorenç*, el de *la Portella* i el de *la Torra*, són algunes de les mostres d'aquesta forma d'hàbitat dispers que esmenta la documentació. Podria semblar que ens trobem novament davant un cas com el del castell de Queralt (un espai on predominen les explotacions disseminades d'una certa grandària) però les diferències es fan més evidents quan constatem que dins el terme del castell d'Aguiló, que, tal com hem dit, aglutinava al seu voltant un nucli de població significativa, hi apareixen els *loci* de les Roques (al nord), la Pobra de Carivenys (nord-est) i, en ocasions (alternant la seva qualificació amb la de *mansus* i *quadra*) els indrets de la Portella i Almenara, tots ells nuclis d'una relativa activitat econòmica i social durant el període analitzat.

En el moment de la redacció del capbreu del castell d'Aguiló (1417-1426) documentem la presència de dues castlanies dins aquest terme castral: una, la major, la deté Joan de Boixadors, un personatge potentat i peça significativa del grup social dominant de la baronia, que apareix en tot moment al costat del titular de gran domini (Gaspar de Queralt), en gairebé totes les formes de repartiment de rendes que s'estableixen en el terme. L'altra castlania, la menor, la deté l'hereu de Pere Galceran de Miralles sota la tutoria i administració de Bertran de Montoliva, i sembla estar circumscrita a l'esmentat *locus* de la Pobra de Carivenys.

La fragmentada parcel·lació de les explotacions, l'orografia més suau del terreny, les afrontacions de les peces de terra, la presència d'eixos de comunicació a l'interior de l'espai termenat i les reiterades referències a aquests indrets en múltiples documents, en definitiva, la persistent actuació de l'home sobre el medi, ens fan decantar per concebre aquest espai castral com a una unitat estructurada, activa i definitiva del que devia significar un castell termenat als segles XIII-XV, un concepte d'espai feudal sensiblement diferent —força més articulat— del d'èpoques anteriors.

A l'extrem oposat del gran domini dels Queralt, a la part oriental de l'actual terme municipal de Llorac, es localitzen les restes dels antics castells de Montargull i Rauric, més propers a la vila de Santa Coloma que no pas al municipi al qual pertanyen actualment, formant part de les terres de ponent de l'antiga baronia.

L'aparició del topònim de Montargull no es documenta fins ben entrada la segona meitat del segle XII: el 1174 és l'espai castral termenat el que cita una definició de domini feta per Pere Colomers, vassall de Berenguer de Mont.²⁹

De les acaballes del segle XII, l'any 1191, data una donació testametària dels drets i les rendes que Ramon de Castellfollit extreia del terme castral de Montargull. Com a beneficiari d'aquestes percepcions apareix l'Orde del Temple, que rep conjuntament, el cavall i les armes del testador.³⁰

El total de població que documentem a Montargull no era, ni de bon tros, dels més significatius de la baronia: apareix com un terme secundari, marginal, en comparació als descrits fins al moment (sobretot el d'Aguiló). El fogatge de 1365³¹, referint-se a aquest indret menciona que en el *loch de Muntergull, qui és del noble en Dalmau de Queralt* es computen un total de *VIII focs*. A finals del segle XV, segons el fogatge de 1497, el nombre de focs disseminats pel terme de Montargull, reconegut com a domini de *mossèn Dalmau de Queralt*, havia sofert una minva gairebé insignificant, computant-se un total de 7 focs.³²

També en el cas de Montargull el tipus d'hàbitat característic sembla ser el de la gran explotació pagesa compactada, és a dir, el tipus mas, tal com demostra la donació atorgada el 25 de maig de 1440 per Angelina, filla de Francesca de Montargull i de Pere Oronès, a favor del seu futur

²⁹ Pere Català Roca, *Els castells...*, pàg. 243. La referència concreta menciona expressament *terminos de castro Monte orgull et de Talavera*. El mateix autor entreveu una relació de parentiu entre Berenguer de Mont i la comanda templera de Barberà, així com entre aquest personatge i el senyor del castell de Montargull, que el vincula amb el llinatge dels Oluja.

³⁰ Joaquim Miret i Sans, *Les cases...*, pàg. 160. Notícia recollida també per Pere Català Roca, que, a més, vincula aquest personatge amb el llinatge dels Cervera.

³¹ Josep Iglésies i Fort, *El fogatge de 1365-1370...*, pàg. 81.

³² Josep Iglésies i Fort, *El fogatge de 1497*, 2 vol., Fundació Salvador Vives i Casajuana, Barcelona, 1991, vol. 2, pàg. 202, on cita com a titulars dels focs de Montargull el rector mossèn Rosanes, Gabriel Oronès, Bernat Ninot, Johan Oronès, Francí Gilabert, Bernat Mercet i Francí Morera.

marit, Guillem Mercer, a qui ofereix un *manso* de dimensions considerables ubicat *in dicto termini de Montesuperbo*.³³

Al sud-oest del terme de Montargull trobem un altre dels castells termenats de la baronia, el de Rauric, que, com en els altres casos apareix citat per primer cop durant la segona meitat del segle XII, en aquest cas el 1167, en el testament de Pere de Queralt. En aquest document, el *kastellum de Roderico*³⁴ esdevé un bon exemple d' infeudació en els territoris de l'Alt Gaià durant aquest període. La meitat de la dominicatura i *omnium redditum que mihi inde provenit*, la detenen els santjoanistes arran de la donació testamentària, però a condició d' infeudar-la a Gombau d'Oluja, qui, alhora, el sotsinfeuda a Guillem de Timor, que rep del testador l'altra meitat de la dominicatura amb les corresponents rendes, i l'obligació de tornar-la a infeudar a Berenguer d'Aguiló.³⁵

Novament es tracta d'una àrea perifèrica en l'estructuració de la baronia, on el poblament dispers sembla, altre cop, ser la tònica general. Segons el fogatge de 1365, en una època de recessió demogràfica, al *castell de Raurich, qui és del noble Dalmau de Queralt* hi havia un total de *VII fochs*, mentre que més de cent anys després, l'any 1497, n'hi localitzem tan sols un més.³⁶

També dins d'aquest terme documentem el mas com a forma d'hàbitat característica, tot i que la seva aparició és molt menys freqüent que en els casos anteriors: per exemple, el 23 d'octubre de 1440, en l'instrument de venda d'una peça de terra, Bartomeva, la venedora, apareix com a resident al *mansi d'en Fochentes, termini castrí de Rourich*.³⁷

No volem cloure aquest apartat sense fer una menció especial a una forma secundària de l'organització castral que, tot i aparèixer poc documentada, sembla tenir una importància significativa en l'organitza-

³³ AHT, FN SCQ, núm. 4062, 63r.

³⁴ Joan Segura, *Història de Santa Coloma...*, pàg. 44, i Pere Català Roca, *Els castells...*, pàg. 244.

³⁵ Joan Segura, *Història de Santa Coloma...*, pàg. 44, planteja la dubtosa fraternitat de Gombau d'Oluja, Guillem de Timor i Berenguer d'Aguiló, tots tres fills del difunt Pere I de Queralt. Si la dada de l'historiador colomí és certa, ens trobem davant un bon exemple dels lligams feudovassallàtics del grup de poder dominant, fruit de reiterades infeudacions i sotsinfeudacions patrimonials, força habituals durant la segona meitat del segle XII: els diferents germans afermen la seva relació (i, alhora, el manteniment patrimonial) a través d'unes clares relacions de dependència plenament feudals.

³⁶ Josep Iglésies i Fort, *El fogatge de 1365-1370...*, pàg. 81 i *El fogatge de 1497...*, pàg. 75, respectivament.

³⁷ AHT, FN SCQ, núm. 4094, 191v.

ció espacial del domini baronial. Ens referim a les quadres, definides com a entitats territorials menors, però amb un contingut plenament feudal, dins les quals s'hi localitza «una casa forta —a vegades de creació tardana [...]—, que eren considerades fortaleses secundàries del castell»³⁸. L'ambigüitat del llenguatge de les fonts a l'hora de definir els elements de l'espai feudal, ens fa decantar per l'existència de petites fortificacions, cases fortes o torres de defensa de dimensions reduïdes —sempre amb un contingut econòmic important i, en ocasions, fins i tot jurisdiccional— que, alternativament, i en funció de cada cas, reben denominacions diferents (ja sigui *quadra* o bé *castrum*) i que apareixen disseminades per tot el terme baronial.

En la documentació hem detectat algunes mencions concretes a aquesta forma d'ordenació de l'espai feudal. En una venda d'una peça de terra feta per Bernat Pelegrí, s'especifica la ubicació del bé *in parte vocata de Colomers, in quadra vocata d'en Montergull*, situada dins el terme de la vila de Santa Coloma.³⁹

Altres exemples interessants sobre el significat espacial, jurisdiccional i econòmic de les *quadres* els ofereix el «Capbreu del terme del castell d'Aguiló». En el moment en què els jurats de la comunitat són interrogats sobre el nombre de *quadres* que es localitzen dins el terme, aquests responen afirmant que hi ha *cinch quadres, et la primera és la quadra d'Almenara, et la segona la quadra dels Prats, et la tercera la quadra de l'Almussella, et la quarta la quadra de les Roques, et la cinquena la quadra de la Portella*.⁴⁰

³⁸ Carme Batlle, «L'entorn ambiental...», pàg. 377, on esmenta: «Els detentors de les quadres, residents d'aquestes cases fortes, solien ser als segles XII i XIII feudataris dels senyors o dels castlans dels castells, per la qual cosa eren considerats cavallers, generosos i homes de paratge. Gaudien d'una autonomia més o menys gran, segons els casos, però tenien com a característica definidora el fet de ser un element territorial dins una jurisdicció més important, sempre amb l'existència d'una casa forta com a cap, amb un nombre de focs reduïts, i amb un senyor amb drets, pocs o molts, limitats pel poder d'un altre superior; aquest detall indica una jurisdicció compartida entre el senyor de la quadra i el castell termenat». Vegeu, novament, el recent treball de Flocel Sabaté, *El territori de la Catalunya medieval...*, pàg. 94-104.

³⁹ AHT, FN SCQ, núm. 4099, 177r (1439/abril/8). Actualment encara perviuen alguns topònims i assentaments que defineixen i localitzen aquestes quadres. No creiem desafortunat identificar aquesta partida amb la *quadra de Colomers*, documentada el 1751 per Salvador Palau, *Aspectes històrics de Santa Coloma de Queralt i els seus rodals*, Santa Coloma de Queralt, 1993, pàg. 30. Aquest exemple també permet observar l'ambigüitat de les definicions: el *castrum* de Montargull és qualificat en aquest cas de *quadra*.

⁴⁰ ACA, Div. Patr., núm. 56, 110v.

En el mateix document es reconeix l'existència, dins el terme d'Aguiló, d'una sisena *quadra*, la *d'en Boixadors*, una dominicatura pròpia i exclusiva del castlà major formada per quatre masos i per la fàbrega del castell⁴¹. Quelcom semblant succeeix amb una altra *quadra*, la de *Montserrat*, tinguda sota domini directe del monestir de Santa Maria de Montserrat i on s'hi localitzen els masos *d'en Simó* i el *d'Agaçó*.

Pensem que les quadres, com a subdivisions del *castrum*, responen a un tipus d'organització jurisdiccional i, en conseqüència, també econòmic, del territori. Casualment, tant la *quadra d'en Boixadors* com la *quadra de Montserrat*, apareixen en la documentació com a dominicaures dels seus titulars, els quals en gestionen l'extracció dels excedents sobre les unitats familiars pageses que hi resideixen, erigint-se com a senyors indiscutibles en aquests territoris⁴². No és més que una manifestació del joc feudal de la classe dominant: en el primer cas, la cessió d'un territori feta pels Queralt a d'altres vassalls o funcionaris (Joan de Boixadors) que formen part del segment més alt del grup social dominant, mentre que en el segon cas (la *quadra de Montserrat*) topen amb una mostra evident de *donatio* d'una dominicatura feta (desconeixem, ara per ara, en quin moment i per quin motiu) pel titular del gran domini a favor de la institució monàstica.

Aquestes són les úniques referències explícites sobre estructures menors o secundàries de l'organització de l'espai feudal. Tot i tenir present la possibilitat que existissin altres elements d'aquest tipus dins la baronia dels Queralt, i sense descartar la seva funció gestora en l'organització immediata i directa del territori, pensem que és el castell —amb el seu terme jurisdiccional— la forma dominant de l'ordenació feudal de la senyoria. És obvi que sota aquesta realitat territorial apareixen altres formes de domini i jurisdicció —les *quadres* en són un bon exemple—

⁴¹ *Item digueren [...] que dit mossèn Joan de Boixadors ha en lo terme del castell d'Aguiló cinch alberchs o masos ço és, lo mas d'en Déunosajut, d'en Roca, d'en Brunet, d'en Jordà e la fàbrega* (ACA, Div. Patri., núm. 56, 111v). Quan els habitants d'aquests masos declaren en el capbreu ubiquen les seves terres a la *quadra d'en Boixadors*.

⁴² En aquestes quadres, els seus titulars exigeixen censos emfitèutics, lluïsmes en forma de terç de traspàs, fadigues, firmes, delmes, altres imposicions «extraordinàries» i, sense voler anticipar algunes conclusions, fins i tot arriben a considerar els camperols com a *homes propis, solius i afocats* seus, havent de realitzar jurament de fidelitat i homenatge als senyors (Joan de Boixadors i l'abat de Santa Maria de Montserrat, respectivament).

de les quals el titular de la baronia fins i tot podria arribar a desprendre-se'n, tal com hem vist en el cas del monestir de Montserrat. Però el conjunt del terme castral sobrepassa, circumscriu i inclou en el seu interior aquestes unitats menors i, en conseqüència, esdevé el marc ideal d'organització de l'espai feudal.

El que hem descrit fins ara pretén ser una primera aproximació a l'estructura espacial que caracteritzava la baronia de Queralt. Una organització del territori ben coneguda tant pels detentors del poder (els senyors) com pels grups que rebien la pressió senyorial (majoritàriament, una gran massa de camperols). Un conjunt de termes castrals (Queralt, Aguiló, Rauric I Montargull) caracteritzats per formes d'hàbitat dispers (els masos) o, en ocasions, semi-concentrat (el *locus*), on les grans àrees de bosc i les serralades abruptes del prelitoral conviuen amb les explotacions aïllades (sobre les quals tornarem més endavant), i on les siluetes dels castells termenats i les petites fortificacions s'alcen com a referent dominador del paisatge rural. Són termes amb una parcel·lació escassa, o si més no amb zones de roturació concentrades i ben localitzades, relacionades entre si per unes vies de comunicació sinuoses i marginals. En definitiva, un paisatge característic del feudalisme agrari medieval, on l'acció de l'home i el medi natural s'interrelacionen i s'integren.

1.2.2 La vila

Plenament inserida en el context que acabem de definir apareix la vila de Santa Coloma, que es presenta com el centre aglutinador de l'activitat econòmica i el principal focus demogràfic de la baronia. Algunes dades concretes, visibles a través dels manuals notariais, i altres evidències extradocumentals confirmen aquesta afirmació: un volum d'activitat contractual considerable desenvolupat pels notaris i escrivans de la localitat, un nombre important de tinences camperoles ubicades dins el seu terme que conformen la base d'un actiu mercat de compravenda de terres, una menestralia rural que apareix freqüentment com a subjecte de nombroses transaccions econòmiques i que s'introdueix en els ressorts del poder municipal, la presència d'una comunitat jueva dotada d'espais de sociabilització (la sinagoga, els banys, l'escola...), poder econòmic i estretes relacions amb altres centres de cultura semítica del Prin-

ciat; la fixació, dins la vila, de la residència de l'autoritat senyorial, un desenvolupament urbanístic visible fins i tot en l'actualitat, etc. Tots ells aspectes de l'organització econòmica i social que evidencien el paper de la vila com a centre articulador de l'espai feudal en què s'inscriu i com a escenari de les relacions d'intercanvi tant del mercat de la terra i del crèdit, com d'altres excedents agraris procedents de tota la baronia. Uns mercats que, en ocasions, arriben a sobrepassar els límits del domini senyorial.

L'activitat notarial desenvolupada a Santa Coloma de Queralt durant els segles XIV i XV revela l'existència d'un important volum de transaccions econòmiques i de transmissions de béns mobles i immobles inscrites en un marc d'intercanvi plenament feudal⁴³. Segons el catàleg de fons de l'Arxiu Històric de Tarragona, entre els anys 1400 i 1450, treballaven a la vila un total de quinze prolífics notaris. Els *instrumenta* i les *notae* que fan referència a compravendes, mecanismes de crèdit, testaments, censals, àpoques, dots, escreixos, donacions *inter vivos*, procures, etc. constitueixen la part més significativa dels gruixuts manuals que figuraven a les escrivanies de la vila i, a través de les pàgines d'aquests volums, van apareixer de forma més o menys habitual, molts personatges procedents no només de la vila de Santa Coloma, sinó també dels castells, llocs, quadres, masos, partides i terres que conformaven l'espai feudal de la baronia de Queralt.⁴⁴

⁴³ Cal tenir present que aquesta observació evidencia un fort dinamisme en el mercat de la terra i una animació transaccional que no resulta, ni de bon tros, desconeguda. La vitalitat d'aquest tipus de mercat i la seva sistematització en els actes notariais no són pas cap cosa estranya, sinó bastant comuna arreu de les àrees rurals baixmedievales. El que resulta interessant no és constatar el fet, sinó esbrinar-ne els motius. Donant resposta a aquests interrogants us remetem, entre molts altres, a Rodney Hilton, «Razones de la desigualdad entre los campesinos medievales», dins *Conflictos de Clase i Crisis del Feudalismo*, Barcelona, 1988; Antoni Furió, *Camperols...*, pàg. 146-152; Ferran Garcia-Oliver, *Terra de Feudals*, Col·lecció Politècnica, núm. 45, Edicions Alfons el Magnànim, Institució Valenciana d'Estudis i Investigació, València, 1991, pàg. 121 i ss.; Coral Cuadrada, *El Maresme Medieval: Hàbitat, Economia i Societat, segles X-XIV*, Premi Iluro 1987, Caixa d'Estalvis Laietana, Editorial Rafael Dalmau, Barcelona, 1988, pàg. 203-219; Mercè Aventín, «La societat rural a Catalunya en temps feudals. Vallès Oriental, segles XIII-XVI», Ed. Columna, Barcelona, 1996.

⁴⁴ Els notaris són Guillem Carbó (1400), B. Casals (1406), A. de Mitjans (1407-1415), Miquel de Pont (?), Bernat Andreu (1410-1414), Vicenç Torres (1411-1412), J. Pasqual (1413-1415), Bernat Giner (1413-1453), B. Gasull (1415-1418), Jaume Maymó (1420-1448), Joan Gasull (1423), Mateu de Puigesteve (1434-1453), Pere Vidal (1440-1449), R. Bertran (1443-1447) i Pere de Clericó (1445-1461). En total, hem pogut comptabilitzar a l'Arxiu Històric de Tarragona 43 manuals, 41 llibres de notes i 23 llibres diversos (testaments, inventaris, procures, causes, processos, censals, etc.) per a aquest període. A més, existeix altra documentació d'aquests anys dins diverses caixes catalogades com a «altres».

És evident, doncs, el paper de primer ordre que presenta Santa Coloma de Queralt com a centre expeditiu de documentació notarial la qual cosa pressuposa una demanda important d'aquest tipus d'activitat dins la baronia, fruit d'una intensa necessitat contractual vinculada a múltiples activitats.

Per altra banda, Santa Coloma de Queralt se'ns mostra, a través de la documentació, com un important centre d'intercanvi comarcal⁴⁵. No creiem desafortunat considerar la comunitat colomina com una estructura de tipus «vila-mercat» amb alguns dels elements que es consideren bàsics per aquests models: importància d'una producció agrícola que es canalitza cap a un mercat d'intercanvi entre productors directes i consumidors⁴⁶, l'abast del qual no acostuma a superar, majoritàriament, els límits de la baronia o de les poblacions circumdants que limiten amb aquesta; un mercat on funciona el crèdit i el pagament a terminis⁴⁷, i on

⁴⁵ Guy Bois, Josep Mª Salrach i Mercè Aventín han analitzat, els dos primers en articles de reflexió teòrica i, la darrera, treballant amb l'exemple concret de la vila-mercat de Sant Celoni, quelcom semblant al que es pot observar a través d'una anàlisi de l'estructura i el funcionament dels mecanismes d'intercanvi en el si de la comunitat de Santa Coloma de Queralt durant els anys centrals del segle xv. Vegeu el dossier «Vila i mercat a l'època medieval», dins *L'Avenç*, núm. 188, gener (1995) pàg. 35-53.

⁴⁶ Segons mossèn Joan Segura, *Història de Santa Coloma...*, el privilegi que establia la possibilitat de poder celebrar el mercat setmanal cada dilluns, data de l'any 1222, i va ser atorgat per Jaume I «a instàncies del seu subdit i company d'armes En Pere de Queralt» (pàg. 55). Probablement es tractava tan sols d'un reconeixement de dret a una situació ja existent amb anterioritat, per tal de sancionar legalment la percepció de rendes. Les ingerències en aquest mercat d'altres poblacions amb un pes específic més fort, i la intencionalitat que pugui existir darrere aquestes actituds, ens endinsen en el problema de les relacions entre centre i perifèria (a diferents escales), entre el camp i les ciutats. Sobre aquestes qüestions, vegeu, entre altres, Joan J. Busqueta, *Una vila del territori de Barcelona: Sant Andreu del Palomar als segles XIII-XIV*, Fundació Salvador Vives Casajuana (Premi Francesc Carreras Candi 1989), Barcelona, 1991, sobretot pàg. 19-54 i 171-228; així com, «Per un estat de la qüestió del tema ciutat-camp a la Catalunya de la Baixa Edat Mitjana», dins *Acta Mediaevalia*, núm. 10, 1989, pàg. 481-487. Per la inserció d'aquestes qüestions en els models de la historiografia marxista Guy Bois, *La Crisi del feudalisme a Europa a la fi de l'edat mitjana*, L'Avenç-Societat Catalana d'Estudis Històrics, Barcelona, 1986, sobretot pàg. 57-79; també l'article del mateix autor «Ciutat i camp en la societat preindustrial», *L'Espai Viscut. Col·loqui Internacional d'Història Local*, Diputació de València, València, 1989, pàg. 113-125; Rodney Hilton, *Les ciutats medievals*, L'Avenç-Societat Catalana d'Estudis Històrics, Barcelona, 1989; un exemple concret força suggerent aplicat al cas de Barcelona a Coral Cuadrada, «Sobre les relacions camp-ciutat a la Baixa Edat Mitjana: Barcelona i les comarques de l'entorn», dins *Acta Mediaevalia*, núm. 11-12, 1990-1991, pàg. 161-185.

⁴⁷ L'intercanvi del bestiar —sobretot la compravenda de mules, ases, bous, i altres animals de càrrega— és una de les activitats que més freqüentment apareix documentada. El crèdit i el pagament a terminis esdevenen les estratègies dominants per satisfer les compres en aquest mercat. El darrer dia del mes de setembre de 1438, Guillem Giner, provinent de Talavera, reconeix deure al colomí Berenguer Llorenç la quantitat de 41 florins d'or d'Aragó, a causa de la compra d'una mula de pèl roig (sobre el preu de la qual ja s'hi ha carregat l'interès corresponent). Els terminis per satisfer aquest pagament s'especificuen amb claredat: per la festa de Tots Sants del mateix any haurà de satisfer 7 florins, per la Mare de Déu

s'hi insereixen una menestralia rural i un potent camperolat que participen activament en compravendes de terres i de rendes⁴⁸. Unes relacions d'oferta i demanda de béns que estableixen les bases d'un procés de marcada diferenciació social entre la població de la vila.

D'aquest grup de personatges benestants, posseïdors de petites fortunes locals i ostentadors del prestigi social que aquestes comporten, es nodreixen els ressorts del poder municipal colomí i bona part del «funcionariat» baronial. El 20 de maig de 1438, Guerau Sabater i la seva muller, Saurineta, atorguen un censal mort d'onze sous de pensió anual a Pere Delà —apotecari—, Joan Corts —artesà— i Mateu de Castellví, jurats de la universitat al llarg d'aquell any⁴⁹. Dos anys més tard, el sastre Berenguer Guixart, el draper Francesc Llorenç i el fuster Guerau de Santgenís, detenen el càrrec de jurats de la universitat de la vila, i com a tals apareixen en la compra d'una casa, ubicada al carrer Major de Santa Coloma⁵⁰. El 9 de novembre del mateix any, l'esmentat Joan Corts, apareix citat com a *capitanio ville Sancte Columbe anno presenti*, i es fa càrrec del comandament de la milícia municipal⁵¹. L'elit local s'introdueix d'aquesta forma en el control de les encara febles estructures institucionals de la localitat i, a través d'aquestes, enforteix i reforça els seus privilegis econòmics i socials. La gradual penetració en aquestes esferes de poder, obre les portes a una participació directa i privilegiada en el negoci de la compravenda de terres i rendes que és la base del poder d'aquests grups benestants. La inversió segura i rendible en aquest mercat (percepció de pensions, de censos emfitèutics, compra de dominis, etc.) constitueix una valuosa garantia econòmica, i alhora social, pel grup de dirigents locals.

d'agost de l'any següent: 12 florins, en la següent festa de Tots Sants: 12 florins i, finalment, per la festa de Tots Sants del 1440, els 10 florins restants (AHT, FN SCQ, núm. 4100, 13r). Contractes com aquest són habituals als manuals notariais i als *Liber Notularum*, la qual cosa ens constata el paper que tenia la vila en la xarxa d'intercanvis de la zona.

⁴⁸ A través de la documentació, va desfilant tota una sèrie de «gent d'ofici» que actua, indistintament, com atorgant i/o beneficiària de transaccions fetes en el mercat de la terra i de les rendes. Sastres (9), paraires (2), mercaders (5), basters (3), apotecaris (3), fusters (5), teixidors (7), notaris (6), botiguers (4), sabaters (6), artesans (1), drapaires (2), bossers (1), espasers (1), ferrers (3), traginers (1), cirurgians (2), hostalers (1), moliners (2), menestrals (1), escuders (1), pelleters (1), escriptors (1) i carnisers (1) són les professions dels compradors, venedors, establients, establerts, atorgants de censals i beneficiaris de pensions, etc.

⁴⁹ AHT, FN SCQ, núm. 4099, 109r (1438/maig/20).

⁵⁰ AHT, FN SCQ, núm. 4094, 176v (1440/setembre/27).

⁵¹ AHT, FN SCQ, núm. 4094, 197v (1440/novembre/9).

La vila de Santa Coloma de Queralt esdevé així l'epicentre del domini senyorial. Localitzada en una àmplia plana de la baixa Segarra, articula al seu voltant un nombre considerable de petites tinences camperoles, que morfològicament contrasten amb les explotacions de la resta del domini. Petites peces de terra, horts, vinyes, sorts, feixes, farraginals, partides, etc. denoten l'existència d'un espai agrari articulat al voltant de la vila: fragmentat, parcel·lat, compartimentat, amb una xarxa de camins elaborada i complexa, amb la presència de sèquies, molins, canals, basses i rescloses. Un ampli espai d'intercanvi rural que aparentment s'oposa a la resta del territori dominical descrit anteriorment, però que en realitat, s'integra i s'articula amb tot el seu entorn omplint de significació el que entenem com a gran domini senyorial.

1.2.3 Els *loci*

Els *loci* (llocs o llogarets) són les denominacions toponímiques que s'esmenten amb més freqüència en els manuals notariais de la baronia de Queralt. Generalment, qualsevol agrupament reduït de població rep aquesta qualificació. En conseqüència, caldria relacionar aquest mot amb l'existència de formes d'hàbitat semiconcentrat característiques d'un espai rural: petits amuntegaments d'algunes cases, corrals i patis al voltant d'algun element central que esdevé el referent urbanístic de l'indret (ja sigui l'antic pati d'una fortificació primerenca, una torre defensiva en desús, la sagrera d'una església, etc.). Circumdant a aquest nucli d'habitatges s'estenien els camps de conreu, les partides de terra, les deveses, els boscos i les pastures, que conformaven la morfologia d'un paisatge agrari concret i dominat visualment des de la residència del delegat de l'autoritat feudal. En tot cas, però, per la seva reduïda dimensió i per la importància secundària que presenten, aquestes formes d'hàbitat no serien mai definides i considerades com a viles.

Dins el terme de la baronia de Queralt apareixen, explícitament citats com a tals, un total de setze *loci*: *Sant Gallard*, *la Canela*, *Figuerola* i *lo Mercadell* (dins el terme de la vila de Santa Coloma), *Aguiló*, *Almenara*, *la Pobla de Carivenys*, *la Portella* i *les Roques* (dins el terme del castell d'Aguiló), *Fiol*, *la Roqueta* i *Bellprat* (dins el terme del castell de Queralt), *Rauric* (amb terme i castell propis), *Savit de Bordell* i *Montargull* (amb terme i castell propis) i *Santa Fe de Montfred*.

Cal esmentar que darrere l'ambigüitat del qualificatiu de lloc (*locus* és el mot usat per les fonts) s'amaguen possiblement formes d'hàbitat de diversa condició. Segons les referències que hem extret de la documentació —i sense pretendre establir cap classificació definitiva— podem entreveure diferents tipologies en la seva morfologia: en primer lloc, els *loci* que s'organitzen entorn d'un castell o fortificació de dimensions majoritàriament reduïdes; a continuació, els que conformen una agrupació de pocs habitatges sense cap element defensiu destacable; i, finalment, els que, tot i aparèixer amb la denominació de *locus*, es troben més a prop de l'hàbitat dispers i constitueixen, per tant, agrupacions de diversos masos —o fins i tot un de sol— que es localitzen disseminats pel terme del lloc. Aquesta darrera accepció és la que ens fa matisar la identificació del mot *locus* amb una forma d'hàbitat concentrat.

Figuerola, Aguiló, Fiol, Rauric, Bordell, Montargull i Santa Fe de Montfred, corresponen a la primera de les tipologies. Són formes que reflecteixen objectivament una morfologia d'hàbitat concentrat de petites dimensions. Castells termenats, fortificacions menudes o, senzillament, torres de recer, tan característiques de l'espai feudal, constituïren el centre articulador al voltant del qual s'estructurava i s'organitzava la vida d'aquests *loci*.

En el segon grup cal incloure-hi els llocs de Sant Gallard, el Mercadell, la Pobla de Carivenys i les Roques, organitzats entorn d'un element central que no hem pogut identificar amb cap mena de fortificació sinó més aviat amb una primitiva església o un antic mas.

Finalment, com a formes d'hàbitat que la documentació qualifica amb ambigüitat cal destacar la Canela, Almenara i la Portella, possiblement més properes a una important explotació agrícola en forma de mas que no pas a un conjunt d'habitatges i que, per tant, no constitueix cap mostra d'hàbitat concentrat. Fins i tot, en els termes de Montargull i Rauric, reben la qualificació de *loci* les agrupacions de diversos masos disseminats pels camps del terme.

Així doncs, si bé en la majoria dels casos el *locus* designa una concentració poc rellevant de poblament, originada al voltant d'un referent espacial concret, en altres —certament una minoria— sembla existir

una assimilació d'aquest qualificatiu als termes on predomina l'hàbitat dispers que, concebut com un tot, rep el nom de *locus*.

Ja que l'estructura morfològica no ens aclareix del tot el significat del terme hem intentat relacionar-lo amb el seu contingut demogràfic. Podria qualificar-se com a *locus* qualsevol forma d'hàbitat —majoritàriament concentrada, però, ocasionalment, també dispersa— que es localitzés al voltant de la vila, l'autèntic espai central del domini baronial? Tot i ser conscients de la dificultat que comporta intentar realitzar una recerca demogràfica d'aquestes formes d'hàbitat sense el suport arqueològic —que confirmaria o desmentiria les primeres impressions que s'extreuen del material d'arxiu—, hem intentat compilar algunes de les dades extretes de les diferents fonts amb què hem estat treballant per tal d'apropar-nos, amb tots els matisos i reserves que hom cregui necessaris, i conscients de la relativitat de les observacions que puguin extreure-se'n, a la realitat poblacional dels llocs i llogarets que centren la nostra anàlisi.

En el quadre núm. 2 que s'adjunta a l'annex, hem recollit una sèrie de «notícies demogràfiques» referents als *loci* de la baronia de Queralt extretes de quatre fonts bàsiques d'informació (dues d'elles directament d'arxiu i les altres dues de caire bibliogràfic).

Les dades de la columna A provenen d'un «Llevador de rendes de la Baronia de Queralt» de la segona meitat del segle XIV, la datació del qual se'ns fa, ara per ara, impossible de fixar de forma més precisa, a causa de la seva conservació parcial i de la inexistència de qualsevol referència concreta a algun personatge identificable a través d'altres fonts⁵². En aquest document la denominació del *locus* apareix al costat del lloc d'origen dels declarants els quals, per altra banda, s'agrupen geogràficament en funció del *locus* on es troba ubicat el bé que declaren⁵³. A causa de les diverses formes en què trobem citats els *loci* en el llevador de rendes, hem optat, en alguns casos, per agrupar-los dins una

⁵² ACA, Div. Patri., vol. 54. L'estudi de la documentació notarial de la segona meitat del segle XIV permetria, segurament, reduir l'amplitud cronològica del «Llevador de rendes de la baronia de Queralt».

⁵³ Els béns declarats i, sobretot, les rendes que han de ser satisfetes —causa principal de l'elaboració del *llevador*—, s'agrupen en quatre grans àrees que intitulen cadascuna de les pàgines del document: Bellprat, Aguiló, Montargull i Rauric. Així, per exemple, en el llistat de béns inclosos dins el *locus* d'Aguiló, que apareix encapçalant la pàgina, van enumerant-se, indistintament, els declarants dels indrets, llocs i llogarets del terme d'Aguiló, especificant-se en cada cas la ubicació concreta —Aguiló, Pobla de Carivenys, la Portella, etc.— dels béns que són objecte del pagament de les rendes.

mateixa denominació i, en altres, per mantenir el topònim que apareix en el document. Volem remarcar que les dades aportades expressen sempre valors orientatius i aproximats del total de residents d'aquests assentaments i en cap moment cal interpretar-los com a definitius.

Així, en el cas d'Aguiló, per exemple, els 10 declarants que apareixen agrupats dins la categoria d'«altres», pertanyen indistintament, al castell del mateix nom (2), al terme d'aquest, sense cap altra especificació (4), a l'indret de *Sancti Petri d'Aquilone* (1) i a diferents masos especificats en el document (3). Les declaracions dels *loci* de la Pobla de Carivenys (4), la Portella (2) i les Roques d'Aguiló (1), tot i formar part del mateix terme del castell d'Aguiló, han estat consignades per separat, ja que la documentació permetia fer-ho així. Montargull i Rauric, termes on és característic el poblament disseminat en masos, el total de focs fa referència al conjunt del terme.

Les dades de la columna B han estat extretes de l'obra de Josep IGLÉSIES⁵⁴, centrada en els primers anys del darrer terç del segle XIV. Es tracta d'un còmput total dels focs de cada terme, amb les mancances que això comporta (manca de precisió en la ubicació concreta de la residència dels caps del foc, absentisme d'un gruix de població que es troba fora del control fiscal, aparició de «titulars fiscals» que no es referenciaven en el control de rendes del *llevador*, etc.). Nombrosos problemes d'identificació i de concreció de residència que fan gairebé impossible el recompte total dels habitants de cada indret. Tot i amb això, les dades són significatives i, al mateix temps, fan referència a una cronologia no massa llunyana de la de la font anterior.

En la columna C la font utilitzada és de nou d'origen arxivístic. Es tracta del «Capbreu del terme del castell d'Aguiló»⁵⁵, compendi de declaracions i rendes que havien de ser satisfetes a Gaspar de Queralt i Joan de Boixadors, com a senyor i castlà major, respectivament, de l'esmentat castell. La cronologia de les dades que ens aporta comprèn des del 1417, any en què s'ordenà la seva redacció, fins al 1426, any de datació de la darrera declaració. En aquest cas, quan ha estat possible, l'origen i la residència dels declarants ens han servit com a dades a tenir

⁵⁴ Josep Iglésies, *El fogatge de 1365-1370...*

⁵⁵ ACA, Div. Patri., núm. 56.

en compte. Els declarants són seixanta-cinc, dels quals un total de quaranta-vuit provenen d'indrets, llocs i llogarets de l'interior del terme. De nou, les dades han de ser considerades amb cura: es tracta de declarants de béns ubicats dins el terme del castell i la inexistència de referències en algunes declaracions ens obliga a prendre la informació amb molta cautela.

Òbviament, en aquest cas només disposem d'informació referida al terme d'Aguiló, per la qual cosa, aquesta font se'ns fa totalment prescindible en els altres termes baronials.

El darrer gruix de dades, que apareix en la columna D, prové d'una altra obra citada de Josep IGLÉSIES⁵⁶. Tot i tractar-se d'un fogatge bastant més tardà, hem cregut interessant de tenir-lo en consideració com a complement a la informació aportada fins al moment. De nou ens trobem amb els mateixos problemes que abans, traslladats ara a finals del segle xv.

A la part final del quadre, amb el qualificatiu d'«altres», hem inclòs una sèrie de *loci* que apareixen reiteradament a la documentació, on d'una forma o altra, els Queralt feien sentir la seva pressió senyorial. Tot i no tractar-se d'un *locus*, hem cregut igualment important incloure en el quadre el còmput demogràfic de la vila de Santa Coloma, per poder observar-lo com a marc de referència respecte al poblament de la resta de la baronia.

El conjunt (tot i ser valors molt escapçats i, per tant, no del tot significatius) permet treure algunes conclusions sobre l'organització espacial i el volum demogràfic del gran domini dels Queralt en època baixmedieval. Observem com Santa Coloma de Queralt, el centre econòmic de la baronia, presenta el màxim volum demogràfic del domini, que supera el centenar de focs⁵⁷. L'oscil·lació observada entre els dos fogatges pel que fa al nombre de focs de la vila entre 1370 i 1497 pot

⁵⁶ Josep Iglésies, *El fogatge de 1497...*

⁵⁷ Omitim expressament quin coeficient caldria aplicar al nombre de focs per tal d'obtenir el nombre de persones per a cada foc. Només fem notar que, al llarg de nombrosos estudis s'ha treballat amb dades que oscil·len, majoritàriament, entre 3,5 i 6 residents per foc. Creiem que cal considerar molts factors (tipologia de les unitats familiars, situació històrica conjuntural, diferenciacions regionals, etc.) per poder ser precisos en aquest sentit i, per tant, deixem a la lliure elecció de cadascú el coeficient d'ús més idoni. Nosaltres, particularment i només de forma orientativa, sense cap referent documental, creiem que caldria emprar un valor que oscil·lés entre 3,5 (per la banda baixa) i 5 (per la banda alta).

ser atribuïda, entre moltes altres causes, al procés de crisi, recessió i blocatge característic dels segles XIV i XV (disfuncions agràries, guerra civil, davallada demogràfica, moviments migratoris, etc.), però també pot estar motivada per un problema de còmput general, que podria resoldre's amb recerques més puntuals que tinguessin com a objecte d'anàlisi períodes concrets dins la tendència secular.

El que sembla evident és que, per darrere la vila colomina, els termes castrals d'Aguiló i Queralt esdevenen els altres nuclis demogràfics significatius del domini. Al voltant del castell d'Aguiló, en els *loci* del seu terme i en les explotacions agràries disperses que s'hi localitzen es documenten entre 33 i 48 focs. Un cas semblant es repeteix en el terme de Queralt, on el *locus* de Bellprat concentra la majoria de la població (sobretot a partir de la pèrdua de significat del castell): dins aquest terme les dades demogràfiques presenten molta oscil·lació, mantenint-se entre 23 i 43 focs per les darreres dècades del segle XIV i les primeres del XV.

Residualment apareixen els termes de Rauric, Bordell i Montargull, amb una presència important de formes d'hàbitat disseminat i sense cap nucli poblacional remarcable, i conformen un tercer nivell pel que fa al pes demogràfic del conjunt de la baronia. Sens dubte la inexistència d'un *locus* principal dins aquests termes que aglutinés un nombre important de famílies podria ser la causa d'aquesta baixa densitat. Els tres termes es mantenen, segons les dades que hem observat, al voltant dels 10 focs.

Observem així com, a banda de les diferències d'organització i d'ordenació espacial, també hi ha diferències demogràfiques importants dins el domini queralenc. La vila de Santa Coloma, com és obvi, concentra el major nombre de residents, seguida a certa distància dels dos termes castrals amb més pes dins del domini senyorial (Aguiló i Queralt), zones d'hàbitat dispers, però amb dos centres de poblament importants: els *loci* d'Aguiló, en el primer cas, i Bellprat en el segon, localitzats als termes orientals (nord i sud) de la baronia. Finalment apareixen les zones marginals, de predomini d'hàbitat dispers, ubicades a la perifèria de la senyoria (sobretot a la zona occidental), amb un nombre de residents força inferior.

La definició exacta dels *loci*, tant pel que fa a la seva morfologia, com en l'aspecte demogràfic, és força difícil d'establir. En aquest apartat hem

intentat apropar-nos-hi i tan sols hem pogut oferir algunes observacions generals sobre el seu contingut. Tot i amb això els llocs que esmenta la documentació apareixen com a formes d'hàbitat rural inscrites dins l'espai feudal amb densitats de població i aparences distintes, però sempre diferenciades de la vila, el centre territorial i econòmic de la baronia. Els manuals notariaus es redacten a Santa Coloma i, des d'aquí es qualifiquen com a lloc aquelles formes d'hàbitat de l'espai circumdant que s'escapen d'una definició precisa, acurada i específica, és a dir, tot allò que el concepte medieval de l'espai no pot definir amb el seu vocabulari habitual. Quan un espai és concebut i reconegut com a tal (un mas, un castell, una quadra, etc.) se li atribueix aquesta qualificació, però en els casos en què la realitat territorial supera aquestes definicions, els vilatans recorren freqüentment a la denominació de *locus*, prescindint de la seva morfologia i, fins a cert punt, també del seu contingut demogràfic.

1.2.4 Els masos

Tal com hem anat veient en les pàgines precedents, entre les formes d'assentament humà documentades a la baronia de Queralt, sovintegen les mencions als masos, una tipologia característica d'hàbitat dispers. El masos es presenten com autèntiques unitats d'explotació agrícola, d'unes dimensions més o menys considerables, que s'escampen per tot el gran domini, formant part del terme d'un o altre castell. A l'interior del mas, al voltant d'una edificació central, es localitzen peces de terra de diversos tipus, així com altres elements i dependències addicionals que donen unitat i cohesió a l'explotació. Els masos i tot el conjunt de terres que els envolten són, freqüentment, atorgats sota el domini directe dels Queralt o d'altres personatges punyents de la classe feudal, i hi resideixen, establertes, nombroses famílies d'emfiteutes dependents que, o bé els treballen directament detenint-ne el domini útil, o bé hi sotsestableixen altres camperols⁵⁸. Per a la majoria d'aquests pagesos,

⁵⁸ Un cas curiós sobre el treball directe en aquestes explotacions l'observem al capbreu d'Aguiló. En la declaració dels béns del difunt Pere Delà, apareix com a emfiteuta del *mas d'en Delà* —tingut per Gaspar de Queralt i Joan de Boixadors— la seva filla, Margarida. Aquesta, essent encara menor d'edat, declara a través dels seus tutors, entre els quals destaca Guillemonet Ninot, al qual se'l qualifica de *laurador del mas del dit Pere Delà*. Aquesta menció indueix a pensar en formes de treball i explotació de la terra que trenquen amb l'esquema rígid de la detenció de dominis propis de l'emfiteusi i, alhora, introdueix la possibilitat —només la possibilitat— de l'existència de treball assalariat en el conreu d'aquestes explotacions.

el mas i les terres que el conformen constitueixen l'únic «patrimoni» familiar de què disposen i el seu manteniment i reproducció suposen la prioritat principal de la seva existència. Per a aquests grups domèstics, el mas esdevé una unitat d'explotació rural autosuficient, gairebé autàrquica, que, a través de la figura de l'hereu —i amb el consentiment de l'autoritat feudal—, s'intenta preservar i transmetre íntegrament a les generacions futures, marginant a tal efecte els cabalers de les famílies pageses.

A continuació veurem alguns exemples documentals que ens informen sobre la ubicació d'aquestes explotacions a l'interior de la baronia de Queralt, al mateix temps que ofereixen significatives dades sobre la tipologia de les terres i del conjunt de béns que formaven part dels masos. Ocasionalment, a través de la documentació, es poden entreveure certes dinàmiques d'interès: en alguns establiments i instruments de compravenda, per exemple, es fan palesos els mecanismes emprats tant pels senyors com pels emfiteutes amb la clara intencionalitat d'incrementar la superfície útil de conreu dels masos; en altres casos es pot observar un lent però continuat procés de concentració de tinences circumdants a la finca principal en mans d'un grup reduït de camperols; finalment, en altres exemples, podem veure diverses estratègies vinculades a la transmissió patrimonial del conjunt dels béns que configuren el mas. En definitiva, intentarem mostrar, amb l'ajut d'uns quants exemples, aspectes tan importants com són la tipologia dels béns que conformen aquests espais de producció agrària, les seves diferenciacions morfològiques, la ubicació d'aquestes explotacions en el marc del gran domini feudal, l'evolució estructural que pateixen i les fórmules de traspàs de què són objecte.

Pel que fa a les dimensions dels masos, cal dir que no comptem, per ara, amb cap menció documental expressa que manifesti amb claredat la seva superfície⁵⁹. El fet que les referències als masos de la baronia es

⁵⁹ Amb moltes reserves, motivades per la diferència d'àmbits de treball, però vàlides com a aproximació i suport per als nostres exemples, vegeu Coral Cuadrada, *El Maresme medieval...*, pàg. 76-82, on l'autora documenta tres grups d'explotacions: les «petites propietats» (entre 1-3 ha), les de «mitjana importància» (al voltant de les 10 ha) i les «grans propietats» (superiors a les 20 ha), establint tota una gradació de possibilitats intermèdies. Antoni Furió, «Una pagesia dividida: diferències jurídiques i desigualtats econòmiques», dins *Història, política, societat i cultura del Paísos Catalans. La Forja dels Paísos Catalans. Segles XIII-XV (vol. 3)*. Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1996, pàg.184-201 considera

limitin massa sovint a assenyalar-ne la ubicació i afrontacions o, en el millor dels casos, a fer-ne una breu descripció, més o menys afortunada, de la composició, redueix notablement les conclusions que podem extreure del seu abast territorial. En conseqüència, intentar oferir mesures concretes dels masos en aquestes condicions resulta, si no poc rigorós, força aventurat.

Les peces de terra i, en general, el conjunt de béns que formen part del mas apareixen citats en el moment en què l'atorgant del document defineix les característiques de l'explotació que és motiu del negoci jurídic. Majoritàriament es citen de forma reiterada alguns elements, principalment *terras, honoribus et possessionibus*. Juntament amb l'habitatge principal, apareixen diverses terres de conreu, principalment de cereal, diferents honors de dimensions desconegudes —possiblement els elements originaris de l'explotació— i ambigües «possessions», que denoten el caràcter eminentment agrícola de les àrees de conreu, però alhora posen de manifest l'existència d'un tipus d'explotació que sobrepassa les dimensions habituals de les peces de terra.

Tenim algunes mostres que encaixen amb aquestes definicions. El 5 de setembre de 1438⁶⁰, Guerau de Queralt, senyor de la baronia, aprova, confirma i ratifica la reducció del cens emfitèutic que satisfesia Arnau Tous, un camperol establert, juntament amb la seva família, a l'anomenat *mas d'en Bas*, una explotació situada dins el terme del castell de Queralt, al sud-est del terme baronial. En aquest cas, la descripció dels elements que integren l'explotació ha estat feta de forma molt poc acurada i precisa: el document es limita a mencionar *terris, honoribus et possessionibus* com a parts de terrer integrades dins la finca. En desconeixem el nombre, però, especialment, es fa palès que es tracta de quelcom més significatiu que una simple peça de terra i un habitatge on residia la família.

Però hi ha altres exemples que defineixen amb més precisió la tipologia dels béns que integraven els masos de la baronia: dins el mateix

altres dimensions substancialment més grans i argumenta que «la extensió oscil·lava entre les 17 i les 38 hectàrees, per bé que en algunes comarques podia arribar a les 70». Convé també prestar atenció a les aportacions de Jordi de Bolòs, *El mas, el pagès i el senyor*, Curial, Barcelona, 1995, sobretot les pàg. 116-142. Mercè Aventín, *La societat rural...*, molt especialment pàg. 159-176.

⁶⁰ AHT, FN SCQ, núm. 4099, 136v.

terme castral de Queralt, en documentem un cas. El 31 de maig de 1439⁶¹, novament Guerau de Queralt atorgà a Pere Quer, mitjançant un establiment emfitèutic *ad meliorandum* (és a dir, per tal de millorar l'explotació) la totalitat d'un mas, anomenat *lo mas d'en Capons*, a l'interior del qual s'hi inclouien *omnibus et singulis terris, honoribus et possessionibus, nemoribus, devesis eiusdem, tam cultas quam heremas, ubicumque fuerint longe vel perpetue, et cum intrantibus, exitibus, iuribus et pertinentiis suis*. El mas devia ubicar-se en una zona de clara hegemonia de l'hàbitat dispers (al sud del castell de Queralt), ja que apareix envoltat d'altres explotacions d'unes característiques semblants: les afrontacions del document són ben clares en aquest sentit i així ho palesen: *confrontat, ex una parte, cum possessionibus mansi d'en Cortadelles, ex alia parte, cum possessionibus mansi de Queralto et cum possessionibus mansi de Font Domenegna*. L'enumeració dels béns que pertanyen al *mas d'en Capons* es realitza amb més precisió que en el cas que hem observat anteriorment: l'existència de zones de bosc i el seu aprofitament en l'economia domèstica de l'explotació —la llenya, la cacera, l'apicultura, els fruits silvestres⁶², etc.— i la presència de deveses a l'interior de la finca, denoten la pràctica d'unes activitats extensives per a les quals era indiscutiblement necessària l'ocupació d'una superfície, en general, d'una magnitud superior a l'habitual.

Quatre anys més tard, el 19 de novembre de 1443⁶³, Francesc Moïà i Eulàlia, la seva muller, ambdós residents a la vila de Tàrrrega, venen a Berenguer Bover i als seus, el mas anomenat d'*Amaró*, ubicat al *locus* de Bellprat (també dins el terme del castell de Queralt). La descripció de l'explotació palesa unes condicions d'evident deteriorament, que fan que sigui qualificat en el document com a *disruptum et quasi derruitum*,

⁶¹ AHT, FN SCQ, núm. 4099, 203v.

⁶² En relació amb l'ús dels productes del bosc, entre altres, i la seva importància en l'economia camperola vegeu l'obra de Giovanni Cherubini, «Sfruttamento del bosco, caccia, pesca, allevamento», dins *L'Italia rurale del basso medioevo*, Biblioteca di Cultura Moderna Laterza, Gius. Laterza & Figli Spa, Roma-Bari, 1984, pàg. 40-55. Especialment important considerem Isabel García Díaz, *Agricultura, ganaderia y bosque. La explotación económica de la tierra de Alcaraz (1475-1530)*, Instituto de Estudios Albacetenses, Diputación de Albacete, Albacete, 1987. Vegeu igualment Assumpta Serra, *La comunitat rural a la Catalunya medieval: Collsabra (s. XIII-XVI)*, Eumo Editorial, Vic, 1990, pàg. 46-48. Tornarem sobre aquestes qüestions més endavant, quan analitzem l'explotació econòmica feta pels senyors sobre aquests espais.

⁶³ AHT, FN SCQ, núm. 4062, 206v.

a conseqüència d'un procés d'abandonament que aquí no ens pertoca analitzar. Juntament amb l'edificació central també es ven un *terre trocio in quo fundatus et haedificatus est*, és a dir, la superfície pròpia de fundació del mas, així com el conjunt de terres que conformen la totalitat de l'explotació: *omnes terras, vineas, honores et possessionibus, tam cultis quam heremas, et cum arboribus diversorum generum que in ipsius sunt, cum fontibus, aquis, aqueductibus, nemoribus, devessis et defensis, et cum introitibus et exitibus*. Possiblement aquest va ser un dels grans masos de la baronia, dins el qual, juntament amb els elements que hem vist en els casos anteriors, s'hi esmenten altres peces de terra destinades al conreu de la vinya, un conjunt d'arbres fruiters de diferents espècies que fan heterogènia la producció i tota una xarxa d'espais d'irrigació, que configuren i donen solidesa a la globalitat de l'espai agrari, dotant-lo d'una certa autosuficiència. A més també s'inclou en la finca algun tipus de construcció defensiva —*defensis*—, possible herència de períodes precedents. És òbvia l'errada que cometriem si consideréssim aquesta explotació com una entitat menor: l'acurada descripció dels seus elements, tot i no oferir unes acotacions concretes, evidencia que ens trobem davant una unitat d'explotació de proporcions considerables. Les afrontacions del mas, elements significatius del paisatge físic de la zona, confirmen les seves considerables dimensions⁶⁴. Un indicador fiable que corrobora aquesta hipòtesi és el preu total de venda del mas, que es fixa en 30 lliures (600 sous), quantitat acceptable tenint en compte l'estat deficient de conservació en què es trobava l'explotació.

Altres exemples sobre la mida i la composició d'aquestes explotacions ens els dona el «Capbreu del terme del castell d'Aguiló». Entre

⁶⁴ Ibid., ... *ex una parte, cum honoribus sive parte vocata d'en Ranfaç, ex alia parte cum via publica per quam tendimus de villa Sancta Columbe de Queralto ad villam de La Llacuna et, ex alia parte, cum torrente per quam discurrit aqua de predicto loco de Pulchroprato ad locum de Riudebó et ad castrum de Pontils...* Segons aquesta descripció el *mas d'Amaró* podria correspondre a l'actual *masia de Riudeboix*, prop del pont que travessa el riu Boix. Les afrontacions no anomenen un tipus de fragmentació parcel·lària del sòl en zones limitrofes, la qual cosa pot ser interpretada com un indicador de gran superfície agrícola pròpia de les formes d'hàbitat dispers. Tot i amb això, cal tenir present en tot moment, tal com diu Assumpta Serra, citant Josep M. Marqués, que «no cal deduir immediatament que els masos rics hagin de tenir moltes terres, perquè pot donar-se el cas de tenir gran extensió en una sola peça, formant unitat amb la casa», Josep M. Marqués, «Vilobí d'Onyar a través del capbreu d'en Ramon Malars» a; *Estudis d'Història Agrària*, Barcelona, 1985, pàg. 27-52. Naturalment no excloem aquesta possibilitat ja que, perfectament, sota la denominació estricta de *peciam terre*, poden aparèixer superfícies de conreu de grans dimensions.

alguns dels declarants que manifesten estar establerts en diferents masos del terme castral destaca particularment per la seva precisió descriptiva el cas de l'emfiteuta Berenguer Balcells, establert al mas del mateix nom. Berenguer reconeix *tenir et possehir lo dit mas, fundat en les terres de la franquesa e de la dita masia*⁶⁵. En el moment d'especificar el conjunt de terres declarades que apareixen en la *franquesa* on es localitzava el mas, el declarant enumera: una farratgera, dos prats, una peça de vinya, set trossos de terra, un altre tros anomenat *la perera* i encara un darrer conegut com *los prats de les pruneres*. En total, tretze peces o trossos les dimensions de les quals ens són desconegudes, però que sens dubte —per la concentració parcel·lària i possiblement també pel tamany— defineixen acuradament la composició més o menys habitual d'aquestes explotacions.

L'activitat agrícola que es desenvolupa en el seu interior —ja sigui la desenvolupada pel treball directe dels establerts o indirectament a través d'altres camperols sotsestablerts o, en menor mesura, dels assalariats— és molt diferent a la que es porta a terme en el si de la petita tinença individual. Coral CUADRADA, a l'hora de definir aquesta forma de poblament disseminat, esmenta per al cas del Maresme que «la informació rebuda a partir de les escriptures no és massa exhaustiva. Nogensmenys, ja des dels inicis, les cases consten de corts pel bestiar, horts per conreu dels llegums i terres destinades al cultiu de vi, feixes de vinyals i mallols, vinya; o del gra, terres. En alguns casos es fa esment dels arbres fruiters, figueres, pomers; i a la possibilitat de captació d'aigua: recs i caprecs. Segons la importància del conjunt agrari, s'especifiquen més pertinences i de major magnitud: boscos, garrigues, prats, pastures, colomers, molins. Segons l'especialització del conreu, els trulls. Generalment les descripcions són més acurades als segles X i XI, per perdre gradualment detall fins arribar als capbreus del XIV, on tornem a trobar de forma força minuciosa totes i quantes eren les propietats i els seus elements»⁶⁶. Creiem poder coincidir amb aquesta definició; encara

⁶⁵ ACA, Div. Patri., núm. 56, 64r. Eren terres lliures només d'algunes prestacions i serveis. Però, per gaudir d'aquesta franquícia, Berenguer satisfeia anualment a Gaspar de Queralt un total de 10 sous, a més de les altres exigències (terç en cas de traspàs, firma...) que s'esclouen d'aquest pacte.

⁶⁶ Coral Cuadrada, *El Maresme Medieval...*, pàg. 76 i pàg. 58-82. També Assumpta Serra, *La Comunitat rural a la Catalunya medieval...*, sobretot les pàg. 43-49.

que la documentació silencia ocasionalment algunes d'aquestes parts integrants del mas —corrals, pallers, etc.—, pensem que aquest no és motiu per a discriminar-les. En l'espai circumdant del mas es combinen diferents conreus —els productes hortícoles, els diversos arbres fruiters, la vinya, el blat, la civada, l'ordi...— i s'alternen distintes activitats productives —agrícoles, ramaderes, d'explotació del bosc, d'aprofitament de les aigües, etc.—, però també s'extreuen i s'exigeixen censos, agrers i altres càrregues feudals que són satisfetes per emfiteutes establerts en aquestes explotacions.

Possiblement no tots els masos responien a la mateixa tipologia i, naturalment, no tots presentaven les mateixes dimensions. Tanmateix aquestes dues característiques (la concentració de les unitats de conreu i les seves dimensions, superiors majoritàriament a les de les petites explotacions camperoles) fan del mas una unitat d'explotació si no privilegiada si ostensiblement diferent a la resta del parcel·lari del gran domini.

Pel que fa a les estratègies de consolidació i expansió patrimonial emprades pels camperols —i autoritzades pels senyors—, els documents també en donen alguns exemples significatius. En un altre establiment *ad meliorandum* atorgat per Guerau de Queralt l'11 de febrer de 1439⁶⁷, Pere Carbonell i els seus, tinents afincats al *mansum vocatum d'en Ramon Arnau*, reben en emfiteusi *quandam magnam peciam terre, incultam et heremam*, situada a l'extrem occidental del terme de Santa Coloma, a la zona del Codony, que toca, segons l'afrontació, amb el terme veí del *locus* de Conesa. Com veurem a continuació, no es tracta «només» d'una gran peça de terra sense conrear, necessitada de ser artigada d'immediat: cal parar atenció en el fet que aquesta peça, de la qual —aquí sí— se'n menciona expressament la seva dimensió, confronta *cum possessionibus mansi predicti, vocati d'en Ramon Arnau*, és a dir, amb la residència, les terres, honors, possessions i altres béns del mateix establert, Pere Carbonell. Ens trobem davant una mostra de creixement extensiu d'aquest tipus d'explotacions, amb l'adquisició, en aquest cas mitjançant contracte emfitèutic atorgat pel *dominus*, de peces i trossos de terra circumdants, les dimensions dels quals varien en funció de cada

⁶⁷ AHT, FN SCQ, núm. 4099, 148r.

cas. Els Carbonell devien conèixer l'existència d'aquesta peça de terra abandonada just als límits de la seva explotació i, aprofitant la disponibilitat del senyor de la baronia, s'afanyaren a integrar-la a la finca principal quan en tingueren la més mínima oportunitat. En moltes ocasions aquesta podria haver estat una pràctica força habitual: les porcions de terra de conreu limítrofes (no necessàriament ermes des de sempre) entren poc a poc a formar part de la configuració pròpia del mas. Darrere d'aquest establiment s'amaga un procés d'acumulació de terres, un mecanisme potser centenari, a través del qual s'ha anat formant la feso-mia d'aquest tipus d'explotacions.

Un altre cas semblant es documenta al límit del terme de Santa Coloma amb el del castell d'Aguiló, on també existien masos de dimensions considerables. En diverses afrontacions i testimoniats apareix citat Mateu d'Anguera, un emfiteuta establert al *mas de la Canela*, també anomenat *mas de l'Anguera*. L'explotació, situada dins el terme colomí, llinda amb el terme veí d'Aguiló⁶⁸. El seu fill, Miquel d'Anguera, és citat en dos instruments consecutius de compravenda⁶⁹, adquirint, per un total de 110 sous de moneda de tern, *totum illud hospitium, per maiori parte diructum et totum discopertum, cum omnes terras, honores, possessiones, campos, vineas, devesias, cum arboribus diversorum generum que ibi sunt, cum aquis, aquaductis, pascuis et pasturis*, ubicat al *loco sive manso de la Portella*, que, curiosament, també afronta amb les terres i propietats del seu pare: *cum hospitio [...] et cum honoribus Guillelmi d'Anguera, patris vestri*. Un cop més topem amb una descripció minuciosa dels béns de l'explotació i, alhora, una nova mostra de concentració de béns i tinences emfiteütiques en mans, en aquest cas, d'un mateix grup familiar, conformant una superfície agrícola d'una grandària considerable que tenia un paper cabdal en la morfologia de l'espai agrari del terme.⁷⁰

⁶⁸ Vegeu, entre altres, AHT, FN SCQ, núm. 8635, 28r i 30v; també AHT, FN SCQ, núm. 4100, 10r, 12v i 15r. Possiblement es tracti de l'actual *mas d'en Briàs*, entre Santa Coloma i Aguiló.

⁶⁹ AHT, FN SCQ, núm. 4062, 40v i 41r.

⁷⁰ De nou, una explotació de notables dimensions on s'integren diferents elements. És important ressaltar l'estat en què es troba el mas: *derruït i tot descobert*, la qual cosa palesa l'existència d'una activitat repobladora sobre explotacions que havien deixat de funcionar com a tal i que restaven totalment abandonades. Tot i poder suggerir-ne els motius (conseqüències de la depressió baixmedieval: recessió demogràfica, impossibilitat de manteniment de l'explotació, redistribució del sòl, etc.), les veritables

Aquesta actitud acaparadora era habitual en un sector concret de la pagesia: aquell que podia fer front a les despeses que suposava l'increment de la seva explotació, és a dir, un grup familiar amb un marge de benefici admissible per introduir-se en el mercat local de la terra i, alhora, amb una força de treball disponible el suficientment àmplia com per a fer-se càrrec de les terres recent adquirides. En aquestes condicions, una família camperola podia aventurar-se en el «negoci» de l'increment patrimonial, sempre i quant el control i la pressió econòmica exercida pel senyor no reaccionessin en contra seva reclamant rendes més oneroses que fessin inviable l'adquisició.⁷¹

A la llarga moltes d'aquestes «noves terres» restarien totalment integrades a l'explotació i es consideraven un component més del mas. Segons Coral CUADRADA «tot plegat formava un complex que era indivisible mentre no consentís el contrari el senyor directe del capmàs»⁷², en aquest cas, el mateix titular de la baronia.

Com a conseqüència d'aquest procés de concentració de terres resulta comprensible que les estratègies de transmissió dels masos vetllessin pel seu manteniment íntegre als descendents. En aquest sentit, Carme BATLLE⁷³ destaca «el criteri de conservació de les masies i d'im-

causes d'aquesta despoblació només poden entreveure's en la llarga durada, per la qual cosa, tot i evidenciar-ne l'existència, ens reservem l'explicació causal per a estudis posteriors. Aquesta dinàmica d'acumulació de terres es remunta, en ocasions, a períodes gairebé seculars. Vegeu Gerard Carceller, «Renda senyorial i exacció sobre el camperolat de Santa Coloma de Queralt (segle xv)», dins *RECULL, núm. 3*, Associació Cultural Alt Gaià, Santa Coloma de Queralt, 1995, pàg. 36-37 on, esmentant el cas d'un emfiteuta colomí, Bernat Girona, ja indicàvem: «el procés d'acumulació de tinences per part d'aquest emfiteuta pot resseguir-se a través dels documents que aporta en el moment de fer la seva declaració. A la peça de terra original s'afegí, mitjançant un establiment emfiteutic fet a l'avi del declarant l'any 1349, una segona peça. Anys més tard, el 1358, el mateix personatge fou establert en una peça veïna, mantenint la tinença de les anteriors. Berenguer Girona, pare del declarant, fou beneficiari d'un nou contracte sobre una nova peça colindant l'any 1412. Les dades, els establiments, els establerts i els notaris que redactaren els instruments, són part de la documentació aportada en la declaració de Bernat Girona» (pàg. 37 nota núm. 25).

⁷¹ Aquesta reacció cal considerar-la poc freqüent, sobretot, si es té en consideració la «bona» relació —no exempta, en ocasions, de moments crítics— que existia entre els benestants locals i els grups de poder de les classes feudals dirigents. Tal com esmenta Mercè Aventín «a la Baixa Edat Mitjana i al segle xvi es va donar, de fet, una situació d'aliança tàctica (que no evitava les friccions o contradiccions secundàries) entre els grups tradicionalment dirigents de la societat catalana (l'aristocràcia militar i eclesiàstica) i les elits locals, el resultat objectiu de la qual fou l'explotació de les classes populars», Mercè Aventín, «La vila-mercat de Sant Celoni...», pàg. 53. A part, als feudals els convé, per regla general, la perpetuació i l'increment de les explotacions.

⁷² Coral Cuadrada, *El Maresme Medieval...*, pàg. 71.

⁷³ Carme Batlle, «L'entorn ambiental...», pàg. 379.

pedir-ne les segregacions, sobretot si de la divisió podria venir la debilitació del mas o borda, de manera que els seus habitants no se'n poguessin mantenir o que els senyors no en rebessin complidament els rèdits i serveis acostumats». El 25 de maig de 1440⁷⁴, quan Angelina, filla de Francesca de Montargull i de Pere Oronès i, alhora, néta per línia materna de Pere Queraltó, ha de contraure matrimoni amb Guillem Mercer, esmenta, entre els béns que conformen el seu dot, un mas ubicat al terme de Montargull, en el qual s'hi observen alguns elements definidors: *vassis vinariis [...] et omnibus terris, vineis, honoribus et possessionibus, cultis et heremis, cum arborum diversum generum [...] cum suis iuribus et pertinentiis*. És significatiu destacar que aquesta explotació rep el nom de *mansi Petrus Queralto*, és a dir, pertanyia inicialment a l'avi matern d'Angelina. Un bé patrimonial important que ha estat transmès —més o menys íntegrament— a Angelina, impedit d'aquesta manera que el mas dels Montargull pogués ser objecte de qualsevol tipus de fragmentació. També és especialment important que, transcorregut més de mig segle, en el fogatge de 1497, apareguin, entre els set focs que es computen al terme de Montargull, els de Gabriel Oronès, Joan Oronès i Bernat Mercer, algun dels quals sigui, possiblement, el detentor de l'antic mas.⁷⁵

En definitiva, i concloent el nostre intent d'apropar-nos a la realitat dels masos dins el terme baronial dels Queralt, hem de dir que intentar establir un model específic que defineixi aquests tipus d'explotacions agrícoles presenta enormes dificultats. Probablement, les possibilitats eren àmplies i convivia dins la mateixa baronia o, fins i tot, dins un terme castral, casos diferenciats d'aquest tipus d'hàbitat. Tot i amb això, la definició del mas com a unitat d'explotació i residència formada per una edificació central envoltada d'un conjunt de terres de diverses característiques i, per tant, la concentració parcel·lària —tant en l'espai com en les mans d'una unitat familiar— constitueix una constant en la documentació, confirmant l'existència i l'abast

⁷⁴ AHT, FN SCQ, núm. 4062, 63r.

⁷⁵ Josep Iglésies, *El fogatge de 1497...*, pàg. 202. No tenim prou documentació que corrobori aquesta hipòtesi, però la pervivència del cognom i les característiques d'hàbitat dispers del *locus*, possibiliten aquesta interpretació. Sobre aquestes qüestions vegeu Mercè Aventín, «Estructures familiars i successió», dins *Història. Política, societat i cultura del Paísos Catalans. La Forja dels Paísos Catalans. Segles XIII-XV (vol. 3)*. Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1996; i també, *La societat rural...*, pàg. 459-579.

d'aquest tipus d'explotacions característiques de l'hàbitat dispers medieval.⁷⁶

Finalment, cal intentar ubicar sobre l'espai baronial aquest tipus d'explotació. Com es pot observar en el quadre núm. 3 (veure annex), la localització de la majoria dels masos s'inscriu dins els termes dels castells d'Aguiló i Queralt, però també apareixen documentats en altres indrets del gran domini. Aquesta evidència confirma l'abast territorial que adquireixen els masos, que, en cap cas, cal considerar com a formes residuals d'ocupació i explotació del sòl. En el quadre també hi hem fet constar —quan ha estat possible—, altres informacions que considerem d'interès, com ara la localització concreta de les finques a l'interior dels termes (Santa Coloma de Queralt, Aguiló, Rauric, Queralt...), el detentors del domini útil i els del domini directe, així com una breu descripció —en forma de nota— dels elements que conformaven l'explotació.

Els masos apareixen com unitats d'explotació d'unes dimensions superiors a les habituals que configuren un dels elements més importants del paisatge agrari de l'espai feudal i, alhora, suposen una manifestació força freqüent —tot i que no majoritària— d'ocupació i organització del territori. Al voltant de l'habitatge central del mas es desenvolupen els espais de conreu, es concentra la tinença emfitèutica en mans d'un grup familiar, es gestiona la producció de les terres i les possibilitats d'autoconsum augmenten, etc. En definitiva, els masos suposen una cèl·lula de producció individual inserida dins el gran domini —del qual rep també una pressió feudal significativa— que si bé no és majoritària, sí que suposa un element fonamental en la morfologia i l'organització feudal del territori. Si cal considerar la vila de Santa Coloma i el seu terme més immediat com un centre

⁷⁶ En altres zones veïnes de la baronia, fins i tot properes a alguns dels masos que hem citat, però no directament sotmeses al domini eminent dels Queralt, documentem novament aquest tipus d'estructures. El 21 d'abril de 1440, Guillem Cabeça, resident a la vila de Santa Coloma de Queralt, realitza una donació *inter vivos* a favor del seu fill concedint-li *totum illud mansum cum terris, honoribus et possessionibus eiusdem, cum cultis et heremis, vineas, plantis, nemoribus, devesis, arboribus et aliis proprietatis eiusdem mansi [...] cum vasis vinariis et cum omnibus et singulis bonis et rebus, mobilibus et immobilibus*. L'emplaçament d'aquest mas, del qual en desconeixem el nom, és citat també en el document: *in quadram de Vallpaveta, parrochie de Rocamora d'Argençola* (AHT, FN SCQ, núm. 4094, 98r.), on els Queralt, durant el segle xv, detenen alguns drets. Un altre exemple, el documentem el 21 de setembre del mateix any, quan Joan Tarrat, del *locus* de Freixenet adquireix, per una suma de 110 florins d'or d'Aragó, *quendam mansum [...] cum vassis vinariis, cum terris, cultis et heremis, nemoribus, devesis, cum aquis, cloaquis et reguis, et cum omnibus honoribus et possessionibus, vineis, arboribus et plantis* ubicat dins el terme de Claresvalls, a la parròquia de Freixenet (AHT, FN SCQ, núm. 4094, 167r.).

d'activitat econòmic i d'intercanvi remarcable, podem afirmar que les àrees de la baronia més allunyades de la vila —sobretot les dels termes dels castells de Queralt i Aguiló— esdevenen un marc espacial perifèric on el poblament disseminat en masos té un pes específic important, erigint-se possiblement en la forma d'hàbitat més freqüent a la zona. Però dins del gran domini, el mas cohabita amb la petita tinença: l'emfiteuta de les grans explotacions és, en ocasions, veí del petit tinent —quan no la mateixa persona—, les grans finques amb diversificació de conreus s'alternen amb la petita propietat dedicada al monocultiu, etc.

És obvi que aquesta heterogeneïtat de formes d'organització espacial i, en conseqüència, també de formes i nivells de producció, havia d'actuar de manera diferent sobre uns o altres camperols. Però, ara per ara, només volem fer atenció a l'aspecte purament organitzatiu de l'espai feudal i, en aquest sentit, no hem d'oblidar que existeixen dins la senyoria altres elements fonamentals que s'integren dins el gran domini i que li donen coherència.

1.2.5 Altres elements de cohesió i articulació de l'espai feudal: espais d'irrigació i vies de comunicació

Un cop analitzats els components més significatius que conformen el territori de la baronia de Queralt, i per tal d'arrodonir i completar la fesomia del paisatge feudal on s'inscriu, intentarem avaluar a continuació la localització, la funcionalitat i el significat d'uns altres elements d'articulació de l'espai dominical que, al nostre parer, tenen una rellevància especial en l'ordenació territorial.

Tot i no presentar uns trets definitoris tan marcadament organitzatius com els dels castells, llocs, viles, quadres i masos, pensem que tant els espais d'irrigació com les vies de comunicació s'insereixen plenament en el marc del gran domini, el doten d'una remarcable solidesa i, alhora, accionen un procés d'interrelació a múltiples nivells entre les distintes parts del territori que hem vist en les pàgines precedents.

Potser podrien ser qualificats com a «elements menors» en l'organització de la senyoria, però creiem que, per sobre de la seva categoria, cal destacar-ne dues característiques fonamentals: en primer lloc, l'articulació de l'espai que generen i, en segon terme, la capacitat de cohesió que exerceixen sobre el territori, dues qualitats que cal inscriure dins la

lògica del feudalisme medieval. Pensem que tant el conjunt d'elements vinculats a l'enginyeria hidràulica (sèquies, canals, molins, basses, etc.) com la xarxa de vies de comunicació (camins principals, camins interiors, passos d'accés a les diferents partides de terra...), per citar tan sols els dos exemples més ben documentats⁷⁷, evidencien l'existència d'un contacte permanent entre les diferents realitats territorials que hem analitzat amb anterioritat, relacionant-les, jerarquititzant-les i constatant que, aquest tot orgànic que és la senyoria, presenta uns espais concrets i particulars a través dels quals s'estableix una connexió de més alt nivell entre termes, llocs, viles, masos i altres formes organitzatives del territori. Jordi BOLÒS ja ha incidit en el tractament d'aquests i altres elements com a parts imprescindibles de l'espai senyorial, connectant-los directament amb les relacions d'aprofitament econòmic que es desenvolupen dins el gran domini⁷⁸. Nosaltres, per ara, pretenem evidenciar el paper que juguen els espais d'irrigació i les vies de comunicació com a elements articuladors i cohesionadors de l'espai feudal, deixant per a més endavant el seu caràcter estrictament econòmic (monopoli senyorial, xarxa de penetració dels diferents mercats...).

Com a exemple, podem dir que poca significació tenen els castells termenats sense considerar, entre molts altres aspectes, el rellevant paper que desenvolupa en el seu interior el monopoli dominical de la moltura del gra i, més concretament, la ubicació i la disposició específica dels espais senyorials on es porta a terme aquesta activitat. L'indret físic on es localitza el molí és un dels llocs de referència més important del terme castral, tant pel camperol com pel senyor i, freqüentment, el paisatge agrari que s'observa al seu entorn presenta unes característiques força diferenciades de la resta d'explotacions del terme. Darrere el nom amb què és conegut un o altre molí, darrere la ubicació concreta on es localitza una bassa o una sèquia o, darrera el procés de transfor-

⁷⁷ Es tracta de dos exemples concrets entre la multiplicitat d'elements que ofereixen cohesió al territori baronial. Uns altres podrien ser, per exemple, els centres de relació social de la comunitat (esglésies, places, hostals...), els àmbits d'intercanvi econòmic més immediats (mercats, fires...) o els diferents monopolis senyorials. No és el nostre objectiu incidir exhaustivament en aquests elements sobre els quals, d'altra banda, la «nostra» documentació no acostuma a dir gaires coses; tanmateix, aquesta omisió no els eximeix de la seva important funció. Hem preferit centrar-nos en dos aspectes concrets, els millor documentats: molins i vies.

⁷⁸ Jordi Bolòs, «Introducció. Paisatge, organització de l'espai...», sobretot, per aquests aspectes, pàg. 13-16. També *El mas, el pagès ...*, pàg. 15-77.

mació del gra brut en farina per al consum, sempre s'hi entreveu una ingerència constant de la classe feudal en les activitats productives del domini. Una extorsió que cal considerar com una via enormement valuosa de control econòmic i social sobre el camperolat, a més de constituir una estratègia enormement emprada pels feudals per a l'extracció de l'excedent agrari. Per altra banda, poca importància presenta l'anàlisi dels fluxos d'intercanvi de la baronia sense considerar, en la seva justa mesura, la funció desenvolupada per la xarxa de camins que s'hi insereixen o que, des d'ella, es projecten cap a l'exterior, beneficiant en el seu curs uns espais concrets sobre d'altres i, alhora, establint contactes diversos entre els diferents indrets. És, doncs, significatiu el paper que tenen aquests elements en les diferents relacions de caire econòmic i social que es desenvolupen dins el terme (el fet d'analitzar-les en capítols posteriors no equival, naturalment, a considerar-les secundàries), però no deixa de ser menys rellevant la seva capacitat de cohesió i la seva transcendència articuladora a l'hora d'intentar reconstruir el marc territorial de la baronia. Creiem que ambdues relacions són perfectament compatibles; encara més, possiblement és la seva importància socioeconòmica la causa de l'enorme pes vertebrador que exerceixen sobre el territori. Malgrat això, centrem-nos, ara per ara, en les qüestions purament espacials i organitzatives, advertint el lector que aquestes són també les més descriptives.

El desenvolupament dels espais irrigats i l'aprofitament de l'energia hidràulica per a la moltura del gra⁷⁹ havia assolit als segles XIV-XV un

⁷⁹ La transcendència de la tecnologia hidràulica durant l'època medieval és altament important. Segons Carlos Laliena, *Sistema social, estructura agraria...*, pàg.131, «los molinos tienen un interés difícil de exagerar en el medio rural preindustrial. Se admite tradicionalmente que el ahorro de tiempo y esfuerzo en la transformación del cereal en harina [...] supone el logro tecnológico en el crecimiento medieval más relevante y difundido». La bibliografia sobre aquestes qüestions és abundantíssima, per la qual cosa hem cregut convenient citar-ne només alguns exemples. Vegeu, en aquest sentit, Marc Bloch, «Avènement et conquête du moulin à eau», dins *Annales*, 1935, pàg. 528-561; *La historia rural francesa: caracteres originales*, Editorial Crítica, Barcelona, 1978 (Original francès de 1952), pàg. 229 i 313-315; B. Guille, «Le moulin à eau: une révolution technique médiévale», a *Technique et civilisation*, III, 1954; Agustí Altsient, «Els Molins», *Història de Catalunya*, Salvat II, Barcelona, 1985; Jean-Pierre Cuvillier, «La propriété de l'eau et l'utilisation des ouvrages hydrauliques dans la Catalogne médiévale (XIIIe et XIVe siècles): Essai d'histoire économique et sociale», a *Miscel·lània històrica catalana al P. Jaume Finestres*, Poblet, 1970; «L'irrigation dans la Catalogne médiévale et moderne», a *Mélanges de la Casa de Velázquez*, 20, 1984, pàg. 145-187. Vegeu també la resta de bibliografia que apareix en aquest capítol.

nivell notable en alguns indrets de la baronia de Queralt⁸⁰. Contínuament apareixen en la documentació referències a enginyers dedicats a aquestes activitats, que es beneficien de la força de les aigües, provinents de diferents trams del riu Gaià⁸¹ al seu pas per les immediacions de la vila de Santa Coloma o dels llocs d'Aguiló, les Roques o la Pobla de Carivenys, al voltant dels quals s'hi organitza tota una xarxa d'infraestructura hidràulica, condicionada, sens dubte, per l'orografia del terreny. La ubicació d'aquest tipus d'espais, el seu ús social i el control de les activitats que s'hi desenvolupen, depenen, directament o indirecta, d'un o altre senyor de la jerarquia feudal de la baronia.

Iniciem la revisió dels molins del domini pel *molí de na Bruna*. El seu emplaçament es localitza pocs metres abans del «lloc on gairebé s'ajunten el torrent de la Barquera o del «Llençolot» amb el riu Gaià [...] a la sortida de Santa Coloma cap a la carretera de la Llacuna»⁸², és a dir, a l'extrem sud-oriental de la vila, just en els darrers metres del curs baix del torrent de la Barquera. Ens trobem davant del que possiblement va ser el primer dels enginyers que treia profit de les aigües fluvials d'aquest riu⁸³.

⁸⁰ Agraïm especialment a Salvador Palau «Galo», les informacions i les notícies que sobre aquests aspectes ens ha facilitat, així com els suggeriments i els comentaris que ens ha fet a partir del primer esborrany d'aquest treball, que ens han permès retocar aspectes defectuosos en el seu origen. Les primeres notícies que fan referència als molins que tot seguit analitzarem són de principis del segle XIV, Salvador Palau, «Els molins fariners d'aigua a la Conca alta del Riu Gaià» dins *Recerques Lleidatanes I*, Grup d'Intercanvi de Recerques de les Terres Lleidatanes, Lleida, 1979, pàg. 49-67. Tot i no haver estat documentats en dades precedents, en creiem encertada la presumpció de la seva existència en segles anteriors.

⁸¹ El tema dels molins fariners de la vall del Gaià ha estat treballat per Maria Lluïsa Cases, «Breus notes sobre els molins fariners d'aigua a la Conca alta del riu Gaià. Segles XIII i XIV», dins *Aplec de Treballs*, Centre d'Estudis de la Conca de Barberà, 3, Montblanc, 1981, pàg. 225-235; Antoni Virgili, «La infraestructura hidràulica a la conca del Gaià mitjà al segle XII, segons el llibre Blanch de Santes Creus», dins *Universitas Tarraconensis*, Tarragona, 1986, pàg. 215-226; a més del ja citat Salvador Palau, «Els molins fariners d'aigua ...». Didàctic, força entenedor i amb una bibliografia destacable vegeu Jordi Bolòs i Josep Nuet, *Els Molins fariners*, Col·lecció Ventall, Barcelona, 1983. Per un estat de la qüestió sobre el tema dels molins a un nivell més profund, resulta imprescindible tenir en compte les aportacions aparegudes en el dossier «Molins d'aigua», dins *Afers. Fulls de Recerca i Pensament*, 13, Catarroja, 1993, pàg. 11-67. Considerem d'enorme importància per a investigadors que, com nosaltres, no coneixen a fons el tema dels espais hidràulics, la consulta del treball de Ramón Martí, «Hacia una arqueologia hidràulica: la génesis del molino feudal en Cataluña», dins Miquel Barceló et altri, *Arqueología medieval. En las afueras del medievalismo*, Crítica, Barcelona, 1988, pàg. 165-194.

⁸² Salvador Palau, «Els molins fariners...», pàg. 51. Per a la localització dels diferents molins, vegeu el mapa núm. 3 de l'annex.

⁸³ Salvador Palau, «Els molins fariners...», en un remarcable treball de camp, l'autor documenta fins a un total de vint-i-tres molins al llarg del curs del riu comprès entre Santa Coloma i Seguer (aproximadament uns 13 km). Gràcies al seu testimoni personal, coneixem l'existència d'una important resclosa que afrontava amb aquest molí, avui coberta de terra de conreu, a la mateixa partida de la Barquera.

La seva localització el prioritza sobre d'altres molins situats en zones més baixes, i el presenta com una unitat fonamental del paisatge d'horta que s'estenia a banda i banda del Gaià en la seva sortida de la vila. Efectivament, el *molí de na Bruna* és el primer d'una sèrie d'elements que conformen un espai d'explotació hidràulica intensiva que s'estén al llarg del Gaià al seu pas per Santa Coloma. Amb aquest molí s'inicia l'articulació d'una complexa xarxa d'irrigació que conforma un dels espais agraris més pròspers i econòmicament privilegiats del gran domini senyorial. Canals, sèquies, basses, rescloses, aqüeductes, etc. van apareixent al llarg d'aquest espai donant solidesa al territori i dotant-lo d'unes característiques particulars que no hem pogut documentar en cap altre indret de la senyoria.

Comptem amb una acurada descripció d'aquest primer molí, feta en una donació que atorgà Antònia Tous a favor del seu propi pare, Guerau Tous, en data 6 de desembre de 1442⁸⁴. Antònia, que acabava de perdre el seu espòs, Berenguer Blavia, i que havia estat sotsestablerta per Arnau Civit en el molí *vocatum de na Bruna*, alguns mesos abans, n'especifica la seva ubicació, situant-lo *in aqua de Gubia, in orta, videlicet, Sancta Columbe de Queralt*⁸⁵. La donació ens descriu l'enginy com *casali sive casale in quo ipso molendino est, videlicet, cum duabus molis, tremugis, farinera, cum suo torn sive roda et aliis aparatibus sive ares*. Deixant expressament de banda la tipologia dins la qual podria inscriure's aquest molí, denotem la presència dels elements més significatius de l'aparell: prop del Gubià, l'aigua, retinguda en la bassa o pou adjacent (una de les parets de la qual coincideix amb la del casal), penetra en el molí amb una gran força, proporcional a la pressió que existia a la bassa, a través de la canal, on topa amb la roda o torn del molí (*torn sive roda*) que inicia el seu moviment —transformant l'energia hidràulica en energia mecànica—.

⁸⁴ AHT, FN SCQ, núm. 4062, 159v. A través d'aquest document evidenciem l'existència i funcionament del molí durant la dècada dels anys quaranta del segle xv, la qual cosa no coincideix amb l'opinió de Salvador Palau, que el considera fora de servei a partir del 1419: *Ibid.*, pàg. 52.

⁸⁵ L'existència d'aquest espai d'horta ubicat al llarg del curs del riu Gaià i la presència dels molins com a elements indissociables d'aquest conreu, resten clarament documentats en aquest i altres testimoniatges. Aquest fet posa de manifest, pel cas de Santa Coloma de Queralt, el que hom considera una constant en l'estructura i organització agrària dels camps medievals: la duplicitat funcional dels enginyers utilitzats tant per a la moltura de gra com per a la irrigació parcel·lària. Per altra banda, hem de remarcar que l'atorgant d'aquest sotsestabliment sigui Arnau Civit ja que segons Salvador Palau, el molí és també conegut durant el segle xv com el *molí d'Arnau Civit*.

ca⁸⁶. A través d'un eix o arbre (possiblement un dels anomenats *aparatibus sive ares*) es transmet el moviment a la mola superior —sobirana, volandera o corredora—, mentre la inferior —fixa o jussana— resta immòbil. És entre aquestes dues moles (*duabus molis*) on es produeix l'esmicolament del gra, que ha estat dipositat prèviament en una caixa troncocònica (*tremugis*) ubicada sobre les grans pedres. En la descripció no manquen altres elements estructurals significatius, com el recipient on es diposita el gra un cop havia estat mòlt (*farinera*), o l'esment a l'edificació estricta on s'ubiquen tots aquests mecanismes (*casali sive casale*).

Rodejant tot el conjunt apareixen altres elements vinculats amb l'enginyeria hidràulica que transporten o emmagatzemen l'aigua fins a la seva arribada a l'obrador: se'ns esmenta la bassa (*sua bassia*), autèntica reserva d'aigua prèviament a l'entrada d'aquesta en el casal per procedir al moviment de la roda, apareix igualment citat tot el sistema de canalitzacions hidràuliques —sèquies, recs, canals, peixeres...— compost de diferents parts (*cum aquis et cloaquis, aquaductibus, subaquis, diciis sive canals, reguis, pexeriis*) i finalment el portell de pas de l'aigua (*trestallatoris*). En definitiva, elements tots ells, que capten l'aigua, la canalitzen, la retenen o la distribueixen, prèviament al pas d'aquesta a través del mecanisme de moltura del gra.

La donació feta per Antònia, tot i ser la més precisa, no és l'única referència al *molí de na Bruna*. En la capbreuació feta per Bernat Girona el 10 de juny de 1439⁸⁷, el declarant manifesta estar establert en una farratgera ubicada *prope molendinum vocatum de na Bruna*, una de les afrontacions de la qual resulta ser precisament l'esmentat torrent de la Barquera. Aproximadament sis mesos més tard, en el mateix capbreu⁸⁸, Antoni Calaf, es declara tinent, també mitjançant contracte emfitèutic, d'una peça de terra en el mateix indret, que afronta *ab la bassa del molí apellat de na Bruna*.

⁸⁶ Sobre la tipologia dels molins (de roda vertical —d'impulsió superior o inferior— o de roda horitzontal —de cup o de rampa—) vegeu Sergi Selma Castell, «Molins i rodes. Entorn d'una discussió desafortunada», dins *Afers. Fulls de Recerca i pensament*, 15, Catarroja, 1993, pàg. 11-26; i Ramon Martí, «Hacia una arqueología hidráulica...». Al voltant de l'energia i el seu ús a l'edat mitjana vegeu, Paolo Malanima, «L'energia disponibile», a *Storia dell'economia italiana. Il Medioevo: dal crollo al trionfo*, Giulio Einaudi Editore, Torino, 1990, pàg. 117-134.

⁸⁷ AHT, FN SCQ, núm. 8635, 19r.

⁸⁸ *Ibíd.*, 30r (1439/desembre/23).

Seguint el curs del riu, i després de localitzar una resclosa de dimensions considerables, trobem un segon molí, del qual, actualment, encara en romanen algunes restes⁸⁹. Apareix reiteradament anomenat de diverses formes: *molí d'en Fontanet*, *molí de Santa Maria* i *molí Nou*, darrere les quals, segons Salvador PALAU, s'amaga la mateixa construcció.

Com en el cas anterior, el molí s'ubica en una zona dedicada gairebé de forma exclusiva al conreu d'horta, tal com ho ratifica, en el capbreu, Bartomeu Congest, que, el 5 de juny de 1439⁹⁰, es declara tinent d'un hort ubicat *in horta dicte ville, prope molendinum vocatum d'en Fontenet*. Alguns mesos més tard, el 17 de setembre del mateix any, Arnau Gasol⁹¹, tinent d'un altre hort ubicat, de nou, *in orto dicte ville*, esmenta com a afrontació la *siquia molendini Nou*, element cabdal per al funcionament de l'enginy. El 23 d'abril de 1440, en una altra declaració feta per Ramon Conill, s'esmenten, un cop més, dos elements configuradors de la infraestructura hidràulica d'aquest molí: l'hort, en aquest cas, s'ubica just *in parte vocata lo molí de Sancta Maria*, i afronta, per una part, *ab la bassa del molí i ab lo trastallador*.

La presència de canalitzacions i formes d'emmagatzematge hidràulic que es documenten al llarg de l'anomenat *camí dels molins* (una de les partides de Santa Coloma) revelen l'existència d'un excel·lent sistema d'aprofitament energètic. Tant en els trams inicials, és a dir, quan l'aigua era transportada des del torrent fins al primer dels molins, com en els intermitjos, aquells que connecten els diferents casals entre ells i, sempre que el cabal ho permetés, s'obrien sèquies i recs menors que conduïen l'aigua cap a les parcel·les dels camperols dedicades als conreus de regadiu. Així doncs els recs, les sèquies i els canals articulen i doten de cohesió a tot l'espai d'horta, prenent com a punts de referència les localitzacions dels diferents molins. Les afrontacions i les declaracions dels tinentes esmenten constantment la presència d'horts en aquesta zona, dependents directament de l'aigua que corria a través del sistema de canalització. Tot aquest paisatge rep el nom d'*horta de la vila* i esdevé un dels àmbits espacials més ben articulats de la baronia. La gestió dels molins,

⁸⁹ Salvador Palau, «Els molins fariners d'aigua...», pàg. 52.

⁹⁰ AHT, FN SCQ, núm. 8635, 16v.

⁹¹ AHT, FN SCQ, núm. 8635, 26v.

la racionalitat de les canalitzacions, les prioritats en el rec, l'ús intensiu de les terres que s'hi localitzen i, fins i tot, les exaccions senyoriales que s'imposen en aquest territori, tenen una estreta relació amb la morfologia de l'espai i amb la utilització econòmica que se'n fa.

Riu avall topem, encara dins el terme de la baronia, amb un tercer molí, anomenat indistintament per les fonts *molí del Senyor* o *molí d'en Gilbert*⁹², tot i predominar la segona denominació sobre la primera. La identificació entre aquest molí i l'anomenat *molí del senyor*, la confirma un document realitzat el mes de setembre de 1432⁹³. Es tracta d'un instrument dotal a través de la qual Bartomeva d'Almenara dona al seu marit, Bartomeu Pont, entre altres béns, una peça de terra que afronta *cum camino molendini domini dicte ville, vocati d'en Gilbert*. De nou són les peces d'horta les que apareixen més freqüentment documentades al voltant d'aquesta construcció. El 27 de març de 1439⁹⁴, Pere Cervera, veí de Santa Coloma, apareix com a tinent de *quandam ortum* situat *in termino dicte vile, in parte vocata lo molí d'en Gilbert*. Rodejant aquesta porció d'horta, apareixen com a afrontadors, els tinentes Arnau Gasol, Joan d'Albareda i Bartomeu Fonoll, detenint, cadascun d'ells el domini útil dels seus respectius horts. En el mateix capbreu, un parell de mesos més tard⁹⁵, retrobem com a peces contigües els horts d'en Bartomeu Fonoll i d'en Joan d'Albareda, confrontant, en aquesta ocasió, amb una altra peça d'horta tinguda en emfiteusi per Gabriel Alella i situada, de nou, *in parte vocata lo molí d'en Gilbert*. En aquest cas, fins i tot apareix com a afrontació el *torrente quod ibi est*, d'on s'extreia la força hidràulica que feia girar les moles de l'enginy. El 3 de juny del mateix any⁹⁶, anotem encara una nova referència que corrobora l'existència d'una important zona de regadiu al voltant dels molins de la vila. Pere Vidal es declara tinent d'una nova peça d'horta, que afronta amb altres tres del mateix tipus i amb un dels elements bàsics de la infraestructura del molí: *la síquia del molí d'en Gilbert*.

⁹² Salvador Palau, «Els molins fariners...», pàg. 54-55, encara l'ha localitzat amb un altre nom, el de *molí de la Torre*, possiblement una denominació posterior.

⁹³ AHT, FN SCQ, núm. 4100, 7v.

⁹⁴ AHT, FN SCQ, núm. 8635, 2r.

⁹⁵ *Ibid.*, 6v (1439/maig/15).

⁹⁶ AHT, FN SCQ, núm. 8635, 15v.

Prosseguint Gaià avall per la ruta dels molins, apareix un altre d'aquests enginys: el *molí d'en Pocarull*⁹⁷. El titular d'aquest molí era, el 29 de maig de 1439⁹⁸, el *discretus* Joan Pocarull, beneficiat del *benefici de Sant Martí* de l'església de Santa Coloma, segons el capbreu de 1439. No hem topat amb cap mena de descripció sobre aquest molí, tan sols coneixem la seva ubicació afrontant amb l'eix vertebrador de l'espai agrari d'aquesta àrea: el *camí dels molins*.

Altres topònims relacionats amb la xarxa hidràulica d'aquesta zona apareixen citats en reiterades ocasions a la documentació, i ens ajuden a recompondre la fesomia d'uns espais de conreu estretament vinculats a l'aigua; la *font de Cantirs*, la *síquia de les Sotaigües*, el *camí dels molins*, els torrents de la *Garganta*, la *Bastorra* o la *Barquera*, el mateix riu *Gaiano* o, fins i tot, la partida *dels Fontanals*, ubicada just al costat de la zona dels molins, al sud-est de la vila, evidencien les interrelacions entre l'home i l'aigua i entre aquesta i les activitats productives que es porten a terme en el si d'aquest indret del gran domini baronial.

Deixant de banda el cas de Santa Coloma de Queralt, també en les pàgines del «Capbreu del terme del castell d'Aguiló» apareixen algunes referències —tot i que menys explícites— de les diferents xarxes hidràuliques, espais d'irrigació i enginys de moltura que es localitzaven a l'interior del terme castral.

En la declaració efectuada per Pere Balcells⁹⁹, apareix la menció expressa, dins la vila d'Aguiló, a una *bassa veylla*, que toca amb l'anomenat *alou de l'església*. La mateixa bassa apareix citada en una altra declaració, la de Pere Bover¹⁰⁰, quan esmenta que el seu tros, anomenat de l'Era, confronta *ab la bassa e ab lo domenge de l'església*. En un altre document¹⁰¹, una notícia ens menciona, com a afrontació d'unes peces d'horta ubicades al *locus* d'Aguiló, *lo torrent e lo rech del molí*. Es tracta d'un aparell localitzat, si no a l'interior del lloc, sí en una àrea circumdant immediata on, ben segur, realitzaven les tasques de moltura del gra els residents del castell i de la vila aguilonenca i que, com en els altres

⁹⁷ Salvador Palau, «Els molins fariners...», pàg. 55-56.

⁹⁸ AHT, FN SCQ, núm. 8635, 14r.

⁹⁹ ACA, Div. Patri., núm. 56, 39r (1425/setembre/28).

¹⁰⁰ *Ibid.*, 41v (1425/setembre/28).

¹⁰¹ *Ibid.*, 75r (1425/octubre/01).

casos, s'aprofitava la seva infraestructura per a la conducció i canalització hidràulica amb unes clares finalitats agrícoles lligades al regadiu.

Entre el *locus* de la Pobra de Carivenys i les Roques —dins el terme castral d'Aguiló, al nord d'aquesta població— s'hi localitzava l'anomenat *molí de Sant Pere*. D'aquest enginy en documentem *lo torrent de la resclosa del molí de Sent Pere*¹⁰², com a afrontació d'unes peces d'horta que detenia en emfiteusi Bernat Biosca, *habitador de la Pobra de Carivenys*. També aquí apareixen altres elements com ara la *bassa*, la *cíquia*, la *peixera* i, fins i tot, un nou topònim, el *camí dels molins*¹⁰³. Les descripcions, en aquests casos, són menys acurades que les que hem observat en el cas de Santa Coloma, però igualment denoten l'existència d'espais hidràulics en aquesta àrea de la baronia de Queralt. Com en el cas colomí, al voltant d'aquests espais d'irrigació s'hi localitzen un gran nombre de parcel·les d'horta i, una vegada més, la gestió i explotació econòmica dels molins recau sobre els membres destacats de la classe dominant del terme.

Els molins i tota la xarxa de canalitzacions hidràuliques que es genera al seu voltant constitueixen un element cabdal a l'hora d'entendre l'articulació i la vertebració dels diferents espais que conformen la realitat rural medieval. A l'interior dels espais d'irrigació es produeix un autèntic fenomen d'aprofitament econòmic del territori que, en el nostre cas, té com a manifestació més remarcable la creació d'uns espais d'horta estretament vinculats, quan no dependents, de l'entramat de canals, sèquies, recs i casals que es localitzen al llarg de l'alt Gaià. Es tracta d'espais altament parcel·lats (en ocasions apareixen més de sis afrontacions a cada peça d'horta), de conreus intensius i diversificats, amb uns censos superiors a la mitjana, localitzats en l'espai circumdant immediat dels nuclis de poblament i on, molt possiblement, els rendiments i la productivitat eren sensiblement més alts als de les explotacions perifèriques de secà. L'aigua, i el seu ús i aprofitament, crea unes àrees de conreu diferenciades, uns espais gairebé autònoms que s'articulen al voltant dels molins i les xarxes de distribució hidràulica, un territori sensiblement diferent al predominant a la resta del domini se-

¹⁰² *Ibíd.*, 73r (1425/octubre/01).

¹⁰³ *Ibíd.*, 70r (1425/octubre/01); 96v (1425/octubre/05) i 94v (1425/octubre/05).

nyorial. No creiem desproporcionat el fet de pensar en aquestes àrees com a espais privilegiats entre els béns terrers ofertats en el mercat de la terra local; sens dubte el camperol colomí resident a la vila preferia disposar d'una o varies peces de terra de les característiques que acabem de descriure —tot i les exigències senyoriales— abans de ser establert en qualsevol zona marginal del domini, més allunyada, menys productiva i força més homogènia pel que fa a la producció.

Analitzem a continuació un altre exemple d'element cohesionador del territori: ens referim a tota la xarxa de vies de comunicació que s'estén i es desenvolupa al llarg del gran domini, conformant un autèntic entramat de dreceres, camins, caminals que connecten, comuniquen i, alhora, interrelacionen i jerarquitzen, els diferents llocs, masos, castells i termes de la baronia, tant entre ells mateixos, com també amb relació a la vila de Santa Coloma de Queralt.¹⁰⁴

Creiem important destacar l'aspecte vertebrador que la xarxa de vies de comunicació fomenta en el marc del gran domini. Si amb anterioritat hem esmentat la importància de l'espai feudal com un tot orgànic, en l'interior del qual s'hi relacionen els distints elements que el configuren (la vila, els castells termenats, els masos, els llocs, etc.), ara cal remarcar que, dins d'aquest concepte globalitzador, hi juguen un paper de primer ordre tot el conjunt de camins, viaranys, senders, etc. que connecten uns i altres indrets de la baronia. La trama d'aquests espais de pas dóna solidesa al territori i el fa més coherent, potenciant, per una banda, l'accessibilitat als diferents indrets i la comunicació entre diferents espais, però per l'altra, fomenta la jerarquització dels diferents components territorials i la dependència que s'hi estableix. En definitiva, reforçant i consolidant les relacions d'ordenació espacial pròpies del feudalisme a l'interior del gran domini. Les xarxes de comunicació reforcen la idea de l'existència dins la baronia de Queralt, d'unes àrees perifèriques i uns nuclis de poder centrals, tal com ja insinuàvem en el capítol precedent a l'hora de referir-nos a l'hàbitat, el poblament i l'espai jurisdiccional.

¹⁰⁴ Sobre els camins i la seva significació, vegeu Jordi Bolòs, «Els camins de la Catalunya medieval», dins *Finestrelles*, 3, Barcelona, 1991, pàg. 117-131; «Aportacions al coneixement de les vies de comunicació», dins *Simposium Internacional sobre els orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*, vol. I, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1991, pàg. 409-436. Coral Cuadrada, «Per a una història del paisatge medieval: el mapa de Puigvert», dins *Acta Mediaevalia*, núm. 9, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1988, pàg. 391-414.

Des del punt de vista del paisatge, el camí constitueix un punt de referència fonamental en la configuració dels espais agraris del terme baronial. Les afrontacions de les parcel·les, la distribució i organització de la terra al seu voltant, el límit que suposen al creixement de l'explotació, etc. són només alguns dels aspectes que cal considerar amb relació a la influència de les vies de comunicació en la modificació del medi natural.

A una escala diferent, els camins també constitueixen el nexce de relació entre l'espai feudal propi de la baronia i el marc territorial circumdant ubicat més enllà d'aquesta. A través de les grans vies de comunicació que es projecten cap a l'exterior (o que penetren des de fora), la baronia dels Queralt encaixa en el disseny de la comunicació a gran escala, d'un abast molt més ampli, a través de la qual rep i projecta tot un ventall de múltiples relacions, des de les estrictament econòmiques fins a les merament intel·lectuals. També en aquest cas topem novament amb conceptes relacionats amb la jerarquització del territori, però d'un abast molt més general, a nivell del Principat.

Paral·lelament, entorn els camins i les vies de comunicació es desenvolupen un bon nombre d'activitats força freqüents en la vida quotidiana medieval: en la seva confluència els hostalers hi troben el marc ideal per portar a terme la seva feina, els firaires i els comerciants ambulants els utilitzen per accedir als diferents àmbits de mercat, els saquejadors i delinqüents hi cerquen fortunes fetes a través del furt, els representants de l'autoritat privada hi estableixen el peatge senyorial i n'extreuen una porció més del total de la renda, etc. Però tot i aquests aspectes generalitzadors, també es constaten diferències considerables entre les diverses vies de comunicació que es dibuixen dins el terme baronial¹⁰⁵. A continuació intentarem establir una tipologia general dels camins que apareixen citats en la documentació que hem consultat.

Des del punt de vista de la projecció exterior, la baronia de Queralt es localitza com a indret de pas en tres de les grans rutes interiors del país. L'anomenat *camí reial de Montblanc*¹⁰⁶, provinent de Tarragona, unia la

¹⁰⁵ Salvador Palau, *Aspectes històrics de Santa Coloma ...*, pàg. 22. Novament hem d'agrair a l'autor moltes de les anotacions que apareixen en aquest apartat.

¹⁰⁶ Documentat com a *camino de Montsalbi*, quant surt de la vila (AHT, FN SCQ, núm. 8635, 19r), travessa la partida de *la Portella* (AHT, FN SCQ, núm. 8635, 25v), i a través de la *Coma Cirera* (AHT, FN SCQ, núm. 8635, 8r, 14r i 26r, i AHT, FN SCQ, núm. 4094, 121r).

vila ducal amb Santa Coloma, accedint-hi pel seu extrem sud-occidental, i es projectava en direcció a Igualada, canviant el seu nom pel de *camí reial d'Igualada*¹⁰⁷, travessant en el seu recorregut el *locus* d'Aguiló. A través d'aquesta ruta interior la baronia de Queralt s'obria pel sud a l'actual comarca de la Conca de Barberà (a través del coll de Deogràcies) i al prelitoral tarragoní, mentre que pel nord-est ho feia amb l'actual comarca de l'Anoia, arribant, pel rerepaís, a la capital de Principat.

Un altre dels eixos de comunicació connectava la baronia, pel sud-est, a través de l'actual comarca de l'Anoia, cap al Penedès i més concretament cap a la seva capital. Tot i existir alguna confusió en el seu traçat a la sortida de la vila, el *camí reial de Vilafranca*¹⁰⁸ constitueix la via d'accés i de sortida natural de les terres de la baixa Segarra cap a les del Penedès. Segurament era a través d'aquesta via de comunicació per on s'accedia al lloc de Bellprat i al mateix castell de Queralt, tot i que no descartem la possibilitat que existís una via d'accés alternativa a aquests indrets de la baronia.

Finalment, el *camí reial de Cervera*¹⁰⁹ possibilitava la connexió amb les planes interiors de l'actual Segarra i de l'Urgell i, a través d'aquestes, cap al nord del Principat o cap a l'interior de la península.

La documentació corrobora l'existència de diversos tipus de relacions (comercials, rendístiques, militars, culturals, etc.) entre la vila colomina i els nuclis més significatius de les àrees naturals cap a on es projectava. Cervera, Igualada, Tàrraga i Montblanc constitueixen referents constants en moltes activitats contractuals i esdevenen sovint centres emissors o receptors de corrents migratoris d'aquesta zona.¹¹⁰

¹⁰⁷ El documentem en sortir de la vila en direcció nord, al seu pas pel *torrent de la Barquera* (AHT, FN SCQ, núm. 8635, 8v) i enfilant el *Coll d'Aguiló* (AHT, FN SCQ, núm. 8635, 28r).

¹⁰⁸ La documentació l'esmenta en el seu pas pel *coll de Morell* (AHT, FN SCQ, núm. 8635, 5v, 11v i 13r), si sortim de Santa Coloma pel seu extrem sudoriental.

¹⁰⁹ D'aquest camí en tenim constància en el seu pas per la partida de *la Garganta*, on neix el Gaià (AHT, FN SCQ, núm. 4099, 21v) i remuntant l'anomenat *Coll de l'Albi* (AHT, FN SCQ, núm. 8635, 27r), és a dir, a la part nord-occidental de la vila.

¹¹⁰ La projecció i/o ingerència d'aquests centres sobre algunes activitats econòmiques desenvolupades a la vila (evidenciades als manuals notariais), ens endinsaria en un camp d'interrelacions i jerarquitzacions territorials i de projecció econòmica i social d'unes àrees sobre altres, que, per ara, resta fora dels nostres objectius. Com a exemple esmentarem que una part significativa dels contractants de molts negocis jurídics que hem anat documentant provenen i/o resideixen a les esmentades localitats. En un recompte totalment aproximatiu i executat de forma molt elemental, constatem un predomini de les referències a les localitats d'Igualada i Cervera, Tàrraga apareix en un segon nivell i Montblanc en darrer terme.

Aprofitant alguns trams d'aquestes quatre vies principals de connexió amb l'exterior del gran domini, o bé apareixent com a escissions menors d'aquestes, es localitzen altres rutes de projecció exterior d'un abast menor que confirmen la tendència a l'obertura cap a altres àrees de la geografia circumdant de la baronia.

En direcció nord documentem les vies que connectaven Santa Coloma amb el lloc d'Argençola¹¹¹ i de Calaf¹¹², en direcció oest i sud-oest les que enllacen la localitat colomina amb Conesa¹¹³, amb Guimerà¹¹⁴ i amb Llorac¹¹⁵, i al sud i sud-est les que s'encaminen cap a Pontils¹¹⁶ i la Llacuna¹¹⁷, localitats totes elles que són esmentades freqüentment en les fonts.

Si és important la projecció exterior de la baronia a través de les grans rutes terrestres de l'època, també cal considerar en la seva justa mesura les interrelacions entre els diferents espais del gran domini. La cohesió i l'estructuració interna s'evidencia a través del gran nombre de vies de comunicació que prenen com a punts de partida i arribada llocs específics del terme baronial. Santa Coloma de Queralt acostuma a ser el referent de sortida d'aquestes «vies de trànsit interior»: a través d'elles, la vila es connecta, al sud, amb els llocs de Figuerola¹¹⁸ i Sant Gallard¹¹⁹;

¹¹¹ Travessava el terme del castell d'Aguiló, de sud a nord, es projectava fora de la baronia i aprofitava, en la seva part inicial el *camí reial d'Igualada*. El *locus* de les *Roques d'Aguiló* es trobava en la seva trajectòria (AHT, FN SCQ, núm. 4099, 124r), fet que fa pensar que deixava el traçat inicial per inclinar-se, passat Aguiló, cap a l'esquerra.

¹¹² Segons Salvador Palau, *Aspectes històrics...*, «sortia del Portal de Cervera o del Sanou, i passava pel Raval de Cervera. Creuava la partida del Mariscot i seguia per la dreta de la Creu del Niceta envers la partida del Coll de l'Albi».

¹¹³ El documentem al seu pas per la *Portella* (AHT, FN SCQ, núm. 8635, 25v).

¹¹⁴ El *camí de Guimerà* el documentem al seu pas pel terme del castell de *Rauric* (AHT, FN SCQ, núm. 4099, 112r i 125v), a l'oest de la baronia.

¹¹⁵ Possiblement es tractava d'una variant de l'anterior o d'un tram del mateix. Apareix, en direcció a Guimerà, al seu pas pel mateix terme del castell de *Rauric*, i transcorre paral·lelament a la sèquia del castell (AHT, FN SCQ, núm. 4099, 83v i 110v).

¹¹⁶ La documentació l'esmenta al seu pas per les *Sorts de Corpus Christi* (AHT, FN SCQ, núm. 8635, 16v, 18v, 20v, 23r i AHT, FN SCQ núm. 4094, 31v) i per la partida de la *Creu de Santa Maria* (AHT, FN SCQ, núm. 8635, 28v).

¹¹⁷ El documentem just al costat de la *bassa del molí de na Bruna* (AHT, FN SCQ, núm. 8635, 30r), al seu pas pel *Domenge del Senyor* (AHT, FN SCQ, núm. 8635, 22r), quant surt en direcció al *puig de Maians* (AHT, FN SCQ, núm. 8635, 1v, 2r, 3r, 7r, 9v, 12r, 12v, 23v) i, finalment, al penetrar en el lloc de Bellprat, terme del castell de Queralt, com una afrontació del *mas de n'Amaró* (AHT, FN SCQ, núm. 4062, 206v).

¹¹⁸ S'esmenta a la sortida de la vila, al seu pas per la partida de les *Sorts de Corpus Christi* (AHT, FN SCQ, núm. 8635, 3r, 19r) i travessa, com a camí independent, la partida dels *Fontanals* (AHT, FN SCQ,

al nord, amb Montargull¹²⁰ i Santa Fe de Montfred¹²¹, i a l'est, amb Rauric¹²², llocs i termes que mantenien una estreta relació amb el nucli principal de la baronia emmarcada dins la lògica jeràrquica de l'ordenació territorial del feudalisme.¹²³

A la part més septentrional del domini, altres camins interiors connecten un altre nucli significatiu de la baronia, el lloc d'Aguiló, amb altres indrets de la seva immediata àrea d'influència, concretament les Roques¹²⁴, la Pobla de Carivenys¹²⁵ i Almenara¹²⁶, formant una xarxa de comunicació, si bé no tan desenvolupada com l'anterior, sí igualment interessant.

Finalment existeixen altres camins d'una funcionalitat ben diferent, que suposen una forma d'accés directe a terres, hortes, partides i masos, que s'escampen al voltant dels nuclis esmentats. El *camí de la coma Cirera*¹²⁷, el *camí de la Garganta*¹²⁸, el *camí dels molins*¹²⁹, el *camí de la*

núm. 8635, 24r, 27r) i, més concretament, en l'anomenada *coma Ballestera* (AHT, FN SCQ, núm. 4099, 81v i AHT, FN SCQ, núm. 4094, 140r).

¹¹⁹ El camí de Sant Gallard, com hem dit anteriorment, compartia el seu tram inicial amb el de Pontils i Figuerola. L'hem pogut documentar encara dins el terme de Santa Coloma i amb denominació pròpia, al seu pas per la *dominicatura Rectore dicte ville* (AHT, FN SCQ, núm. 8635, 2v), que travessa la partida de la *Creu de Santa Maria* (AHT, FN SCQ, núm. 8635, 28v) i la *devesa d'en Gilabert* (AHT, FN SCQ, núm. 4100, 7v).

¹²⁰ Tenim molt poca informació d'arxiu d'aquesta via. Només hem pogut constatar que partia pel nord de la vila, i que passava a prop del torrent de la *Garganta* i de la *Censada de Corpus Christi* (AHT, FN SCQ, núm. 4062, 8v i 9v).

¹²¹ Salvador Palau, *Aspectes històrics...*, el documenta el 1553, quan «passava per la partida de la Barquera, creuava el torrent del mateix nom i s'enfilava per darrera la partida de l'Aumella». Nosaltres particularment no hem trobat cap menció a l'esmentat camí.

¹²² L'hem pogut documentar al seu pas per l'anomenat *Coll de Rauric* (AHT, FN SCQ, núm. 8635, 28r).

¹²³ La connexió amb altres indrets del terme baronial (Bellprat, Rauric, Aguiló o el mateix castell de Queralt), es duia a terme aprofitant algunes de les «rutes de projecció exterior», amb la qual cosa, aquestes adquireixen un doble valor: d'emissió-immissió i de cohesionant intern.

¹²⁴ Aquest indret es connecta amb el castell i el lloc d'Aguiló, dins el terme del qual es localitza, a través d'un camí que sortia d'Aguiló pel nord, que aprofita, en el tram inicial, el *camí de la Pobla de Carivenys*, passa pel *Pla del Cosconar*, i prossegueix, quan aquell girava a la dreta, la mateixa orientació.

¹²⁵ La connexió entre Aguiló i la Pobla de Carivenys es realitzava mitjançant l'esmentat *camí de les Roques*, després de la bifurcació citada a la nota anterior, i prosseguia pel coll d'Oriola fins a arribar al *locus*.

¹²⁶ Unia Aguiló i Almenara travessant el *camí reial d'Igualada*, pel lloc de Barràs.

¹²⁷ Majoritàriament es tracta dels primers trams d'altres camins que ja han estat citats. El *camí de la Coma Cirera* aprofitava, possiblement, el primer tram del *camí reial de Montblanc*, ja que la partida es troba ubicada a l'esquerra del mateix camí, en sortir de la vila en direcció sud-oest (AHT, FN SCQ, núm. 8635, 23r).

¹²⁸ Rep aquest nom el primer tram del camí que marxava cap a Rauric, és a dir, el *camí reial de Cervera*, que trencava posteriorment cap a la partida del mateix nom. En la partida del *Vergeret*, possiblement també anomenada de la *Garganta*, documentem l'existència d'aquest camí (AHT, FN SCQ, núm. 4094, 133r).

¹²⁹ El *camí dels molins* és un dels més significatius de la vila. Segons Salvador Palau, *Aspectes històrics...*,

*Portella*¹³⁰ i el *camí de Santa Maria*¹³¹, dins el terme de Santa Coloma, són els que apareixen amb més insistència, unint la vila amb aquests indrets que s'ubicaven entorn d'ella.

En algunes d'aquestes vies de trànsit —sobretot en els d'abast més reduït— constatem el control exercit per l'autoritat dominical i l'existència d'un tràfic i un mercat de llicències, vendes i permisos que denoten la importància que aquestes prenen en el si dels termes i l'ús —o, fins i tot, l'abús— que en fan alguns grups socials de la vila.

Un document datat el 31 de març de 1438¹³² així ho evidencia: els jueus colomins Bonjuha Camiez i el seu fill David, venen una peça de terra situada al castell de Rauric, a Jaume Valls, del mateix castell. Després de precisar-ne les afrontacions, els censos emfitèutics i els drets i deures dels contractants, apareix una clàusula que assenyala l'existència dins la peça de terra objecte de la transacció, d'un camí propietat d'un tercer personatge, Pere Miquel, i que resta exempt d'adquisició. La descripció d'aquest vial és força explícita: *Et est sciendum quod Petrus Michaelis, dicti castri, habet iter sive viam per dictam peciam terre, quam vobis vendimus, per eundo et redendendo ad quandam aquam suam, quam ibi habet*. L'existència de camins privats, com el que acabem de veure, sobre els quals alguns tinents detenien una sèrie de drets era una situació habitual dins el terme de la baronia.

El 4 de gener de 1440¹³³ documentem un altre cas similar: Guillem Carbonell ven i atorga a Joan Corts, artesà de Santa Coloma,

«era el mateix de la Llecuna fins al Molí de la Torre, on trencava per la seva dreta i seguia envers el pou de gel i els molins del Pocarull, Recasens i Molí del Sol». L'autor dona més informació sobre aquest camí a «Els Molins fariners d'aigua...», pàg. 55. En la seva trajectòria l'hem pogut localitzar, en sortir per l'extrem sud-oriental de la vila, al seu pas per la *Censada del Rector*, també anomenada *la Dominicatura del Rector*, (AHT, FN SCQ, núm. 8635, 6r, 11r i 16r), per la *Creu de Santa Maria*, i més concretament a l'*hortum de Sancta Maria* (AHT, FN SCQ, núm. 8635, 17v i 27v), pel *molí Nou*, pel costat de la sèquia (AHT, FN SCQ, núm. 8635, 5r, 13r i 26v), pel *Prat de Maïans* (AHT, FN SCQ, núm. 8635, 5v) i, més enllà, pel mateix *molí d'en Pocarull* (AHT, FN SCQ, núm. 8635, 14r).

¹³⁰ El *camí de la Portella* pot ser identificat com una prolongació del de la *Coma Solera*, ja que la primera partida de terra es troba ubicada just al seu costat. En el fons no és més que el primer tram del *camí reial de Montblanc*, que trenca a l'esquerra un cop s'arriba a la partida.

¹³¹ Es tracta del camí que conduïa al monestir de Santa Maria de Bell-lloc i a l'hort adjacent, avui integrat als afores de la vila. L'esmentat camí afronta amb la *Censada del Rector*, anomenada també *dominicatura* o *sort del Rector* (AHT, FN SCQ, núm. 8635, 6r, 10r i 29v; AHT, FN SCQ, núm. 4094, 188r).

¹³² AHT, FN SCQ, núm. 4099, 83v.

¹³³ AHT, FN SCQ, núm. 4094, 47r.

un permís per poder transitar *per quondam carrero sive caminum quod iam est, per quem itur de dicta villa Sancta Columbe de Queralt ad castrum de Aquilone*, i poder travessar, mitjançant aquest camí *de trocio Jacobi Aqualada usque ad eram meam vocata d'en Artau, et de intratum de la era [...] et per trocium meum contigum cum era, prout per me et per vos fuit fexirevatus, usque ad trocium vestrum*. En definitiva, Joan Cortés es veu obligat a satisfer un total de 22 sous per poder accedir, a través de l'explotació de Guillem Carbonell, a la seva tinença. Amb aquests diners tan sols compra la llicència de trànsit, ja que, a més, està obligat a satisfer 1 mitgera de blat i 9 punyrons de civada en concepte de cens a l'esmentat Guillem (un cas de sotsestabliment amb una càrrega addicional pel trànsit que ha d'efectuar Joan per accedir a la seva tinença?, possiblement aquesta sigui una lectura bastant aproximada a la realitat que ens descriu el document).

En les darreres planes hem intentat mostrar la importància dels camins i les vies de comunicació com a elements de cohesió i articulació del gran domini, i al mateix temps constatar la seva funcionalitat en el disseny d'una ordenació jeràrquica i feudal del territori. La densitat o la rarefacció de la xarxa de vies de comunicació al voltant d'unes o altres zones de l'espai baronial, prioritza o margina, respectivament, uns indrets sobre els altres, articulant tota una sèrie de relacions entre les diferents parts de la senyoria. Llocs com Santa Fe o les Roques d'Aguiló, per posar alguns exemples, presenten marcades relacions de dependència respecte als nuclis de poblament més propers dins el terme dels quals s'inscriuen i la xarxa de camins té bona part de responsabilitat en aquesta jerarquització de l'espai.

No voldríem finalitzar aquest capítol sense repetir novament que tan sols hem incidit en dos dels factors que doten de consistència el gran espai feudal. La localització del bosc i el seu valor econòmic, el paper dels centres de socialització de la comunitat rural, altres formes d'aprofitament hidràulic, etc. adquireixen igualment aquesta funció articuladora i jerarquitzadora del gran domini baronial, però han estat molt més difícils de documentar. Deixem, en aquest cas, la porta oberta a futures recerques que aportin més informació sobre aquestes qüesti-

ons, amb les noves dades que apareixeran a mesura que s'engrandeixi l'abast de la documentació consultada.

Per tant, un cop feta aquesta primera aproximació al gran espai feudal i a alguns dels elements de cohesió interna i d'ordenació territorial que aquest presenta, ens endinsarem a continuació en un altre aspecte fonamental del paisatge agrari medieval, situat a «l'extrem oposat» del que fins ara ha estat objecte de la nostre anàlisi. Ens referim a la petita explotació, el contingut econòmic i el valor social de la qual tenen una enorme incidència dins aquest marc espacial que acabem de dibuixar.

2. LA PETITA EXPLOTACIÓ CAMPEROLA

2.1 *La transcendència de la petita explotació*

Si bé hem intentat posar de manifest en els capítols precedents el valor i el significat que cal atribuir al conjunt de la senyoria, entesa com a globalitat territorial homogènia dins la qual s'articulen i es desenvolupen, seguint la lògica feudal, tota una sèrie d'elements configuradors del paisatge agrari medieval —els castells termenats, les explotacions masoveres, els petits nuclis de poblament, les xarxes d'aprofitament hidràulic, etc.—, no hem d'oblidar en la nostra anàlisi el paper cabdal que porta a terme, dins la senyoria, un dels elements bàsics de l'economia medieval: la petita unitat d'explotació pagesa i el gruix de producció que se n'extreu.

La historiografia dels darrers anys ja ha posat reiteradament de manifest el valor d'aquestes explotacions contraposant-lo al que li atribuïen les interpretacions tradicionals que veïen en el gran domini i en la seva gestió l'element definidor per excel·lència del sistema feudal. Diversos autors¹³⁴ han evidenciat l'important paper que adquireix la petita explotació en el si del sistema feudal, destacant-ne alguns aspectes força significatius: les peces o trossos de terra esdevenen les unitats bàsiques d'explotació, que, agrupades, conformen el conjunt de l'explotació pagesa o heretat, se n'extreu l'abastament de les cèl·lules familiars que en depenen, sobre la seva producció actua la sostracció imposada per la classe dominant, hi incideix la climatologia repercutint en els resultats de les collites i, en ocasions, se'n reserva un excedent que es canalitzarà cap al mercat o cap a la reinversió. A més, resta directament

¹³⁴ Entre molts altres, vegeu Guy Bois, «Què és el feudalisme?», article aparegut dins el dossier «El feudalisme i la seva crisi primera» dins *L'Avenc*, núm. 23, Barcelona; i també, *La crisi del feudalisme a Europa...*, pàg. 41. Antoni Furió, *Camperols...*; Ferran Garcia-Oliver, *Terra de feudals...*; Coral Cuadrada, *El Maresme medieval...*

relacionada amb el consum i amb la reproducció del nucli familiar. La seva possessió jerarquitzada, en la majoria dels casos, els grups socials que conformen la comunitat i integra o margina, a través dels mecanismes de successió, els diferents membres d'una mateixa unitat familiar. La petita explotació és objecte de compra i de venda, i s'hi estableixen i sotsestableixen comunitats senceres d'individus, s'hi carreguen censals i violaris, configurant al seu entorn un mercat prolífic i específic l'abast del qual arriba a límits insospitables, interrelacionant tots els membres de la comunitat. Sobre la base de la unitat d'explotació també s'afermen o s'afebleixen les condicions socials i jurídiques dels camperols, subjectant-los a oneroses càrregues o bé lliurant-los-en. La terra estratifica socialment, jerarquitzada comunitats sobre altres, prioritza uns fills sobre uns altres, beneficia grups determinats i en perjudica d'altres, allibera tinentes, asserveix camperols, endeuta censataris, dona guany a inversors, causa conflictes i lluites entre dominants i dominats, etc. En definitiva, la petita explotació camperola és un element bàsic del sistema feudal i el seu repartiment i la seva possessió resten directament relacionats amb l'estratificació social de les comunitats pageses.

A l'interior de la baronia de Queralt, tot i l'existència d'altres unitats d'explotació de característiques distintes a les que ara ens ocupen¹³⁵, el predomini de les tinences pageses esdevé una realitat fàcilment constatable a partir d'una ullada més o menys atenta a la documentació. Tres observacions ens han portat a fer aquesta afirmació, poc original, però important de destacar.

En primer lloc prenem atenció en el «Capbreu de l'església parroquial de Santa Coloma de Queralt»¹³⁶: un compendi de les declaracions de seixanta-sis tinentes colomins sobre un total de noranta-quatre béns, fetes entre el 21 de març de 1439 i el 23 d'abril de l'any següent, referents als drets, rendes i obligacions que els declarants devien a *l'honorable Pere Pelegrí*, rector de l'església parroquial, doctor en lleis i notari públic de la vila. És important remarcar que les declaracions que apareixen en el capbreu fan referència a aquells béns del terme de Santa Colo-

¹³⁵ Ja hem dit més amunt que els masos apareixen freqüentment escampats per tota la geografia de la baronia. Per altra banda, el mas també pot considerar-se una forma compactada d'unitats d'explotació més petites (peces, sorts, horts, eres i trossos de terra).

¹³⁶ AHT, FN SCQ, núm. 8635.

ma sobre els quals l'església parroquial colomina i, en particular, el seu rector, tenia algun tipus de dret, tant si aquest els posseïa *sub dominio et alodio* —amb la qual cosa en percebia, com a mínim, els censos, el delme i la primícia— com si són tinguts sota domini directe del senyor de la baronia, Guerau de Queralt —percehent-ne aleshores només el delme i/o la primícia—. Doncs bé, tret d'una excepció (el reconeixement del domini sobre el *molí d'en Pocarull*), la resta dels béns capbreuats que apareixen en aquest document s'inscriuen dins l'àmplia gamma de les petites unitats d'explotació pageses, definides amb uns qualificatius concrets, ja sigui *peciam terre, ortum, sortem o vineam*.

Una segona evidència de la supremacia i la transcendència d'aquestes unitats d'explotació la trobem en la dinàmica del mercat de compravenda de la terra que ens ha estat tramesa a través de la documentació notarial. La informació extreta dels manuals revela l'existència d'un abundant nombre de transaccions que tenen com a objecte l'adquisició de petites explotacions camperoles. Ja sigui darrere la denominació de *quandam trocium terre, quandam peciam terre, quandam ortum*, o bé sota altres definicions més específiques¹³⁷, els instruments de compravenda testimonien la primacia d'aquest tipus d'explotacions en el paisatge rural baronial i la seva hegemonia com a objectes del mercat d'intercanvi.

Finalment, l'altre capbreu, redactat entre 1417 i 1426, sobre els béns dels habitants del terme del castell d'Aguiló¹³⁸, palesa, de nou, la importància i significació de la petita explotació camperola. Davant el notari van desfilant els diferents emfiteutes del terme, definint el nombre, la ubicació i les característiques de les explotacions que posseeixen. Igualment, com a finalitat de la capbreuació, s'esmenta el gruix de censos i prestacions que els tinentes satisfan als diferents senyors del terme, bé sigui el titular de la baronia, en aquell moment Gaspar de Queralt, bé els diferents castlans —majors o menors— del domini. En aquest cas, els seixanta-cinc tinentes declaren, *ab sacrament, se tenir et possehir en la vila del dit castell o en son terme* tot un conjunt de béns que són

¹³⁷ En ocasions, s'esmenta el tipus de conreu que s'hi desenvolupava (terra de pa, oliveres, vinya, arbres diversos, terra d'horta) i, en casos comptats, les dimensions.

¹³⁸ ACA, Div. Patri., núm. 56.

majoritàriament qualificats com a *sorts*, *peces* i *troços* de terra. De nou el predomini d'aquest tipus d'unitats d'explotació es posa de manifest, subratllant el caràcter preminent de la tinença camperola dins l'organització feudal del territori.

Aquests petits espais agrícoles —ja siguin peces, sorts, horts, vinyes, farratgeres, camps, etc.— s'agrupaven, tal com succeeix arreu de la major part dels paisatges rurals medievals, en zones agràries més àmplies que presenten unes característiques particulars o un tret distintiu concret que es reflecteix en la toponímia¹³⁹. Es tracta de partides de terra, de dimensions i característiques variables —en ocasions, formades per altres subpartides més petites— que reben el nom llatí de *partes*.

El «Capbreu de l'església parroquial de Santa Coloma» ofereix un bon nombre de dades sobre la ubicació d'aquests espais en l'entorn agrari immediat de la vila. Sortosament, molts d'aquests topònims han sobreviscut fins a l'actualitat i faciliten les tasques d'ubicació sobre el terreny. En el mapa núm. 4 adjunt a l'annex reconstruïm la localització de les grans àrees de conreu que s'escampaven al voltant de Santa Coloma de Queralt, mentre que en el quadre núm. 4 observem com es distribueixen percentualment en les diferents partides les peces, sorts, trosos, horts i vinyes que declaren posseir com a tinents els camperols colomins (en majúscula les partides pròpiament dites i en minúscula les de caràcter secundari o sotspartides).

Les estadístiques han estat elaborades a partir del gruix total de la documentació que afecta la vila colomina, tant pel que fa a les declaracions efectuades en el «Capbreu de l'església parroquial de Santa Coloma», com pel que hem pogut extreure de les compravendes dels manuals notariais. Volem, abans de comentar el quadre, fer un parell d'avertiments: pel que fa a les notícies del capbreu, cal, de nou, recordar que les terres que hi apareixen són tan sols aquelles de les quals el rector

¹³⁹ Molts són els trets de l'orografia que la comunitat pren com a punt de referència a l'hora de designar les partides i subpartides on es localitzen les seves parcel·les: *Coma Cirera*, *Puig de Maïans*, *Prat de Maïans*, *Coll d'Aguiló*, *Coll de l'Albi*, *Coll Pereta*, *Coll de Rauric*, *Pedrafita*. En altres ocasions, la proximitat dels rius, els torrents, els espais d'irrigació, les canalitzacions i els molins, també s'usen com a elements diferenciadors: *Barquera*, *Fontanals*, *Molins*, *Font de Cantirs*. Finalment el tipus de vegetació i conreu —*Codony*, *Cirera*, *Pereta*, *Morell*, *Horta de la vila*— i la situació jurisdiccional de les terres —*Dominicatura del Rector*, *Dominicatura de Corpus Christi*, *Dominicatura de Santa Maria*, *Quadra de Montserrat*— són altres elements importants per tal de definir les partides del terme.

de la vila extreu algun tipus de benefici (si no en té el domini directe, la sostracció es percep en forma de delme i/o primícia, si el té, la pot percebre, a més, en forma de cens emfitèutic) amb la qual cosa el volum total d'explotacions pot veure's sotmès a aquest important element de modificació que pot relativitzar, en ocasions, algunes dades. Per altra banda, la informació extreta dels instruments de compravenda ha estat utilitzada sempre que se n'ha especificat la ubicació del bé (la qual cosa es produeix gairebé en la totalitat de les mencions). Finalment, per raons de rigorositat i per tal de no recomptar diverses vegades aquelles terres sobre les quals no tenim dades concoents, hem eliminat del total les peces que s'esmenten com a afrontacions.¹⁴⁰

Una ullada a les dades evidencia l'existència de quatre grans partides que apleguen un total de vuitanta-tres parcel·les (61,48% del total). A la *coma Cirera*, prop de la sortida de la vila pel seu extrem sud-occidental, al costat esquerre de l'antic *camí reial de Montblanc*, s'hi localitzen un total de quinze tinences (11,11%). A la *dominicatura del Rector*, situada al costat de la vila en el seu extrem sud, just al costat del monestir de Santa Maria de Bell-lloc, el total de tinences que s'hi documenten arriba a les divuit unitats (13,33%). Als *Maians*, a l'extrem sud-oriental, al costat esquerre del riu Gaià seguint l'antic *camí de la Llacuna*, el nombre de tinences arriba al seu valor màxim, trenta-vuit (28,14%); mentre que a la zona dels *molins*, contigua a l'anterior i localitzada al llarg dels marges del riu, el nombre de parcel·les assoleix les dotze unitats (8,88%).

Malgrat ser conscients d'algunes tendències distorsionadores que poden actuar sobre aquestes dades¹⁴¹, pensem que a l'entorn més immediat

¹⁴⁰ La seva inclusió en els recomptes hagués pogut triplicar o, fins i tot, quadruplicar els valors absoluts que a continuació oferim. La manca de claredat a l'hora de definir la ubicació de les afrontacions —que només presumiblement formen part de la mateixa partida que la terra declarada com a principal— ha estat la responsable de fer-nos prendre aquesta mesura correctora.

¹⁴¹ Una d'elles podria ser, per exemple, que els béns sobre els quals el rector tingués algun tipus de benefici es localitzessin majoritàriament en aquestes quatre partides, amb la qual cosa la majoria de les terres sota domini directe del Queralt o, sota el de qualsevol altre senyor, no apareixerien en aquest còmput. Tot i això, aquesta preocupació pot ser justificada en el cas de les terres de la *Domicatura del Rector*, ja que el mateix topònim evidencia una majoria lògica de béns *sud dominio et alodio* de l'eclesiàstic i, per tant, no és estrany que apareguin com a majoritàries en el recompte de tinences d'aquest personatge. Però, en les altres partides (*Coma Cirera*, *Maians* i els *Molins*) cohabituen els béns tinguts, indistintament per un o altre senyor —Guerau de Queralt o el rector Pere Pelegrí— fet que fa esvaïr, almenys en part, un cert nombre de reserves sobre les dades que aportem.

de Santa Coloma s'organitza un espai agrari actiu, localitzat a tocar de la vila, en un grup concret de partides —possiblement les més antigues del terme i les primeres que van ser conreades— en les quals la petita explotació apareix predominantment fragmentada i excessivament dividida, i on el nombre d'unitats d'explotació resulta ser força elevat.

Si ens allunyem d'aquest primer cinturó de forta activitat agrària, i a mesura que ens anem desplaçant cap a les àrees circumdants més allunyades de la vila, apareixen, amb algunes excepcions, un segon grup de partides amb una parcel·lació menys important o, si més no, amb un nombre de tinences inferior¹⁴². És el cas de la *coma Solera*, amb quatre parcel·les; la *Barquera* i la *Garganta* amb cinc cadascuna i els *Fontanals*, amb set.

Finalment, en un darrer espai de circumval·lació, s'aplega tot un conjunt de partides, de dimensions més reduïdes, ubicades en zones molt concretes i localitzades, majoritàriament allunyades de la vila. Aquí s'hi identifiquen només una o dues peces de terra per a cada partida i són pocs els tinents de la vila que s'hi hagin de desplaçar per tal de conrear les explotacions. Possiblement siguin àrees de conreu de creació recent, perifèriques, posteriors al segle XIII, i encara no plenament estructurades ni definides a mitjan segle XV.

Fins al moment hem reflexionat entorn de dues qüestions que considerem importants de destacar com a recapitulació: en primer lloc el valor fonamental que adquireix la petita explotació en la configuració de l'espai agrari medieval i, com a segon punt, la transcendència de la seva organització espacial en unes àrees concretes de conreu amb característiques específiques: les partides. En ambdós casos hem intentat circumscriure la nostra anàlisi en contraposició a l'abast territorial del gran domini senyorial (analitzat en el primer capítol). Potser ens hem excedit en la dicotomia, però, si és així, ho hem fet per definir-ne plenament el contingut: en cap moment ha estat la nostra intenció oblidar el marc de referència —la senyoria— en què s'inscriu la microexplotació, on cal integrar-la com una part fonamental de l'ordenació territorial.

¹⁴² Aquesta hipòtesi de treball té algunes excepcions, com es pot observar si comparem la ubicació de les partides i el volum total d'unitats d'explotació que s'hi localitzen; el mateix cas de *la Portella*, pròxima a Santa Coloma, podria considerar-se una excepció. Tot i això, factors relacionats amb el tipus del sòl, els rendiments, l'orografia del terreny i la tipologia dels conreus poden ajudar a corregir les tendències que hem observat.

Com a element concret, la tinença camperola suposa la base sobre la qual se sustenta la producció domèstica a petita escala, però, alhora, esdevé un element cabdal en el procés de producció del sistema feudal i en la seva articulació econòmica i social. Veurem a continuació les característiques i els elements d'aquesta producció.

2.2 Característiques de la petita explotació: els conreus

Entre els múltiples qualificatius que la documentació dóna a la petita explotació camperola, cal considerar, des del punt de vista del tipus de conreu que s'hi desenvolupa, tres grans conjunts: l'explotació cerealícola, la vinícola i l'hortícola.¹⁴³

Generalment, quan no se'ns especifica el contrari, la peça, tros o sort de terra cal que la considerem com a destinada al conreu de cereal¹⁴⁴, element imprescindible en l'alimentació del camperolat i, en el cas de la baronia de Queralt, l'objecte material per excel·lència sobre el qual actua la sostracció senyorial. En aquest sentit és rellevant assenyalar que gairebé la totalitat dels agrers i dels censos computats en espècie i percebuts per Guerau de Queralt i per Pere Pelegrí, segons el capbreu de l'església parroquial de la vila, són satisfets en forment —sens dubte el cereal comú dominant— tot i que també abunden les mencions a l'ordi i a la civada, d'una qualitat menor que els anteriors¹⁴⁵. En aquest mateix sentit, atenent-nos ara al «Capbreu del terme del castell d'Aguiló», constatem la continuada presència d'un cens emfitèutic exigit sobre algunes peces i trossos del terme que, reiteradament, és satisfet amb productes de tipus cerealístic.¹⁴⁶

¹⁴³ Per a l'estudi i la metodologia que cal aplicar vegeu Miquel Barceló, «La arqueologia extensiva y el estudio de la creación del espacio rural», a *Arqueología medieval...*, pàg. 195-274.

¹⁴⁴ Josep Torró, *La formació d'un espai feudal. Alcoi de 1245 a 1305*, Història Local, núm. 8, Diputació de València, València, 1992; Antoni Furió, *Camperols...*, pàg. 75, i Salvador Vercher, *Casa, família i comunitat veïnal a l'Horta de València. Catarroja durant el regnat de Ferran el Catòlic (1479-1516)*, Col·lecció Josep Servès de documentació i recerca, Servei de Publicacions de l'Ajuntament de Catarroja, Catarroja, 1992, pàg. 31-32.

¹⁴⁵ Gerard Carceller, «Renda senyorial i exacció ...», pàg. 42. Guerau de Queralt percep en concepte de cens emfitèutic 11 mitgeres, 3 quarteres i un centenar de punyeres, majoritàriament de forment. Per altra banda, Pere Pelegrí acumula anualment, per aquest mateix concepte, un total de 13 mitgeres, 12 quarteres i una seixantena de punyeres de forment. Deixem expressament de banda les substancioses rendes en metàl·lic.

¹⁴⁶ La majoria de declarants acostumen a satisfer *als dits senyors en Gaspart de Queralt e en Johan de Boixadors, per cens, cascun any, quindecim punyeres de forment, et quindecim punyeres d'ordi et quindecim punyeres d'avena, a mesura del dit castell.*

Conjuntament amb aquest conreu cerealícol·la podia cohabitar el d'alguns arbres —*arborum diversorum generum*— com ara l'olivera, el codonyer, l'ametller, el cirerer, la figuera, el perer¹⁴⁷, etc. i el de plantes farratgeres, els productes de les quals esdevenen, pel que fa als primers, complement indispensable de la base alimentària medieval o bé, en el cas dels segons, suport fonamental per a la cura i manutenció del bestiar.

L'horta esdevé l'altra gran tipologia dominant. Els horts es localitzen, sobretot, al voltant d'espais irrigats, on l'aprofitament de l'aigua dels rius i dels torrents i els cabals sobrers que procedeixen dels molins —canalitzats de forma adequada— esdevenen indispensables per al conreu de les parcel·les.

La producció extreta d'aquestes petites hortes ens és més difícil de documentar. Malgrat tot, podem deduir fàcilment el tipus de conreu que s'hi donava, que consistia en llegums, hortalisses i alguns arbres fruiters, productes que constituïen un nou complement en la dieta alimentària del camperolat. En aquest sentit és interessant destacar el delme de cols, al qual estaven obligats els tinents del terme del castell d'Aguiló, així com el de cànem, lli i safrà¹⁴⁸, mostra de l'existència d'una producció —conreada majoritàriament en aquest tipus de peces— orientada i dirigida a un ús industrial i comercial específic.¹⁴⁹

¹⁴⁷ El 18 d'abril de 1441 Bernat de Grau, d'Igualada, ven a Pere Blanc, pareire de Santa Coloma, un *terre trocium* [...] *cum oliveres et aliis arborum diversorum generum* (AHT, FN SCQ, núm. 4062, 88r). Reiteradament apareixen topònims com la *Coma Cirera* i la del *Codony*, l'*Amella*, *Aumella* o *Amella*, la *Pereta*, els *Perers*, el *Figuerer*, etc. que ho confirmen. Tot i no tenir-ne evidències documentals, caldria també incloure-hi altres arbres com el pomer, l'avellaner, etc.

¹⁴⁸ Aquests delmes apareixen en el «Capbreu del terme del castell d'Aguiló» i són gairebé comuns a tots els tinents. A més dels productes esmentats, es satisfia delme de polls, d'anyells, de llana, de formatges i de porcells, entreveient-se una altra de les activitats productives de la baronia: la cria de bestiar menut i les activitats ramaderes.

¹⁴⁹ Com esmenta Coral Cuadrada, *El Maresme...*, pàg. 179-180, «el regadiu va portar aparellada una intensificació en la producció de plantes industrials com el lli i el cànem, conreus que per a les famílies camperoles representava procurar-se uns ingressos suplementaris, tot exercint, sense abandonar les explotacions agrícoles, una activitat complementària, a temps parcial, de caire artesanal». Vegeu també Joan J. Busqueta, *Una vila del territori de Barcelona...*, que destaca «el conreu del lli i del cànem, estretament vinculats al floriment d'una primerenca manufactura tèxtil catalana i a la creixent demanda de cordam i eixàrcies per als vaixells», pàg. 152-153. A Santa Coloma de Queralt hem d'afegir el conreu del safrà, producte tintori de gran importància a la vila, comercialitzat, des de les terres de la baixa Segarra i a través de les xarxes fluvials i els passos de l'estrat de la Riba, cap a zones costaneres del Penedès i el camp de Tarragona. El safrà, colorant indiscutible de la draperia medieval, aporta importants beneficis en l'economia de la vila colomina: producte lleuger, fàcil d'emmagatzemar, d'important cotització en el mercat i subjecte, de forma general, a una gran demanda, reinvertia considerables quantitats de numerari en les economies dels qui traficaven amb ell, sent-ne els jueus de

La vinya, element fonamental de la trilogia mediterrània, ocupa, finalment, un lloc destacat en la tipologia de conreus de la baronia de Queralt. Malgrat això, a més de la constatació d'aquest tipus de conreu, palesem l'existència d'una activitat vinícola en els camps de la baronia que es posa de manifest en algunes qüestions concretes com ara l'obligatorietat, per part d'alguns residents del terme d'Aguiló, de satisfer, cada setembre, la veremada a Gaspar de Queralt, forma inequívoca de prestació de treball personal (sobre la qual incidirem posteriorment) o, en un altre ordre de coses, les mencions continuades a la presència de bótes i espais d'emmagatzematge de vi que es desprenen de moltes descripcions documentals que fan referència a la composició dels masos o les cases de la vila. Sobtосament no hem trobat cap menció concreta a pagaments censals satisfets en aquest tipus de producte.

En el quadre núm. 5 (veure annex) es poden observar les tres variants de producció agrícola i la seva distribució en uns espais agraris concrets. En aquest cas, partint de la relació de les partides que ja hem vist en l'apartat anterior, hem optat per desglossar el nombre de peces de terra en funció de la tipologia de conreu que s'hi desenvolupa, i per incloure-hi aquelles partides secundàries o sots-partides que abans, per motius metodològics, hem decidit agrupar en un espai superior.

Com es pot observar, el predomini de les explotacions cerealícoles és evident. Si calculem el total de parcel·les on, hipotèticament, es desenvolupa aquest tipus de conreu observem que, del conjunt de peces de terra que apareixen en la documentació colomina el conreu del cereal hi té un pes fonamental en el 81,4% (un total de 101 peces).¹⁵⁰

Aquest percentatge descendeix fins al 75,9% del total si considerem tan sols les que són objecte d'adquisició o venda. Per altra banda, si només ens fixem en les peces de terra ubicades al veí terme castral d'Aguiló¹⁵¹, el percentatge d'explotacions destinades al conreu de cereal asso-

la vila els principals artífexs. Vegeu Gabriel Secall, *Els jueus de Valls i la seva època*, Institut d'Estudis Vallencs, Valls, 1980, pàg. 234. Cal recordar que la intromissió i el control dominical en aquest tipus d'activitats és un fet constatat, tal com veurem més endavant.

¹⁵⁰ És a dir, les que són objecte de compravenda i les declarades en el capbreu. D'ara en endavant oferirem dues dades percentuals (una global per a tota la documentació i l'altra referent només als contractes de compravenda) per tal de no fixar prematurament uns valors que, com és lògic, són aproximatius i en cap cas conclouents.

¹⁵¹ En aquest cas, comptem amb un total de 581 peces de terra declarades en el «Capbreu del terme del

leix el 81,75% (475 peces), confirmant la tendència que acabem d'observar en el paisatge agrari de Santa Coloma. Així doncs, no creiem desmesurat el fet de fixar entre el 75-82% el percentatge mitjà global de terres destinades a aquest tipus de conreu, confirmant el seu caràcter gairebé hegemònic.¹⁵²

Observem, en aquest sentit, com el conreu cerealístic és majoritari en gairebé la totalitat de les partides de Santa Coloma, en algunes de les quals fins i tot esdevé un monocultiu significatiu (la *coma Cirera*, la *dominicatura del Rector*, el *coll de Morell* i la *coma Solera*, en són els casos més significatius).

L'horta ocupa un lloc molt menys important en la tipologia de conreus del terme colomí, percentualment molt menys significatiu. Al terme de Santa Coloma, les parcel·les dedicades a aquestes activitats no apareixen amb tanta freqüència com a elements subjectes a l'oferta i la demanda del mercat de la terra; percentualment suposen un 11,1% del total de les terres que són objecte de les compravendes, i un 18,5% (25 peces) del total de les parcel·les documentades. Pel que fa referència a la documentació d'Aguiló, constatem l'existència d'una davallada important: només un 6,19% (36 peces) de les declarades en el capbreu aguilonenc eren destinades a aquest tipus de conreu. Observem doncs, a trets generals, una fluctuació que oscil·la, a nivell de tota la baronia, entre un 6-19%.¹⁵³

La concentració dels horts al voltant d'espais d'irrigació es manifesta, exemplarment, en partides de terra de Santa Coloma de Queralt —com la dels *Fontanals*, la de *la font de Cantirs*, les que afronten amb el *camí dels molins*, o la de *Santa Maria*— on aquest tipus de conreu sembla ser majoritari¹⁵⁴. L'existència de molins i canalitzacions hidràul-

castell d'Aguiló». Hem optat, novament, per oferir els percentatges separatament, per tal de concebre millor les tendències que es desenvolupen en el conjunt de l'espai feudal baronial.

¹⁵² Altres dades a nivell comparatiu a Antoni Furió, *Camperols...*, pàg. 79, pel cas de Sueca, un 62,20% el 1453; 72,70% el 1464; 80,60% el 1494 i 80,30% el 1509; Josep Torró, *La formació d'en espai...*, pàg. 211, per a Alcoi a la segona meitat del segle XIII, un 58,5%. També Salvador Vercher, *Casa, família i comunitat veïnal...*, pàg. 31, documenta a l'horta valenciana un 62,08% de sòl conreat destinat a aquest ús.

¹⁵³ Josep Torró, *La formació d'un espai...*, pàg.211, n'observa un 18,9% pel cas d'Alcoi.

¹⁵⁴ Aquest és el cas, per exemple, de la declaració feta per Pere Cervera el 27 de març de 1439 (AHT, FN SCQ, núm. 8635, 2r) reconeixent posseir *quandam ortum* situat *in parte vocata lo molí d'en Gilibert*, el qual afrontava amb altres tres peces de les mateixes característiques. El mateix succeeix amb Guerau

liques o la mateixa presència del Gaià, amb un cabal d'aigua més o menys abundant, esdevenen referents indispensables en la configuració d'aquest paisatge d'horta localitzat al sud-est de la vila.¹⁵⁵

Finalment, les referències a *quandam peciam terre cum vinea plantata, sortem cum vinea*, o senzillament *quandam vineam*, no apareixen massa sovint entre els béns que són objecte de compravenda: un 14,9% del total fa referència a aquest tipus de conreu. En percentatges globals, el valor disminueix fins al 6,6%. A Aguiló, la vinya es manté en uns percentatges semblants: un 6,71%¹⁵⁶ (39 peces) apareixen qualificades com a peces d'aquest tipus, concentrant-se els valors de tot el gran domini entorn el 6-15%.¹⁵⁷

En aquest mateix sentit, tot i l'heterogeneïtat d'espais on és palesa l'existència del conreu vinícola, volem destacar el predomini que aquest suposa en una partida concreta de Santa Coloma —la de la *Barquera*— ubicada entre el torrent del mateix nom i l'antic *camí reial d'Igualada*, molt a prop del *molí de na Bruna*, possiblement, un dels pocs indrets on es desenvolupava plenament aquest conreu.¹⁵⁸

Rosselló (AHT, FN SCQ, núm. 8635, 11r), tinent d'un hort localitzat a *la font de Cantirs*, el qual afronta amb altres quatre peces d'horta. A part de les partides esmentades, localitzem peces d'horta en altres indrets de la vila com al *Puig de Maïans*, la *Cirera* o a la *Barquera*, a part d'un bon nombre que s'ubiquen a l'anomenada *horta de la vila*, que, per les dades que tenim, sembla coincidir amb els espais que voltegen el camí dels molins a la sortida de Santa Coloma.

¹⁵⁵ Ja hem esmentat la preeminència dels conreus d'horta en aquesta àrea, tant pel que respecta a peces declarades en el capbreu o objectes materials de compravenda, com en les afrontacions d'aquestes peces. Vegem-ne un parell d'exemples més: els dos horts computats al *molí d'en Gilibert* (AHT, FN SCQ, núm. 8635, 2r i 6v) es converteixen en cinc si hi afegim les afrontacions que s'hi esmenten; a pocs metres d'aquest molí, les quatre peces de regadiu de la *Font de Cantirs* (AHT, FN SCQ, núm. 8635, 10r, 15v i 29r) assolixen les vuit unitats si hi afegim els horts pertanyents a altres tinentes que apareixen en les afrontacions. Cosa semblant succeeix amb les peces d'horta de *l'horta de la vila* i amb els horts declarats als *Fontanals*.

¹⁵⁶ En el cas d'Aguiló, tenim menció expressa de les farratgeres, que suposen el 5,33% (31 peces) del total documentat, que caldria afegir al conreu de secà.

¹⁵⁷ De nou dades comparatives. Antoni Furió, *Camperols...*, observa un 26,96% l'any 1453; un 22,63% el 1464; un 8,92% el 1494 i un 8,88% el 1509. Per la seva banda Josep Torró, *La formació d'un espai...*, fixa el percentatge en un 18,5% del total dels conreus d'Alcoi. Finalment Salvador Vercher, *Casa, família i comunitat veïnal...*, presenta un percentatge una mica més alt: el 31,46%.

¹⁵⁸ Les quatre peces de terra *cum vinea plantata*, assolixen les deu unitats si tenim en compte les afrontacions i altres notícies extretes de les compravendes. En aquest sentit, per exemple, Andreu Oliveres declara, el 19 de maig de 1439 (AHT, FN SCQ, núm. 8635, 8r i 8v) posseir com a tinent dues peces de terra amb vinya situades *in parte vocata la Barquera*. En les afrontacions es fa esment a una peça que havia pertanyut a Bernat Ferrer, de la qual n'hem localitzat la compra, efectuada el 23 de març de 1438 (AHT, FN SCQ, núm. 4099, 78r), i que ens és definida com *quandam peciam terre cum vinea plantata*, situada, de nou, *in parte vocata la Barquera*. Casos com aquest són força abundants en la documentació i confirmen l'existència d'un predomini, gairebé exclusiu, del conreu de vinya en l'esmentada partida.

2.3 *Característiques de la petita explotació: les dimensions*

Un cop destacada la transcendència que, en el si del gran domini, adquireix la petita explotació i el tipus de conreu que s'hi desenvolupa, convé ara endinsar-nos en una anàlisi més acurada de les explotacions.

La definició més freqüent de la petita explotació camperola és la de tros, peça o sort de terra. Tot i veure'ns mancats de dades específiques, no creiem desafortunat considerar aquest tipus d'explotació com la unitat preeminent dins l'estructura agrària de la comunitat. Però, quines eren les seves dimensions aproximades?

En el cas de la baronia de Queralt, tot i no disposar de dades concretes i sent totalment conscients de les incorreccions que tota aproximació d'aquest tipus comporta, hem volgut aportar algunes notícies que ens permeten calibrar, tot i que de forma molt imprecisa, la mida aproximada d'aquest tipus d'explotacions.

Una primera dada sobre aquestes qüestions es presenta en la declaració que Pere Bou¹⁵⁹ realitzà en el capbreu de l'església parroquial de la vila. Aquest tinent manifesta posseir una part d'una peça de terra —és a dir, una porció del que podríem considerar una unitat de producció més gran— de la qual n'especifica clarament les dimensions: mig jornal de terra.

En un altre cas, una venda efectuada per Dionís Sorolla a favor de Nicolau Riba¹⁶⁰, baster de Santa Coloma, el bé objecte de la transacció se'ns defineix com *quandam particulam sive partem pecie terre* la qual, ens diu el document, *continet, in se, unum jornale terre*.

Creiem que són prou significatives aquestes dues notícies: a Santa Coloma de Queralt, en ple segle xv, hom considera de dimensions reduïdes —fins al punt d'arribar-ho a ressenyar objectivament en el document— aquelles peces de terra que oscil·len al voltant del jornal. En conseqüència, podem establir el valor aproximat, pel cap baix, de l'extensió mitjana d'aquest tipus de parcel·les?

Pel que fa a superfícies de més abast, la documentació no és tan esplèndida a l'hora d'oferir informació. Algunes notícies palesen l'exis-

¹⁵⁹ AHT, FN SCQ, núm. 8635, 4v (1439/maig/18).

¹⁶⁰ AHT, FN SCQ, núm. 4094, 73r (1440/gener/20).

tència de peces de terra formades per l'addició de dues o tres explotacions d'una mida inferior¹⁶¹. Bernat Riba declara *se habere et possidere quandam peciam terre, que olim solebant esse tres pecis*, ubicada al terme de la vila, concretament al prat de Maians. Un altre cas és el de Llorenç Pujal, que reconeix ser posseïdor, al prat de Maians, de *quaddam peciam terre [...] que olim fuit Pontii de Muntanyola, et solevant esse tres pecias terre...*, part de les quals li fou tramesa a la seva muller, Ròmia, mitjançant el llegat testamentari de Ponç de Muntanyola. Aquest també és el cas d'Antoni Melgosa, que posseeix a la censada del Rector de la parroquial *quandam peciam terre, olim solevant esse tres pecias, cum quandam eram*; o el de Bartomeu Piquer que reconeix *habere et possidere quandam peciam terre, que olim solevant esse tres pecis* dins la mateixa partida.¹⁶² Aquests no són pas els únics casos: tant en el «Capbreu de l'església parroquial de Santa Coloma de Queralt», com en els instruments de compravenda dels manuals notariais i, també, en les declaracions del «Capbreu del terme del castell d'Aguiló», trobem referències de peces de terra formades per dos o més trossos que anteriorment havien estat unitats d'explotació diferenciades, la qual cosa demostra que la memòria popular recorda la fragmentació del territori agrari i, fins i tot, l'origen i el nom de l'anterior tinent de la terra i, a més, té constància de la concentració parcel·lària que es produeix. Més endavant, intentarem esbrinar a través de quins mecanismes i en mans de quins individus es produeix aquesta concentració.¹⁶³

A partir d'aquestes dades podem aventurar-nos, amb totes les reserves que hom cregui necessàries, a avaluar les dimensions mitjanes de les explotacions camperoles de la baronia.

Per la banda baixa considerariem les explotacions qualificades com a pecioles o parts d'una peça més important, que oscil·larien al voltant

¹⁶¹ En algunes ocasions s'esmenta una peça o tros de terra formada per més de tres antigues unitats. Aquesta dada creiem que és força significativa, ja que, per una banda ens és útil per tal de realitzar una aproximació al tamany de les explotacions més grans, mentre que, per altra, denota que hi ha hagut un procés d'evident concentració parcel·lària.

¹⁶² AHT, FN SCQ, núm. 8635, 9v (1439/maig/21), 20r (1439/juny/10), 16v (1439/juny/3) i 10r (1439/maig/21), respectivament.

¹⁶³ Aquestes qüestions ens endinsarien en la difícil problemàtica de l'heterogeneïtat social que es palesa en el camp medieval i en les importants diferències existents en el si de la classe camperola. Aquests temes seran tractats en el següent capítol.

del jornal de terra (aproximadament unes 0,4 ha), sense excloure'n, com hem pogut observar, algunes de dimensions més reduïdes. A continuació, com a explotacions dominants, trobaríem aquelles que la documentació defineix, sense matisos ni apreciacions, com a *peciam*, *sortem* o bé *trocium*, les dimensions de les quals fluctuarien entre el doble i vuit vegades més la superfície esmentada, és a dir, entre 2 i 8 jornals de terra (entre 0,8 i 3,2 ha.). Finalment, per la banda alta, localitzaríem aquelles peces de dimensions considerables que s'esmenten com a resultat de la concentració de dues o tres antigues peces, fet que ens porta a avaluar-les com a parcel·les superiors als 8 jornals (superiors a les 3,2 ha).

També, en aquest cas, hem cregut oportú establir comparacions amb altres estudis, tant d'àmbit més ampli com referits a marcs microhistòrics. De nou, hem d'advertir que les referències que aportarem són merament orientatives, assumint, des del primer moment, objeccions de caire cronològic, espacial i estructural. Malgrat tot, es tracta de referents que hem considerat importants d'incloure en aquest apartat per tal d'establir una tendència comparativa amb altres zones d'arreu d'Europa i de la Corona d'Aragó.

A nivell continental el predomini de la petita explotació, d'unes dimensions cada cop més reduïdes, sembla una evidència constant. Els nombrosos treballs d'autors com Georges DUBY¹⁶⁴, B.H. SLICHER VAN BATH¹⁶⁵ o Emmanuel Le ROY LADURIE¹⁶⁶ ho posen de manifest. Més recentment altres recerques han insistit sobre aquestes qüestions, tal com

¹⁶⁴ Georges Duby, *Economía rural y vida campesina en el occidente medieval*, Ediciones Península, Barcelona, 1968, sobretot pàg. 411-424. L'autor ja feia referència a alguns exemples sobre la progressiva reducció de l'espai de conreu de les explotacions franceses, angleses i alemanyes durant els segles XIV i XV, fent sovint un esment directe al fraccionament en petits terrers o a la mida minúscula d'algunes explotacions familiars.

¹⁶⁵ B.H. Slicher van Bath ha documentat al segle XIV el predomini d'aquestes reduïdes peces (inferiors a les 2 ha), les quals arriben a assolir percentatges superiors al 40% a localitats com Beuvrequen (França) i superiors al 25% a Kelso (Escòcia). Paral·lelament, l'autor també esmenta gran quantitat d'«ejemplos locales de la múltiple escisión de la tierra». B.H. Slicher van Bath, *Historia agraria de la Europa occidental (500-1850)*, Ediciones Península, Madrid, 1974, pàg. 195-213.

¹⁶⁶ Emmanuel Le Roy Ladurie, *Les Paysans de Languedoc*, Flammarion, París, 1969, sobretot pàg. 93-106. En aquest brillant treball sobre els camperols del Llenguadoc, documenta prou evidències al final del segle XV per afirmar que al voltant d'un 40% de les peces de terra que ha localitzat es mantenen per sota les 4,7 ha.

es veu en les obres de Léopold GENICOT¹⁶⁷ i Erik AERTS i Eddy VAN CAUWENBERGHE.¹⁶⁸

Més proper al nostre àmbit de recerca, trobem Ferran GARCIA-OLIVER que aporta dades precises i idees suggerents pel que fa a la mida de les unitats d'explotació al País Valencià¹⁶⁹. Antoni FURIÓ, pel cas de Sueca, també arriba a conclusions semblants¹⁷⁰ a l'igual que l'exhaus-

¹⁶⁷ Léopold Genicot, *Comunidades rurales en el Occidente medieval*, Crítica, 1993, sobretot pàg. 67-73: «Cuando ese crecimiento terminó a finales del siglo XIII, la mayor parte de las explotaciones eran sumamente reducidas, tal como ilustran los casos de algunos pueblos en Inglaterra y en Bélgica [...]. Entre el 15 y el 30 por 100 de los agricultores disponían de entre 17 y 14 hectáreas; superficie suficiente para vivir cómodamente. Los *manuoperarii* (entre el 30 y el 40 por 100) tenían suerte si salían adelante, mientras que los *pauperiores*, *Kossäter*, *malnutriti* y *cottars* (entre el 20 y el 30 por 100) estaban en —o por debajo de— la línea de la pobreza». El mateix autor, que ofereix percentatges per a principis del segle XIV, és encara més rotund a l'hora d'analitzar el fenomen de la parcel·lació de les explotacions en èpoques posteriors. Afirma que en regions com Flandes i Bramant «la proporció de tenències menors de 2 hectàrees o entre 2 y 4 hectàrees augmentó, respectivament, del 21,4 al 35 per 100 y del 21,5 al 26,3 per 100 entre la segona mitat del segle XIV y la primera mitat del segle XV».

¹⁶⁸ Erik Aerts/Eddy van Cauwenberghe, «El condado de Flandes y la llamada depresión bajomedieval» dins *Europa 1400. La crisi de la Baja Edad Media* (Ferdinand Seibt/Winfred Eberhard eds.), Crítica, 1993, pàg. 85-109, observen la mateixa simptomatologia pel cas flamenc: fragmentació continuada, disminució de les àrees de conreu, augment de la pobresa, etc.

¹⁶⁹ Ferran Garcia-Oliver, *Terra de feudals...*, pàg. 96-97. Pel cas de l'heretat de Fortaleny, a la comarca de la Ribera, que posseïa el Monestir de la Vallidigna, l'autor observa, durant el segle XV, com a conseqüència d'un continuat procés de fragmentació de les parcel·les, el predomini d'explotacions d'una mida no superior a les 3 ha, documentant-se, en casos extrems, peces de terra que oscil·len al voltant de 0,16 ha. El mateix autor, citant els treballs de J. Sánchez, «Estructura agrària de Castellón de la Plana en 1398», dins *Saitabi*, xxiii, 1973, pàg. 162. i Concepción Domingo, «La agricultura de Castellón de la Plana, 1468», dins *Saitabi*, xxvii, 1977, pàg. 37, exposa com al llarg de la primera meitat del segle XV a Castellón de la Plana, s'observa un predomini de les unitats d'explotació d'una mida inferior a les 0,80 ha, mentre que, alhora, es redueix el nombre d'aquelles que tenen una superfície superior a 1,16 ha. En un altre paràgraf del seu excel·lent treball de síntesi, Ferran Garcia-Oliver encara és molt més conclouent: «A molts indrets de les comarques situades entre la Plana i la Marina gran part de les explotacions durant la segona meitat del segle XV no atenyien les 2,5 ha, quantia que encara disminuïa entre el camperolat islàmic».

¹⁷⁰ Antoni Furió, *Camperols...*, pàg. 68. Les unitats de compte més grans, com és el cas de la *jovada* (3 ha), deixen d'esmentar-se durant el segle XV. Les dimensions de la tinença oscil·len majoritàriament entre 0,75 i 1,5 ha. L'estudi minucios del territori valencià evidencia el predomini d'explotacions les dimensions de les quals adquireixen caràcters d'autèntic dramatismes. Vegeu també Antoni Furió, «Tierra, familia y transmisión de la propiedad en el País Valenciano durante la Baja Edad Media», dins *Relaciones de poder, de producción y parentesco en la Edad Media y Moderna* (comp. Reyna Pastor), Biblioteca de la Historia, núm. 1, CSIC, Madrid, 1990, pàg. 305-328. L'autor esmenta: «los padrones de riqueza registran la progresiva disminución del tamaño de estas heredades familiares, que difícilmente alcanzaban las 5 Ha y se situaban por debajo de los límites necesarios para asegurar la pura subsistencia. Más de la mitad de las explotaciones del término de Alzira eran inferiores a las 5 Ha, llegando en algunos casos, como Carcaixent, al 70%; un porcentaje considerable se situaba todavía en límites ínfimos, por debajo de las 3 Ha.», pàg. 309. Més endavant encara ofereix més dades: «En la Huerta de Valencia, la media de los campos de labor se situaba entre 0,25 y 1 Ha, y en la de Castellón, de 0,5 Ha en el regadío y de poco más de 1 Ha en el secano. En la Ribera del Xúquer, más de la mitad de las parcelas es inferior también a la media hectárea, un límite que aparece constante a lo largo de la geografía valenciana y

tiva recerca (en aquest cas al Principat) duta a terme per Coral CUADRADA.¹⁷¹

Així doncs, el cas de Santa Coloma de Queralt i, per extensió, el de gairebé tota la baronia, es manté dins els paràmetres establerts en estudis precedents (vegeu el quadre de l'annex núm. 6). El tipus d'explotació més freqüent fluctuaria entre les 0,8 i les 3,2 ha, oferint un valor mitjà, sempre aproximat, de 2 ha. Per sota, en la banda baixa, localitzaríem les peces o pecioles inferiors a 1 ha, de les quals, com hem vist, la documentació específica expressament la seva reduïda superfície. Finalment, trobem peces de dimensions més grans a les habituals, que superen les 3,2 ha, resultat, palès en els documents, de l'addició de dues o tres peces d'una mida mitjana.

El predomini d'explotacions d'una superfície objectivament considerada com a reduïda (al voltant de les 2 ha), sembla una constant en l'espai agrari colomí, com també ho devia ser en el marc de tot el gran domini. En aquestes condicions resulta entenedor que, amb la finalitat de garantir el manteniment i la reproducció de les unitats familiars camperoles, els caps de família esmercessin esforços per concentrar en les seves mans un nombre variable de tinences que, tot i ser majoritàriament de dimensions reduïdes, fossin suficients per al seu sosteniment i el de la seva nissaga. El conjunt d'aquestes peces de terra, és a dir, la suma de les petites unitats d'explotació que detenia una família, conformava l'heretat pagesa o patrimoni familiar. La fesomia d'aquestes explotacions s'anava constituint al llarg dels anys i hi intervenen factors decisius de concentració i/o fragmentació de les terres.

que, en algunos casos, como el señorío de Manises, llega a suponer el 85% del total de las parcelas». pàg. 311-312.

¹⁷¹ Coral Cuadrada, *El Maresme...*, pàg. 183-186, ofereix dades concretes sobre les dimensions parcel·laries al Maresme, on estableix una similitud entre els termes *peciam* i *sortem*, considerades com a «unitats mitjanes i petites». Per a l'autora, la superfície de la peça de terra al Maresme oscil·lava entre el mig i els sis jornals, és a dir, aproximadament, entre 0,2 i 3,1 ha, prenent com a mesura mitjana les 2 ha. Tot i amb això, assenyalava l'existència de peces més grans (*quintana*) que poden arribar a assolir les 5,1 ha, així com de petites feixes de mida inferior a 1 ha que l'autora les diferencia dels *agri* o *campi* de dimensions més importants, i de les *feixae*, explotacions més reduïdes. En aquest cas no tenim dades per al segle xv, desconeixent si l'esmentat fenomen de fragmentació i reducció del tamany global de les explotacions que esmenta Ferran García-Oliver, va poder operar durant el segle xv sobre aquestes explotacions d'una superfície superior a la mitjana.

2.4 Característiques de la petita explotació: dispersió o concentració

Si pretenem dur a terme una definició més o menys acurada de l'estructura agrària de la baronia de Queralt, resulta imprescindible tenir presents les tendències a la dispersió i/o concentració que operaven sobre les tinences camperoles. Tal com acabem de dir, la mida reduïda de la majoria de les explotacions de la senyoria, obligava els diferents tinents a establir-se en un nombre indeterminat de peces de terra per poder, d'aquesta manera, suportar la manutenció, satisfer la renda i garantir la reproducció del grup familiar al qual pertanyien. Una família camperola de mitjans del segle XV necessitava per al seu sosteniment una quantitat de terra de conreu considerablement superior a les dimensions de les pecioles que fins al moment hem observat. Per aquest motiu, resulta freqüent l'adquisició de compromisos emfitèutics en un nombre de parcel·les variable, escampades pels diferents termes i amb una producció i uns rendiments força diferenciats¹⁷². En aquest sentit cal destacar que la força de treball, que estava disposada a ofertar la unitat domèstica, era el mecanisme de regulació que incrementava o reduïa el patrimoni pagès: és a dir, les famílies camperoles acumulaven o es desprenien d'aquestes tinences en funció de les seves necessitats de reproducció i, en conseqüència, de la capacitat de conreu i d'explotació que podien produir els braços dels seus membres. La possibilitat de generar força de treball (més fills, famílies extenses, convivència generacional, etc.) era generalment la raó que impulsava moltes unitats familiars a l'adquisició i a l'establiment en noves terres. I també a la inversa, menys força de treball disponible significava menys tinences per poder treballar i la conseqüent segregació d'aquelles àrees marginals sobre les quals no es podia treure cap profit productiu.

Però no només la força de treball familiar actua com a reguladora d'aquesta dinàmica; els camperols havien de fer front a altres condicionants. Tret dels casos excepcionals, el tinent mitjà colomí res-

¹⁷² Tampoc cal oblidar que, quan aquestes solucions no eren possibles, és a dir, quan l'oferta de terra era baixa, els petits tinents podien recórrer al treball assalariat en altres explotacions d'altres tinents més afavorits en el repartiment agrari. Tot i que no hem topat amb exemples significatius al respecte, no excloem en cap cas aquesta possibilitat.

tava establert en un nombre d'explotacions indeterminat, en unes condicions contractuals que variaven d'una terra a l'altra. D'aquestes tinences n'extreia —un cop descomptada la sostracció dominical en forma de censos i agrers— una producció orientada majoritàriament a l'autosubsistència i a la reproducció de la unitat domèstica —alimentar-se, conservar les llavors per la collita següent, reparar estris, etc. Només aquells grups més avantatjats o aquells als quals una bona collita els havia afavorit, vehiculaven part de la producció de les seves explotacions cap al mercat local. Aquest gruix de punçons també podia determinar l'adquisició o el desprendiment d'algunes terres, ja sigui a causa dels excedents que permetien una «adquisició inversora», o bé per fugir de la més absoluta subsistència.

Abans d'endinsar-nos en el problema del repartiment de l'espai agrari colomí, voldríem evidenciar la diferència existent entre l'acaparament de sòl agrícola motivat per les necessitats de l'autoconsum i el que es desenvolupa amb una finalitat on l'esperit patrimonialista és molt més evident. L'acaparament d'un conjunt de tinences en mans d'una mateixa unitat familiar pot aparèixer com a conseqüència d'aquestes dues dinàmiques, en part contradictòries.

En primer lloc hi ha famílies de petits camperols establertes en peces de terra de dimensions reduïdes —en moltes ocasions inferiors a una ha, tal com ja hem manifestat anteriorment— insuficients individualment per al manteniment de la unitat familiar, tant pel que fa als rendiments de la producció com al tipus de conreu poc diversificat que s'hi desenvolupa. És habitual que aquests grups familiars apareguin com a emfiteutes establerts en dues o tres tinences, escampades pel terme de la vila i localitzades en àrees de conreu i en partides no sempre properes les unes de les altres¹⁷³. S'observen, doncs, una sèrie de característiques comunes a totes aquestes heretats pageses: l'atomització de les unitats d'explotació (fragmentació i llunyania física de les tinences); l'abús del monocultiu en cadascuna de les unitats que conformen el patrimoni familiar; la baixa productivitat a conseqüència d'aquestes mancances, etc. En aquest context, cal subratllar l'opció que molts d'aquests pagesos pogueren prendre, forçats més per la necessitat que pel guany, de

¹⁷³ Ferran Garcia-Oliver, *Terra de feudals...*, pàg. 88-89.

cercar l'establiment en altres peces de terra (tot i la possibilitat d'una alta sostracció senyorial) o bé d'actuar com a assalariats d'altres camperols en explotacions veïnes d'unes dimensions més àmplies, més compactades i més productives.

En contraposició a aquests grups documentem altres pagesos que concentraven en les seves mans un nombre similar de tinences o fins i tot més important, però estratègicament més ben distribuït. En aquest cas la concentració no porta associada una dispersió en l'espai, mostra inequívoca d'una clara situació de privilegi en el si de la comunitat rural¹⁷⁴ en contraposició al grup més desafavorit.

Vegem, a continuació, alguns exemples il·lustratius del que fins ara hem explicat, prenent com a mostres les informacions que ens facilita tant el «Capbreu de l'església parroquial de Santa Coloma de Queralt», com el «Capbreu del terme del castell d'Aguiló».

En les declaracions del capbreu de l'església parroquial la majoria dels tinents manifesten estar en possessió d'un sol bé: una peça de terra, un hort, una sort de terra, una peciola, etc. escampades pels camps circumdants de la vila. Aquest gruix d'individus suposa el 71,2% del total dels emfiteutes que detenen el domini útil del 50% dels béns. D'aquests tinents en sabem ben poca cosa, tret que alguns d'ells han de satisfer les pensions d'algun deute¹⁷⁵ i/o pagar algun cens a Guerau de Queralt per l'*hospitium* en què viuen a la vila¹⁷⁶. Només, alguns d'ells, una minoria,

¹⁷⁴ La dinàmica de la concentració parcel·lària i les múltiples possibilitats que s'amaguen darrere aquestes actituds ja han estat posades de manifest en reiterades ocasions. Vegeu, entre altres, Joan J. Busqueta, *Una vila del territori de Barcelona...*, pàg. 136, on cita alguns exemples de la «reorganització de terres en profit d'un determinat sector de la pagesia, el qual ha aprofitat les possibles dificultats dels altres per a augmentar les seves explotacions». En aquest mateix sentit, però pel cas italià, es manifesta Reinhold C. Mueller, «La situación económica de Italia en la baja Edad Media» dins *Europa 1400. La crisis de la baja Edad Media...* L'autor, citant treballs de David Herlihy, interrelaciona les dues tendències que hem esmentat anteriorment: concentració parcel·lària en poques mans i possibilitat —forçosa potser— dels camperols més desafavorits a treballar en les tinences dels veïns més privilegiats, i reconeix l'existència «de un cambio importante después de 1350: concentración de la propiedad rural, en especial en manos de las grandes familias, una consiguiente disminución del número de campesinos independientes y una tendencia creciente a decidirse a trabajar como arrendatario parcial en propiedades bien provistas de grandes señores».

¹⁷⁵ Òbviament, l'endeutament del camperolat, respon més aviat a la necessitat de numerari per fer front a l'exacció senyorial o a una reacció bàsica d'autosubsistència i manteniment de la petita explotació, que no pas a motius relacionats amb l'adquisició —impensable en la majoria dels casos— de noves terres.

¹⁷⁶ El cas, per exemple, d'Arnau Gasol, que declara el 17 de setembre de 1439, i a qui documentem un any abans en una venda on s'esmenta que ha de satisfer una pensió censal d'una mitgera de blat a Berenguer Giner (AHT, FN SCQ, núm. 4099, 26v). Un altre exemple: Berenguer Llorenç, que declara posseir, el

tenen professions no relacionades directament amb el món agrari¹⁷⁷. Entre aquests tinents hi ha alguns casos particulars que poden distorsionar la tendència¹⁷⁸, però, en el fons, no deixen de ser excepcions.

Un segon grup és el dels emfiteutes que es declaren posseïdors d'un parell de béns, i que suposen un 21'2% del total, detenint el seu domini útil sobre un 29'7% del total de béns documentats. Entre aquests només hi ha un teixidor, Pere Joan i, generalment, no divergeixen massa en la qualitat dels béns respecte al grup anterior.¹⁷⁹

En un nivell superior trobem aquells tinents que detenen el domini útil sobre tres béns, peces de terra i ferraginals exclusivament. Aquest grup el formen quatre individus¹⁸⁰, gairebé amb tota seguretat «pagesos grassos», que exercien altres activitats en el marc de la vida pública de la vila. Procuradores, testimoniats, establiments d'altres camperols, aportació de documentació en el moment de la declaració..., són algunes de les actituds i dels comportaments habituals d'aquests personat-

setze de juny de 1439, una peça de terra al *pont de la Barquera*, sabem que satisfà un cens anual de 10 diners per l'*hospitium* en què habita, situat al carrer Major de Santa Coloma (AHT, FN SCQ, núm. 4099, 21r).

¹⁷⁷ Tot i que minoritaris, els oficis referenciats són els següents: Bernat Pelegrí, menestral; Francesc Melgosa, sabater; Guerau Santgenís, fuster; Joan Ballester, apotecari; Bartomeu Guitart, ferrer i Pere Ferrer, teixidor. Tot i que no són homes d'oficis, també apareix en aquest grup un jueu, Bonjuha de Bages, i quatre preveres: Pere Vidal, Silvestre i Joan Magre i Joan Pocarull. Els altres casos resten sense especificar, per la qual cosa cal que siguin considerats, majoritàriament, com a camperols de la vila.

¹⁷⁸ Entre aquests tinents hi hem inclòs sis declaracions en les quals apareixen béns que podríem qualificar certament d'extraordinaris: Bernat Riba, Bartomeu Piquer i Francesc Magre declaren detenir el domini útil de tres peces de terra formades, cadascuna, per la unió d'altres tres antigues peces; Guillem Veciana deté el domini útil d'una *terram campam cum vinya*; Joan Pocarull és el tinent del molí senyorial esmentat anteriorment; finalment, Joan Ballester apareix com a declarant d'un *hospitium*. Dins aquest grup de tinents hem inclòs també el prevere Pere Vidal, important censalista i membre de la Comunitat de Preveres de Santa Coloma. Tret d'aquestes excepcions, que poden modificar una mica els percentatges, la resta de tinents declaren béns totalment «ordinaris».

¹⁷⁹ En aquest cas, el nombre de tinents que té algun bé de caire extraordinari augmenta: Pere Cervera, tinent d'un hort i una peça de terra, que antigament n'eren dues; el teixidor Pere Joan, tinent de dues peces de terra, una de les quals també havia estat formada per l'addició de dues d'antigues; Pere Santgenís, posseïdor d'una peçola i una peça de terra, aquesta darrera amb un hort afegit, conseqüència de la concentració de dos antics horts; Guerau Rosselló, amb una peça de terra, que abans n'eren dues, i un hort; Anton Melgosa, amb dues peces de terra amb les respectives eres; i Bartomeu Congest, posseïdor d'una peça de terra amb era, que abans estava separada en dues, i un hort. Tot i amb això els béns declarats poden considerar-se bàsics per un grup social l'activitat del qual és precisament el conreu de la terra.

¹⁸⁰ Concretament Bernat Ferrer, moliner de la vila; Mateu Castellví, testimoni en la majoria de declaracions del capbreu i jurat de la institució de la Caritat de Santa Coloma; Montserrat Calaf, tinent, però alhora establiment de Francesc Pocarull; i Bernat Girona, procurador del sabater barceloní Anton Ferrer, i tinent d'una terra que era el resultat de la suma de cinc peces més petites.

ges i, alhora, símptomes que evidencien —encara que no confirmen taxativament— una certa condició dins la societat colomina de l'època. Són un grup reduït d'individus que suposen el 6% del total de declarants, però que detenten el domini útil sobre un 12,7% dels béns que apareixen en el capbreu.

Finalment, topem amb un cas extraordinari, el del tinent Guillem Pocarull, un sol personatge que acapara el 7,4% del total de béns apareguts en el capbreu. Pocarull, mitjançant el règim de tinença, declara sis trossos de terra —tots ubicats al *prat de Maïans* i al *puig de Maïans*—, i un hort, a *l'horta de la vila*. Les afrontacions que apareixen en les declaracions d'aquest tinent, i aquelles d'altres tinents en les quals és citat Guillem Pocarull com a afrontador, demostren que ens trobem davant d'un personatge que acapara un nombre significatiu de tinences a les seves mans, acumulades al llarg de la seva vida¹⁸¹. Amb aquest exemple confirmem l'existència d'una sèrie d'individus que, a través d'un lent però efectiu procés d'acumulació de tinences, esdevenen un grup social de pes en algunes activitats econòmiques.

En la gràfica núm. 1 (veure annex) intentem sintetitzar els percentatges esmentats. En el grup A hem col·locat aquells tinents dels quals tenim una sola menció, és a dir, els emfiteutes que apareixen com a posseïdors d'uns sola peça de terra. El percentatge d'aquests individus assoleix el 71,8% dels tinents documentats (primera columna), establerts en el 50,2% de les terres que figuren en el capbreu (segona columna). Una senzilla *ratio* que interrelacioni ambdós conjunts de dades (el quocient obtingut entre el percentatge de parcel·les total que posseeixen i el percentatge global que suposen entre els declarants del capbreu) ofereix un índex de concentració de tinences o béns per càpita del 0,70.

En el grup B (tinents que apareixen establerts en dos béns) el percentatge ha disminuït, ostensiblement, respecte al total de declarants, assolint un 21,2%, mentre que el còmput general del seus béns ascendeix al

¹⁸¹ El procés d'acumulació de tinences emfiteútiques en mans de Guillem Pocarull s'inicia el 1388, continua durant els anys 1394 i 1400, i finalitza el 1427. Algunes peces, de les quals no consta la data en què foren adquirides, les té i les posseeix com a dot de la seva muller, Maria, filla d'un altre personatge destacat de la comunitat, Ponç de Muntanyola. Guillem, tot i no precisar-ho la documentació, podria estar relacionat amb un altre Pocarull, Joan, que apareix com a beneficiat del benefici de Sant Martí i tinent d'aquell molí de condomini senyorial que ha estat esmentat anteriorment.

29,7% del total. La tendència, doncs, ja ha estat invertida, i ofereix un índex de concentració de tinences d'1,40.

Creiem que tant el primer grup —el dels tinents que declaren un sol bé— com el segon —el dels que detenen el domini útil d'un parell de béns— són grups socials semblants i poden ser qualificats, majoritàriament, com el grup de camperols més modestos que detenen un nombre reduït de béns mitjançant el règim agrari de tinença emfitèutica. Ambdós grups suposen el 93% dels tinents documentats, tot i que tenen el domini útil del 79,9% dels béns, mentre que l'índex de concentració de béns per càpita és de 0,86.

El grup C, format per individus amb tres tinences, presenta percentatges comparativament més significatius. Un 6% dels tinents acaparen un 12,7% dels béns. L'índex assoleix, en aquest cas, un nivell molt més significatiu: el 2,11.

Finalment, el grup D, representa el curiós cas, ja esmentat, del tinent Guillem Pocarull: 7,4% dels béns en mans d'un sol tinent, assolint una taxa de concentració de béns de 4,62.

Observem com existeix una marcada estratificació social dins el grup de tinents de Santa Coloma de Queralt, segons les dades amb les que comptem. Un total de cinc personatges (grups C i D) concentra a les seves mans el 20,1% de les tinences camperoles fet que denota una distribució no equitativa del domini útil i, conseqüentment, una estratificació social del camp colomí basada en aquest domini, que condiciona directament l'exercici d'altres activitats, no exclusivament agràries, relacionades amb les formes d'organització social i econòmica de la vila.

Seria interessant descobrir si aquests «respectables camperols» participaven en el joc del sistema feudal, sotsestant en les seves tinences altres veïns de la vila; la documentació, ara per ara, no aporta massa dades sobre aquest fet, però sí que palesa l'existència d'un cert prestigi social que recau sobre aquests individus i els adjudica una sèrie de funcions estratègiques en el marc de les institucions locals i activitats comercials. Evidentment, la seva condició resta allunyada de la dels detentors del domini directe i eminent dels béns, però suposen l'esglau social més alt del grup dels tinents, no massa allunyat (possiblement, en

alguns casos, fins i tot per sobre) d'aquells personatges secundaris pertanyents a la baixa aristocràcia o a la petita noblesa local.

No volem, però, precipitar-nos en les conclusions. Seria erroni pensar que la majoria de tinents de la vila resten establerts en emfiteusi sobre una sola peça de terra (les dimensions de la qual, per norma general, no arriba a assolir les dues hectàrees, tal com ja ha estat dit amb anterioritat). Les *pecias, sortes, vineas*,... que han estat declarades al capbreu de l'església parroquial només constitueixen una part (petita o significativa, en funció dels casos) del total de l'explotació familiar dels declarants. Efectivament, les dades que hem adjuntat presenten un *handicap* metodològic important: tot i ser plenament orientatives, afecten tan sols un grup concret i específic de béns: aquells que resten vinculats, d'una forma o altra, a l'església parroquial de la vila. Possiblement molts dels emfiteutes que apareixen citats en una o dues ocasions (els grups A i B) podien alhora posseir una o més tinences sota domini i alou exclusiu de Guerau de Queralt o de qualsevol altre senyor local. Evidentment una sola peça de terra de dimensions irrisòries seria insuficient per al manteniment de la unitat familiar i la reproducció de l'explotació. Però també, segons aquesta mateixa lògica, l'actitud acaparadora d'alguns personatges benestants (els dels grups C i D) podria igualment repetir-se en altres explotacions de la vila.

Tot i això, una realitat sembla confirmar-se a través d'aquest gruix d'informacions: si bé desconeixem amb exactitud —tot i que l'intuïm— el repartiment de les tinences entre l'heterogeni grup d'emfiteutes de la vila (no necessàriament tots ells dedicats al conreu de la terra), sí que hi observem una clara tendència a la concentració territorial duta a terme pels personatges que en detenen un major nombre. Per exemple, Bernat Ferrer, posseeix tres peces de terra, i totes es localitzen a la zona dels *Molins*; Mateu de Castellví es declara tinent de tres peces a la partida de *la coma Cirera*, afrontant les unes amb les altres; Montserrat Calaf les concentra al *coll de Morell*; Bernat Girona a la sortida de la vila, mentre que en posseeix una altra a *les sorts de Corpus Christi*; finalment, el cas de Guillem Pocarull¹⁸², que ubica la totalitat de les seves tinences al *prat de Maïans*.

Desconeixem, ara per ara, quina era la tendència en els casos dels altres emfiteutes, el capbreu de l'església parroquial no ens és del tot

¹⁸² AHT, FN SCQ, núm. 8635, 5r i 5v; 7v i 8r; 15r; 19r; i 12r, 12v i 13r, respectivament.

útil per solucionar aquesta qüestió. Malgrat això, creiem que l'exposat fins al moment pot ajudar a perfilar una idea aproximada de l'organització espacial del camp colomí i, alhora, evidenciar l'existència d'alguns comportaments socials relacionats amb la terra que retrobarem a l'hora d'establir les conclusions de la recerca.

Una altra de les nostres fonts documentals, el «Capbreu del terme del castell d'Aguiló», permet fer una anàlisi més acurada, detallada i realista sobre algunes de les qüestions que no hem pogut resoldre amb el document anterior. D'entrada, existeix una important desigualtat de contingut entre ambdues fonts: a diferència del capbreu colomí, el d'Aguiló fa referència al conjunt de possessions del terme castral i cal considerar —pel fet d'haver estat encarregat pel propi senyor de la baronia, Gaspar de Queralt, juntament amb el castlà major del castell, Joan de Boixadors— que hi figuren totes i cadascuna de les tinences camperoles sobre les quals es percebia algun tipus de renda o se n'extreia algun tipus d'imposició.

D'entrada, una primera ullada a les declaracions permet observar un nombre força més alt de tinences per declarant. Com a exemple dels casos més freqüents, hem triat el de Lluís Llorenç que declara, el 24 de setembre de 1417¹⁸³, i reconeix estar en possessió d'un total de sis trossos de terra, a més d'una sort, dos horts, una peça de vinya i un corral, localitzats en diferents partides del terme del castell d'Aguiló —algunes força distants entre si—, i sota diferents tipus de contracte emfitèutic que evidencien la flexibilitat de la pressió dominical dels diferents senyors.

Quatre dies més tard, topem amb un altre exemple d'allò que esdevé dominant en les pàgines del capbreu: Pere Cervera¹⁸⁴ declara un total d'una dotzena de peces de terra, un parell de farratgeres, una peça d'horta i una de vinya, ubicades en indrets dispersos del terme castral. La sistematització del conjunt de dades que aporten les quaranta-vuit declaracions dels emfiteutes que desfilen davant el notari ofereix un balanç força significatiu: tret de tres excepcions particulars, no existeix absolutament cap tinent del terme d'Aguiló que se'ns presenti amb un total de peces de terra inferior a les quatre unitats, dominant aquells perso-

¹⁸³ ACA, Div. Patri., núm. 56, 16r.

¹⁸⁴ *Ibíd.*, 29v.

natges que detenen una mitjana que oscil·la entre les 10 i les 14 peces. Així doncs, en aquests casos, és gairebé segur que es tracta de la totalitat de l'heretat d'aquests pagesos.¹⁸⁵

En el quadre núm. 7 (veure annex) podem observar la relació dels capbrevadors, el tipus d'habitatge que posseïen i el nombre de tinences que apareix declarat en el document. Hem optat per desglossar el nombre de tinences —sempre que ha estat possible— segons el tipus de conreu que es desenvolupava al seu interior, a fi de poder apreciar amb més deteniment la composició dels «patrimonis» familiars.

Hom pot observar com apareixen alguns casos que poden distorsionar la tendència dominant: documentem un tinent, Antoni Ferrer, que, a través de seu pare, Jaume Ferrer, declara posseir una sola peça de terra (*lo troç de Pedra Fita*), situada al terme del castell d'Aguiló, tinguda *sota senyoria et alou* de Gaspar de Queralt. Díficilment podria subsistir un emfiteuta amb tan poca terra! Aviat descobrim que es tracta d'un *prevere beneficiat del benifasset de Corpore Christi, instituït a l'església de Santa Coloma de Queralt*¹⁸⁶. Tot i que l'eclesiàstic no posseïa altres tinences al terme d'Aguiló —possiblement ja en tenia altres a Santa Coloma—, el seu pare apareix declarant-ne una dotzena.

Un altre dels casos «distorsionadors» és el de Guillem Roca¹⁸⁷ que, tot i declarar només una peça (*el tros d'en Bosch*), apareix, paral·lelament, com a emfiteuta d'una gran explotació, *el mas d'en Rocha, ab totes sas terres e possessions*. Situació semblant es repeteix en el cas de Bernat Jordà¹⁸⁸ establert en tres petites tinences però, alhora, emfiteuta del mas del mateix nom.

Tret d'aquests tres casos, la resta dels tinents del terme declaren entre les quatre i les vint-i-tres tinences, tal com observem en el quadre.

La localització d'aquestes petites parcel·les s'escampa per tot el territori termenat i, curiosament, entre les afrontacions de les tinences no

¹⁸⁵ Antoni Furió, *Història del País Valencià*, Edicions Alfons el Magnànim, Generalitat Valenciana, 1995, pàg. 197-200, on l'autor aporta alguns exemples, com el de la Foia de Castalla, on «dos terços de les heretats comprenien més de cinc parcel·les, ultrapassant en alguns casos les vint» (pàg. 198) o el cas de Carcaixent, on «la mitjana se situava per damunt les deu parcel·les».

¹⁸⁶ ACA, Div. Patri., núm. 56, 59v (1425/setembre/29).

¹⁸⁷ *Ibid.*, 80v (1425/octubre/02).

¹⁸⁸ *Ibid.*, 81r (1425/octubre/02).

sol aparèixer, tret d'algunes excepcions, cap menció a peces de terra del mateix declarant. En altres paraules, la petita explotació se'ns mostra força dispersa i atomitzada i només, en comptades ocasions, els tinents reconeixen posseir alguna peça de terra, hort, vinya o farraginal contigua a altres del seu mateix domini útil.

Cal també fer notar una altra dada significativa que diferencia o, si més no, matisa, el que hem observat en el cas de Santa Coloma: molts dels declarants que reconeixen tenir en emfiteusi una explotació d'unes dimensions superiors a la mitjana (els masos) apareixen també com a capbrevadors de peces de terra de mida més reduïda, la qual cosa és una mostra inequívoca de la cohabitació, dins una mateixa unitat familiar, de diferents tipologies d'explotació, és a dir, un tinent d'un mas podia perfectament incrementar les seves possessions amb altres peces de terra situades en altres indrets del terme castral, i configurar d'aquesta manera un patrimoni familiar heterogeni (possiblement amb la finalitat de llegar les tinences perifèriques als fradristerns de la família i traspasar l'explotació principal a mans de l'hereu de la casa).

Veiem, contrastant amb les notícies extretes del «Capbreu de l'església parroquial de Santa Coloma de Queralt», com en el cas d'Aguiló, les dades resulten força més reals i, alhora, més fiables metodològicament.

En aquest mateix sentit, i pel que fa a la concentració parcel·lària, a Aguiló es constaten certes tendències i certs comportaments que només havien estat insinuats en el cas del document colomí. Deixant de banda els casos excepcionals, entre els sectors més desfavorits pel repartiment del sòl, un 8,8% dels tinents (aquells que apareixen amb menys de cinc unitats) acaparen tan sols un 2,77% de l'espai agrícola documentat, mentre que, en l'altre extrem, un altre grup reduït de declarants, el 13,3%, manté el control del domini útil d'un 22,22% de les tinences documentades. Tot i aquests contrastos, la distribució de les tinences entre els camperols i el seu repartiment no eren tan exagerats com podia fer-nos pensar el capbreu de Santa Coloma, però, tot i amb això, sí que resulta força evident. A Aguiló, si prenem com a punt de referència el nombre mitjà de tinences per declarant (12,8) constatem com aquells capbrevants que es mantenen amb un nombre igual o

inferior a aquesta quantitat (un 48,9% dels declarants) acaparen tan sols un 30,73% de l'espai agrícola conreat, mentre que la resta (el 51,1% dels delarants) acaparen el domini útil del 69,27% de la superfície dedicada al conreu. Aquests valors s'accentuen encara més si fixem com a punt d'inflexió les 14 tinences per declarant: aleshores observem com el 60% dels tinents acaparen un 42,70% de les tinences, mentre que el 40% restant manté el domini útil del 57,29% de la superfície dedicada a tasques agrícoles.

En la gràfica núm. 2 (veure annex) hem intentat reflectir aquest repartiment social de l'espai agrícola disponible, confirmant que, si bé la concentració quantitativa de tinences en mans d'un camperolat benestant no adquireix caràcter de dramatisme, sí que ofereix símptomes evidents d'una desigualtat manifesta.

Pensem que les dades extretes del «Capbreu del terme del castell d'Aguiló» són força més creïbles que les del document de l'església parroquial de la vila colomina i, sobretot, molt més properes a la realitat estructural que regeix el repartiment del sòl durant la baixa edat mitjana. L'atomització parcel·lària és òbvia i confirma l'existència d'un procés secular de fragmentació de les heretats, la mostra més tangible del qual és l'existència d'una majoria de peces de conreu de dimensions reduïdes que apareixen disseminades i escampades al llarg de l'espai agrari del terme. Així doncs, tot i que la concentració d'explotacions en mans d'un camperol tinent no és necessàriament sinònima d'una posició social remarcable en el si de la comunitat (en el cas d'Aguiló, alguns camperols amb una desena de tinences podien perfectament pertànyer als sectors més desfavorits de la comunitat), sí que suposa un indicatiu a tenir en compte en el moment d'establir les possibles diferències que es produeixen a l'interior de la classe pagesa.

Òbviament no estem en condicions de fer aproximacions més detallades sobre aspectes que acabarien de confirmar les tendències que hem observat fins al moment: ens referim a les anàlisis dels rendiments i de la productivitat de les explotacions (inversió, tipus de sòl, rotació de conreus, etc), aspectes cabdals per a concebre el veritable valor de les tinences. Però, en aquest sentit, el que resulta innegable és el gran desequilibri que existeix entre aquestes explotacions —forma-

des per un conjunt de tinences soltes i disperses— en contraposició als espais agraris concentrats i de considerables dimensions —és a dir, als masos— formats per nombroses peces de terra que, amb els anys, han anat adquirint una continuïtat en l'espai i una fisonomia pròpia sota domini útil d'un mateix grup familiar. Els masos i el seu espai agrari circumdant encaixen molt més bé, des del nostre punt de vista, amb un tipus d'unitat d'explotació completa, concentrada i compactada que, tant en rendiments com en producció, dista moltíssim dels nivells modestos que assoleixen les peces disseminades de la majoria dels tinentes de la baronia. Pensem que l'autèntic fenomen d'acumulació profitosa de terres de conreu es realitza en aquestes grans explotacions i, possiblement, els grups familiars que les regenten, tot i estar igualment sotmesos a la tenalla feudal de la classe dominant, es diferencien força, tant socialment com econòmicament, del grup majoritari de tinentes més modestos. L'altre procés d'acumulació, el que es produeix sobre les petites tinences, pensem que cal relacionar-lo amb els factors que hem citat a l'inici d'aquest apartat, ja sigui l'intent del camperol de fugir de l'estricta autosubsistència, la necessitat motivada per l'excedent de força de treball, la compensació als estralls de la renda senyorial, la complementarietat amb altres activitats productives desenvolupades a la vila (aquets motius possiblement eren els més freqüents) o, en algun cas particular, la pura especulació en els beneficis del mercat local de la terra.

2.5. *Característiques de la petita explotació: els preus*

Conèixer el valor real de les peces, que són objecte de les compravendes, permet endinsar-nos amb més profunditat en el coneixement del mercat local de la terra. El preu de les parcel·les que apareix en els documents, tot i poder sobrevalorar-se a causa dels mecanismes crediticis de pagament que actuen sobre el valor de la transacció, ens apropa de manera més tangible a l'autèntic poder adquisitiu dels diferents grups socials, sobre qui té i qui no té accés a aquest mercat i, a més a més, esdevé un indicador relativament fiable, a manca de dades més rellevants sobre les dimensions concretes dels terrers, per poder percebre tant el valor de les explotacions (sempre emmarcat dins les fluctuacions que imposa el

mercat), com la qualificació concreta que aquestes mereixen per part dels compradors/venedors.¹⁸⁹

Ens basem en un total de cinquanta-cinc valors obtinguts a partir del mateix nombre de compravendes que hem pogut documentar a través dels manuals notariais. Els béns que conformen aquest apartat són exclusivament peces de terra, que admeten, això sí, totes les possibles denominacions: *peciam terre*, *ortum*, *sortem terre*, *peciam terre cum vinea*, *trocium terre*, etc., escampades per tota la baronia. Hem prescindit, des de bon principi, d'aquelles compravendes que fan referència a altres elements del paisatge agrari distints dels considerats aquí (masos, corals, cases, taulells, etc.).

Els preus que hem obtingut oscil·len entre els 5 sous que va pagar Berenguer Llorenç per la compra d'un hort, feta a Antoni de Puigesteve i, a l'altre extrem, les 59 lliures (1180 sous) que percep Pere Vidal, prevere de Santa Coloma, per vendre a Pere Bages una peça de terra d'una dimensió considerable (*quam olim solevat esse due pecie terre*), situada en una zona de regadiu, just al costat d'un *requo*, *quod ibi est*.¹⁹⁰

En la gràfica núm. 3 (veure annex) hem optat per classificar les dades en onze grups diferenciats segons el preu de venda de les terres. Els intervals són de cent sous, quantitat que hem considerat acceptable per tal de marcar les successives diferenciacions entre els grups.

Tal com podem observar, la majoria de les parcel·les, el 32,72%, tenen un valor de venda inferior o igual al centenar de sous. D'entre aquestes, un 44,45%, no assoleixen la cinquantena, mentre que el restant 55,55% es manté entre 50 i 100 sous. A continuació, apareix un segon grup de peces el preu de les quals es fixa entre 101 i 200 sous, que conforma el 23,63% del total. El segueixen, en tercer lloc, les peces valorades entre 201 i 300 sous, que suposen un 16,36% del total. Les

¹⁸⁹ Naturalment, una peça gran no sempre es correspon amb un preu alt, ni tampoc preus reduïts són sinònim de peces petites. Però el valor pecuniari de l'explotació reflecteix amb claredat la consideració de què gaudeix en el mercat i, en conseqüència, la seva vàlua en el si de la comunitat. A part de les dimensions i la productivitat, poden aparèixer múltiples factors que condicionen el preu de les parcel·les: estar localitzada en un indret avantatjós (accés a l'aigua, al bosc, proximitat a la vila, etc.), gaudir d'algun tipus d'exempció senyorial (delme, terços, censos baixos...), orografia del terreny (falades de muntanya, solana...), etc. Cal destacar, doncs, que s'intenta copsar el valor de les peces en relació amb les lleis del mercat que operen sobre elles en un moment donat, tenint en compte, però, que els criteris de la lògica imperen, majoritàriament, sobre les excepcions.

¹⁹⁰ AHT, FN SCQ, núm. 4062, 9v (1439/abril/1) i núm. 4099, 172r (1439/abril/7), respectivament.

peces amb un preu entre 301 i 400 sous suposen el 9,09% del total; percentatge que davalla fins a l'1,81% per a les valorades entre 401 i 500 sous. Observem una recuperació en els percentatges pel que fa al grup de peces d'entre 501 i 600 sous, concretament el 9,09%. A partir d'aquesta dada només podem assenyalar com a significatiu l'1,81% de peces amb un preu d'entre 701 i 800 sous.

En la part final del gràfic constatem l'existència d'un 5,53% de peces d'un valor superior al miler de sous. Sens dubte es tracta de casos excepcionals, que s'escapen de la tendència que hem observat.¹⁹¹

Tot i que aplicant un senzill càlcul estadístic al volum total de dades, la mitjana aritmètica ofereixi un preu mitjà aproximat de 266 sous per peça de terra, no creiem que aquesta quantitat sigui prou indicativa com per a reflectir, acuradament, els valors dominants de les parcel·les.

Tanmateix, si parem atenció als percentatges, observarem com un 72,71% dels béns documentats tenen un preu inferior als 300 sous, quantitat que hem de considerar com a dominant en el mercat de terres de la vila. A continuació, un 19,99% es mantenen en uns valors mitjans que oscil·len entre els 301 i els 600 sous i només un 7,34% de les terres (incloent-hi els tres casos excepcionals que hem esmentat) i assolixen valors força alts que gairebé esdevenen excepcionals en la documentació.

Fent ús del càlcul estadístic i utilitzant els intervals de cent sous que hem observat en la gràfica núm. 3, les xifres resultants esdevenen molt més contundents. El 25% de les parcel·les documentades a la baronia de Queralt es manté per sota els 76,4 sous de preu de venda; el 50% no supera els 173 sous; mentre que el 75% de les parcel·les són valorades en una quantitat no superior als 325 sous.

¹⁹¹ A part d'aquest cas, trobem dues peces d'un valor equivalent: 1100 sous. La primera és objecte d'una venda feta per Pere Vidal a favor de Bernat Ferrer, fuster de Santa Coloma, i se'ns defineix com *quandam peciam terre vinea plantata cum columbario quod in ipsa est, et cum arboribus diversorum generum que ibi sunt* (AHT, FN SCQ, núm. 4099, 78r (1438/març/25)). L'altra venda, la realitzà Joan Martí, prevere del *convent de Sant Antoni* de Cervera, a favor de Pere Joan, teixidor de la vila, on, tot i ser reconegut el domini eminent del Queralt sobre la peça, n'entreveiem el domini directe de Bernat Agustí, a qui el nou comprador ha de satisfer anualment un cens emfitèutic d'una punyera i mitja de blat i una i mitja d'ordi (AHT, FN SCQ, núm. 4094, 62r (1440/febrer/26)). A tall d'exemple observem com, per la venda d'un mas, ubicat fora de la baronia, que incloïa *mansum sive domum... cum vassis vinariis, cum terris, cultis et heremis, nemoribus, devesis, cum aquis, cloaquis et reguis et cum omnibus honoribus et possessionibus, vineis, arboribus et plantis...* Joan Tarrat satisfà la quantitat de 1210 sous (AHT, FN SCQ, núm. 4094, 168r (1440/setembre/21)).

Així doncs, segons les dades amb què hem treballat, pot fixar-se un punt d'inflexió orientatiu entre el preu mitjà dominant de les parcel·les i les quantitats superiors a la tendència general. En conseqüència, les peces de terra de la baronia de Queralt es mantenen, durant la dècada dels trenta i els quaranta del segle XV, en un valor majoritàriament inferior als 170-180 sous de preu de venda.¹⁹²

En base a un nombre molt més elevat de contractes agraris, Coral CUADRADA va observar, pel cas del Maresme, una significativa tendència a l'alça en els preus de les peces de terra al llarg de la primera meitat del segle XIV: si bé durant el període 1300-1320 el preu de la peça de terra oscil·la entre els 15 i els 65 sous, al llarg dels anys 1320-1350 el seu valor augmenta fins a situar-se entre els 30 i els 100 sous.¹⁹³

L'exemple que aporta Assumpta SERRA pel cas de Collsacabra, evidència uns valors semblants pel que fa al segle XIV, que sembla encaixar amb les dades referents a la baronia de Queralt: un augment progressiu dels preus de la terra al llarg dels segles XIV i XV¹⁹⁴, que caldria considerar i valorar en la seva justa mesura. Possiblement, l'accés al mercat de la terra d'un grup privilegiat de població (sempre, però, minoritari) que utilitza els mecanismes de la compravenda per tal d'enriquir-se amb les transaccions o, si més no, com a via d'inversió a curt termini en un negoci on el guany estava garantit¹⁹⁵, té un pes específic important en aquesta alça dels preus observada a mitjana i llarga durada.

¹⁹² Caldria, en un futur, aplicar càlculs semblants per a altres períodes precedents i posteriors i intentar veure les tendències del preu de la terra en la llarga i mitja durada. No és aquest l'objectiu del present treball, però investigacions en aquesta línia ajudarien a comprendre força més bé la dinàmica econòmica del sistema feudal català durant els segles XIV i XV. Nosaltres, pel cas de la baronia de Queralt, no disposem d'altres dades, amb la qual cosa no podem aventurar, ara per ara, res més sobre l'evolució dels preus de les parcel·les.

¹⁹³ Coral Cuadrada, *El Maresme...*, pàg. 234.

¹⁹⁴ Assumpta Serra, *La Comunitat rural a la Catalunya medieval...*, pàg. 80, on l'autora ofereix algunes dades al voltant de les fluctuacions dels preus: «El preu d'una vinya podia oscil·lar entre trenta i quaranta sous fins a cent vint pels mateixos anys. Una peça de terra podia valer dinou sous i mig al segle XIII, vuit el 1313 i quaranta sous el 1437». En relació a l'augment dels preus en la llarga durada, Assumpta Serra esmenta: «la comparació entre els preus de béns similars del segle XIV i del XV posa de relleu un augment relatiu del preu...» pàg. 80.

¹⁹⁵ A diferència de la inversió en censals morts i violaris, la rendibilitat de la qual es produeix en un termini de temps més llarg. Tot i amb això, la combinació d'ambdues estratègies fou la que va resultar més profitosa.

ELS MECANISMES D'EXACCIÓ I CONTROL

Castell o *castrum* de Queralt

3. L'EMFITEUSI I LES SEVES CONSEQÜÈNCIES

3.1 *Definició i exemples. Establiments i sostracció senyorial*

El terme *emfiteusi* i totes les variacions i derivacions gràfiques amb què és esmentat en els contractes de l'època baixmedieval era, sense cap mena de dubte, totalment present en la realitat quotidiana de les comunitats pageses dels segles XIV i XV i presentava una significació molt més rellevant per als camperols del que una precisa definició jurídica, sovint excessivament teòrica, pot arribar a fer-nos suposar. Tant pels conreadors de la terra, com, per extensió, pels posseïdors dels diferents dominis, el contingut d'expressions com ara *stabilimus et in emphiteosuis damus vobis* (per esmentar tan sols la variant que més sovint apareix en els documents que hem analitzat) constituïen quelcom molt més transcendent i vital que una simple definició de caire jurídic.¹

Per aquest motiu, pensem que la veritable dimensió de l'emfiteusi només adquireix una plena significació en el context social i econòmic on es genera, és a dir, en la lògica dominant del sistema feudal. D'entrada, l'anomenat «contracte» emfitèutic s'estableix entre dues parts molt ben diferenciades: el senyor, membre de la classe dominant, acaparador d'un nombre significatiu de terres potencialment aptes per al conreu i subjecte executor de l'exacció feudal, i el camperol, situat en una dimensió antagònica, sotmès als mecanismes sostractors i a una pressió econòmica que actua sobre l'excedent agrari i, alhora, necessitat d'una superfície de sòl conreable per a la seva pròpia subsistència. En aquest marc de relacions socials, i mitjançant l'atorgament d'establiments, l'ofert de la terra —el senyor— cedeix al demandant —el camperol— l'usdefruit de l'explotació a canvi de la percepció d'un pagament (mò-

¹ Paul H. Freedman, «Juristes catalans i els orígens de la servitud», dins *Assaig d'història...*, pàg. 147-187.

dic o costós) en forma de renda —ja sigui en treball, en espècie, en metàl·lic o en un sistema mixt—, i així esdevé, el primer, el senyor directe de l'explotació i es reserva, al segon, l'anomenat domini útil.²

Ja, de bon principi, el suposat «contracte» esdevé desigualment profitós per a cadascuna de les parts: el camperol, en la majoria dels casos, es veu impossibilitat d'accedir a la terra a través d'una altra via que no sigui la de l'establiment emfitèutic en una tinença, mentre que el detentor del domini directe usa aquest mecanisme per apropiari-se d'una part més o menys considerable del volum total de producció que s'extreu de la parcel·la, bastant superior al necessari per al seu manteniment i, de passada, es desentén del procés de treball de l'explotació, que resta exclusivament en mans del camperol.

Algunes interpretacions excessivament reduccionistes tendeixen a considerar l'emfiteusi com un estricte contracte legal i passen per alt els condicionants socioeconòmics propis del sistema feudal, amb la qual cosa es genera una visió distorsionada i, generalment, força distant de la realitat quotidiana que vivien els camperols de la baixa edat mitjana.³

² En el cas de la baronia de Queralt, el domini eminent del territori el detenien els membres d'aquesta família (Gaspar de Queralt i Guerau de Queralt, en la nostra documentació). Per sota d'ells, apareixen altres «senyors menors»: castlans, cavallers, religiosos, membres destacats de la comunitat local, etc. que cal considerar com a detentors del domini directe sobre àrees de territori que els han estat cedides en forma de feu o dominicatura: els anomenats *diumenges*, *dominicatures* o *censades* (*diumenge d'en Boixadors*, *diumenge del rector*, *la censada de Corpus Christi*, *la dominicatura de Santa Maria*, *la quadra de Santa Maria de Montserrat*, etc.), en les quals s'estableix un nombre indeterminat de camperols atorgant-los diverses tinençes emfitèutiques. La definició jurídica es fa més complexa quan alguns d'aquests camperols (possiblement els que gaudeixen d'una posició econòmica més rellevant) opten per sotsestablir altres pagesos en aquestes terres, podent considerar, en aquests casos, l'existència d'un esglaonament de dominis. Tot i amb això, abunden els documents en què el mateix Queralt és qui actua com a establiment de pagesos en una parcel·la concreta, mantenint-se aleshores la dicotomia jurídica clàssica entre domini directe (del senyor) i domini útil (del pagès).

³ Indirectament, ha estat l'abús d'aquesta visió estrictament jurídica la que ha impulsat la interpretació que tendeix a considerar dues «Catalunyes» antagoniques. Com és sabut, gran part de la historiografia tradicional ha postulat l'existència de dues àrees diferenciades en relació amb les condicions jurídiques generals de la pagesia: una, la Catalunya Vella, se'ns presentaria, asservida i oprimida, sotmesa als *mals usos*, amb una majoria d'homes *propis, solius i afochats*, i predisposada a l'aixecament remença, altrament justificat per aquesta mateixa situació; l'altra, la Catalunya Nova, gaudiria de franqueses i llibertats jurídiques, relacionades amb l'expansió i les cartes de poblament. La polèmica no és pas nova: Jaume Vicens Vives, *Historia de los Remensas en el siglo xv*, Barcelona, 1945, (edició de butxaca d'Editorial Vicens Vives, Barcelona, 1978) ja evidenciava algunes irregularitats sobre aquesta qüestió. A part d'Eduardo de Hinojosa, *El régimen señorial y la cuestión agraria en Cataluña durante la edad media*, Madrid, 1905, i de Wladimir Piskorski, *El problema de la significación y del origen de los seis "malos usos" en Cataluña*, Barcelona, 1929, sobre tot els treballs d'Agustí Altisent, «Un poble de la Catalunya Nova els segles xi i xii...», i els de Paul H. Freedman, *Assaig d'història de la pagesia...*, sobretot, pàg. 74-76 i *Els orígens de la servitud pagesa...*, on es qüestionen alguns dels tòpics presents en moltes interpretacions tradicionals.

Tot i que hem deixat entreveure un cert sentit contractual en les relacions emfitèutiques, creiem important remarcar allò que altres autors ja han destacat encertadament: l'important caràcter coercitiu de la pràctica de l'establiment.⁴ Efectivament, si es tracta d'un contracte, aquest és més coercitiu que no pas voluntari, i cal considerar-lo més proper als mecanismes de coacció extraeconòmica —que se sustenta en la feixuga trama legal del sistema— que a una acció contractual lliure establerta entre dues parts⁵. És per aquest motiu —el fet de considerar l'establiment emfitèutic com una forma àmpliament difosa de control social i econòmic— que ha estat inclòs en el present capítol, on, a més, analitzarem altres mecanismes d'exacció emprats pels senyors que, majoritàriament, acostumen a anar lligats (en ocasions de forma indisociable) a aquestes fórmules d'establiment agrari.

Fet aquest aclariment, que considerem d'enorme importància, cal, a partir d'ara, mesurar l'amplitud i el significat que adopta aquesta pràctica en la baronia de Queralt. Els establiments emfitèutics apareixen reiteradament en la documentació fet que constitueix l'opció habitual —gairebé exclusiva i única— que té el camperol al seu abast per tal de poder accedir al treball en la petita explotació, poder aconseguir la reproducció de la seva unitat familiar i mantenir d'aquesta forma la permanència dins les normes del sistema feudal.

El «Capbreu del terme del castell d'Aguiló» posa de manifest àmpliament la dimensió que adquireix la tinença emfitèutica en el si de la baronia. A excepció d'algun cas particular, tant els quaranta-vuit capbrevants que apareixen com a residents dins el terme del castell —que

⁴ Antoni Furió, *Camperols...*, pàg. 104-107. L'autor no només es qüestiona el fet que l'emfiteusi pugui ser considerat com un autèntic contracte jurídic, entenent aquest com una entesa establerta entre dues parts, sinó que arriba al punt de negar aquesta qualitat, entenent que: «l'emfiteusi no pot ser considerada un contracte, sinó una imposició emparada en una força coercitiva esgrimida pel senyor per obligar el camperol a la seua acceptació» i arribant a definir-la com «la base legal en què es fonamenta l'exacció senyorial».

⁵ Per la *mezzadria* italiana vegeu Philip Jones, «Medieval agrarian society in its Prime: Italy» dins *The Cambridge Economic History of Europe*, vol. II, 2^a ed. 1966, cita extreta de Reinhold C. Mueller, «La situació econòmica de Itàlia en la baixa Edat Mitjana» dins *Europa 1400. La crisi de la baixa Edat Mitjana*, (Ferdinand Seibt/Winfried Eberhard, eds.), Crítica, Barcelona, 1993, pàg. 181-195, on es concep aquesta forma d'explotació italiana del sòl com un «aparent contracte de treball» que amaga un sever sistema d'opressió social. En aquest sentit també s'ha posicionat Carlos Laliena, *Sistema social, estructura agrària i organització del poder en el bajo Aragón en la Edad Media (siglos XII-XV)*, Instituto de Estudios Turolenses, Excma. Diputació de Teruel, Terol, 1987, pàg. 81-92.

incloïa els llocs d'Aguiló, la Pobla de Carivenys, les Roques d'Aguiló i tot el conjunt dels diferents masos escampats pel terme—, com la totalitat dels disset declarants, qualificats com a *forasters*, que residien fora del domini castral, havien estat establerts en les seves corresponents explotacions mitjançant la fórmula de l'establiment emfitèutic. Els senyors directes de les parcel·les⁶, així com els detentors del domini eminent, són citats en totes i cadascuna de les declaracions del capbreu, constatant la importància que la relació emfitèutica suposava per ambdues parts.

Quan els camperols reconeixen, sota jurament, tenir i posseir les diferents tinences del terme, ho fan manifestant el caràcter senyorial del lligam emfitèutic: les peces, els trossos o les sorts de terra sempre són declarades «sots senyoria et alou» d'un o altre senyor. Les *cartes fermades* atorgades pel *dominus*, que gelosament han conservat els camperols i que són mostrades públicament per ells en el moment de fer la seva declaració, són una bona expressió i una certificació escrita de la legalitat de la seva possessió i, alhora, una mostra evident de l'abast de l'emfiteusi dins el terme castral.

El «Capbreu de l'església parroquial de Santa Coloma de Queralt», aporta igualment nombrosos exemples d'establiments emfitèutics atorgats als declarants o als seus avantpassats⁷. També a Santa Coloma la gran majoria dels seixanta-vuit tinents que cita el document han estat establerts, mitjançant aquesta fórmula, en el conjunt de peces ubicades al voltant de la vila. En aquest cas, és el *publicum instrumentum stabilimenti*, és a dir, la carta d'establiment atorgada en el seu dia pel senyor, el que, majoritàriament, ensenyen al notari els diferents tinents

⁶ En el cas del «Capbreu del terme del castell d'Aguiló», redactat entre 1417 i 1426, se'ns esmenta reiteradament com a senyor de les peces de terra el noble Gaspar de Queralt, que, com a titular de la baronia, hem de considerar detentor del domini eminent de les parcel·les del terme. Però també Joan de Boixadors —castlà major d'Aguiló— i, en menor mesura, l'hereu del noble Pere Galceran de Miralles —castlà menor— apareixen acompanyant el Queralt com a senyors eminents de diverses peces de terra i, fins i tot, detenen individualment la titularitat d'algunes dominicatures del terme.

⁷ El fet que les peces declarades siguin només aquelles en què el rector de l'església parroquial té algun tipus de dret, pot portar a alguna confusió. D'entrada, la senyoria eminent de totes les terres resta en mans de Guerau de Queralt. Però Pere Pelegrí, rector de la parroquial colomina, deté el domini en alou franc («dominum et alodium») sobre la seva pròpia dominicatura (la *dominicatura del Rector*) i sobre aquelles que pertanyen a una institució de la qual és titular (la *dominicatura de Santa Maria* i les *sorts de Corpus Christi*) percebent-ne en aquests dos casos el corresponent cens emfitèutic. Sobre la resta de béns només es beneficia d'una part —variable— del delme i la primícia.

en el moment de fer la seva particular capbreuació. Un document equiparable en la pràctica a la *carta fermada* dels camperols d'Aguiló que, com aquella, certifica i dona credibilitat legal al dret útil del pagès sobre la tinença declarada, ratifica la forma d'accés a la petita explotació i suposa un reconeixement i una acceptació dels mecanismes d'exacció que empra el senyor en la tinença.

Majoritàriament, tant en el primer cas com en el segon, els instruments que aporten els declarants no es remunten més enllà de principis del segle xv, tot i que existeixen algunes excepcions en què la carta d'establiment és força anterior.⁸

Finalment, el darrer exemple amb què comptem per a fer evident l'abast d'aquesta forma d'accés a la terra, el constitueixen les nombroses compravendes que omplen bona part dels manuals notariais. S'hi pot veure, de nou, la gran extensió de la tinença emfitèutica en el mapa agrari de la baronia. Les fórmules de reconeixement de domini —on novament es manifesta el *dominio et alodio* que pesa sobre els béns— són tan importants a l'hora de capbreuar que, en ocasions, els notaris donen molta més importància a aquesta fórmula que a la ubicació de l'explotació o a les pròpies afrontacions de l'espai agrari declarat.

Així doncs, la pràctica de l'establiment emfitèutic esdevé una fórmula força generalitzada dins la baronia, tal com ho va ser en el conjunt del camp català durant la baixa edat mitjana, emprada per la classe dominant per tal de vincular i lligar la pagesia al conreu de les explotacions i dels dominis senyoriais, reservant-li un dret d'ús que permetia als Queralt i a d'altres senyors menors (castlans, rectors, preveres, cavallers, prohoms benestants, etc.) poder apropiar-se d'un excedent a través, entre d'altres, de l'obligació de pagament del cens emfitèutic.

⁸ L'interès del camperol per justificar davant el senyor l'existència i vigència d'aquest tipus de «contracte» —l'únic que, en la majoria dels casos, podia assegurar-li la perdurabilitat de la situació— obliga, en cas de no posseir-lo, a aportar altra documentació que acrediti la seva condició. El 18 de maig de 1439, Pere Santgenís en la seva declaració d'una peça de terra i un hort situats al *puig de Maians*, declara i jura *non habere instrumentum*, aclarint tot seguit que el que sí que posseeix són dos antics instruments de compravenda de les terres declarades, l'un datat el 7 d'octubre de 1317 i l'altre el 12 de febrer de 1322, on, segurament, figuraven les condicions de l'establiment i els drets que sobre aquest conservava el tinent i el senyor, alhora que garantien el manteniment legal de la tinença (AHT, FN SCQ, núm. 8635, 6v). En aquest mateix sentit, alguns camperols aporten cartes d'exempció i/o reducció de censos emfitèutics fetes per avantpassats de l'actual titular de la senyoria, documents que, en definitiva, demostren la pervivència d'una situació, potser secular, que els declarants s'encarreguen de posar de manifest.

Això no obstant, el suposat «contracte» emfitèutic sovint no es limitava a l'establiment del pagès en una explotació a canvi de la percepció d'un simple cens i/o agrer més o menys oneros. Són abundants els casos que palesen l'existència d'altres gravàmens, tant o més immòdics, que s'amaguen sota la pràctica de l'emfiteusi. La percepció d'entrades, les clàusules d'expressa prohibició a reconèixer altres senyors, la regulació del traspàs a tercers de les explotacions o, fins i tot, l'obligatorietat de mantenir uns nivells productius òptims en les parcel·les (inclús en èpoques de mala collita), eren condicions que acostumaven a anar lligades a l'establiment del camperol en la tinença i que podien esdevenir amb freqüència tant o més oneroses que la satisfacció anual d'un cens, en ocasions, només testimonial. Darrera la generalització de l'emfiteusi —i contràriament a allò que una visió estrictament jurídica pot arribar a suposar— s'amaguen altres mecanismes coercitius que, en cap cas, signifiquen l'existència d'unes condicions favorables per al camperol, sinó tot el contrari, esdevenen una pràctica onerosa de sostracció senyorial freqüent arreu del gran domini queralenc.

Tenim prou mostres com per conèixer acuradament el funcionament d'aquestes estratègies de pressió senyorial. L'11 de febrer de 1439, Guerau de Queralt atorgà a Pere Carbonell, un camperol resident al *mas d'en Ramon Arnau* —terme de Santa Coloma—, una peça de terra contigua al mas, les dimensions excepcionals de la qual fa constar expressament: *quandam magnam peciam terre*⁹. La part dispositiva del document esmenta amb claredat el caràcter emfitèutic de l'establiment: *stabilimus et in emphiteosius concedimus vobis [...] ad bene meliorandum, tenendum et in sana pace possidendum*. Les clàusules que fan esment a les disposicions de caràcter constrenyedor apareixen clarament definides i demostren quina és la veritable intencionalitat del document. En primer lloc, l'establert ha de satisfer en concepte d'entrada —*pro intrata*— un parell de gallines, a més de restar obligat a donar al senyor, anualment, en la festivitat de Santa Maria d'agost, un cens emfitèutic consistent en una quartera de forment segons mesura de la vila. Però les obligacions no acaben en aquest punt, ja que Pere Carbonell ha de satisfer també la *decimam de fructibus quod Deus dedit in dicta*

⁹ AHT, FN SCQ, núm. 4099, 148r. Aquest exemple, per un altre motiu, ja ha estat citat anteriorment.

pecia terre, és a dir, el delme dels fruits que s'extreguin de l'explotació. Dins del suposat «contracte» establert entre ambdós (senyor i pagès), el darrer té l'obligació de vetllar per la millora de la terra (*sub tali pacto, forma, condicione et retencione [...] quod predicto melioretis et, in aliquo, non detrioretis*). Així, Guerau de Queralt aconsegueix activar una nova font de renda per al seu benefici i, alhora, reservar-se el dret de prescindir de l'emfiteuta en el cas que una mala collita, o qualsevol altre contratemps, faci disminuir la producció de la parcel·la, i poder al·legar aleshores l'incompliment d'aquesta darrera clàusula. Apareix també una indicació que aferma la relació de dependència econòmica i social respecte al senyor: la impossibilitat d'establir contacte amb qualsevol altre senyor (*in hiis non parlamens seu eligans alicum dominum seu dominos*) i monopolitzar la renda o rendes que de la peça es poguessin obtenir. Finalment, i per si encara restava poc clara la fórmula coercitiva de l'establiment, el senyor es reserva els drets de *iure, dominio, tercio et firma* i una *faticha* de prelatió de trenta dies, sobre els quals insistirem més acuradament al llarg d'aquest capítol.

La dimensió considerable de l'explotació d'aquest exemple podria fer pensar que es tracta d'un cas anormal i peculiar, en el qual l'alt grau de pressió senyorial estaria condicionat pel fet de tractar-se, precisament, d'una peça de terra d'elevada superfície. No hem d'esperar massa per advertir que no es tracta pas de cap excepció i que el seu abast és molt més ampli d'allò que podríem imaginar. Un parell de mesos més tard l'operació es repeteix, en aquest cas dins del terme del castell de Rauric¹⁰. L'establert és ara Pere Miquel, resident al mateix castell de Rauric, i el bé objecte de l'atorgament una peça de dimensions més reduïdes (*quondam peciulam terre sive ferraginale*) on s'hi conreaven plantes farratgeres per al bestiar, que Guerau de Queralt posseeix, com a senyor del terme baronial, en lliure i franc alou (*liberum et franchum alodium*). De nou, en aquest cas, el document especifica que s'estableix, es dóna i es concedeix la terra en emfiteusi, amb una entrada una mica més suau, una gallina, i amb un cens emfitèutic gairebé testimonial consistent en un pollastre, pagador cada any per Sant Joan. Les clàusules referents a l'obligació de millorar la peça, la prohibició de pactar o

¹⁰ AHT, FN SCQ, núm. 4099, 186r (1439/abril/20).

escollir un altre senyor, i la reserva dels drets de justícia, domini, traspàs (*tercium*) i prelació (*faticha xxx dierorum*), segueixen plenament vigents, així com l'obligació de satisfer el delme i, com a novetat respecte l'anterior, també la primícia.

Dins un altre dels termes castrals de la baronia, el del castell d'Aguiló, documentem novament l'existència d'aquestes condicions d'establiment. El 31 de maig del mateix any¹¹, Guerau de Queralt estableix, dóna i concedeix en emfiteusi a Berenguer Balcells, resident a l'esmentat terme castral, *quandam peciam terre, cum intransibus, exitibus, iuribus et pertinentiis suis, que nos, per liberum et franchum alodium, habemus et possidemus, certis et iustis, in termino dicti castri*. L'entrada que ha de satisfer el nou establert és d'un parell de gallines, mentre que el cens emfitèutic es fixa en 6 punyeres de forment, pagadores el dia de la Mare de Déu d'agost. Com en els casos anteriors, també al terme d'Aguiló s'esmenten algunes de les clàusules restrictives que endureixen la condició del tinent: Berenguer Balcells té l'obligació de millorar l'estat en què es troba la peça de terra on ha estat establert, no pot proclamar, negociar, ni escollir cap altre senyor que no sigui el Queralt i es veu obligat a satisfer, a més del cens i l'entrada, el delme dels fruits i el terç del preu de venda en cas que aquesta es porti a terme. A més a més, el senyor es reserva novament els drets de *iure, dominio, firma* i una *faticha* de trenta dies en cas de transmissió del bé.

Però les condicions a què està sotmesa la tinença emfitèutica poden ser encara més feixugues. El 31 de maig de 1439¹² trobem un altre establiment, portat a terme, un cop més, per al titular de la baronia, Guerau de Queralt. L'establert és ara el camperol Pere Quer i el bé en el qual se l'estableix la totalitat d'un mas: una explotació de considerables dimensions ubicada al terme del castell de Queralt, al sud-est de la senyoria¹³. L'entrada que Pere Quer ha de satisfer al Queralt consisteix, en aquest cas, en dos cabrits, i, tot i no definir-se clarament la quantia del cens

¹¹ *Ibid.*, 204v.

¹² *Ibid.*, 203v.

¹³ *Ibid.* Aquest *mansus* ens el descriu el notari com *illium mansum vocatum lo mas d'en Capons [...] cum omnibus et singulis terris, honoribus et possessionibus, nemoribus, devesis eiusdem, tam cultis quam heremis, ubicumque fuerint longe vel perpetue et cum intransibus, exitibus, iuribus et pertinentis suis, que nos, per liberum et franchum alodium, habemus et possidemus certis et iustis in termino castri mei de Queralt*.

emfitèutic que calia pagar, sí que se'ns esmentem obligacions semblants a les dels casos anteriors i una clàusula força significativa al respecte: l'obligació per part de Pere Quer de donar els censos, delmes, agrers i quèsties que corresponien al senyor eminent del mas¹⁴. A part d'aquestes obligacions, el document esdevé significatiu per la menció expressa que fa d'una exempció atorgada pel Queralt al nou emfiteuta: el senyor dispensa i eximeix Pere Quer, mitjançant una *speciali gratia*, de la prestació d'una sèrie de serveis personals força concrets (*jornalibus de jova, tragi, batuda, tirada et veremada*), als quals, segons esmenta el document, restaven obligats els altres habitants del terme¹⁵. Per tant, l'establiment de què és objecte Pere Quer, no és només una mostra tangible d'una pràctica habitual, usada pel senyor, per tal de collar els productors directes de la terra a les seves explotacions i, a través dels pagaments censals, assegurar-se el seu propi manteniment i, alhora, el de tot l'engranatge del sistema, sinó que, al mateix temps, aquest exemple confirma l'existència d'unes condicions variables de pressió dominical a les que resten sotmesos una part important dels tinents de la comunitat. Efectivament, no oblidem que Pere Quer és el tinent del *mas d'en Capons*, una explotació d'una certa magnitud si la comparem amb els casos que hem observat anteriorment (tots establerts en peces de terra); tot i l'exempció atorgada pel senyor, el gruix de càrregues i deures exigits pel Queralt ens aproxima a les estratègies usades pel senyor directe a l'hora de reclamar els seus drets emfitèutics en explotacions que superen la simple peça de terra. El mas constitueix una forma d'heretat pagesa privilegiada i, com a tal, la pressió senyorial actua sobre ella d'una forma diferent a com ho fa en les peces de terra escampades pel terme baronial.

¹⁴ Ibid.: *sub hiis tamen pactis, formis, condicionibus et retentionibus quod predictum melioretis et, in aliquo, non deterioretis, et quod vos et vestri in predictis successoribus habeatis et teneamini facere atque solvere nobis et nostris, annis singulis, perpetuo, omnes et singulos censos, decimas et agraria ac alia questiis iura que nos et nostros recipimus et habere et recepere debemus et consuevimus, annis singulis, in et super dicto manso, terris, honoribus et possessionibus eiusdem, debendos et debenda at proxime instanti festo Sancte Marie Augusti.*

¹⁵ Tot i no estar directament vinculades amb l'emfiteusi, aquestes eren les prestacions de treball que es satisfien dins el terme baronial, tal com ho demostren algunes declaracions del «Capbreu del terme del castell d'Aguiló». Tot i amb això, el document palesa precisament l'exempció de què és objecte el camperol, deixant entreveure l'existència d'una àmplia gamma de possibilitats pel que fa referència a l'estatus jurídic de la pagesia de la baronia i al nivell de prestació de serveis que els tinents havien de satisfer. Precisament aquesta heterogeneïtat en la recepció de la pressió feudal és el que constitueix una de les diferències més remarcables entre els membres de la classe camperola.

L'emfiteusi doncs comporta graus diferents de reclamació de censos, d'entrades, de drets de traspàs, etc., condicionats —en els casos que hem pogut analitzar— per la tipologia de bé en el qual s'estableix als tinentes: per exemple, les reclamacions senyorials en forma de censos varien substancialment segons que el bé objecte de l'establiment sigui una petita peça de terra o un mas aïllat en algun lloc del domini baronial, o bé, segons sigui un hort ben situat al costat del Gaià o una peça de secà localitzada en àrees de conreu perifèriques i/o residuals. La gamma de possibilitats és amplíssima, la qual cosa fa molt difícil sistematitzar les estratègies, les condicions i les exigències dels detentors del domini directe. Tot i amb això, la pràctica i l'extensió de l'establiment emfitèutic (que és el que aquí ens pertoca analitzar) apareix com a quelcom generalitzat —això sí, amb multitud de matisos i fórmules particulars— a les terres de la baronia de Queralt. Òbviament, aquesta pràctica no és exclusiva de la baronia, i observem en la documentació com altres titulars d'altres dominis, propers a Santa Coloma, la registren a les escrivanies de la vila.¹⁶

Vistos els exemples, no creiem desproporcionat considerar les estes formes de tinença emfitèutica com a mostres evidents d'unes condicions de vida socialment, econòmicament i jurídicament severes. Majoritàriament, i fent ús de la categorització que, al respecte, elaborà Agustí ALTISENT¹⁷, i que posteriorment ha estat recollida en alguns tre-

¹⁶ Tal és el cas, per exemple, de l'establiment que realitzà, el 14 de març de 1440, Asbert de Montargull, donzell de les Piles, com a procurador de Lluís d'Ivorra, cavaller i castlà de Figuerola, a favor de Jaume de Montargull, de Figuerola, a qui estableix en una peça de terra inculca sota unes condicions molt semblants a les que hem observat pel cas de la baronia de Queralt (obligació de millorar-la, prohibició de sotmetre's a altres senyors, satisfacció de delme i drets de prelatió en el traspàs), amb la diferència que, en aquest cas l'entrada que cal satisfer resulta molt més onerosa (99 sous) i el cens pràcticament testimonial (1 punyeró de forment) (AHT, FN SCQ, núm. 4094, 78r). Una operació semblant es portà a terme el mateix dia per part de l'altre castlà de Figuerola, Berenguer de Montbover, qui establí a Bernat de Montargull, en una peça de terra sota unes condicions idèntiques, exceptuant l'entrada, en aquest cas dues gallines, i el pagament censal, 4 punyerons de forment (AHT, FN SCQ, núm. 4094, 79r). Situacions semblants, una mica més allunyades en l'espai, han estat observades per Caterina Argilés, «Paisatge, societat i organització del territori a Rocallaura (Urgell) al segle xv» dins *Paisatge i societat a la Plana de Lleida...*, pàg. 83-113.

¹⁷ Agustí Altisent, «Un poble de la Catalunya Nova els segles xi i xii: l'Espluga de Francolí del 1079 al 1200», dins *Anuario de estudios medievales*, núm. 3, Barcelona, 1966, pàg. 131-212. Som conscients de l'abisme cronològic, més que no pas espacial, que comporta aquesta comparació; tot i amb això, hem tingut en compte la categorització proposada pel pare Altisent perquè pensem que és d'enorme validesa a l'hora de diferenciar socialment i jurídicament el camperolat medieval. Les categories que relaciona l'autor són, ordenades de major a menor grau de receptibilitat de la pressió dominical: a)

balls de Paul H. FREEDMAN¹⁸, observem que una bona part dels camperols de la baronia de Queralt apareixen com a tinents sotmesos a una sèrie de pagaments i exaccions força feixugues, no limitades, sovint, a la satisfacció de censos emfitèutics, sinó que, tal com hem vist, incloïen delmes, primícies, prohibicions d'elecció de domini, drets de traspàs i prelació, i, tal com demostra el «Capbreu del terme del castell d'Aguiló», múltiples casos de prestacions de serveis en forma de treball personal.

Coincidim doncs plenament amb les afirmacions de Paul H. FREEDMAN quan manifesta que: «una pila de documents [...] revelen la importància molt gran pel que fa a la determinació del caràcter opressiu de les condicions de detenció de tinences. L'existència, en aquestes regions, de càrregues opressives que pesaven sobre el terratinent ha de ser aclarida d'una manera particular».¹⁹

Tot i que aparentment es tracti d'un procés força senzill, la fórmula de l'establiment emfitèutic assoleix nivells complexos quan, un cop rebut el bé en forma de tinença, aquest és sotsestablert a tercers, és a dir, a altres camperols que ocupen, generalment, nivells inferiors en l'esglonament social de la comunitat rural. L'emfiteusi adquireix aleshores un caràcter piramidal, típic de l'organització social del sistema feudal, dins del qual apareixen múltiples formes de domini, detingudes, en ocasions, per un mateix personatge.

Els sotsestabliments són també nombrosos en la documentació notarial de la baronia de Queralt. La cessió, feta per alguns dels emfiteutes benestants —és a dir, aquells que gaudeixen d'una posició social privilegiada— de part dels seus béns a d'altres camperols menys afavorits, es manifesta en les anomenades *ajudes* que satisfan aquests als primers. Els exemples en la documentació són força abundants.

Al *mas d'en Simó* o *mas d'en Bosch*, dins el terme castral d'Aguiló, apareix aquest tipus de pràctica, com ho demostra la diferent proce-

aloers petits propietaris —els més afavorits; b) tinents lliures sotmesos a cens; c) tinents sotmesos a dependència personal i obligats a pagar censos, fer serveis en treball i satisfer taxes arbitràries; **L'emfiteusi i les seves conseqüències**) tinents sotmesos a les prestacions anteriors i adscrits a la terra; i e) tinents com els anteriors i, a més, sotmesos a mals usos.

¹⁸ Paul H. Freedman, *Assaig d'història...*, pàg. 70, basant el seu estudi en la població de la Guàrdia dels Prats.

¹⁹ Paul H. Freedman, *Assaig d'història...*, pàg. 63.

dència de censos que rebien els tinents de l'explotació en concepte d'*ajudes*. El conjunt de les terres era tingut, en aquest cas, sota domini i alou del monestir de Santa Maria de Montserrat i del seu abat, els quals detenien el domini directe de l'anomenada *quadra de Montserrat*, on s'inclouïa el mas²⁰. Com a emfiteutes del mas apareixen Guillem Simó i Maria que satisfieien al monestir un cens força feixuc: el quart dels fruits de l'explotació, 2 gallines i 2 fogasses²¹. Però per tal de poder pagar aquest cens, rebien diverses *ajudes* d'altres camperols sotsestablerts per ells mateixos en terres del mateix mas: Bernat Biosca hi aporta 2 punyeres d'ordi, Berenguer Espelt 4 punyeres del mateix cereal i Pere Tarragona 1 punyera de blat²². És important no perdre de vista un detall sobre el qual incidirem acuradament més endavant: Guillem Simó i Maria són considerats *homes propis, solius i affogats* de l'esmentat monestir.²³

Un altre dels tinents del terme baronial, Pere Balcells, comprà a Arnau Gasol, el 7 d'abril de 1438²⁴, una sort de terra localitzada a la partida colomina de la *Coma Solera*, la qual afrontava amb una altra sort que posseïa el venedor. El reconeixement del domini eminent de Guerau de Queralt consta en el document²⁵, així com l'existència d'un cens emfiteutic, consistent en una mitgera de forment que, entre ambdós tinents, havien de satisfer al notari colomí Bernat Giner, que es reservava el domini directe de les explotacions i que havia actuat com a establiment dels dos camperols.

L'any següent²⁶, Bernat Pelegrí, menestral i prestamista de Santa Coloma, va comprar una peça de terra, dins el terme de la vila, que és

²⁰ ACA, Div. Patri., núm. 56, 76r (1425/octubre/02).

²¹ El text ho especifica clarament: *Guillem Simon, del mas d'en Bosch, ara apellat mas Simon, del terme del castell d'Aguiló, ab sacrament, dix, manifesta e capbreua, si tenir e possehir, en lo dit terme, lo dit mas. Et semblantment, la dona na Maria, muller sua e propietaria del dit mas e cases deius scrïtes, lo dit mas, en la quadra de Muntserrat, ensemps ab totes les terres e pertinences que posseheix en la dita quadra [...]. Et donen, per la dita masia, al dit monestir, dues gallines e dues fogaces de cens. Et són de la dita quadra les cases que foren d'en Cugull, et fa lo dit cens per les cases del dit en Cugull. Et pren de totes les dites terres que són dins la dita quadra he alochat, lo dit monestir, quart de tots fruits.*

²² ACA, Div. Patri., núm. 56, 73r (1425/octubre/01); 96r (1425/octubre/05) i 98r (1425/octubre/05) respectivament.

²³ No són aquests els únics casos —ni de bon tros— de camperols que reben aquesta denominació.

²⁴ AHT, FN SCQ, núm. 4099, 87r.

²⁵ S'esmenta, com en gairebé tots els casos, aquesta condició: *et tenetur per nobilem dominum Geraldum de Queralto, et sub dominio et alodio eiusdem.*

²⁶ AHT, FN SCQ, núm. 4099, 150v.

definida jurídicament *sub dominio et alodio nobilem dominum*. En adquirir aquesta parcel·la comprava, alhora, un cens emfitèutic que consistia en una punyera de blat, una punyera d'ordi, mitja punyera d'espelta i 4 diners en metàl·lic, que li serien satisfets per Anton de Vilallonga, un camperol sotsestablert en una part o en la totalitat de l'explotació.

Encara més exemples d'aquest esglaonament de pagaments: en una declaració del «Capbreu del terme del castell d'Aguiló»²⁷, efectuada per Pasqual Pedró, veí de la Pobla de Carivenys, aquest reconeix posseir, sota senyoria i alou de Gaspar de Queralt, un tros de terra en aquest indret del terme. Pasqual Pedró esmenta expressament l'*ajuda* censal que, per aquesta peça, percep de Guillem d'Oms, un dels altres tinents del terme: *en Guillem d'Oms li fa en ajuda mig punyeró de forment et mig punyeró d'ordi et mig punyeró d'avena et 15 diners*. Ens trobem davant una mostra inequívoca de l'existència d'algun tipus de vincle emfitèutic entre tots dos camperols, i apareix el segon (Guillem d'Oms) establert en una peça de terra, el domini útil de la qual havia estat anteriorment en mans de Pasqual Pedró. A canvi de la cessió d'aquest domini, Guillem d'Oms satisfà l'esmentat cens emfitèutic a Pasqual Pedró.

Però transcorreguts catorze anys, el 27 de maig de 1439²⁸, el mateix Guillem d'Oms, ara, conjuntament amb el seu fill, ven una casa i un conjunt de terres situades a la Pobla de Carivenys, entre les quals hi figura la peça esmentada anteriorment. El comprador és ara Guillem Queraltó, i en el document de compravenda s'esmenta clarament el *dominio et alodio* de Guerau de Queralt. Per la tinença que adquireix, Guillem Queraltó ha de satisfer al noble un cens emfitèutic de 2 sous i un quart de gallina, pagadors, anualment, el dia de Nadal. A més, se l'obliga, segons una clàusula específica, a complir amb l'antic pagament que s'havia de satisfer a Pasqual Pedró, que lògicament ara és assumit pel nou emfiteuta, i la quantitat en numerari segueix sent la mateixa: 15 diners, mentre que el cens en espècie s'ha vist reduït a mig punyeró de blat.²⁹

²⁷ ACA, Div. Patri., 70r (1425/octubre/01).

²⁸ AHT, FN SCQ, núm. 4062, 21r.

²⁹ El document és prou explícit: *vos et vestris faciatis Paschasio Pedro, eiusdem loci, quindecim denarios et medium punyerorum frumenti, certo termini, anno quolibet.*

Encara un darrer cas: Pere Joan, un dels teixidors documentats de Santa Coloma, va comprar una peça de terra³⁰, ubicada als *Fontanals*, al prevere de Cervera Joan Martí. Aquesta explotació apareix clarament definida en l'instrument de compravenda sota domini i alou del Queralt, que se'n reserva, *el iure, dominio, tercio, firma et faticha*. El cens emfitèutic que pesa sobre el terrer —consistent en una punyera i mitja de blat i una i mitja d'ordi— no ha de ser satisfet al noble, sinó a Bernat Agustí, senyor directe del bé, mercader de la vila i tinent d'altres peces de terra dins el terme de Santa Coloma.³¹

Són moltes les mostres documentals en què apareixen situacions semblants a les que acabem d'esmentar. L'accés de diferents grups més o menys potentats de la baronia al mercat local de la terra i la permanència de sectors concrets de l'antiga noblesa i funcionariat dominical en aquest mercat, possibiliten un deteriorament dels models clàssics d'establiment emfitèutic, fet que flexibilitza les línies de divisió entre aquells que detenen el domini útil de les explotacions i els que en tenen el directe. Un mateix camperol, tal com hem vist, podia satisfer pagaments censals al seu senyor pel mas o les terres que posseïa en tinença, alhora que percebia *ajudes* per haver establert altres pagesos en alguna porció de la seva explotació familiar. D'aquesta forma es consolida el desenvolupament i la generalització del sotsestabliment (o establiment a tercers, quarts, etc.), un camí ràpid i fàcil, a l'abast del camperolat benestant i dels mercaders i menestrals enriquits de la baronia, per poder fer rendibles un conjunt de terres, el domini útil de les quals els havia estat cedit anys enrera pels grans senyors del terme. Com és lògic, l'exacció que comporta l'establiment emfitèutic, a la qual fem referència a l'inici d'aquest apartat, tendeix igualment a la generalització: ja no són tan sols els membres de la família Queralt, el rector, els castlans, o els titulars de Santa Maria de Bell-lloc els que reclamen les rendes agràries als pagesos establerts en les petites explotacions del gran domini (aquests grups dominants disposen, a més, d'altres canals

³⁰ AHT, FN SCQ, núm. 4094, 61r. (1440/febrer/26).

³¹ Concretament posseïa diverses peces d'horta a l'anomenada *horta de Santa Maria* i als *Fontanals* (AHT, FN SCQ, núm. 8635, 27r. i 27v.). El document que el qualifica com a mercader és una procura feta el 5 de desembre de 1439 (AHT, FN SCQ, núm. 4094, 41r.) on apareix com a atorgant juntament amb el draper Francesc Llorenç. Així doncs, no es tracta «tan sols» d'un emfiteuta.

alternatius per exercir la sostracció), sinó que ara s'afegeixen a la llista de demandants altres personatges sorgits dins la mateixa comunitat, enriquits per uns o altres motius —intercanvis econòmics, presència en institucions locals, acumulació de terres, etc.— i que, en ocasions, graven els petits camperols amb censos molt més onerosos que els que ells mateixos satisfan al senyor eminent.

L'emfiteusi apareix, a la primera meitat del segle xv, com un sistema complex i desenvolupat, amb múltiples matisos i manifestacions diverses que varien àmpliament d'una zona de la baronia a una altra de veïna, d'una família a una altra, o fins i tot, dins una mateixa explotació familiar, d'unes tinences a altres. Les múltiples variacions que es generen en la cessió dels diferents dominis i la reclamació de les rendes emfitèutiques arriben a nivells realment complexos, com a conseqüència d'un procés secular de llarga durada: alguns pagesos són alhora establerts i establents, mantenen el domini útil sobre algunes terres i el cedeixen a tercers en d'altres, satisfan els censos al senyor per les parcel·les en què estan establerts i, alhora, perceben *ajudes* per altres peces, o fragments, en les quals han assentat d'altres camperols. D'aquesta manera, el nivell i l'abast de l'exacció es generalitza i l'accés a la terra a través de les fórmules emfitèutiques, així com el seu ús per obtenir una major rendibilitat del conjunt de les parcel·les, crea una important i profunda fractura en el si de la comunitat camperola, cada cop més heterogènia socialment, més diferenciada econòmicament i sotmesa a un grau de pressió extraeconòmica variable en funció de cada cas.

3.2 Els pagaments emfitèutics: els censos

3.2.1 L'extensió dels pagaments

Fins al moment hem aportat exemples suficients per constatar l'important abast territorial de la tinença emfitèutica com a forma hegemònica —gairebé única— d'accés a la terra per part del camperolat de la baronia de Queralt, alhora que hem volgut subratllar el paper rellevant que aquesta pràctica adquireix dins el conjunt d'estratègies i mecanismes sostractius d'apropiació d'excedent emprats per la classe dominant (i per altres grups potentats de la comunitat que participen a través dels sotsestabliments, amb més o menys mesura, en aquesta dinàmica).

L'obligatorietat a satisfer una part de la collita al senyor directe de les explotacions (ja sigui fixa, el cens pròpiament dit, o proporcional, qualificada aleshores d'agrer) ha estat una pràctica tradicionalment considerada com a indissociable de l'establiment emfitèutic: els casos a què hem fet referència en les darreres planes en són un bon exemple³². Generalment és a través d'aquest pagament (o de la seva conversió en una quantitat específica de diners) que l'establiment manlleva la part de l'excedent agrari que legalment li correspon a canvi de la cessió de domini que ha realitzat sobre el camperol. En nombroses ocasions, el muntant d'aquesta renda constitueix una de les partides més rellevants del total d'entrades que conformen l'economia senyorial. Tot i amb això, la documentació no sempre mostra clarament la percepció d'aquestes imposicions; existeix un nombre important de casos en què la satisfacció d'aquest gravamen ens és silenciada per les fonts.

En el nostre conjunt documental més heterogeni —el dels establiments i els documents de compravenda extrets dels manuals notarials— s'evidencia una tendència generalitzada a satisfer pagaments censals pels béns on els camperols han estat establerts en emfiteusi. Pel que fa als establiments, del total analitzat, en gairebé la totalitat dels casos —tret d'una excepció— s'expressa clarament l'obligatorietat en la satisfacció al senyor del pagament del cens. El quadre núm. 8 (veure annex) reflecteix aquesta tendència i, a nivell informatiu, hem optat per fer-hi constar també l'entrada satisfeta per l'establert. Els censos satisfets oscil·len entre els merament testimonials —com el pollastre que rebia anualment Guerau de Queralt de l'emfiteuta Pere Miquel— fins als realment onerosos —les 8 mitgeres de blat que anualment pagaven els Gavaldà pel mas *d'en Cortadelles*.

Si bé els establiments emfitèutics són considerats els documents clau per entreveure les condicions en què un camperol és establert en la seva tinença, som del parer de considerar també les transaccions de peces de

³² A grans trets, la satisfacció del cens o agrer emfitèutic és, segons una anàlisi estrictament jurídica, allò que dóna dret a l'emfiteuta de poder gaudir del domini útil del bé. Per tant, acceptar ser objecte d'aquesta sostracció (més o menys elevada, en funció dels casos) possibilita poder exercir aquest suposat dret. Vegeu Assumpta Serra, *La Comunitat rural...*, pàg. 67-70.

terra en el mercat com una mena d'establiments encoberts³³. En el cas de les compravendes, la tendència a la percepció dels gravàmens censals no és tan evident com en els exemples anteriors: de tot el conjunt³⁴, hi ha un 29,50% dels casos en què es manifesta vendre una terra que, si bé es té sota domini i alou directe del Queralt, no cal satisfer cap mena de pagament censal; és el que els documents anomenen *absque aliquo censo*.

Un cas semblant es desprèn de l'anàlisi de les declaracions del «Capbreu de l'església parroquial de Santa Coloma de Queralt». Segons aquest document Guerau de Queralt no percebia censos sobre alguns dels béns que detenia *sub dominio et alodio eiusdem*: per alguns horts i algunes peces de terra no es fa referència a cap tipus de gravamen censal i els declarants esmenten implícitament posseir el bé *absque aliquo censo*, tot i que —cal no oblidar-ho— comporten per al noble certs beneficis en forma de delme i primícia³⁵. Percentualment, els béns del capbreu que són objecte d'aquesta mena d'exempció (censal), suposen el 38,1% del total de béns sota domini del Queralt. La causa d'aquesta actitud podria radicar en una estratègia concreta del noble que el portaria a preferir usar, en alguns casos puntuals, altres mecanismes sostractius no vinculats directament al cens emfitèutic, o bé eximir-ne del pagament alguns tinentes mitjançant algun tipus de grà-

³³ En molts casos l'adquisició d'una peça de terra presenta un valor semblant al de l'establiment. Amb un capital que s'ha adquirit mitjançant l'atorgament d'un censal, els camperols compren peces de terra que presenten un domini reconegut en el document (per tant, gravada amb un cens emfitèutic concret), i es converteixen d'aquesta manera en emfiteutes i, alhora, també en censataris (en ocasions d'una mateixa persona). En conseqüència, en aquells moments conjunturals en què davalla l'oferta de sòl on establir mà d'obra camperola excedentària, el pagès ha de recórrer al mercat de la terra i l'endeutament esdevé sovint l'únic camí per poder accedir al terrer. Vegeu, Mercè Aventín, *La societat feudal...* pàg. 215-227.

³⁴ Hem treballat amb un total de cent dinou compravendes, seixanta-una (51,26%) de les quals corresponen a peces de terra.

³⁵ Aquest són els casos, entre altres, de Pere Cervera, que declara posseir una peça de terra *per dictum nobilem dominum sub dominio et alodio eiusdem et absque aliquo censu* (AHT, FN SCQ, núm. 8635, 1v); de Francesc Pocarull, que s'expressa de la mateixa forma (AHT, FN SCQ, núm. 8635, 2r), del moliner Bernat Ferrer (AHT, FN SCQ, núm. 8635, 5r), etc. Cal recordar però que aquestes terres, com gairebé la totalitat de les que s'inclouïen en la vila i, per extensió, les de tota la baronia, restaven subjectes al *iure, dominium, firma* i *faticha* de trenta dies, a més de *alio quolibet iure* del feudal, tal com mostren les clàusules de la majoria de compravendes del moment. A aquestes exaccions cal afegir les del delme i la primícia, menys hegemòniques, i la del lluïme al terç, així com —en ocasions— les prestacions en forma de treball personal, la qual cosa palesa l'existència d'altres formes altament gravoses d'exacció dominical, alienes a l'estrictes cens emfitèutic. Sobre els censos, Gerard Carceller, «Renda senyorial i exacció feudal ...», pàg. 41-43.

cia³⁶. Altrament però, els 61,8% dels béns restants detinguts sota domini i alou del noble apareixen gravats amb un cens emfitèutic. Constatem que, de forma general, aquesta era la tendència dominant dins l'espai feudal que analitzem. Aquest fet es veu corroborat per totes les altres dades que, al respecte, aporta el mateix capbreu: Pere Pelegrí —rector de la parroquial colomina— rep censos emfitèutics per tots i cadascun dels béns dels quals és el senyor directe, i aquests, com veurem més endavant, no són pas poc significatius.³⁷

Finalment, en el cas del «Capbreu del terme del castell d'Aguiló», els emfiteutes que hi apareixen satisfan els pagaments censals, gairebé en la seva totalitat, posant de manifest el caràcter dominant d'aquesta pràctica. Però observem que, quan els declarants esmenten peces de terra que no són considerades comunals, especifiquen amb claredat el cens emfitèutic que s'ha de satisfer³⁸. Per altra banda, quan es tracta de terres qualificades de comunals³⁹ el capbreu és força explícit a l'hora d'establir la forma com s'ha de procedir, i es fixa, com veurem més endavant, un cens global pel conjunt de tinences que deté cada camperol. Tot i amb això però, també en aquest capbreu apareix algun cas aïllat d'exempció en el pagament censal.

Aquesta ullada a la documentació ha permès constatar el predomini del pagament censal en una majoria de les tinences emfitèutiques de la baronia (al voltant del 70-80%), però alhora hem observat l'existència d'un percentatge significatiu d'«exempcions censals» (20-30%).

³⁶ Cal dir, però, que podem trobar-nos també davant d'algun cas d'indiferència documental: recordem que aquest capbreu relaciona exclusivament els béns sobre dels quals Pere Pelegrí —rector de l'església parroquial— extreu algun tipus de renda, ja sigui com a senyor directe, ja com a beneficiat en el repartiment del delme i la primícia; en conseqüència, les rendes i censos de Guerau de Queralt —que no són ni el motiu ni l'objectiu de l'elaboració del document— si bé són majoritàriament esmentats, podrien no haver estat explicitats amb tanta concreció i, per tant, podrien en algun cas no haver estat consignats.

³⁷ El rector deté el domini sobre una trentena de peces de terra i percep censos per totes elles.

³⁸ Com a exemple oferim el cas de Ramon Ninot (ACA, Div. Patri., núm. 56, 26r) que, el 27 de setembre de 1425, declara posseir una vinya dins el terme castral sota domini directe exclusiu de Gaspar de Queralt, és a dir, un bé no comunal, per la qual cosa especifica que satisfà al noble un cens anual de 2 sous.

³⁹ El capbreu considera comunals *les coses que es tenen per senyor major* [Gaspar de Queralt] *e per mossen Johan de Boixadors, castlà major [...]* *e tots los censos se partexen mig per mig per aguals parts lo dit senyor major e mossen Johan de Boixadors*. El cens que acostuma a exigir-se en aquest casos consisteix en 15 punyeres de forment, 15 punyeres d'ordi i 15 punyeres de civada.

Però abans d'acceptar plenament aquests valors voldríem fer una observació: els casos d'omissió a què ens estem referint no sempre són tan reals com semblen. Vegem-ne el següent exemple, força significatiu: el 22 de juliol de 1438⁴⁰ Asbert de Montargull, donzell i castlà de les Piles, ven a Jaume Vall, del castell de Rauric, una peça de terra ubicada dins el terme de l'esmentat castell. Aquesta peça és tinguda *per nobilem dominum Geraldum de Queralto* [...] *sub dominio et alodio eiusdem* i aquest reté els drets de *iure, dominio, tercio, firma* i *faticha*. Del cens emfitèutic no se'n fa esment en cap moment, ni per dir que el satisfà ni, com en altres casos, per constatar que no ho fa. El que sí que coneixem és el preu de venda de la peça: 10 florins d'or d'Aragó (110 sous).

Alguns dies més tard, el 12 de setembre⁴¹, ens trobem amb la confirmació de la venda que fa el senyor del terme castral, Guerau de Queralt. En el document, el noble lloa, aprova i confirma Jaume Vall en la peça de terra, la qual, de nou es reconeix «sub dominio et alodio nostro». En aquest cas sí que s'esmenta un cens emfitèutic: 6 punyeres de blat, a més d'un agrer del quart sobre els fruits de la peça que, juntament amb altres prestacions, haurà de satisfer l'emfiteuta. Per tant, no totes les omissions reflecteixen acuaradament la realitat.

En conseqüència, si bé existeixen casos ben documentats de tinents que resten exemps dels pagaments i manifesten posseir el bé immoble *absque aliquo censo*, creiem apropiat considerar, ara per ara, que la tendència dominant que hem observat dins la baronia és la de satisfer una determinada quantitat de producte o de numerari en aquest concepte. Però tot i amb això, l'alt nombre d'excepcions (fins a un 38,1%) no deixa de ser sorprenent: els casos d'«exempció censal» —encara que alguns no siguin totalment evidents— apareixen arreu del gran domini, i confirmen que el pagament del cens, tot i ser una pràctica habitual, no era una condició forçosa que havia de complir el pagès establert. Sembla probable que el pagament censal, tot i ser un dels elements essencials que jurídicament defineix l'establiment emfitèutic, era menystingut, en alguns casos, a favor d'altres vies coercitives que també estaven a l'abast del senyor: òbviament una dispensa en la satisfacció d'aquests

⁴⁰ AHT, FN SCQ, núm. 4099, 125v.

⁴¹ *Ibid.*, 139r.

censos no comporta, ni de bon tros, el mateix tipus de tracte sobre altres mecanismes coercitius emprats pels feudals.

3.2.2 Tipologia i valoració dels censos emfitèutics

Dins la baronia de Queralt documenten les tipologies de cens que habitualment es manifesten arreu del Principat durant aquesta època: els pagaments en espècie (fixos o proporcionals), els que s'efectuen en metàl·lic i els que podríem qualificar de mixtos. En la nostra documentació observem un clar predomini del primer grup sobre les altres variants. En el quadre núm. 9 (veure annex) mostrem tant les formes que adquireixen els pagaments com les anomenades «exempcions de cens» de què són objecte algunes peces. Les dades s'han organitzat en quatre columnes: la primera, correspon a la informació extreta del «Capbreu de l'església parroquial de Santa Coloma»; la segona, a les peces de terra que són objecte de compravenda en els manuals notariais i el tercer grup fa referència a les cartes d'establiment. Finalment, hem fet constar els totals (absoluts i percentuals) de tota la informació analitzada. Hem de precisar que han estat deixats de banda expressament els casos en què el bé emfitèutic no era un tipus específic d'explotació agrícola (majoritàriament cases i botigues).

Tal com es pot observar en el quadre, les peces que resten exemptes del pagament de censos, tot i no ser majoritàries, suposen globalment un percentatge a tenir en compte (23,78%) —admetent-ne l'ambigüetat d'alguns casos—. Per altra banda, pel que fa als béns carregats amb pagaments censals (76,21%), la tendència dominant a satisfer-los en cereal —sigui aquest forment, ordi o civada— és gairebé aclaparadora (el 87,20% de les peces obligades a satisfer el pagament ho fan d'aquesta manera), mostra de l'orientació que prenen les formes de pressió censal relacionades amb la pràctica de l'emfiteusi en el conjunt del terme baronial, que s'encaminaven, sobretot, a la sostracció directa del producte cerealícol conreat a la petita explotació. Els pagaments en metàl·lic (2,41%), en altres espècies —gallines, tasses d'aigua, cansalada, fogasses, etc.— (4,03%) o, la fórmula del pagament mixt (6,45%), no deixen de ser, si més no, residuals.

Així doncs, la percepció de censos emfitèutics en forma d'agrer o cens cerealístic és la fórmula d'apropiació d'excedent més freqüent i

comuna en el sistema d'establiment agrari de la baronia de Queralt. Els pagaments es realitzen en base a unitats de capacitat d'àrids àmpliament difoses a la Catalunya medieval: la mitgera, la quartera, la punyera i el punyeró.

Una anàlisi inicial d'aquestes unitats ens permet establir una diferenciació important entre elles: els punyerons i les punyeres són considerades unitats de compte de censos relativament suaus⁴², mentre que les quarteres i, sobretot, les mitgeres, constitueixen un tipus de càrrega més onerosa⁴³. Tot i no estar en disposició d'aportar dades concloents que precisin la capacitat real d'aquestes mesures, i per tal d'apropar-nos millor al valor real de les reclamacions senyoriales, nosaltres hem optat per prendre, com a primera referència, una notícia que aporta Claudi ALSINA i que es refereix al terme d'Aguiló, segons la qual, la mitgera equivaldria a 91,9 litres, la quartera a 45,9 litres i la punyera a 5,7 litres.⁴⁴

Però hi ha algunes dades documentals que poden matisar el que acabem de dir i, fins i tot, permeten plantejar algunes divergències. En el «Capbreu del terme del castell d'Aguiló», apareix reiteradament l'esment a un cens agrari —més o menys fix— que han de satisfer tots els tinentes per les peces de terra i possessions tingudes en condomini com a terres *comunals*. Aquest pagament consisteix en una quantitat de punyeres dels diferents cereals (forment, ordi i civada) que, curiosament,

⁴² Caldria evitar considerar genèricament la punyera i, possiblement, també el punyeró, com la quantitat de gra que pot abastar un *puny*, o, fins i tot la quantitat de cereal que podia ser agafada «amb les dues mans formant una mosta o ambosta». Si bé hi ha algun exemple que podia suggerir aquestes equivalències, majoritàriament cal considerar-la com una mesura d'una capacitat més àmplia. Vegeu Claudi Alsina i altres, *Pesos, mides i mesures als Països Catalans*, Curial, Barcelona, 1990, pàg. 55-56 i 203-204, on es confirma l'enorme heterogeneïtat d'aquestes mesures de grans així com les diferenciacions que existeixen entre indrets relativament propers. Malgrat això, en molts altres casos la punyera/punyeró s'avé perfectament a aquesta definició, vegeu Joan J. Busqueta, *Una vila del territori de Barcelona...*, pàg. 95.

⁴³ Segons Claudi Alsina, i altres, *Pesos, mides i mesures...*, el valor de la punyera dels àrids —tot i ser desconegut pel cas concret de Santa Coloma— està documentat en altres indrets relativament propers, com Cervera (on equivalia a 5,7 litres), Vallfogona de Riucorb (5,73 litres), Montblanc (5,7 litres) o Tàrraga (5,9 litres). Pel que fa al punyeró, aquest oscil·lava al voltant d'una tercera part de la punyera. Segons els mateixos autors, la quartera a Cervera, ja a finals del segle XVI, equivalia a 45,9 litres, i a Montblanc a 57,93 litres, tot i que la mitjana catalana cal situar-la al voltant dels 70 litres. De tota manera hem de fer constar les nostres reserves sobre alguns d'aquests aspectes i manifestar que resulta perillós aplicar aquest tipus de dades sense un referent documental que pugui oferir informació al respecte.

⁴⁴ *Ibid.*, pàg. 365.

es manté sempre com a múltiple o divisor de 15 (7,5, 15, 30 ...)⁴⁵. Les mencions a aquest gravamen apareixen sempre referenciades en la mateixa unitat de compte: les punyeres. Però en la declaració de Pere Ferrer observem un punt de discrepància, quan el notari reproduïx el següent text:

*Item dix que fa per tot lo dit alberch e terres, una migera de forment, que són quindecim punyerons a mesura del dit castell; item una migera d'ordi, que són quindecim punyeres a la dita mesura, et quindecim punyeres d'avena a la dita mesura ...*⁴⁶

L'anàlisi d'aquest paràgraf ens soluciona un problema alhora que ens planteja un nou interrogant. Per una banda, sembla confirmada l'equivalència entre 1 mitgera i 15 punyeres —amb la qual cosa el cens de Pere Ferrer té el mateix valor que el de la majoria dels altres declarants del capbreu— però, per altra part, se'ns diu que la mitgera de forment equival a 15 punyerons (i no pas a 15 punyeres). Ens inclinem per pensar en la possibilitat de trobar-nos davant una errada del redactor del capbreu i per mantenir, amb totes les reserves possibles, les equivalències donades per a la resta de cereals⁴⁷; és a dir, considerar la punyerà com 1/15 part de la mitgera, i la quartera com la meitat d'aquesta (és a dir, formada per 7,5 punyeres).

Si seguim aquestes equivalències, les informacions referides als pagaments en espècie que ens aporta el capbreu d'Aguiló encaixarien perfectament —tret de l'excepció esmentada— dins aquest sistema de mesures: així doncs, els censos que hem observat anteriorment, que computen 7,5 punyeres, equivaldrien a 1 quartera⁴⁸. A través de la documen-

⁴⁵ Aquest són els casos, entre altres, dels tinents Pere Peret, Pere Avella, Berenguer Llorenç, els pubills de Pericó Seguret, Pere Balcells, Jaume Queraltó, Ramon Delà i Pasqual Pedró, cadascun dels quals ha de satisfer 15 punyeres de blat, 15 d'ordi i 15 de civada. Apareixen també els casos de Pere Llorenç i Margarida Delà, cadascun dels quals paga 7,5 punyeres de cada cereal —la meitat del que hem observat en els casos anteriors—, o el de Pere Bover, que paga 30 punyeres de cadascun dels cereals —és a dir, el doble dels casos més freqüents—. ACA, Div. Patri., núm., 56 (respectivament) 11v, 20r, 28r, 36v, 40v, 66r, 69v, 53r, 56v i 43r.

⁴⁶ *Ibid.*, 23v.

⁴⁷ Podria existir una altra possibilitat: que la mitgera de forment fos diferent a la dels altres cereals, però aleshores, com encaixarien en aquest còmput les continuades mencions als censos de quinze punyeres de forment, ordi i civada que satisfan tots els altres tinents?

⁴⁸ Hem de destacar, tot i anticipar-nos a alguns aspectes que encara resten per tractar, que també apareix sovint un altre pagament fix, en concepte de *levanta*, que es valora en 7,5 punyeres de civada (és a dir, en una quartera).

tació s'observa, constantment, com els pagaments en punyeres sempre són inferiors a la quinzena d'unitats (1 mitgera) i, gairebé en tots els casos, s'expressen com a múltiples o fraccions d'aquestes mesures (7,5 punyeres, 1 mitgera i 7,5 punyeres, 15 punyeres, 1,5 mitgeres...).

Fins i tot trobem un cas en què una referència directa de la documentació ens evidencia la vigència d'aquest sistema d'equivalències —tot i que deixa entreveure la possibilitat d'un nou sistema que, ara per ara, ens és desconegut—. El 29 de setembre de 1425⁴⁹, Jaume Cervera i Pere Avella, com a tutors dels hereus d'Antoni Mor, declaren que aquests hauran de satisfer *una migera de forment, una quartera d'ordi e altra quartera d'avena, tot a mesura veylla, que són xv punyeres la migera*. Sembla, doncs, definitiva la vigència d'aquesta equivalència la qual, tot i ser considerada com a *vella*, segueix usant-se en la majoria de les declaracions durant la primera meitat del segle xv.

Però una altra notícia ens dificulta una mica la qüestió. En un extraordinari inventari realitzat el 1436⁵⁰ sobre els béns de la difunta Romieta de Santafè (membre d'una nissaga vinculada a la comunitat de preveres de la vila), s'esmenta el preu de mercat del blat durant aquest any, i també es fa referència a les equivalències anteriors. En els encants que es duen a terme amb els béns de la difunta es ven, entre moltes altres coses, una mitgera de forment per un valor de 13 sous i un punyeró i mig del mateix cereal per 15 diners⁵¹. Segons aquests indicadors el preu de cotització de la mitgera (13 sous = 156 diners) és poc més de quinze cops superior al del punyeró (15 diners), amb la qual cosa podem establir l'equivalència entre 1 mitgera de forment i 15 punyerons del mateix cereal. En aquesta notícia, però, se'ns parla exclusivament de punyerons i, en cap cas, es fa referència a les punyeres.

No creiem que es tracti d'una nova errada en la redacció del document. ¿Podria donar-se el cas que tant el punyeró com la punyera tinguessin un mateix valor: 1/15 part de la mitgera? ¿eren emprats indistintament com a equivalents (amb la qual cosa resten aclarits tots els dubtes que hem mantingut al respecte) o bé corresponen a mesures de

⁴⁹ ACA, Div. Patri., núm. 56, 45v.

⁵⁰ AHT, FN SCQ, núm. 8638.

⁵¹ El document refereix un preu total de 14 sous i 3 diners per tot el blat, tot i que n'especifica el preu de la mitgera: 13 sous.

diferents productes: el punyeró referit al forment i la punyera com a unitat de civada i ordi?

No pretenem pronunciar-nos amb rotunditat sobre aquest punt, considerant probables ambdues possibilitats. Tot i ser conscients del perill que comporta, però decidits a optar per una metodologia que anteposa el caràcter pràctic de les conclusions als aspectes de discussió detallada sobre la quantitat concreta de litres d'aquestes mesures, ens decantem per considerar 1 mitgera = 2 quarteres = 15 punyeres, és a dir, seguint els exemples abans esmentats, la mitgera oscil·la al voltant dels 85,50 litres; la quartera, dels 42,75 litres i, la punyera, dels 5,75 litres.⁵²

Si pretenem endinsar-nos en la significació que la sostracció del cens emfitèutic representava per als tinents de la baronia, ens interessa treballar amb unes dades indicatives —potser en ocasions no del tot acurades—, però de valor global orientatiu, que no pas intentar precisar meticulosament la capacitat de les mesures utilitzades. Així doncs, hem optat per calcular un valor aproximat, possiblement inexacte, però que, com a hipòtesi de treball, ens permet classificar, ordenar i prioritzar els censos agraris. Som conscients que aquesta metodologia pot resultar distorsionant i, en ocasions concretes, fins i tot enormement arriscada o errònia, però és una via força admissible, per nosaltres, per poder accedir a una ponderació acurada dels pagaments emfitèutics que satisfien els camperols del terme baronial i fugir, alhora, de valoracions generals que aviat ens limitarien els resultats.

Així doncs, hem optat per considerar l'equivalència que ens ha semblat més aproximada; és a dir, aquella que estableix el valor de la punyera/punyeró com 1/15 part de la mitgera, i el de la quartera com 1/2 de la mitgera⁵³.

⁵² Reiterem que no es tracta de cap qüestió definitiva, sinó més aviat una via de resolució metodològica —només lleugerament discrepant a les dades de Claudi Alsina, *Pesos, mides i mesures...*— que ens permet apropar-nos més acuradament al valor aproximat dels censos que pretenem avaluar. Més que detallar, preferim, metodològicament parlant, prioritzar la correlació entre censos baixos, mitjans i alts i punyeró/punyera, quartera i mitgera, respectivament.

⁵³ Prenent com a referents les dues notícies: la de la venda del blat als encants de la vila, on 1 mitgera es cotitza a un preu quinze vegades superior al del punyeró, i la del «Capbreu del terme del castell d'Aguiló», on les equivalències d'1 a 15 entre mitgeres i punyeres és una constant. El problema segueix radicant en la diferència existent entre punyera i punyeró, d'aquí el caràcter indicatiu i aproximat de les dades. Els documents no semblen ser distintius al respecte, però el pes i la consideració de l'opinió dels especialistes ens fa dubtar sobre el que, documentalment, sembla evident. Vegeu, de nou, Claudi Alsina, *Pesos, mides i mesures...*

Un cop admeses aquestes proporcions hem optat per reduir tots els valors dels censos pagats en blat, ordi i civada a la unitat de compte menor, és a dir, hem homogeneïtzat els censos emfitèutics partint d'un sol valor —les punyeres— per poder, d'aquesta forma, establir un indicador general que transformi els diferents valors en una estimació homogènia per a tots els casos.

Feta aquesta operació, estem en condicions de classificar tot el conjunt de pagaments satisfets en cereal en funció del seu valor real —sempre aproximat. El quadre núm. 10 (veure annex) mostra quin és el repartiment percentual que presenten: en la primera columna apareixen els intervals dels pagaments, en la segona columna els percentatges dels diferents censos extrets del «Capbreu de l'església parroquial de Santa Coloma de Queralt». A continuació, trobem les mateixes dades ara referides a la documentació extreta dels manuals notariais. Finalment hem consignat els valors globals percentuals dels censos satisfets.

Observem clarament que els béns que són objecte de declaració en el «Capbreu de l'església parroquial de Santa Coloma» i que, alhora, satisfan un cens emfitèutic en cereal, un percentatge majoritari (el 24,59%), s'inscriuen en l'interval que oscil·la entre les 11 i les 15 punyeres (al voltant d'una mitgera). A continuació, trobem un segon grup (22,95%) que satisfà en concepte de cens emfitèutic entre 6 i les 10 punyeres (al voltant de la quartera), mentre que un tercer grup (21,31%) està sotmès a un cens d'entre 1 i 5 punyeres.

Respecte als béns que són objecte de compravenda i que, a més, manifesten explícitament haver de satisfer aquest pagament, la tendència dominant es manté en dos grups que presenten els mateixos percentatges (26,31%): els que en concepte de cens paguen una quantitat que oscil·la entre 1 i 5 punyeres i els que s'inscriuen en la franja superior, entre 6 i 10 punyeres.

Si analitzem aquestes dades a partir d'una valoració estadística en quartils observem com el 25% dels pagaments que esmenta el «Capbreu de l'església parroquial de Santa Coloma», són satisfets en unes quantitats de cereal que no superen les 5,80 punyeres; el 50% ho fa amb censos inferiors a les 11,16 punyeres i el 75% no sobrepassa en els pagaments la quantitat de 21,25 punyeres de cens. Uns percentatges

semblants, tot i que lleugerament tendeixen a la baixa, s'extreuen del volum total de béns que són objecte de compravenda: el 25% es manté per sota d'un cens de 4,75 punyeres; el 50% ho fa per sota les 9,5 i el 75% no arriba a un cens de 25,31 punyeres.

Conjuntant ambdós resultats, les conclusions a les quals arribem evidencien que un 25% dels casos documentats sotmesos a règim de tinença emfitèutica satisfien un cens, en aquest concepte, que no superava les 5,53 punyeres de cereal, un pagament que podem considerar com a suau o fins i tot, en alguns casos, merament testimonial. En la següent franja percentual trobaríem un volum d'un 50% dels tinents (inclosos els anteriors) que paguen uns censos no superiors a les 10,88 punyeres (és a dir un cens mitjà que té, generalment, la quartera com a unitat de compte). Finalment, en percentatges globals, un 75% del camperolat que hem documentat, satisfà censos que no superen les 21,43 punyeres.

Les tendències, doncs, són força clares: els censos «menuts» solien computar-se en punyeres, i eren satisfets per un gruix considerable dels tinents del terme. Els exemples d'aquest tipus de pagaments són força freqüents en la documentació. Aquests són els casos, entre molts altres, de la petita peça de terra («*peculam terre*») que declarava posseir Pere Santgenís i per la qual abonava 2,5 punyeres de forment; de la peça de terra de Guillem Pujol, ubicada al *prat de Maians*, per la qual pagava al Queralt 1,5 punyeres de cadascun dels cereals habituals (blat, ordi i civada); o el cas d'aquella *peciam terre* del terme de Rauric en què fou establert Jaume Valls a través d'una escriptura atorgada per Guerau de Queralt, sobre la qual requeia un pagament censal de 3 punyeres de bon forment.⁵⁴

Per sobre d'aquests casos apareixen altres pagaments mitjans, aquells que es manifesten com a dominants en les relacions emfitèutiques i que s'estableix entre les 6 i les 10 punyeres. En aquesta franja les mostres són també abundants: la peça de terra declarada per Francesc Cardó, sobre la qual recau un cens de 9 punyeres de blat pagadores al Queralt; aquella altra que vengué Pere Vidal, prevere de la vila, a Pere Bages, per la qual el segon satisfieia 7 punyeres de forment de cens; la peça de terra que comprà Bernat Peret, sabater de Santa Coloma, a Arnau Gasol, per

⁵⁴ AHT, FN SCQ, núm. 8635, 7r (1439/maig/18 i 19); i núm. 4094, 72v (1440/febrer/28), respectivament.

la qual pagava un cens de 1 quartera de forment; o la *magnam peciam terre incultam et heremam* en què s'estableix a Pere Carbonell per un cens de 1 quartera de blat.⁵⁵

Finalment, els pagaments superiors a les quantitats esmentades, així com els que prenen com a unitat de còmput la mitgera, cal considerar-los com a censos alts, poc freqüents per a una sola peça, excepte si es tracta d'una explotació amb unes característiques o una ubicació especials. Aquest és el cas de la peça de terra situada a la *dominicatura del Rector* de Santa Coloma, formada per dues antigues parcel·les, que Joan Vall va comprar a Joan Ferrer i sobre la qual pesa un cens emfiteutic de 2 mitgeres de forment; les *duas pecias terre contiguas [...] cum vinea plantata* que declara posseir Andreu Oliveres a la partida de la *Barquera*, per les quals satisfà 3 mitgeres de forment; o el *terre trocium sive sorte* dins la *dominicatura del Rector*, que Joan Ferrer va vendre al ferrer colomí Pere de Sanahuja, i per la qual aquest darrer ha de pagar al rector de la vila un cens de 2 mitgeres de forment⁵⁶. Particularment onerosos devien ser aquests tipus de gravàmens i especialment feixucs resultarien per a alguns camperols, car en la declaració dels pubills d'Antoni Mor, en aquest cas extreta del «Capbreu del terme del castell d'Aguiló»⁵⁷, apareix una queixa prou significativa al respecte: els declarants es veuen obligats a satisfer un cens de 1 mitgera de forment, 1 quartera de civada i 1 quartera d'ordi, i tot seguit no dubten en al·legar que *si tot lo dit cens, segons los dits capbreus pus antics, havien a fer los dits pubils, non porien sostenir ni comportar*, per la qual cosa opten per sol·licitar als senyors del terme que *fos reduït a un cert cens com-portable*.⁵⁸

Els casos excepcionals —aquells béns sobre els quals es carregaven uns censos força més feixucs— també apareixen documentats en altres pàgines dels manuals notarials, però en aquests casos el seu caràcter

⁵⁵ AHT, FN SCQ, núm. 8635, 13v (1439/maig/27); núm. 4099, 172r (1439/abril/07); núm. 4094, 123v (1440/maig/23) i núm. 4099, 148r (1439/febrer/11), respectivament.

⁵⁶ AHT, FN SCQ, núm. 4100, 1r (1437/setembre/29) i núm. 8635, 8v (1439/maig/19).

⁵⁷ ACA, Div. Patri., núm. 56, 47r.

⁵⁸ Tot i amb això, hem de considerar que es tracta de pubills menors d'edat i, com a tal, són considerats incapacitats per treballar a ple rendiment, per la qual cosa l'esmena del document adquireix una significació particular que, en part, la justifica.

elevat correspon a causes prou evidents. El mes de setembre de 1439⁵⁹, Joan Rosguella assenta Bernat Gavaldà, mitjançant carta d'establiment, en l'anomenat *mas d'en Cortadelles*, retenint-se l'establient part del domini directe del mas i cedint a l'establert el domini útil. El cens emfitèutic que haurà de retre aquest ascendeix a 8 mitgeres de forment, quantitat força rellevant amb relació a allò que es percebia en aquest concepte per les petites explotacions del terme.

Un altre cas atípic, no inclòs en els còmputos realitzats més amunt per la tipologia de bé que representa, és el cens emfitèutic que pesa sobre l'anomenat *molí d'en Pocarull*⁶⁰: 4,5 mitgeres i 6,5 punyeres de forment i 4,5 mitgeres i 6,5 punyeres d'ordi que satisfà el moliner a cadascun dels dos senyors que detenen el domini directe del bé (Guerau de Queralt i Pere Pelegrí, rector de l'església parroquial).

Finalment caldria recordar la multiplicitat de formes que pot presentar la percepció dels censos agraris, tal com ho demostra el «Capbreu del terme del castell d'Aguiló». Com ja hem fet constar en més d'una ocasió, els detentors del domini directe de les anomenades «tinences comunals» —és a dir, Gaspar de Queralt i Joan de Boixadors— prefeixen percebre una renda fixa i general pel conjunt del patrimoni del tinent abans que una quantitat concreta per cadascuna de les tinences on han establert els diferents camperols. Veguem-ne alguns exemples concrets: el 31 de juny de 1425 declara en el capbreu Pere Avella, habitant del castell d'Aguiló⁶¹, que confessa tenir i posseir una casa i dotze trossos de terra comunals (en diferents parts del terme), a més d'una farratgera comunal, una peça d'horta comunal i un tros de terra a la *quadra de l'Almussella*, i, finalment, dues sorts, un tros i una altra farratgera que té per l'abat de *Santa Maria de Solsona*. Per les peces de la *quadra de l'Almussella* paga un cens de 2 punyeres de forment, per les que té sota domini directe de *Santa Maria de Solsona* satisfà 3 mitgeres de forment, mentre que per la resta de peces, paga el cens fix general (habitual en les altres declaracions): 15 punyeres de forment, 15 punyeres d'ordi i 15 punyeres de civada, a més d'una gallina que percep Joan

⁵⁹ AHT, RN SCQ, núm. 4100, 11v.

⁶⁰ AHT, RN SCQ, núm. 8635, 14r (1439/maig/29).

⁶¹ ACA, Div. Patr., Casa Queralt, núm. 56, 18v.

de Boixadors. Tot i amb això, per totes aquestes terres rep dues *ajudes* dels que possiblement siguin sotsestablerts seus: 4 punyeres de forment, 4 d'ordi i 4 de civada de Pere Cervera i 1 gallina d'un tal Balcells d'Almenara.

Observem que, com a alternativa als diferents censos —de valor variable, segons els casos— que podien percebre per una peça concreta on havien establert un camperol, els senyors (Joan de Boixadors, castlà major del castell d'Aguiló i Gaspar de Queralt, senyor eminent de la dominicatura) prefereixen optar per unes percepcions fixes, generals i constants, a través de les quals, es garanteixen un volum de sostracció invariable, independentment del conjunt de terres objecte de l'establiment realitzat, computable en funció del total de l'explotació familiar del pagès i no directament relacionat amb les oscil·lacions de les collites.

Aquesta actitud —la percepció d'una quantitat fixa i constant de cereal amb indiferència del nombre de tinences on s'ha establert un camperol— tot i no ser documentada en els instruments de compravenda i en les declaracions del «Capbreu de l'església parroquial de Santa Coloma», resulta força habitual pel cas del terme castral d'Aguiló. Cal considerar el fet que aquesta solució aparegui com a fruit d'un pacte pre-establert entre la classe social dominant, a través del qual els detentors del domini directe (en aquest cas concret Gaspar de Queralt i Joan de Boixadors) cedeixen el domini útil d'un conjunt de terres, qualificades de *comunals*, i s'asseguren la recepció d'un cànon emfitèutic que, a més de no patir cap mena de variació —tret d'una exigència forçada o una gràciosa concessió—, es percep en espècies⁶². Una ullada atenta a la documentació deixa entreveure que el muntant censal satisfet pels camperols no té una relació directa amb el nombre de béns que detenen cadascun dels emfiteutes: Pere Peret (10 peces), Pere Avella (14 peces), Berenguer Llorenç (6 peces), els pubills de Pericó Seguret (3 peces), Pere Balcells (14 peces), Jaume Queraltó (4 peces), etc.⁶³ satisfan, cadascun d'ells, el mateix cens emfitèutic —15 punyeres de forment, 15 d'ordi i

⁶² Creiem important recordar que els pagaments en espècie no estan tan subjectes a les fluctuacions inflacionàries dels pagaments en metàl·lic i que, en conseqüència, la persistència d'aquest tipus de censos —molt més «feudals»— suposa un grau d'onerositat més elevat en la sostracció. Tot i amb això, no hem d'oblidar, que resten subjectes a les fluctuacions de mercat del preu del cereal, en ocasions més imprevisibles que la inflació pecuniària.

⁶³ ACA, Div. Patri., núm., 56, 11v, 20r, 28r, 36v, 40v i 66r, respectivament.

15 de civada— la qual cosa ens fa decantar encara més a favor de l'existència d'un quantitat censal fixa i global per al conjunt de l'explotació familiar, establerta amb independència del nombre de peces que declarava l'establert.

Entre les fórmules del sotsestabliment, tot i ser freqüents els casos en què hom exigeix un pagament fix, es documenten altres comportaments encaminats a la satisfacció de censos percentuals (agrers) sobre les col·lites, sovint bastant més feixucs que una quantitat concreta de cereal o una suma no massa elevada de numerari. Entre els exemples que encaixen dins aquesta situació destaquem els casos de Pere Peret⁶⁴, emfiteuta d'Aguiló que satisfà *lo agrari de quint* a un altre emfiteuta socialment més rellevant, Ramon Ninot; o el cas de Lluís Llorenç, un altre declarant d'Aguiló⁶⁵, que per un tros de terra tingut sota domini eminent de Gaspar de Queralt paga *l'agrari de quint* a Pere de Santjust —senyor directe— i la *sisena* a en Biure i a Asbert de Montargull.

Un altre cas de sotsestabliment sobre el qual recau un agrer significatiu és el de Guillem d'Oms⁶⁶, posseïdor, sota senyoria eminent de Gaspar de Queralt, de tres trossos de terra a la Pobla de Carivenys. Les peces satisfan un agrer *de la vuytena e el delme de tots fruyts*, que és percebut per Guillem Pujal, emfiteuta benestant del terme.

La documentació ens evidencia l'existència d'agrers força onerosos (1/5 part, 1/6 part, 1/8 part i 1/10 part dels fruits) que eren satisfets majoritàriament per camperols sotsestablerts en peces de terra el domini directe de les quals el retenien alhora altres membres de la comunitat situats socialment en una posició molt més privilegiada. Sense voler generalitzar el que, ara per ara, és només una conjetura sense massa suport documental, no ens podem estar de dir que semblen molt més feixucs i gravosos els censos pagats en concepte de sotsestabliment (proporcions que arriben fins a 1/5 part de la producció de l'explotació), que no pas aquells altres fruit d'un «contracte» emfitèutic original. Tot i els pocs exemples que hem documentat, i remarcant novament que es tracta d'una hipotesi, és evident que tant Ramon Ninot, com Pere de

⁶⁴ ACA, Div. Patri., núm. 56, 13v (1417/setembre/25).

⁶⁵ Ibid. 17r (1417/setembre/25).

⁶⁶ Ibid., 68r (1425/setembre/30).

Santjust, Asbert de Montargull o Guillem Pujalt —almenys dos d'ells, amb tota seguretat «pagesos grassos» del terme baronial— utilitzen la via del cens emfitèutic com una eina de pressió econòmica de primera magnitud, a través de la qual obtenen un volum de renda molt més important del que era habitual en els altres casos que fins ara hem documentat. Aquesta actitud ens permet descobrir les estratègies emprades per un grup social avantatjat —aquell que disposa del domini directe de la terra, ja estigui format per petits representants senyorials o per membres destacats de la comunitat rural— encaminades a l'extracció d'un elevat nivell de renda, degut a un augment progressiu dels censos de la terra directament vinculat al sotestabliment agrari.

Però, per concebre d'una forma encara més acurada el grau de sotstracció dominical que suposen aquest tipus de pagaments, caldria anar una mica més enllà, i valorar amb més precisió la significació real de totes aquestes càrregues censals. Tal com hem dit més amunt, disposem d'un important indicador sobre el preu de mercat del cereal a la vila colomina: segons la notícia extreta de l'inventari de béns de Romieta de Santafè⁶⁷, la punyera de blat es cotitzava a Santa Coloma a un preu de mercat de 10 diners, la qual cosa, fent ús de les equivalències que hem donat amb anterioritat, fixa el preu del litre de cereal en aproximadament 1,75 diners. Si acceptem com a valor de referència aquesta xifra fixada en el mercat (i corroborada bibliogràficament⁶⁸) i l'apliquem als volums mitjans de cereal que satisfien els emfiteutes de la baronia, observem com els censos més baixos, els quals s'abonaven en una quantitat compresa entre 1 i 5 punyeres, corresponen a un valor de mercat d'entre 10 i 50 diners (és a dir, aproximadament entre 10 diners i 4 sous

⁶⁷ AHT, FN SCQ, núm. 8638.

⁶⁸ Hem tingut la possibilitat de confrontar aquestes dades amb les aportades per Mercè Terré i Núria Baulies en un article sobre la pabordia de Lleida durant un període una mica més tardà (1467-1468), i els resultats han estat força satisfactoris. Les autores, partint dels llibres de comptes de la seu lleidatana, estableixen un preu màxim de 60 diners per fanega (maig de 1467) i un mínim de 58 diners (gener-febrer de 1467), la qual cosa significa que el preu del litre de forment oscil·lava entre 1,93 diners (màxim) i 1,86 diners (mínim) —acceptant, tal com fan les autores les equivalències donades per Claudi Alsina; i altres, *Pesos, modes i mesures...*. En el nostre cas, la punyera/punyeró de cereal és valorada en 10 diners, la qual cosa ens permet establir un preu aproximat per litre de forment de 1,75 diners, quantitat gens divergent en comparació amb el que s'ha documentat a Lleida. Vegeu, Mercè Terré i Núria Baulies, «Estudi de les Pabordies de la Seu de Lleida (1467-1468)», dins *Paisatge i societat a la plana de Lleida...*, pàg. 115-151.

i 2 diners). Per sobre d'aquests, aquells censos mitjans que assoleixen la quartera (7,5 punyeres), o fins i tot la sobrepassen, tindrien un valor aproximat que oscil·la al voltant de 75 diners (6 sous i 3 diners). Finalment els censos més onerosos que assoleixen o superen la mitgera (15 punyeres) tindrien un valor en metàl·lic al voltant dels 150 diners (12 sous i mig).⁶⁹

Fent cas d'aquesta indicació, passem a veure un altre punt d'interès sobre el valor real dels censos emfitèutics. La confrontació entre el valor dels pagaments censals que pesa sobre els béns dels establerts i el preu de venda que aquests presenten en els instruments de compravenda ofereix uns resultats que ens permeten establir algunes consideracions interessants. En el quadre núm. 11 (veure annex) recollim dades referents a censos i a preus de mercat dels béns. A més de la data del document, la qualificació de l'immoble i el cens que es percep per aquest, hi hem fet constar també el valor d'aquest cens en diners, el preu de venda del bé i, finalment —el que realment ens interessa— el percentatge que suposa el pagament censal respecte al valor de venda.

Els resultats permeten observar una tendència prou significativa: generalment existeix una curiosa relació de proporcionalitat inversa entre el preu de mercat dels béns (preu de venda) i el valor dels censos que per aquests s'ha de satisfer (tant en cereal com, un cop convertits,

⁶⁹ Aquestes dades han estat també confrontades satisfactòriament amb diversos estudis sobre el preu del blat a la Corona d'Aragó durant els segles XIV i XV. Segons els nostres càlculs, el preu de la quartera de forment pot fixar-se entorn els 6 sous i 3 diners. Mercè Terré i Núria Baulies, «Estudi de les pabordies...», la fixen, el 1467-1468, en 6 sous 7,5 diners (valor mínim) i 6 sous 10,5 diners (valor màxim). Per altra part, Marc Torras, «La carestia de blat de 1374-1376 a Manresa», dins *La crisi de l'Edat Mitjana a la Catalunya central*, Miscel·lània d'Estudis Bagencs, núm. 9, Centre d'estudis del Bages, Manresa, 1994, pàg. 99-138, considera preus força elevats —propis de la crisi del XIV— els valors màxims oscil·lants entre els 20 i els 30 sous per quartera, mentre que situa al voltant dels 11 sous (l'any 1377) el preu mitjà més acceptable. També Francesc Rafat, «Aspectes de la vida manresana, els anys 1348-1352», dins *Quaderns*, I. Centre d'Estudis del Bages, Manresa, 1987, pàg. 14-15, fixa el preu del cereal a mitjan segle XIV entre els 4 i els 9 sous per quartera. Vegeu també les dades aportades per Eva Serra, «Els cereals a la Barcelona del segle XIV», dins *Alimentació i societat a la Catalunya Medieval. Annexos de l'Anuario d'Estudios Medievales*, 20, CSIC, Barcelona, 1988, pàg. 74, que, a l'inici del segle XIV estableix el preu habitual de la quartera de gra en 10 sous. Jordi de Bolòs, *El mas, el pagès...*, pàg. 196, valora el preu de la quartera a la Vall d'en Bas entorn els 14 sous. Christian Guillere, *Girona al segle XIV*, vol. I, Biblioteca Abat Oliba, 132. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993, pàg. 302, estipula el preu mitjà en 9 sous, destacant que durant l'alça de 1373-1375 s'arribà a una cotització de 40 sous per quartera. Finalment vegeu també les dades que ofereix Josep Mª Salrach, *Història dels Països Catalans. Dels orígens a 1714*, Edhasa, Barcelona, 1982, pàg. 856, on fixa, en el cas de Mallorca, un preu que es manté entre els 16 i els 20 sous.

en metàl·lic). Efectivament, aquells béns que presenten un preu de venda elevat —1.180 sous, 1.100 sous, i els que es valoren en centenars de sous— estan obligats a satisfer censos emfitèutics ostensiblement baixos amb relació a la quantia de la transacció —majoritàriament no sobrepassen el 5%⁷⁰, i un grup significatiu ni assolix el 2% d'aquest valor. A l'altre extrem, les peces amb un preu de mercat més baix —d'un centenar de sous o, fins i tot, inferior a aquesta quantitat— estan gravades amb uns censos emfitèutics proporcionalment força superiors, i assoleixen, en ocasions, percentatges realment sorprenents, que arriben a més del 15% del preu fixat en la venda.

És evident que aquestes dades són merament indicatives i han estat elaborades a partir d'un volum d'exemples possiblement insuficient i no del tot significatiu. Tanmateix, però, creiem que l'anàlisi d'aquesta tendència pot ser de gran utilitat sempre que es reconeguïn aquestes limitacions.

Aquest comportament (relació entre censos agraris i preu de venda), lligat a altra informació que ens ofereix la documentació, permet observar certes «curiositats» en alguns casos. Amb freqüència es pot relacionar aquesta tendència amb l'enorme dinamisme que s'observa en el mercat colomí de la terra i, alhora, vincular aquest mercat amb un altre d'igual magnitud i desenvolupament: el del crèdit censal, establint-se entre ambdós una interrelació constant.

Efectivament, els mecanismes d'adquisició i accés al conreu de la terra són una mica més complexos del que una simple relació entre preus i censos pot fer-nos creure. En el procés que havia de seguir un camperol medieval per poder accedir al conreu d'una explotació hi jugaven també les lleis de l'oferta i la demanda del mercat de la terra i, íntimament relacionades amb aquestes, les del mercat del crèdit i l'endeutament. En moltes ocasions, els censos emfitèutics no són l'únic gravamen al qual s'ha de sotmetre el camperol en el moment de ser establert en la peça de terra. Molts camperols, mancats de terra o de numerari amb què poder-la adquirir (o, majoritàriament, d'ambdues coses), havien d'accedir a ésser establerts en una tinença concreta i ac-

⁷⁰ L'estimació d'un cens emfitèutic a perpetuïtat, fixat en un 5% del preu de venda de les peces de terra, ha estat observat per Carlos Laliena, *Sistema social, estructura agraria ...*, pàg. 264, que el defineix com una «tributación baja y estable».

ceptar les condicions imposades pel senyor. En aquells moments en què la demanda de sòl coincideix amb una manca de liquidesa i de solvència per fer front a la compra, el pagès s'obliga a contractar un crèdit censal amb els homes potentats de la vila que, alhora, acostumen a constituir la classe benestant de la pagesia de la comunitat. D'aquesta manera, moltes de les tinences camperoles que estan subjectes a censos poc onerosos o merament testimonials —generalment deguts als grans senyors de la baronia—, tenen com a titulars petits camperols que s'han vist obligats a concertar crèdits censals per poder així afrontar el pagament que suposa la compra, comproment-se, al mateix temps que paguen el cens, a satisfer pensions censals vitalícies d'un import més elevat que el simple cens que deuen per la terra.

Així s'entén millor el significat dels alts preus d'algunes de les peces de terra gravats amb una baixa càrrega emfitèutica. En aquests casos el venedor d'aquestes peces, tot i no rebre un cens emfitèutic considerable, pot gaudir, a través de l'atorgament d'un crèdit censal, d'una suculenta suma anual en concepte de pensió que substitueix al testimonil valor del cens.

Vegem alguns exemples força il·lustratius del que acabem de dir: el 26 de febrer de 1440⁷¹, Jaume Martí, prevere del *Monestir de Sant Antoni* de Cervera, decideix vendre una peça de terra que posseïa a la vila de Santa Coloma, concretament a la partida dels *Fontanals*. Aquesta peça era tinguda sota domini eminent de Guerau de Queralt a qui no calia satisfer cap mena de cens emfitèutic⁷². Tot i amb això, Jaume Martí reconeix haver de pagar anualment a Bernat Agustí un cens de 1,5 punyeres de forment i 1,5 punyeres d'ordi, la qual cosa fa pensar en l'existència d'un domini intermig. Jaume troba un comprador per a aquesta peça, Pere Joan, teixidor de la vila, i la seva muller, Magdalena, que accedeixen a la compra de la peça, valorada en 55 lliures de moneda de tern barcelonina (1.100 sous)⁷³. Aquell mateix dia, presents comprador i venedor davant el notari, localitzem un altre document: l'atorgament d'un censal entre amb-

⁷¹ AHT, FN SCQ, núm. 4094, 61r.

⁷² El noble, tot i amb això, reté, com a mínim, els drets de domini, *iure*, el terç de traspàs, la firma per raó de domini i una fadiga de prelació de trenta dies.

⁷³ Com veiem la situació s'inscriu en el que hem esmentat més amunt: el valor del cens emfitèutic que pesa sobre la peça de terra suposa, tan sols, un 0,22% del seu valor de venda, un valor qualificable de «cens testimonial»? un cas evident d'inexistència de sostracció en l'exigència censal?

dós personatges. Pere Joan compra un censal de 40 lliures de capital (800 sous) al mateix Jaume Martí, la pensió anual del qual es fixa en 40 sous⁷⁴. La causa de l'endeutament de Pere Joan resta força clara en el document: *nos non habere [...] pecunias in quibus possimus solvere precium eiusdem, et ab hoc fuisse actum et convenitum inter me et vos*. En altres paraules, no disposa de liquidesa per poder comprar la terra i no té altra opció que recórrer a l'endeutament i sol·licitar un crèdit de 40 lliures. Possiblement els diners no arribaren mai a mans de Pere Joan, ja que foren aquests mateixos els que utilitzà en el pagament de la peça que havia acabat de comprar. Així doncs el nou emfiteuta del tros de *Fontanals* assumia, en primer lloc, la satisfacció d'un cens de 3 punyeres a Bernat Agustí (en concepte de cens agari), mentre que, al mateix temps, es comprometia a pagar una pensió censal de 40 sous anuals (l'interès de les 40 lliures) a Jaume Martí, a més d'haver de desprendre's de 300 sous propis per tal d'arribar al valor de venda de la peça⁷⁵. Paradoxalment, tot això s'esdevé en una peça de terra definida —teòricament— com a *absque aliquo censu*.

Un cas molt semblant a l'anterior el documentem alguns mesos més tard. El 18 d'abril de 1441⁷⁶ Bernat de Grau, sastre d'Igualada, com a procurador de Lluís Dufort i Elionor, va vendre a Pere Blanc, paraire colomí —de nou homes d'ofici—, una peça de terra, amb vinyes, olive-res i altres arbres fruiters, ubicada a la partida del *Mèdol* de Santa Coloma. La peça no satisfà cap tipus de cens, tot i que el seu senyor eminent, Guerau de Queralt, se'n reserva els drets habituals. El preu de la venda és fixat en 400 sous de moneda barcelonina de tern. Aquell mateix dia, el paraire i la seva muller, s'endeuten adquirint un censal de 20 lliures de capital (400 sous), la pensió del qual s'estipula en un 5% (20

⁷⁴ AHT, FN SCQ, núm. 4094, 62r. Es tracta, per tant, d'un 5% del valor total del censal.

⁷⁵ A efectes pràctics, Pere Joan, per tal de poder accedir a la terra, hagué d'assumir un pagament anual que suposava, no només la satisfacció del cens en espècie degut a Bernat Agustí —que podria ser considerat com a moderat—, sinó també una pensió censal de 40 sous, força més onerosa. Malgrat això, aquest cas encara pot ser qualificat de beneficiós, ja que el nou emfiteuta comptava amb una suma respectable de diners —300 sous— amb la qual podia rebaixar el capital inicial del deute. Per altra banda, cal pensar hipotèticament que Pere Joan podia encara establir en aquesta peça un altre camperol (recordem que es tracta d'un home d'ofici, un teixidor) i, a través d'un augment de la pressió econòmica sobre aquesta tercera persona, fer front al pagament que ell havia de satisfer. Altres establerts no ho tenien pas tan fàcil com el teixidor colomí i havien d'afrontar, a través del censal, la globalitat del pagament inicial o, fins i tot, quantitats que superaven aquesta suma.

⁷⁶ AHT, FN SCQ, núm. 4062, 88r.

sous) anual. Els censalistes són tres personatges importants dins l'atorgament del crèdit colomí de l'època: Pere Vidal, de la Comunitat de Preveres de la vila, Andreu Ferrer, prior i confrare de *Sant Nicolau* i Ròmia, muller del difunt Andreu de Santafè, també prevere de la comunitat⁷⁷. Pere Blanc no satisfà cap cens emfitèutic per la peça (*absque censu*), però, indirectament, ha d'assumir el pagament de la pensió censal a canvi del domini sobre el bé.

Exemples d'aquest tipus sovintegen en la documentació⁷⁸, evidenciant que la significació dels censos emfitèutics i, sobretot, la mateixa pràctica de l'establiment emfitèutic, són molt més grans del que un enfocament estrictament jurídic pot fer suposar. La sostracció a través d'aquestes fórmules és una característica bàsica del sistema de producció feudal baixmedieval. Pensem que seria improcedent sotsvalorar la importància que, en el sistema d'establiment i tinença emfitèutica, tenen els pagaments censals efectuats per aquest concepte i aquells altres mecanismes que, tot i no poder ser qualificats estrictament com a emfitèutics, hi guarden una relació directa (l'endeutament, la compravenda, etc.).

3.2.3 Distribució dels censos emfitèutics sobre l'espai agrícola

Una altra de les qüestions que creiem important que sigui tractada és la que fa referència a la distribució dels censos emfitèutics sobre l'espai agrari del terme baronial i, concretament, la connexió que pot existir entre els pagaments censals i la ubicació de les terres. Els factors relacionats amb la qualitat del sòl, l'orografia del terreny, la tipologia del conreu, el tipus de domini, etc. condicionen directament el grau de sostracció que s'exerceix sobre l'explotació. El «Capbreu de l'església parroquial de Santa Coloma de Queralt», ens permet dur a terme una aproximació força acurada al respecte. En el quadre núm. 12 (veure annex) reflectim la distribució de les peces de terra en les diferents partides sobre les quals tenim documentació més o menys suficient, així com el gruix de censos que es paguen en cadascuna d'aquestes peces. Sens dub-

⁷⁷ En aquest cas, el valor de la pensió censal equival, a nivell pràctic, no pas a nivell jurídic, al d'un cens emfitèutic estimable en un 5% del valor del bé. Altra vegada, no tenim menció d'un possible sotsestabliment (o sotsvenda) de la peça a una tercera persona en unes condicions encara més gravoses, però la inexistència d'aquesta documentació no ens invalida de cap manera la hipòtesi.

⁷⁸ En total, hem documentat 16 casos clars d'aquests tipus d'endeutament i una desena de casos en què, tot i no ser tan evidents, existeixen alguns indicis que ens fan pensar en aquesta possibilitat.

te, és molt més alta la rigorositat dels censos expressats en cereal (tal com apareixen en la documentació), però hem optat per homogeneitzar els valors dels pagaments (en diners) fent ús de les equivalències que hem utilitzat amb anterioritat. La finalitat d'aquesta «conversió» permetrà dur a terme una lectura més fàcil, ràpida i operativa del quadre.

Una primera observació confirma l'existència de diferències importants en el grau de pressió exercit pels senyors: algunes partides del terme colomí satisfieien uns censos molt més alts en comparació a altres partides circumdants de la vila que es localitzaven només uns centenars de metres més enllà. Les exigències del titular de la *dominicatura del Rector*, per exemple, són molt més altes que les que havien de suportar els emfiteutes de la zona dels *Maïans*, només una mica més al sud. Diferents circumstàncies condicionen aquest fet (orografia, dimensions, localització respecte a la vila, el posicionament social dels detentors de la tinença, etc.), però pensem que d'entre totes, dues hi incideixen més directament: la titularitat jurídica de les peces i la tipologia dels conreus que s'hi desenvolupen.

El cas de la reserva del rector, ubicada al sud de la vila, és àmpliament significatiu: els censos emfitèutics dels tinents que hi han estat establerts se satisfan amb pagaments força onerosos, sempre iguals o superiors a la mitgera que, en ocasions, arriben a assolir quantitats realment sorprenents⁷⁹. La situació jurídica d'aquestes tinences, que resten *sub dominio et alodio* del rector de la vila i, possiblement, la proximitat de la *censada* (dominicatura) al nucli de població, condicionava aquesta elevada taxa en els pagaments. El rector de la parroquial colomina activa amb la màxima eficàcia possible els mecanismes de pressió feudal que té al seu abast allí on jurídicament pot fer-ho, conscient que la renda que s'extregui de la seva *dominicatura* constitueix un volum significatiu de les seves percepcions anuals.⁸⁰

⁷⁹ Com a indicador merament referència observem com la mitjana dels censos d'aquesta partida se situa en les 24,8 punyeres de cereal. Però, per algunes peces d'aquesta dominicatura s'arriben a donar en forma de cens emfitèutic quantitats que superen les 3 mitgeres de forment. Per intentar concebre el volum censal de què estem parlant cal recordar que en el cas del castell d'Aguiló, per exemple, aquesta era la quantitat estipulada pels senyors —en concepte de cens fix dels béns comunals— per tot un conjunt de terres que, ocasionalment, podien arribar a les 12 unitats.

⁸⁰ Un cas semblant es produeix en l'anomenada *dominicatura d'en Boixadors*, dins el terme del castell d'Aguiló, on el castlà exerceix una pressió considerable, percebent-ne censos emfitèutics, la dècima, pagaments en concepte de *guayta i levanta*, prestacions personals i qüestions.

Un altre exemple s'observa a la partida de la *coma Cirera*, amb un alt predomini del conreu cerealístic, on també destaquen els pagaments alts satisfets en mitgeres i quarteres⁸¹, amb màxims igualment sorprenents. En aquest cas la detenció del domini directe no esdevé el motiu que justifica l'alt grau de pressió dels censos. Les terres d'aquesta partida es tenen sota domini i alou de Guerau de Queralt, la qual cosa no les eximeix d'un pagament ben alt. Fixem-nos també com, tan en la *dominicatura del Rector* com en la *coma Cirera*, i a diferència del que succeeix en la majoria de les altres partides, només apareix un cas concret d'exempció censal, gairebé testimonial: l'única peça d'horta que es localitza en aquesta àrea.

En un segon nivell, però amb bastants coincidències amb les partides que acabem de veure, apareix la de *la Barquera*, al nord-est de la vila, dedicada quasi de forma exclusiva al conreu vinícola, on els censos són força variats, molt més difícils de sistematitzar, i que tenen una oscil·lació àmplia —una peça de vinya paga des d'una tassa d'aigua acompanyada de 16 diners fins a 3 mitgeres de producte.

Una altra partida, *els Fontanals*, molt més heterogènia pel que fa als conreus —s'hi localitzen trossos de secà, horta i vinya— i ubicada al costat del Gaià, presenta igualment uns pagaments censals que fluctuen al voltant de la quartera, tot i que, en algunes peces apareixen censos merament testimonials.

Finalment, en el graó inferior, localitzem altres partides on els pagaments emfitèutics que donen els tinentes són força inferiors i on, per norma general, sobresurten amb freqüència alguns tinentes que fins i tot gaudeixen d'exempcions en la seva satisfacció. El *coll de Morell*, on predomina el conreu cerealístic, el *prat de Maïans* i el *puig de Maïans*, també amb majoria del secà, però amb alguna peça d'horta ubicada al vessant inferior de la partida, propera al riu Gaià, són zones d'una pressió emfitèutica menor, consistent en una quantitat no massa alta de punyeres de cereal.⁸²

⁸¹ En aquest cas el valor mitjà és de 22,2 punyeres.

⁸² Respectivament la mitjana de les tres partides, totes elles ubicades a *Maïans*, és de 16,2, 2,1 i 4,2 punyeres. En el primer cas, però, apareix un pagament distorsionador en metàl·lic que és el responsable de l'augment; si en prescindim, la mitjana és de 4,25 punyeres.

Es tracta, doncs, d'una situació molt més heterogènia d'allò que en un principi caldria suposar. Tot i que no observem una clara diferenciació respecte als pagaments censals en funció d'uns factors objectius determinants, sí que s'intueix una certa tendència diferenciadora entre els distints espais agraris del terme, motivada per múltiples variants. En ocasions és la situació jurídica de les terres i la conseqüent «fam de rendes» d'un o altre establiment allò que determina l'existència d'uns censos més onerosos; en d'altres, la proximitat o l'accés a l'aigua condiciona i valora a l'alça els béns; també la distància respecte a la vila o, per últim, la tipologia de la producció (uns conreus més gravats que els altres, amb més o menys sortida en el mercat) o una superfície de les peces directament relacionada amb el valor dels censos, per citar alguns exemples, són alguns dels factors que condicionen el tipus de gravamen que ha de ser satisfet pels camperols del terme. Tot i amb això no creiem que existeixi un principi objectiu que permeti establir clares diferenciacions, per la qual cosa, si hem de destacar una característica bàsica, assenyalaríem la de l'enorme heterogeneïtat de criteris que poden influir en la fixació d'uns censos més o menys onerosos.

Alhora, convé tenir present que l'existència d'aquests pagaments és una realitat tangible i que, majoritàriament, ja sigui per un o altre dels elements que hem esmentat, l'exigència de la satisfacció del cens emfitèutic és una acció que es produeix com a conseqüència d'una pressió senyorial i que, com a tal, cal considerar-la sempre immòdica i pesant. Pels tinents d'algunes d'aquelles peces en què hem observat l'existència de pagaments considerats baixos, aquests podien resultar enormement feixucs, de la mateixa manera que, en altres casos, emfiteutes que abonavien censos força superiors, podien fer front al pagament d'una forma molt més grata.

Tanmateix pensem que cal considerar inicialment el cens emfitèutic com una forma de sostracció dura i onerosa, siguin les que siguin les condicions de l'explotació i, només de forma excepcional, i amb un previ consentiment senyorial —no hem d'oblidar-ho—, pot considerar-se com irrellevant.

A tall de conclusió ens interessa destacar que, majoritàriament, els censos emfitèutics no apareixen només com un simple pagament satis-

fet a canvi d'una cessió del domini útil sobre la terra (tal com una lectura excessivament legalista podria fer-nos suposar) sinó que esdevenen una via de sostracció força emprada pels detentors del domini directe: una possibilitat a l'abast dels feudals que adopta multitud de formes, matisos i manifestacions. L'existència d'un reduït nombre d'explotacions que la documentació qualifica com exemptes de pagament censal (un 23,78% dels documents analitzats, dels quals, alguns casos deixen oberta la porta del dubte sobre aquesta condició) no és més que una confirmació empírica d'aquest caràcter coercitiu que ens interessa destacar: els exempts del pagament ho manifesten i ho fan constar en les seves declaracions, procurant reiterar tants cops com sigui possible el seu estat de privilegi.

A la baronia de Queralt, tot i fer-se difícil l'elaboració d'una tipologia dels censos, observem una àmplia gamma de possibilitats pel que fa a la forma i al valor dels pagaments: al costat d'alguns tinents que satisfan censos, *a priori*, objectivament baixos, valorats en punyeres de blat (un 25% dels casos documentats paguen censos inferiors a les 5,53 punyeres), apareixen altres camperols que es desprenen de quantitats ostensiblement més altes (un 21,25% ho fan amb pagaments que ronden la mitgera de forment) per peces de terra que es localitzen a pocs metres de les anteriors. L'heterogeneïtat en els pagaments és manifesta: censos en espècie computats en les diferents unitats de capacitat (punyerons, punyeres, quarteres, mitgeres), agrers de diferent proporcionalitat (des de la cinquena a la desena part dels fruits conreats en una explotació), censos fixos i generals per la totalitat de l'explotació familiar (el cas dels «béns comunals» del terme d'Aguiló), censos residuals mixtos (4,03% del total), censos exclusius pagats en metàl·lic (2,41%), etc.

La diversitat dels pagaments l'acabem de posar de manifest, però, com podem establir el grau d'onerositat d'aquestes càrregues emfitèutiques?, la tinença pagesa que analitzem pot rebre el qualificatiu de feixuga, tal com alguns autors ja han insinuat? Tot i la relativitat dels pagaments (15 punyeres de forment no suposen el mateix esforç per uns camperols que per altres) creiem que tenim alguns indicis que poden demostrar l'important grau de punció dominical, de càrrega senyorial que els censos i agrers emfitèutics suposaven per als tinents

queralencs. Seguidament s'exposen algunes reflexions per demostrar aquesta afirmació.

La primera: l'alt valor objectiu que assoleixen els censos en algunes àrees de conreu de la baronia. Els pagaments que es reclamen a la *dominicatura del Rector*, a la partida de la *coma Cirera*, o a la de la *Barquera*, comparables als que es satisfien en altres zones del terme d'Aguiló (els de la *quadra d'en Boixadors*, per exemple) o Rauric, no disten massa dels que satisfien altres tinentes establerts en explotacions d'unes dimensions molt més àmplies. Ocasionalment alguns pagesos establerts en aquestes partides arribaven a pagar per la seva explotació càrregues censals gairebé idèntiques a les dels emfiteutes establerts en explotacions tipus mas.

Un altre indicador sobre l'onerositat dels censos ens el proporciona el percentatge que suposen respecte al preu de venda del bé: una obligació vitalícia i hereditària que, amb alguna excepció, assoleix, en el millor dels casos, percentatges inferiors al 10%, sense destacar quantitats molt més esgarrifofes (casos en què es supera el 20%). Així doncs, tot i que en una mitjana de 10-15 anys, una família pagesa hagués aconseguit pagar un conjunt de censos igual al valor de la peça en el mercat de la terra, el cens continuava essent requerit pel senyor a perpetuïtat.

Paral·lelament, si el camperol, enlloc de ser establert directament pel senyor, optava (per força) a cercar terra en el mercat de la compravenda i no disposava (com devia ser freqüent) de numerari per poder accedir a una explotació digna (gravada o no amb un cens), no tenia altra opció que endeutar-se (ell i els seus descendents) i assumir, a banda dels cens agrari, la nova càrrega anual dels interessos del deute (novament hereditària). L'endeutament permetia afrontar a curt termini els maldecaps, i esdevenia una solució d'urgència per a molts camperols desprovistos de liquidesa per fer front a les reclamacions dels establiments. Com hem vist, la compra de la terra a través de l'endeutament sovint s'alterna amb l'establiment emfitèutic, creant un devorador i violent mercat de la terra i del crèdit on participen de forma activa grups benestants del poder local (els Santafè, Pere Vidal, els Anguera, etc.) i que margina uns grups socials respecte dels altres. Petita noblesa, agents senyoriais, institucions religioses, homes d'ofici que gaudeixen d'una posició remar-

cable dins la vila, pagesos grassos... exerceixen la seva pròpia pressió sobre els petits tinents colomins, la classe numèricament més important i socialment més deprimida.

I encara un nou agravant. En aquest context, el sistema dels sotsestabliments multiplica els efectes abans esmentats: generalitza les càrregues, engrandeix els valors, incrementa les exigències, fractura les explotacions, etc. fent recaure més pressió sobre aquelles explotacions familiars menys afavorides.

Finalment, una darrera observació: el cens emfitèutic no pot ni ha de ser desvinculat de tot el conjunt de càrregues que pesen sobre el pagès i sobre la seva explotació (òbviament no sempre de forma homogènia): és en aquest context (el de la multiplicat d'exaccions) on la càrrega censal pot adquirir una transcendència material molt més significativa i dramàtica de la del mer pagament emfitèutic. Efectivament, el cens emfitèutic no és l'únic instrument de reclamació dominical vinculat a l'emfiteusi. A continuació, n'analitzarem d'altres, potser menys importants pecuniàriament, però d'igual significació.

3.3 *Els drets de traspàs*

El lluïsmes i la fadiga, considerats com a drets legalment exigibles per part dels feudals en el suposat «contracte» emfitèutic, constitueixen una altra forma d'exacció generalitzada per la classe feudal a la baronia de Queralt. Amb els ingressos que proporcionaven es completava més o menys eficientment, el conjunt de rendes que es percebien a través de l'emfiteusi. Majoritàriament, tant el lluïsmes com la fadiga han estat menystinguts a l'hora de mesurar la composició de les rendes emfitèutiques. En les planes que segueixen, intentarem avaluar el seu veritable valor i la transcendència que suposaven per a les economies senyorials.

En gairebé tots els instruments de compravenda consultats, es constata l'existència d'una clàusula restrictiva en la transmissió dels béns que els compradors i els venedors havien de respectar. Els senyors deien ben clar en els documents el seu dret a percebre el *tercio* de l'import del bé transmès, a autoritzar la transacció amb la *firma racione domini* i a reservar-se la *faticha XXX dierorum* com a dret prelatiu. Aquesta actitud —constant en la documentació— ens dóna una idea de la

importància d'aquests drets, ja que els feudals s'apressen a exigir-los i preservar-los.

En el cas del lluïisme⁸³, el pagament que calia satisfer al senyor s'estipulava en una tercera part —i així apareix citat a les fonts, *tercio*— del preu de venda del bé, per la qual cosa potser seria més adequat parlar d'un «lluïisme al terç». A través d'aquest mecanisme, els feudals controlen qualsevol transmissió de béns emfitèutics —quasi la totalitat dels béns de la baronia— alhora que s'immisceixen directament, i amb contundència, en el mercat de la terra i condicionen amb tendències a l'alça el preu dels béns.

L'existència d'un lluïisme tan oneros, no deixa de ser, si més no, sorprenent, per la qual cosa, i a l'espera de poder analitzar més documentació, ens reservem de fer generalitzacions precipitades⁸⁴. Tot i amb això, en ocasions la documentació aporta notícies aclaridores i quasi conclouents: la percepció del «lluïisme al terç» és una constant en el «Capbreu del terme del castell d'Aguiló». En aquest compendi de drets i obligacions que havien de satisfer els camperols del terme castral aguilonenc, apareix textualment citat el percentatge que s'havia de transferir al senyor en cas que es produís la venda o el traspàs del bé declarat. Com en altres exaccions, els beneficiaris del repartiment del lluïisme són múltiples, i hi apareix el titular de la baronia, Gaspar de Queralt, o els castlans major i menor del terme —Joan de Boixadors i l'hereu de Pere Galceran de Miralles— fins altres personatges benestants del grup de poder local.

⁸³ Segons Guillem Mª de Brocà, *Historia del Derecho Civil...*, pàg. 242-243, és a partir dels inicis del segle XII que aquest dret comença a aparèixer en la documentació del Principat. Tot i amb això, no fou fins al 1210 que Pere I afirma legalment l'existència de tal percepció. A partir d'aleshores s'ordenà jurídicament, segons l'autor, que «los honores o posesiones tenidas a censo o enfiteusis, no pudiesen ser vendidas, obligadas, empeñadas, establecidas a censo o tributo, ni de otro modo enajenadas sin especial licencia y voluntad de los principales señores bajo pena de quinientos florines». El mateix autor especifica que «la prohibición de enajenar la finca enfiteutica sin permiso del señor, dejaba a éste franca la puerta a la exigencia de cantidades exorbitantes por razón de laudemio», pàg. 243. Vegeu també les reflexions i contextualitzacions de Mercè Avenú, *La societat rural a Catalunya...*, pàg. 116-119, on l'autora ens parla de lluïsmes de la quarta, la sisena i la desena part en terres de domini reial.

⁸⁴ Enric Guinot, *Feudalismo en expansión...*, pàg. 201-202 fa referència al lluïisme del 10% del valor de la venda del bé, en conseqüència molt menys oneros que el cas colomí. Sobre la seva importància com a mecanisme de renda l'autor ens diu que «el usufructo del luismo lo convertía en una relativa fuente de ingresos ya que afectava a cualquier traspaso de la titularidad del bien enfiteutico que fuese, incluso en casos de herencia o partición de una propiedad». Vegeu-ne alguns exemples il·lustratius de la seva satisfacció a Joan J. Busqueta, *Una vila del territori de Barcelona...*, pàg. 94-95.

Les possibilitats en la distribució i repartiment dels beneficis del lluïisme són variades i apareixen sempre vinculades a les diverses fórmules jurídiques que s'estableixen sobre els béns declarats. Un dels procediments dominants —que resultava més avantatjós per al camperol— consistia en la satisfacció de la meitat del terç: és a dir, en aquests casos el venedor *se n'ature la meytat, per son dret* i, en conseqüència, el lluïisme queda reduït a una sisena part del preu de venda del bé. Aquesta fórmula resulta força habitual en el capbreu i apareix com a dominant en el 33,77% dels casos que hem pogut documentar.

En altres declaracions el terç se'l reserven *franch e quiti* (és a dir, íntegre) els detentors del domini directe, majoritàriament el Queralt o el castlà major d'Aguiló⁸⁵, tractant-se, en aquests casos, d'explotacions que romanen dins de dominatures sota titularitat exclusiva del receptor de la prestació. Els terços íntegres que percep Gaspar de Queralt suposen un 17,21% del total —la segona opció dominant—, mentre que els reservats de forma íntegra a Joan de Boixadors en constitueixen el 15,23%.⁸⁶

Òbviament, quan les terres declarades són qualificades com a *comunals*, és a dir, en condomini dels dos senyors, el repartiment del lluïisme adopta una forma lògica amb el marc jurídic: *Johan de Boixadors se aature la meytat per sos drets, et l'altra meytat és del dit senyor major* [Gaspar de Queralt]⁸⁷. Aquesta possibilitat es dona en un 13,24% dels casos —en importància percentual la quarta opció dominant.

A més apareixen algunes mencions concretes —i totalment residu- als— en les quals els declarants no esmenten (7,94%), no paguen (0,66%) o manifesten que no saben a qui han de pagar (3,97%), el terç de tras-pàs corresponent.

⁸⁵ De forma molt menys habitual participen en la recepció del terç íntegre altres personatges de la classe dirigent, com són l'hereu de Pere Galceran de Miralles —a través del seu procurador Bertran de Montoliva—, Pere de Santjust, l'església de Santa Maria de Bell-lloc i el seu comanador, la de Fiol i el seu rector i la d'Aguiló amb el seu responsable.

⁸⁶ Bertran de Montoliva reclama els terços per a l'hereu de Miralles en un 3,31% dels casos, el comanador de Bell-lloc rep els terços íntegres en el 1,98% dels casos, mentre que els altres personatges citats a la nota anterior ho fan cadascú només en un 1,32%. Es tracta, doncs, d'una ingerència menor, en total suposen un 7,28%, però evidencia la participació de tot el grup social dels feudals (laics i religiosos) en la reclamació d'aquest dret (fruit de la detenció del domini directe).

⁸⁷ ACA, Div. Patri., núm. 56, 111r.

El lluïisme al terç i, com hem vist, majoritàriament a la sisena, apareix com una forma emprada i legalment reconeguda de pressió dominical. Les sumes que reportaven als feudals devien ser, si més no, significatives, si tenim en compte l'alt nombre de compravendes que apareixen en els manuals notariais. El lluïisme esdevé per als feudals un sistema sostractor de participació activa en un mercat local de la terra que ja estaria força desenvolupat al segle xv. Els senyors eminents de la baronia (els Queralt) i altres beneficiats per diverses jurisdiccions menors no podien ni volien apartar-se de les possibilitats de guany que oferia un actiu mercat d'intercanvi de terres, alhora que incrementaven amb aquestes fórmules el gruix de rendes que les explotacions del domini els subministrava. El lluïisme és precisament el mecanisme de pressió feudal més eficaç per tal d'immiscir-se en aquestes «noves» estructures de mercat i treure'n el major benefici possible.

Per altra banda, aquesta pràctica podia perfectament inflar els preus de les tinences i crear, indirectament, una gamma de preus que oscil·lava en funció de qui era el venedor del bé objecte de la transacció. Paral·lelament, la satisfacció del lluïisme comporta un marge de guany i benefici més favorable a uns camperols que a altres (encara amb més heterogeneïtat social dins la comunitat). Òbviament, aquells camperols que havien de satisfer la sisena del preu de venda —la més avantatjosa—, mantenien un marge d'especulació més gran amb els preus i, en conseqüència, un marge de benefici més ampli. Per contra, aquells venedors que havien de satisfer un lluïisme íntegre (un terç del preu de la transacció) tenien un marge de maniobra molt més reduït. Si a aquestes condicions afegim, a tall d'hipòtesi, que els lluïismes més feixucs podien recaure sobre els camperols menys afavorits, mentre que els més flexibles ho feien sobre la comunitat rural més benestant, és fàcil imaginar la gravetat del mecanisme: facilitaria l'entrada en el mercat de la compravenda de terres d'un camperolat força més potent —aquell que pot respondre del pagament sense massa esforç— i discriminaria totalment altres camperols, amb menys possibilitats i potser amb uns béns gravats amb la totalitat del terç, pels quals la venda de la terra, fins i tot, seria contraproduent.

Vinculat a la satisfacció del lluïisme al terç, documentem també el dret prelatiu de la fadiga, és a dir, una «opció de compra» obligatòria

en mans del senyor en les transaccions dels béns que es portaven a terme dins el gran domini. A través de la fadiga, el detentor de domini directe es reserva la prioritat de compra del bé, i s'anteposa, si es donava el cas, a la del mateix comprador, i es mantenia sempre el preu establert en el contracte⁸⁸. En tots els casos que hem pogut documentar, aquest dret de preferència en la compravenda es fixa en trenta dies, a comptar des del moment en què es feia l'operació de venda. Evidentment, més que un mecanisme sostractor —que també ho era, ja que s'exigien uns diners per la renúncia— la fadiga esdevé una fórmula de control senyorial per tal d'afermar els camperols en les seves explotacions d'una manera totalment arbitrària. No hem trobat cap cas d'apel·lació senyorial al dret de fadiga, però, l'únic reconeixement del dret, ens revela la concepció vigilant del mecanisme.

Relacionada amb la fadiga, apareix també la *ferma* o *firma racione domini*, és a dir, el reconeixement i consentiment senyorial per tal d'efectuar la transacció (reconeixement que anava acompanyat, de nou, d'una quantitat concreta de diners o de producte). La inestabilitat de les percepcions censals i el possible temor a unes rendes no massa beneficioses, el desig de mantenir un grup familiar en unes terres concretes o, fins i tot, la necessitat de preservar la distribució i l'ordenació dels béns del domini, podien actuar com algunes de les causes condicionants per a concedir o denegar el traspàs del bé. Aleshores el senyor podia negar la firma o el consentiment a la realització de la compravenda.

En múltiples casos apareix aquesta clàusula. El primer dia del mes d'abril de 1439⁸⁹, Anton de Puigesteve ven, per 5 sous, un petit hort situat a l'horta de la vila colomina. El comprador és Berenguer Llorenç i la peça de terra és tinguda *sub dominio et alodio* de Guerau de Queralt. A continuació, en una data considerablement posterior, el 9 de desembre del mateix any, apareix el reconeixement exprés del Queralt que consentia aquesta transacció, així com la seva signatura que aprovava la venda⁹⁰. El retard en la signatura de confirmació no sempre és tan

⁸⁸ Guillem Mª de Brocà, *Historia del Drecho Civil de Catalunya...*, pàg. 242. Les primeres manifestacions de la percepció de la fadiga es documenten a finals del segle xi.

⁸⁹ AHT, FN SCQ, núm. 4062, 9v.

⁹⁰ El text diu: *Signum nostri Geraldus de Queralto, domini Sancte Columbe de Queralto, baronie de Queralto, qui predictam vendicionem, racione domini, firmamus [...] et firma facimus.*

ampli, acostuma a oscil·lar entre un mes i, en casos poc freqüents, vuit o nou mesos des del moment de la redacció de la compravenda.

En el «Capbreu del terme del castell d'Aguiló» apareix també el reconeixement d'aquest dret feudal. En la majoria dels casos, concretament en un 56,68% del total, la «firma racione domini» l'havia d'efectuar Joan de Boixadors, castlà major del terme. Un percentatge inferior de les declaracions, el 22,29%, reconeix la pertinença d'aquest dret al titular de la baronia, Gaspar de Queralt. En aquest mateix sentit, en un residual 1,27% dels casos, es considera necessària per a la transacció del bé la firma conjunta d'ambdós senyors. El 19,74% restant és força heterogeni: no mencionen el dret (8,28%); desconeixen a qui satisfer-lo (5,09%); reconeixen la *firma racione domini* a l'hereu de Pere Galceran de Miralles (2,54%); al comanador de Santa Maria de Bell-lloc (1,91%) i, a Pere de Santjust, al rector de l'església de la Roqueta, i al de la d'Aguiló (0,63% en cada cas).

Observem com també en el repartiment dels drets —i consegüents pagaments— sobre l'aprovació i el consentiment de venda d'un bé emfitèutic, hi participen els màxims representants de la classe dominant de la senyoria. Per sota d'aquests, a una distància significativa, hom pot trobar altres membres destacats, tot i que secundaris, dels nivells socials més alts de la societat feudal del domini. Tots accepten les transmissions, cessions, sotsestabliments i vendes de les explotacions pageses, conscients que la dinàmica de mercat és quelcom inherent al mateix sistema feudal; però aquesta acceptació comporta la recerca i la legitimitació d'uns mecanismes de control i fiscalització d'aquestes pràctiques, que els permetin obtenir beneficis substancials d'aquesta «nova» font d'ingressos. Possiblement, per aquest motiu, els drets de traspàs es vinculen jurídicament —de forma directa— a la pràctica de l'emfiteusi, com una característica més d'aquest sistema d'establiment i accés al sòl. Buidar el lluïisme, la fatiga i la firma d'aquest contingut econòmic i considerar-los mers drets emfitèutics seria, al nostre entendre, una lectura excessivament reduccionista.

Fins al moment, ens hem centrat en l'anàlisi de l'emfiteusi i en la multiplicat de pagaments que giraven entorn seu. Els censos, els agrers, els lluïsmes, les fadigues i les firmes de reconeixement de domini que

gravaven una gran majoria dels béns de la baronia de Queralt, «només» suposen —tal com ja hem insinuat— una de les fórmules d'exacció emprades pel grup de poder feudal. Amb aquestes, cohabitaven altres estratègies, igualment legitimades i sancionades des del poder, que tenen una idèntica finalitat: la sostracció d'una part més o menys considerable de la producció camperola de la baronia. A aquestes altres formes de pressió senyorial dediquem les planes que segueixen.

4. LA PERCEPCIÓ DE DELMES I PRIMÍCIES

La recaptació i el cobrament de delmes i primícies és un dels comportaments més habituals de la classe feudal encaminat a aconseguir uns nivells de renda més alts dels que proporciona la pràctica estricta de l'emfiteusi.⁹¹

Un cop feta aquesta observació convé definir el significat d'ambdues exaccions. Tradicionalment es considera el delme com aquell pagament pel qual el detentor d'aquest dret (el senyor) percep una desena part sobre la producció que s'extreu de les terres que són objecte d'aquesta càrrega⁹². Per la seva banda, a través de la primícia, menys onerosa, el senyor reclama una part dels primers productes de cada collita, que la sistematització d'aquest tipus de càrregues va acabar fixant en un percentatge que, habitualment, consistia en una quarantena part de la producció.

Sobre aquestes qüestions tenim una referència que va aportar mossèn Joan SEGURA, segons la qual el 4 de juliol de 1434, és a dir, en un moment comprès entre la redacció dels dos capbreus amb què hem treballat, Guerau de Queralt va fixar el percentatge de partició del delme en «la desena part estricta, com era just. La desena part de la dita desena, era la primícia, que cobrava el rector de la parròquia».⁹³

⁹¹ Antoni Virgili, «El delme i la primícia al bisbat de Tortosa», dins *I Congrés d'Història de l'Església Catalana. Des dels orígens fins ara*. Solsona, 20-23 de setembre de 1993, pàg. 423-431. La importància d'aquest tipus de càrregues no ha de ser, ni de bon tros, sotsvalorada, tal com han demostrat Eva Serra i Xavier Torres, «Catalunya Vella i Catalunya Nova a l'Època Moderna: El Règim feudal català a través de les baronies de Plegamans i Ciutadilla (segles XV-XVII)», dins *Señorío y feudalismo en la Península Ibérica (siglos XII-XIX)*, Institución «Fernando El Católico», Diputación de Zaragoza, 1993, pàg. 337-352. Vegeu també, Assumpta Serra, *La comunitat rural...*, pàg. 115-116.

⁹² Antoni Virgili, «El delme i la primícia...», pàg. 427. Juan Carlos Martín Cea, *El campesinado castellano en la cuenca del Duero. Aproximaciones a su estudio durante los siglos XIII al XV*, Junta de Castilla y León, Consejería de Educación y Cultura, Zamora, 1983, pàg. 64. Enric Guinot, *Feudalismo en expansión...*, pàg. 203-207, on s'analitza una altra forma de repartiment del delme: el *terç delme*.

⁹³ Joan Segura, *Història de Santa Coloma de Queralt...*, pàg. 199, a més, s'explica que «a Santa Coloma, per abús probablement, els senyors cobraven més de la desena part. En Guerau tornà la cosa al punt legal». Les dades que tenim contradiuen aquesta notícia: tant l'honorat esperit que, segons Segura, caracteritza el noble, com la teòrica legitimitat de l'exacció han de ser preses amb molta cautela, ja que són fruit de la particular interpretació de l'autor.

En la documentació de la baronia de Queralt apareixen sovint algunes referències a aquests tipus de pagaments i, fins i tot, s'arriben a especificar els criteris de repartiment que empraven els detentors dels diferents dominis.

La percepció del delme acostuma a ser molt més freqüent que la de la primícia i les seves mencions són, en conseqüència, molt més significatives. El «Capbreu del terme del castell d'Aguiló» ofereix mostres suficients sobre les fórmules de repartiment que se seguien en la percepció d'aquest gravamen, així com els principals productes que, per aquest concepte, requerien els senyors.

El document és força explícit a l'hora de consignar quina és la quantitat que havia de ser satisfeta pel que fa al blat i al raïm: interrogats alguns dels tinents sobre quin era el percentatge estipulat en què s'havien de fraccionar els productes per tal de fer efectiu el delme corresponent, aquests responen que *los blats [...] paguen e donen la tretzena [...] e axín han acostumat, et partexen en semblant manera la verema e lexen lo delme en les vinyes*⁹⁴. Es tracta, doncs, d'una càrrega inferior a 1/10 part dels fruits —però no, per aquest motiu, menys significativa— que consisteix, possiblement, en la retenció de la tretzena garba, en el cas dels cereals, i de la tretzena mesura, en el cas de la producció vinícola⁹⁵. Tant la demanda de blat com la de raïm —dos dels productes fonamentals de la producció agrària de la baronia— evidencien l'interès majoritari dels feudals per una renda en espècie perdurable i amb àmplies possibilitats d'emmagatzematge (graners, bótes...), subjecta alhora a una demanda àmpliament generalitzada al món medieval i, en conseqüència, dirigible cap al mercat local o comarcal.

Un dels altres productes sotmesos al pagament del delme era el safrà, important colorant per a la indústria tintorera i força conreat en les

⁹⁴ ACA, Div. Patri., núm. 56, 111r.

⁹⁵ Caterina Argilés, «Paisatge, societat i organització del territori a Rocallaura (Urgell) al segle xv», dins *Paisatge i societat a la Plana de Lleida...*, pàg. 83-113, en aquesta mateixa època, en una zona no massa allunyada de la baronia de Queralt, el delme habitual que els camperols havien de satisfer a l'abadessa de Vallbona consistia en 1/12 part dels cereals i llegums i en 1/11 respecte al delme de verema. Per altra banda, Eva Serra i Xavier Torres, «Catalunya Vella i Catalunya Nova...», pàg. 347, pel que fa a una altra zona propera a l'estudiada, la baronia de Ciutadilla, en aquesta mateixa època, consideren el delme dels grans com a majoritari (31,87%) entre els ingressos que obtenia el senyor mitjançant els diferents mecanismes sostractors, seguit del delme de verema (7,19%).

explotacions de la baronia⁹⁶. Sobre el safrà, el capbreu d'Aguiló esmenta: *interrogats com partexen lo safrà [...] digueren que el parteixen a la setzena, e que donen lo delme en safrà sech. Et partexen-lo, el donen axí com se volen. Et és fiat a cascú a sa consciència*. De nou es tracta d'un delme inferior al que caldria suposar, fixat en 1/16 part del total produït⁹⁷. Cal destacar que el pagament s'efectuava un cop el safrà ja havia estat assecat, de manera que el producte era ja a punt de ser utilitzat com a matèria tintorera o per a ser comercialitzat, directament, en el mercat.

Un aspecte que cal fer notar és l'esment que fan els documents a la delegació de la partició del delme en el productor. Aquest fraccionament, portat a terme directament pel tinent, podia comportar —de fet, així devia ser— tot un seguit d'estratègies de frau que els senyors havien d'intentar evitar. No hem trobat cap menció a les penes punitives que s'establien per tal d'eliminar aquests comportaments, però l'esment documental a la «consciència» dels camperols la interpretem en aquest sentit.⁹⁸

Però l'exigència del delme no afectava tan sols a la producció agrícola, sinó que també era freqüent en les activitats ramaderes i en els seus productes derivats. De la llana extreta del bestiar oví *donen lo onzè vellor*, i, igual que en el cas anterior, *la partexen a llur consciència*⁹⁹. Relacionat amb la ramaderia ovina, la mateixa proporció es manté en el cas dels formatges.

Pels altres tipus de bestiar, el document és igualment explícit: *Interrogats com partexen los polls e los anyells [...] digueren que dels anyells*

⁹⁶ Carlos Laliena, *Sistema social, estructura agraria...*, pàg. 204-241, on se'ns diu que «en los inicios del siglo xv, la comercialización [de safrà] se hace más fluida, a la vez que las tierras frumentarias retroceden por el descenso de la demanda, factores que facilitan la relativa modificación de la estructura agraria». Sens dubte la zona de la Segarra, Garrigues, Conca de Barberà, l'Urgell, la Noguera, el Segrià, etc. fou una àrea força activa en relació a aquesta activitat. Vegeu G. Sivery, *L'économie du Royaume de France au siècle de Saint Louis*, Lille, 1984, pàg. 227.

⁹⁷ Pel cas de Rocallaura el delme de safrà es fixa en 1/11 part: Caterina Argilés, «Paisatge, societat i organització...», pàg. 111. En aquest cas però el safrà és satisfet en flor. Eva Serra i Xavier Torres, «Catalunya Vella i Catalunya Nova...», pàg. 347, manifesten que el safrà suposava el 5,64% del total sostret a través del delme.

⁹⁸ Segons Antoni Virgili, «Delme i primícia...», pàg. 427-428, a la Tortosa del segle XII «el delictes d'amagar la part o la totalitat de la collita es castigarà amb el lliurament del doble de la quantitat retinguda».

⁹⁹ A Rocallaura, segons Caterina Argilés, «Paisatge, societat i organització...», pàg. 111, el delme de la llana consistia en la retenció, per part del monestir de Vallbona, d'un velló per cada dotzena.

donen solament un anyell de delma. Et si es volen donen-ne dotze diners per lo dit anyell e per tot lo ramat. Et donen solament un poll de delma, tots anys, e no pus, per cascun alberch. Et de l'anyell és elecció del senyor si vol prendre lo anyell o dotze diners, més deuen-lo prendre tots anys a Carnestoltes. Item digueren, interrogats, que donen delma dels porcells si en conreben i en tenen truges. Et donen-ne solament un porcell tots anys, e no pus. La demanda senyorial arriba també als ramats de bestiar (tant gran com menut) i a l'aviram¹⁰⁰, fet que evidencia que el perceptor del delme gaudeix del dret de triar els anyells o, segons la seva voluntat, cobrar una quantitat equivalent de numerari estipulada prèviament (12 diners), molt més profitosa, en certes ocasions, que l'acumulació d'un volum de bestiar innecessari. No apareix la mateixa possibilitat respecte als pollastres i als porcs, més fàcils d'afegir als ramats i corrals senyorial.

En aquest sentit, creiem important relacionar la demanda decimal de diferents tipus de carn amb el control exercit pel senyor a l'hora de vendre aquest producte en el mercat local: el control del subministrament a les carnisseries del domini i el monopoli que pesa sobre la venda de carn obren tot un conjunt d'interrogants que s'haurien de respondre per tal d'interrelacionar aquests dos àmbits d'actuació senyorial.¹⁰¹

Finalment hem de fer notar que les definicions del capbreu silencien els criteris de repartiment de què són objecte altres productes que també satisfan el delme (en concret el lli, el cànem, els cabrits i les cols).¹⁰²

Tal com observem, les taxes de sostracció decimal, que aplicaven els feudals sobre els productes extrets de les tinences baronials, s'agrupen en diferents categories:

1. Els pagaments fraccionats o percentuals, variables en funció de cada explotació, emfiteuta o anyada: 1/13 dels cereals, del raïm i, possible-

¹⁰⁰ *Ibíd.*, pàg. 111, de nou, pel cas de Rocallaura, el delme d'anyells es fixa en la dotzena, mentre que el de polls resulta igual al de la baronia: un per casa.

¹⁰¹ V. *infra*, pàg. 163-171 sobre les relacions entre els monopolis de transformació i els monopolis de distribució de la producció.

¹⁰² En les declaracions del capbreu les fórmules que es segueixen responen al model següent: *Item digué que done delme de cabrits, de porcells, de formatges, de polls, d'anyells, de lana, de cànem, de li, de safrà e de cols, segons és ben acostumat...* omitint en cada cas el producte que correspongui quan no es satisfà el pagament. És en la part final del document (quan els jurats són interrogats sobre el costum i la normativa que s'aplica en els repartiments del delme) on es fa un clar esment dels productes que hem mencionat.

ment, també del lli i del cànem¹⁰³; 1/16 del safrà i 1/11 de la llana i dels formatges.

2. Els pagament fixos, vinculats sempre amb el bestiar, que presenten unes quantitats concretes per cada ramat, cap de bestiar o alberc¹⁰⁴: un pollastre, un cabrit, un anyell (o 12 diners) i un porc.

Feta la definició de delme i una vegada coneguts els productes que eren objecte de reclamació senyorial per aquest concepte, convé ara identificar els personatges que eren els destinataris d'aquesta renda decimal.

D'entrada, hem de dir que els perceptors de delmes i primícies no són sempre els mateixos personatges —tot i que hi ha un predomini d'alguns sobre d'altres—, amb la qual cosa observem que la pressió feudal exercida mitjançant aquests mecanismes té més d'un responsable. Pel que fa al «Capbreu del terme del castell d'Aguiló», la tendència predominant és la del repartiment del delme de manera conjunta: *del delme de tots fruyts és la meytat del dit mossèn Johan de Boixadors, et de l'altra meytat pren tres parts lo dit hereu d'en Pere Galceran de Miraylles, castlà menor, et la quarta part restant és del dit senyor maior*¹⁰⁵. Aquesta és la fórmula que s'usava majoritàriament en les anomenades *terres comunals*, tot i que documentem algun cas concret en què, tot i posseir els Queralt la titularitat del domini directe, es procedeix de la mateixa manera en el repartiment. Percentualment, si considerem el gruix de les cent setanta-cinc declaracions que fan els tinents residents al terme d'Aguiló, aquesta pràctica predomina en un 60,57% dels casos en què es fa menció al repartiment del delme.

¹⁰³ D'aquests productes es reclama el delme, però no tenim menció expressa del percentatge que aquest suposa sobre el volum total de la producció. Si més no, tot i l'ambigüitat del document, sembla poder-se deduir que s'exigia 1/13 part.

¹⁰⁴ La gravositat i la incidència d'aquesta exacció és molt desigual sobre els diferents camperols ja que no es té en compte el nombre total de caps de bestiar de què disposaven els capbreuants, homogeneïtzant-se sempre en una quantitat fixa prèviament estipulada. És per aquest motiu que en les declaracions apareix l'obligació de pagar delme sempre i quan es posseïxi el bestiar corresponent. Així doncs, la generalització del pagament no ha de ser necessàriament entesa com a sinònim de l'existència de grans ramats de bestiar, ja que podia abonar-se el tribut pel sol fet de posseir una o dues bèsties.

¹⁰⁵ És a dir, el castlà major d'Aguiló, Joan de Boixadors, percebria un 50% del total dels delmes, l'hereu de Pere Galceran de Miralles, castlà menor del terme, se'n reservaria un 37,5% i, finalment, el titular de la baronia, el Queralt, en reté un 12,5%. En cap cas ha de sobtar que el senyor major retingui el menor percentatge, ja que, com és obvi, participava també en el repartiment dels delmes dels altres termes castrals —Santa Coloma, Rauric, Queralt, Montargull— dels quals en devia extreure percentatges semblants o superiors.

Com a segons opció apareix un 20% dels casos en què el delme resta íntegre, «franch e quit», en mans del castlà major del terme, Joan de Boixadors, majoritàriament quan el bé declarat forma part de l'anomenada *dominicatura d'en Boixadors*, dins la qual s'hi inclouen els masos de la seva pròpia titularitat. Però aquest no era l'únic delme íntegre que percebia el castlà: en una dotzena d'ocasions també reclama la totalitat del delme extret d'explotacions que resten *sots senyoria et alou* del Queralt¹⁰⁶ o del monestir de Santa Maria de Montserrat.¹⁰⁷

Les fórmules de repartiment que acabem de veure són les més habituals dins la baronia, però no les úniques: un 3,42% dels casos presenta un repartiment equitatiu entre el castlà major i el Queralt¹⁰⁸; un 2,85% cedeix el delme al Capítol de la Seu de Vic, en concepte de capellania atorgada pel noble¹⁰⁹; un 2,28% és repartit entre altres senyors menors del terme¹¹⁰; el delme se'l reserva íntegrament el Queralt en el mateix percentatge; i, finalment, un grup heterogeni d'altres possibilitats assoleix, conjuntament, el 5,71%¹¹¹. Tampoc són especialment significatius els casos en què es fa una menció directa a l'exempció en la satisfacció del delme, que constitueixen tan sols un 2,85% del total.

Un cop fet aquest aclariment, hem elaborat el quadre núm. 13 (veure annex) on, a partir de les dades del capbreu d'Aguiló, es mostra la forma de repartiment del delme i els beneficiaris d'aquesta exacció. Hem aplegat al primer grup (A), els diversos partiments que beneficien clarament Joan de Boixadors, castlà major del terme; al segon grup (B) les fórmules que afavoreixen Gaspar de Queralt; al tercer (C) les divisions decimals equitatives i, finalment, al darrer grup (D) les altres mencions residuals.

¹⁰⁶ ACA, Div. Patri., núm. 56, 1v, 7r, 30r, 35r, 38r, 59v, 77r, 77v i 80r.

¹⁰⁷ Apareixen algunes tinences sota domini directe del monestir a l'anomenada *quadra de Montserrat*, per les quals Joan de Boixadors percep íntegrament la totalitat del delme (ACA, Div. Patri., 75v, 76r i 77r).

¹⁰⁸ Els béns presenten en aquest cas una titularitat de domini compartit.

¹⁰⁹ El senyor directe d'aquests béns és Gaspar de Queralt, ja que es localitzen a *la dominicatura del senyor* i a les Roques d'Aguiló (ACA, Div. Patri., núm. 56, 26r, 27v, 64r, 80r i 93r).

¹¹⁰ Concretament apareixen 4 casos en què el delme es reparteix entre Joan de Boixadors (50%), Asbert de Montargull (25%) i un tal en Biure (25%).

¹¹¹ Dins aquest grup apareixen casos concrets en què el delme el reté íntegrament Ramon Ninot, emfiteuta de *la Goda* (1,14%); el rector de l'església d'Aguiló (1,14%); el comanador de la casa de l'Hospital de Cervera (1,14%); repartit equitativament entre el Queralt i en Pere Galceran de Miralles (1,14%); íntegre per aquest darrer (0,57%) i íntegre per al colomí Guillem Pujal (0,57%).

Les conclusions a les quals permeten arribar les dades del quadre són òbvies. El màxim beneficiari del delme d'Aguiló i del seu terme era el castlà major, Joan de Boixadors, que en un 82,85% dels casos sortia àmpliament beneficiat en el repartiment, mentre que en un 3,42% dels casos reté un volum d'exacció igual al retingut pel senyor de la baronia.

L'altre castlà del terme —en aquest cas, el descendent de Pere Galceran de Miralles— se'ns mostra també, tot i que en menor proporció, com bon beneficiat d'aquesta renda percentual. Quan el repartiment del delme s'efectua segons el costum del terme (*comunal*), aquest obté 3/8 parts del total recaptat.

Per altra banda, i contràriament al que podria semblar en un primer moment, els Queralt, tot i participar en la distribució, no n'obtenen un guany tan evident com en els casos d'altres rendes: només en un 2,28%, el senyor es beneficia directament de la totalitat de la renda, mentre que, majoritàriament, es conforma amb el sistema més emprat que li reserva 1/8 part del delme comunal.

Però si la documentació del capbreu aguilonenc és força explícita a l'hora d'informar sobre la recaptació i el consegüent fraccionament del delme, no és tan esplèndida pel que fa al lliurament de la primícia. Apareixen molt poques dades sobre aquesta qüestió. Només, de tant en tant, alguns dels declarants afirmen haver de satisfer-la i reservar-la, íntegrament, al rector de la localitat: en un d'aquests casos, el capbreuant manifesta que *de tots los fruyts que conree i cull en les terres per ell de sobre manifestades e capbreuades, done promega a la Rectoria del dit castell e a son rector, segons és ben acostumat per ell e per los seus parrochians*¹¹², sense especificar, en cap cas, el percentatge de la producció que aquesta suposava.

Així doncs, no estem en condicions d'afirmar que aquesta fos una exigència generalitzable al conjunt del terme d'Aguiló i, encara molt menys, al de tota la baronia de Queralt. Tot i la menció a l'obligatorietat i al costum dels parroquians de realitzar el pagament de la primícia, el cert és que només onze dels quaranta-vuit declarants que apareixen en el capbreu (és a dir, un 22,91%) reconeixen haver de pagar-la. Po-

¹¹² ACA, Div. Patri., núm. 56, 20r. Amb una fórmula més o menys semblant ho accepten els altres declarants del capbreu.

dria generalitzar-se aquesta actitud a altres camperols del domini senyorial o, bé, només es tracta d'alguns casos aïllats? Aquesta qüestió, pel que fa al terme d'Aguiló, no admet, ara per ara, una resposta concloent: les dades tan sols permeten entreveure comportaments més o menys freqüents, però en cap cas, actituds generalitzables.

Allò que sí que sembla rellevant és que —almenys en el terme d'Aguiló— la satisfacció del delme estava molt més definida, controlada i fiscalitzada que no pas la de la primícia, alhora que comptava amb una ingerència significativa de les autoritats senyorials del terme —ja sigui el titular del domini baronial o altres membres secundaris de la classe dominant, sobretot Joan de Boixadors, el castlà major— a les quals reportava un benefici substancials com a font de renda. La primícia, en canvi, ens apareix com un element de renda gairebé residual, menys oneros, poc freqüent i retingut sempre pel representant religiós del terme.¹¹³

No succeeix el mateix en el cas del «Capbreu de l'església parroquial de Santa Coloma de Queralt», on les fórmules que adopten els representants de la classe dominant per tal de repartir-se aquest gruix considerable de la producció camperola afecten tant el delme com, aquí també, la primícia¹¹⁴, i deixen entreveure tota una gradació de possibilitats que demostren fins a quin punt existien diverses realitats d'exacció en la reglamentació d'aquestes imposicions.

Algunes de les notícies compilades per mossèn Joan SEGURA, fan referència al repartiment de delmes i primícies dins el terme de la vila de Santa Coloma de Queralt. Segons l'autor, l'any 1350 «es repartí el delme de la manera següent, i, segons indicis [sic.] així es repartiria els altres anys mentre foren tres els participants. Es feren del delme [...]

¹¹³ Caldria considerar també que l'església parroquial d'Aguiló tenia un pes específic molt menys significatiu que el de la veïna església de Santa Coloma i, en conseqüència, el volum de rendes d'una i altra esdevindria força diferent. Aquesta podria ser una explicació, per nosaltres bastant convincent, per entendre la poca importància que presenta la recaptació de la primícia dins un terme —el d'Aguiló— on les *dominicatures* laiques i monàstiques prenen protagonisme al paper econòmic desenvolupat per l'església parroquial. Com veurem a continuació, al terme veí de Santa Coloma la força del rector i la seva ingerència en els mecanismes d'exacció de renda —en aquest cas concret, del delme i primícia— són molt més acusats.

¹¹⁴ En el cas d'aquest capbreu —ordenat des de l'església parroquial—, la referència a la satisfacció del delme apareix gairebé sempre lligada a la de la primícia. Per tant, les observacions que farem a partir d'ara, fan referència —contràriament al que hem observat en el cas del Capbreu d'Aguiló—, a ambdós pagaments.

dues parts iguals: una fou dipositada a part per als hereus del venerable Berenguer de Santa Coloma, carlà difunt i l'altra es va partir en dues parts iguals: una fou dipositada al lloc de dona Alamanda, vídua i senyora de la vila i l'altra per al venerable Ramon Arnau de Çacirera, carlà de la vila».¹¹⁵

No obstant això, a través del capbreu colomí s'observa com les estratègies que s'adopten en el repartiment del delme i la primícia inclouen, des de les que Pere Pelegrí, rector de la parroquial de Santa Coloma, o Guerau de Queralt en són els màxims beneficiaris, i retenen individualment el 100% de les imposicions, fins a altres fórmules més complexes en què participen els tres senyors de la vila: els dos esmentats més el castlà de Santa Coloma.

Per tal de fer més entenedors els criteris del repartiment del delme i la primícia hem afegit, novament, un quadre (veure annex, núm. 14) en el qual hem configurat quatre grups d'estratègies en la distribució segons que fossin més avantatjoses per a un o altre senyor. El primer grup (A) és el format per aquells criteris que beneficien majoritàriament el rector de l'església parroquial, Pere Pelegrí; el segon grup (B) resulta beneficiós per a Guerau de Queralt; mentre que el tercer (C) afavoreix indistintament ambdós personatges; finalment hem inclòs un apartat d'altres (D), en el qual apareixen tant les fórmules diverses com els casos en què el sistema de repartiment no s'especifica. En aquest quadre hem considerat oportú desglossar els percentatges en dues columnes: les que fan referència a béns de titularitat del Queralt, i aquelles altres que registren béns sota domini directe del rector de l'església. Segons els criteris de distribució que acabem d'observar, dins el terme de Santa Coloma de Queralt, el rector de l'església parroquial, Pere Pelegrí, és el perceptor més afavorit en la distribució de la producció sostreta en concepte de delme i primícia. Sobre els béns que ell tenia sota el seu propi domini directe, el 63,4% presenta una fórmula de repartiment que li és clarament favorable (delmes i primícies íntegres, delmes íntegres, meitats del delme i la primícia, etc.), mentre que el 27,2% presenta un sistema de benefici equitatiu entre aquest i Guerau de Queralt. Fins i tot, en casos

¹¹⁵ Joan Segura, *Història de Santa Coloma...*, pàg. 130-131, també a la pàg. 164, on atribueix el pagament que es satisfà als hereus del castlà difunt a una conseqüència dels deutes dels Queralt.

en què els béns són tinguts sota domini i alou del mateix Guerau de Queralt, el rector en surt majoritàriament beneficiat (71,6%). Aquestes dades demostren, contràriament al que hem pogut observar per al cas d'Aguiló, el significat de la parroquial en la gestió de les rendes del territori circumdant a la vila colomina, així com la innegable importància que suposen aquestes percepcions per al manteniment de l'església i, majoritàriament, dels seus representants.¹¹⁶

Tot seguit, trobem aquelles fórmules que resulten equitatives per a ambdós senyors, però el percentatge d'aquests criteris de distribució és considerablement més baix: un 27,2% dels béns tinguts per Pere Pelegrí i un 12,1% dels de Guerau de Queralt reparteixen delmes i primícies en igual quantitat entre ambdós.

Finalment, només un 6% dels béns, tots sota domini directe de Guerau de Queralt, es regeixen per criteris de repartiment de delme i primícia clarament favorables al noble, percentatge força baix si el comparem amb els esmentats anteriorment.

Així doncs, els beneficis que reportaven els delmes i les primícies en algunes parts de la baronia de Queralt, resultaven ostensiblement més favorables als senyors menors del terme que no pas al propi baró¹¹⁷: segons mossèn Joan SEGURA, el castlà colomí Berenguer de Santa Coloma n'era el màxim beneficiari el 1350; segons el capbreu d'Aguiló, el castlà major, Joan de Boixadors, i, en menor mesura, els descendents de Pere Galceran de Miralles, obtenien el percentatge més significatiu del delme del terme; finalment, també a Santa Coloma, segons el capbreu de la parroquial, el rector Pere Pelegrí era qui aconseguia la renda més avantatjosa d'aquesta imposició. Per tant, es pot afirmar que la percepció d'aquestes càrregues afavoria majoritàriament un sector concret de la classe dominant: els petits senyors del terme baronial, en ocasions titulars d'una castlania, una petita *dominicatura* o, fins i tot, caps visibles de l'església parroquial. Es tracta, doncs, d'una classe de

¹¹⁶ Segons Assumpta Serra, *La comunitat rural...*, pàg. 116, «els ingressos provinents de l'exercici dels drets com els delmes, les primícies i les oblacions dels fidels constitueixen durant l'edat mitjana el principal suport de l'economia parroquial».

¹¹⁷ Contràriament al que acostuma a succeir amb la percepció de censos emfitèutics, on la percepció del gravamen requeria —directament en el cas dels establiments o indirectament en el dels sotsestabliments— en el representant de la família Queralt.

potentats feudals que resten per sota del Queralt, a qui serveixen i reconeixen com a *dominus* a través del complicat joc de les relacions feudals.

Per altra banda, tot i participar en la distribució, el senyor eminent del terme baronial, el representant de la família Queralt, percep per aquest concepte quantitats significativament menors, però no per aquest motiu menys importants. Efectivament, és obvi que pels membres de la petita noblesa feudal o per les autoritats eclesiàstiques locals, els excedents extrets de l'alienació de delmes i primícies significaven una renda a tenir en compte i, possiblement, era una de les fonts d'ingressos més substancioses —no pas l'única— de les seves respectives economies. Però per als Queralt, la participació —encara que en menor mesura— en la distribució de delmes i primícies, tot i suposar una entrada gens menyspreable, no constituïa més que un percentatge afegit al volum global de renda que extreia de tota la baronia.

Així doncs, sembla existir una cessió, per part del senyor major del terme, de certs mecanismes sostractius en benefici d'altres membres significatius de la piràmide feudal de la baronia. Per sota del Queralt, en el graó social immediatament inferior, els diferents castlans del terme (Boixadors, Montargull...), els rectors (d'Aguiló i Santa Coloma) i, en menor mesura, alguns membres destacats de les oligarquies locals (emfiteutes benestants —Ramon Ninot, Guillem Pujalt...—, el comanador de l'Hospital, etc.), es beneficien d'aquestes fonts d'ingressos, i les exploten al màxim a través d'un rigorós control i una exhaustiva regulació dels repartiments que arriba, en ocasions, a fórmules de distribució que, tal com hem vist, adquireixen molta complexitat. Per aquest grup de poder local, els excedents sostrets en forma de delme i primícia esdevenen una de les vies de sustentació fonamentals i una de les entrades principals de les seves economies particulars que, juntament amb altres fonts d'ingressos (censos emfiteutics d'alguna *dominicatura*, participació en algunes rendes sobre monopolís, alguns drets concrets en la baixa justícia, participació en imposicions extraordinàries, etc.) conformen el gruix de l'exacció amb què se sustenten.

5. Els monopolis senyorials

Pàgines enrera hem descrit alguns dels elements configuradors de l'espai feudal. Ja hem remarcat que la important funció articuladora del territori que assumeixen cal relacionar-la amb el paper econòmic que adquireixen en el conjunt organitzatiu de la senyoria, on s'inscriuen. Ara és el moment d'incidir precisament en aquests aspectes més estrictament econòmics, contextualitzar-los en els paràmetres de les relacions de producció feudals i concebre'ls dins l'àmplia gamma d'exaccions i estratègies dominicals encaminades a la consecució d'uns nivells de renda senyorial més elevats i substanciosos.

L'acaparament, en mans d'una elit dominant, d'un nombre significatiu d'aquests elements d'articulació i cohesió espacial —molins, fargues, forns, boscos, etc.— indispensables per a l'activitat quotidiana del camperolat i per al desenvolupament de la majoria dels processos econòmics de la comunitat rural, i la consegüent gestió que d'aquest elements es fa, constitueixen una de les estratègies més significatives a l'abast dels feudals clarament orientada a l'increment del nivell de la renda que extreuen de la població. És precisament el seu caràcter econòmic allò que els dona un pes específic en l'organització i en la jerarquització del territori.¹¹⁸

Moltura de grans, cocció del pa, reparació d'eines del camp, optimització de rendiments del bestiar, explotació de boscos, adquisició de carn, canalització d'excedents agraris cap al mercat, adquisició de productes

¹¹⁸ Enric Guinot, *Feudalismo en expansión...*, pàg. 212, planteja, segons nosaltres encertadament i contra l'opinió tradicional de les interpretacions jurídiques, una important distinció dels monopolis en dues categories (segons la seva incidència en diferents esferes de la producció): els monopolis relacionats amb els processos de transformació i producció no agropecuària (fargues, molins, almàsseres, forns, tintorereries, etc.), i els monopolis vinculats a activitats no productives, sinó distributives (carnisseria, peixateria, taverna, banys, botigues, etc.). Com a resultat, el senyor té una «libre disponibilidad en base a su total posesión o mejor dicho, su dominio directo, de las instalaciones que sean necesarias a la comunidad en los dos aspectos citados de transformación y distribución de la producción».

secundaris, etc. són algunes de les activitats preferides pels senyors, íntimament relacionades amb la producció i la comercialització, per a exercir-hi una pressió coercitiva tan significativa com les que hem pogut observar fins al moment¹¹⁹. A més, la necessitat del pagès d'usar aquests mitjans de producció —molins, fargues...—, d'accedir a primeres matèries —boscós, aigües...—, de procurar-se elements complementaris per a la alimentació —carnisseries, peixateries, forns...— o, senzillament, de cercar una via de sortida a una producció sobrera —mercats, fires...— fa gairebé imprescindible haver de claudicar, en un moment o altre del procés productiu o de comercialització, a les exigències senyoriales. Per si això no fos suficient, l'obligatorietat i l'amenaça intimidadora per l'incompliment dels requisits imposats pels senyors fan encara molt més feixuga la pressió.

Així doncs, el control monopolitzador que fan els senyors sobre moltes activitats de producció i comercialització esdevé una via alternativa o, si més no, paral·lela, a les fórmules «tradicionals» d'extracció de renda vinculades als contractes agraris. Tal com hem citat en la nota anterior, més o menys ocasionalment, el pagès podia esquivar el pagament dels censos emfitèutics o, a vegades, eludia altres prestacions de caire laboral, però en molts pocs casos —tret d'aquells en què les franquícies atorgades expressament pel senyor eximien d'aquesta obligació; sens dubte, gairebé insignificants— el camperol podia eludir els pagaments dels destrets en concepte de moltures, llòçols, carnatges, peatges, deveses, etc.

Si ens centrem en un dels destrets dominicals, les estimacions realitzades per Eva SERRA i Xavier TORRES sobre la renda feudal de Ciutadilla¹²⁰, fixen el percentatge de les entrades procedents dels dos molins fariners que el senyor tenia en el terme baronial en un 14,52% del total de la renda feudal obtinguda. Ferran GARCIA-OLIVER, en el seu treball de síntesi sobre el camperolat valencià, esmenta que, tot i el cost del manteni-

¹¹⁹ En aquest sentit, denunciant el desinterès que sovint s'ha mostrat per aquest tipus de mecanismes exactors, Antoni Furió, *Camperols...*, pàg. 117-119, recorda que: «Sovint, el senyoriu és considerat només a través del domini eminent que s'exerceix sobre la terra, descurant altres elements constitutius —com ara els monopolis i els drets jurisdiccionals—. El mateix autor reivindica el concepte de monopoli senyorial com una manifestació més de la renda feudal, recordant que tot i que alguns «camperols no havien de satisfer les contribucions censals que els seus veïns —o ells mateixos, per altres terres— pagaven al senyor per la possessió de la terra, no per això eludien la renda feudal».

¹²⁰ Eva Serra i Xavier Torres, «Catalunya Vella i Catalunya Nova...», pàg.347.

ment de l'aparell «l'enginy on el blat es transformava en farina aportava substanciosos beneficis, que a voltes s'aproximaven al 10% de tots els ingressos anuals»¹²¹. Aquests dos exemples ens donen una idea aproximada de la importància que tenien per als feudals aquestes imposicions.

A la baronia de Queralt tenim notícia —i sovint també documents— de l'existència d'aquest tipus d'exaccions: abasten des de la tradicional moltura dels grans fins a les reserves de cacera, de l'explotació dels boscos als drets de carnatge, de la monopolització del gel a la del safrà, de les restriccions a l'establiment de botigues fins a l'exercici d'activitats tintòries, etc.

En la donació efectuada el 1401 per Pere VI de Queralt a favor de qui havia de ser el seu successor, Pericó de Queralt¹²², s'esmenten, entre altres elements que el noble detenia, alguns dels drets —no pas tots— que el titular de la baronia es reservava en concepte de destret: *aquiis, molendinis, mansis, masoveriis, populatoribus, quadris et bagnis, pascius, pascias, silvis, nemoribus, saxis, fortalitii*.... Els drets sobre la moltura de grans, els banys, l'explotació del bosc i les pastures resten, des de bon principi, ben documentats, tot i no ser els únics monopolis, com hem dit, que es reservaven als Queralt a l'interior del seu domini.

5.1 *Els molins*

D'entre els monopolis dominicals, el molins fariners i, en menor mesura, les almàsseres, han despertat sovint un interès especial fins al punt que han esdevingut el model clàssic de destret senyorial.

Un cop el cereal havia estat segat, garbejat i assecat, se satisfieien les primeres exaccions en forma de delme i primícia, i finalitzades les tasques de batuda a l'era, els camperols, es veien obligats¹²³ a portar un important percentatge de gra (aquell que no havia de ser reintroduït en

¹²¹ Ferran Garcia-Oliver, *Terra de feudals...* pàg. 79. En aquest mateix apartat l'autor destaca, seguint L. García-Guijarro, el cost de manteniment i reparació dels aparells: l'exemple dels molins de Montesa, al Maestrat (1430-1431), que requerien una mitjana d'inversió del 30%, i les despeses de l'arranjament dels molins de la Valldigna, el 1422, que arriben al 44%. Tot i amb això, el constant manteniment i la continuada reparació dels enginys en confirma la rendibilitat.

¹²² AHT, FN SCQ, núm. 8651.

¹²³ Josep Morell i Torrademé, *Diccionari històric d'eines agrícoles de Vila-seca*, Monografies de Vila-seca núm. 17, Vila-seca, 1994, pàg. 178-180. S'han documentat penes importants per l'incompliment de l'obligació de la moltura al molí senyorial, vegeu, per exemple, Carlos Laliena, *Sistema social, estructura agrària...*, pàg. 132, on la multa és fixada en 5 sous.

el cicle productiu) al molí dominical per tal de ser convertit en farina i, posteriorment, de nou a través d'un altre monopoli, al forn senyorial, per transformar-se en pa. D'aquesta manera, un dels components bàsics de la dieta camperola medieval (blat/farina/pa) és objecte de, com a mínim, tres gravaments al llarg del seu procés d'elaboració: a continuació ens ocupem del destret de la moltura.

Dins la baronia de Queralt els espais dedicats a la moltura de grans són força abundants. En un altre apartat del nostre treball hem intentat localitzar-los dins el context de l'espai feudal, alhora que hem aportat algunes consideracions d'interès sobre el caràcter vertebrador del territori que generen —per exemple, a través de tota la xarxa hidràulica que desenvolupen i els espais de conreu que determinen. Tant al terme de Santa Coloma de Queralt com en altres indrets de la baronia (Aguiló, la Pobla de Carivenys, Rauric...) es localitzen estratègicament aquests tipus d'enginys, vinculats directament a un o altre membre de la jerarquia feudal.

La fórmula habitual de «gestió» dels molins és la de la concessió, en emfitèusi, del domini útil de l'aparell al moliner a canvi del cens corresponent (ja sigui en espècie o en diners) que anualment calia satisfer al senyor. En diverses ocasions el pagament no era massa diferent d'aquell que altres camperols satisfien per la seva explotació agrària, la qual cosa ens fa pensar que, a més del pagament emfitèutic, el senyor percebia en aquests casos un bon gruix d'entrades en concepte de «moltura» que, majoritàriament, la documentació silencia.

El 6 de desembre de 1442 Antònia Tous, vídua del moliner Berenguer Blavia, reconeix haver de satisfer anualment a Guerau de Queralt una quartera de forment el dia de la mare de Déu d'agost, en concepte de cens pel domini útil del molí anomenat *de na Bruna*¹²⁴.

En altres casos, la quantitat exigida pels feudals en concepte de cens emfitèutic assoleix nivells força més alts. Un altre dels molins del terme de Santa Coloma, el *molí d'en Pocarull*, apareix en el capbreu de l'església de la vila sota la titularitat del discret Joan Pocarull, beneficiat del *benefici de Sant Martí*. El *dominio et alodio* de l'aparell el detenien en condomini, Guerau de Queralt, senyor de la baronia —que percebia un

¹²⁴ AHT, FN SCQ, núm. 4062, 159v.

cens emfitèutic de sis punyerons de blat i sis d'ordi— i Pere Pelegrí, rector de l'església parroquial —que percep, pel mateix concepte, quatre mitgeres i mitja de blat, i quatre i mitja més d'ordi¹²⁵. En aquest cas els volums totals percebuts en concepte emfitèutic són força més elevats, i assoleixen, en el recaptat pel rector, nivells realment sorprenents¹²⁶. Però es tracta «només» de càrregues censals i no pas de beneficis en concepte de moltura. Si considerem elevades les quantitats sostretes pel rector en concepte de cens emfitèutic, caldria suposar més elevades encara les rendes de moltura que s'extreien de l'enginy i que eren destinades al manteniment del *benefici de Sant Martí* i a costejar les despeses del seu beneficiari. Joan Pocarull apareix en el capbreu com a declarant del molí, però desconexem si aquest era realment el moliner (cosa poc lògica sent alhora titular de la institució) o si, contràriament, detenia tan sols un nivell inferior de domini, actitud freqüent en el sistema d'establiments emfitèutics: plantejem la possibilitat que el beneficiari de Sant Martí hagués sotsestablert algú altre en el molí, i es reservés part del domini intermig percebent-ne les consegüents rendes. La possible participació de diversos senyors en la detenció del domini sobre el molí evidencia el significat de l'enginy com a element de renda dins els engranatges del sistema feudal i, alhora, ens dibuixa un sistema de percepció de gravamens que augmenta de quantia a mesura que davallem a nivells inferiors de domini.

Aquests documents reconeixen la titularitat dels molins en el Queralt o en d'altres feudals de la baronia i, si bé el pagament censal que els establerts satisfan per aquest concepte ens resulta més o menys significatiu, cal recordar que el cens emfitèutic que s'extreia dels aparells pot resultar gairebé irrisori en comparació amb el total global que els camperols li satisfieien com a dret de moltura dels grans.

¹²⁵ Possiblement el cens rebut pel Queralt no era més que una mena de pagament testimonial de reconeixement de domini, mentre que el cens satisfet al rector —molt més substancial— pot ser el veritable pagament emfitèutic que es satisfieia per l'establiment en el molí, vegueu Gerard Carceller, «Renda senyorial i exacció sobre el camperolat de Santa Coloma de Queralt (segle xv)», dins *Recull* núm. 3, Associació Cultural Alt Gaià, Santa Coloma de Queralt, 1995, pàg. 27-46.

¹²⁶ En total, el rector percep anualment nou mitgeres de cereal. Creiem significatiu tenir present a nivell comparatiu, els volums de renda que, en concepte de cens emfitèutic, s'extreien sobre algunes de les terres del terme (vegueu annex, quadre núm. 12), per tal d'observar allò que realment significaven aquestes quantitats. El valor mitjà dels censos que es pagaven per les tinençes se situa entre les 6 i les 15 punyeres (aproximadament entre 0,4 i 1 mitgera), amb la qual cosa el valor del cens del *molí d'en Pocarull*, percebut pel rector, esdevé entre nou i divuit vegades aquest valor.

Referent a això, en altres ocasions la documentació és força més clara. El mes de maig del 1320¹²⁷, Guillem Bover, majoral del convent de Santa Maria de Bell-lloc, estableix temporalment durant un any a Pere Bru i la seva muller en l'anomenat *molí de Santa Maria* amb la condició de satisfer-li *per servicio dicti molendini* els següents pagaments: des de la Pentecosta fins a la diada de Sant Miquel, 1 quartera de blat setmanal (aproximadament 18 quarteres); de Sant Miquel a Nadal, 7 punyeres cada setmana (unes 98 punyeres) i de Nadal a la Pentecosta següent de nou una quartera per setmana (unes 16 quarteres aproximadament). En total gairebé unes 42 quarteres de blat anuals. No es tracta, en aquest cas, d'un cens emfitèutic sinó, tal com diu el document, d'un «servicio» que ha de satisfer anualment Pere Bru al clergue de Santa Maria. El document ens ofereix informació excepcional sobre dues qüestions: per una banda, ens adverteix que l'arrendament anual era una pràctica emprada en la gestió d'aquests espais de moltura i, en segon lloc, el total de producció reclamada ens aproxima bastant al gruix de renda que els senyors devien percebre per aquest tipus d'enginys, força més elevat que un mer cens emfitèutic.

Sobre això tenim una dada prou significativa: el 24 de setembre de 1437¹²⁸, Guerau de Queralt va fer donació d'una assignació especial i expressa que consistia en un violari de 30 florins (330 sous) a la seva filla Clemència, que ingressava en aquell moment com a monja al *monestir de Xixena*, que s'extreuen *super molendino meo, vocato lo molí d'en Gilibert, quod nos habemus et possidemus [...] et super frumentibus et emolueendis ipsius molendini....* L'import que s'obté del molí, que rep indistintament la denominació esmentada i la de *molí del senyor*, confirma, un cop més, el valor i la importància de les rendes dels Queralt sobre els aparells de moltura de gra. La quantitat de la pensió (30 florins anuals) suposa un volum de numerari substancial si el comparem, per exemple, amb el preu mitjà que es pagava per la compra d'una peça de terra, o si el confrontem amb el valor dels censos emfitèutics que se

¹²⁷ AHT, FN SCQ, núm. 3832, 28r. Aquest document, per la importància del seu contingut, ha estat afegit en el moment de l'edició d'aquest treball, motiu pel qual, s'escapa de la cronologia inicial de la nostra recerca.

¹²⁸ AHT, FN SCQ, núm. 4100, 13v. Joan Segura, *Història de Santa Coloma...*, pàg. 199, ja va ressenyar en el seu moment aquesta notícia, però sense facilitar-ne —com era habitual— la referència d'arxiu.

satisfieien en molts indrets de la baronia. Per altra part, el violari sostret de les rendes del molí només afecta una part —n'ignorem el percentatge— del total dels ingressos que l'enginy generava, amb la qual cosa augmenta significativament el valor de les rendes extretes per aquest concepte.

Finalment, en el cas de les almàssares, l'actitud dels senyors era la mateixa. Segons mossèn Joan SEGURA, el 1327 Francesca de Castellnou, vídua de Pere IV de Queralt concedí un arrendament anual dels drets i entrades del molí d'oli a un tal Ermengol, a canvi de 880 sous¹²⁹, una quantitat que podem considerar ajustada a la previsió que el noble devia fer dels ingressos que li hauria proporcionat el servei de l'aparell.

Els beneficis extrets de la monopolització dels aparells de moltura eren, com acabem d'observar, altament significatius. Darrere el pagament, més o menys oneros, s'amaga la reclamació d'un servei de moltura que proporciona quantitats importants de benefici en forma de producte. Paral·lelament apareixen altres tipus d'arrendament i d'establiment a curt termini (per exemple, anuals) a canvi d'una quantitat de diners o un percentatge (1/3, 1/4, 1/5...) del benefici de la moltura, situacions que, tot i estar poc documentades, no han de considerar-se inexistents.

5.2 Drets sobre el pasturatge, la cacera i l'explotació silvícola

La recol·lecció dels fruits silvestres i les activitats de caça menor subministraven alguns dels elements alimentaris que complementaven les dietes pageses medievals. En aquest mateix context, l'abastament constant de llenya esdevenia una activitat amb un caràcter tan quotidià com vital per a les comunitats rurals¹³⁰. Les enormes possibilitats d'explotació de boscos i deveses precisava, dins la lògica feudal, una regulació fiscal, i

¹²⁹ Joan Segura, *Història de Santa Coloma...*, pàg. 154.

¹³⁰ Marc Bloch, *La historia rural francesa...*, pàg. 86-87 i 102-105. AA.VV., «Boschi: Storia e Archeologia», dins *Quaderni Storici*, núm. 49, Roma, 1982. Destaquen també, entre d'altres, els estudis d'E. Sereni, *Storia del paesaggio italiano*. Ed. Laterza, Bari, 1982; R. Bechmann, *Des arbres et des hommes. La forêt au Moyen Âge*. Ed. Flammarion, París, 1984. Particularment interessant el treball d'Isabel García Díaz, *Agricultura, ganadería y bosque. La explotación económica de la Tierra de Alcaraz (1475-1530)*, Instituto de Estudios Albacetenses de la Excm. Diputación de Albacete. CSIC. Confederación Española de Centros de Estudios Locales. Serie I, núm. 30, Albacete, 1987, pàg. 70. Pel que fa a la cacera,

esdevenia una nova entrada en la renda senyorial que procedia dels camperols¹³¹. Sovint, i contràriament al que hem observat en el cas anterior, aquesta mena d'exaccions no han estat suficientment considerades: pensem que la generalització d'aquestes imposicions i, sobretot, la necessitat ineludible dels camperols de productes d'origen forestal i espais de pasturatge, ens obliguen a prendre aquest tipus de gravamens com un dels més significatius.

Tant Gaspar de Queralt com el seu germà i successor, Guerau de Queralt, fan ús del bosc i les deveses pel pasturatge com a autèntics espais econòmics de subministrament constant de renda. Els censos emfitèutics que es reclamen per aquest concepte resten estrictament lligats a l'explotació que els pagesos feien del bosc de la devesa. El 1241 es documenta l'establiment de Bernat Espelta en dues de les deveses del terme de Santa Coloma de Queralt, per les quals l'establient havia de satisfer un total de tres conills per despellar per Nadal. A finals del mateix segle, el 1295, els batlles colomins atorguen a Pere Vendrell una devesa per tal de poder-hi caçar, gravada amb un cens emfitèutic d'un conill pagador a la festa de Nadal i amb una entrada de 4 sous.¹³²

Transcorregut més d'un segle des de la darrera notícia citada per mossèn Joan SEGURA, si fent ús de la informació que ens aporta el «Capbreu del terme del castell d'Aguiló», documentem, a la primera meitat

L'autora destaca que «se contempla en el Fuero no sólo como una actividad de la nobleza, sino como un medio de completar la economía campesina, desde el momento en que dispone que las piezas obtenidas deben ser vendidas en la plaza y no en casas de particulares. Los animales que cita el Fuero son: venados, puerco montés, ciervo, "ezebra", liebre, conejo y perdiz...» pàg. 72, freqüents també a la nostra àrea d'estudi. També en destaca «que no se explotaba el bosque únicamente por la madera en sus variados tipos (madera, leña, carbón, cortezas), sino también los arbustos y matorrales, los frutos de todos ellos y algunos productos asociados como los caracoles», pàg. 73.

¹³¹ *Ibíd.*, pàg. 70-77, remarca la important tasca reguladora —en aquest cas dirigida pels *concejos*— orientada a la fiscalització i control de les activitats productives relacionades amb l'explotació del bosc. Per Enric Guinot, *Feudalismo en expansión...*, pàg. 207, hi ha dues tipologies d'imposicions referents a l'activitat agro-pecuària: els «herbatges», o pagaments per l'ús de la devesa (és a dir el que ara ens ocupa), i els pagaments per cap de bestiar (inclosos en el present treball en el capítol dedicat al delme i també, dins aquest mateix apartat, en les imposicions sobre el bestiar, tractades a continuació). A Santa Coloma, els pagaments per devesa no són excessivament alts, la qual cosa ens fa inclinar a considerar-los com una imposició sobre l'explotació silvícola, més que no pas sobre els propis ramats (que ja estan gravats amb unes imposicions específiques). Vegeu també el que diu, pel cas del Baix Aragó, Carlos Laliena, *Sistema social, estructura agraria...*, pàg. 134-135; així com Joan Busqueta, *Una vila del territori de Barcelona...*, sobretot, pàg. 159-160.

¹³² Joan Segura, *Història de Santa Coloma...*, pàg. 53 i pàg. 129.

del segle xv, la presència d'una imposició que havien de satisfer anualment alguns dels declarants, afegida als censos emfitèutics que pagaven per les seves tinences: ens referim a la *devesa*, un pagament obligatori per l'ús i l'explotació del bosc. Lluís Llorenç i la filla de Pere Delà manifesten haver de satisfer, cadascun, *un poll per devesa*. Per altra banda, Pere Ferrer, Ramon Ninot, Berenguer Llorenç, els pubills i hereus de Pericó Seguret, Pere Balcells, els hereus d'Antoni Mor, Ramon Delà, Pere Mateu i Pere Bover¹³³, es veuen obligats a pagar, cadascun, «un conill per devesa» anualment el dia de Nadal. S'estipula, a més, que les peces seran repartides equitativament entre els dos senyors del terme (Joan de Boixadors i Gaspar de Queralt).

El pagament pel reconeixement del monopoli i la reserva dels drets d'explotació del bosc també era satisfet en metàl·lic, tot i que, en una proporció menor. En la declaració de Pere Peret, aquest manifesta haver de satisfer al castlà major i al titular de la baronia *mig per mig entre abdós, per una devesa, que solie esser sua, la qual lo dit honorable Joan de Boixadors de nou li ha permès de stablir [...] e són tres quarterades e miga, 4 diners per Nadal*. De forma semblant es manifesta Jaume Mateu que reconeix haver de satisfer *4 diners per la devesa*.¹³⁴

D'aquesta manera, segons les dades de què disposem, podem observar com un total de tretze declarants (27,08%) satisfan algun tipus de gravamen (fix, anual i, majoritàriament, en espècie) per l'ús de les deveses. Tot i que aquest pagament pot ser qualificat de poc substancials o, fins i tot, testimonial, cal no oblidar que es tracta d'una imposició que grava l'ús i l'explotació d'unes terres que, majoritàriament, resten també sotmeses al pagament i a la satisfacció del cens emfitèutic corresponent.

5.3 Imposicions sobre el bestiar

La cria de bestiar i, per extensió, la ramaderia i l'avicultura, constituïen una altra de les activitats econòmiques bàsiques dins el marc de l'espai feudal medieval. Complementant la dedicació dels camperols als camps, la cura de les ovelles, els bens, els porcs, els pollastres, les gallines, etc,

¹³³ ACA, Div. Patri, núm. 56, 16r (1417/setembre/24), 55v (29/setembre/1425), 22v (27/setembre/1425), 26r (27/setembre/1425), 27v (27/setembre/1425), 36r (28/setembre/1425), 40r (28/setembre/1425), 45v (29/setembre/1425), 68v (30/setembre/1425), 82v (2/octubre/1425) i 88r (4/octubre/1425).

¹³⁴ ACA, Div. Patri., núm. 56, 11v (24/setembre/1417) i 90v (04/octubre/1425).

això suposava una inversió de temps considerable (generalment a costa de la dona camperola quan es tractava de bestiar menut i estabulat) i, al mateix temps, formava part més o menys significativa de les economies domèstiques de les llars pageses.

Tal com hem observat en el capítol dedicat a l'exacció en forma de delme, tant els formatges com la llana són productes prioritaris quan els feudals reclamen la seva part proporcional de la producció. Per altra banda, la satisfacció de pollastres/gallines, anyells, porcs i cabrits per aquell concepte esdevé, tal com hem vist, una obligació gairebé constant per als tinents del terme baronial.

Tot i amb això encara existia un altre mecanisme d'ingerència dels feudals en la producció ramadera i la cria de bestiar, tal com ens confirmen algunes declaracions del «Capbreu del terme del castell d'Aguiló». Els pagaments s'efectuen en aquest cas en metàl·lic, gravant la possessió de ramats de bestiar per part dels tinents del terme i apareixen amb noms ben definits: la *perna*, el *moltó* i el *porcastre* (o *porch*).

Abans d'especificar quina quantitat de numerari era satisfeta per cadascun d'aquests conceptes, convé parar atenció en el fet que la documentació detalla els pagaments usant una fórmula una mica ambigua i poc precisa: un nombre concret de sous per perna, per moltó o per porcastre¹³⁵, sense diferenciar si el pagament s'efectua per cap de bestiar o per tot un conjunt d'animals. Nosaltres creiem més en la primera possibilitat que no pas en la segona, ja que, tot i no tenir massa dades al respecte, suposem l'existència de ramats formats per molt poques unitats.

La *perna* acostuma a tenir dins el terme d'Aguiló un valor de 6 sous, tot i que no manquen exemples en què aquesta imposició assolía nivells inferiors (4 sous, 3 sous o, fins i tot, 12 diners).

Sota el nom de *moltó*, que designa el mascle castrat de l'ovella, es percep una taxa lleugerament inferior, que oscil·la entre 1 i 2 sous.

Finalment, en concepte de *porcastre* o *porchastre*, bastant menys freqüent, s'acostuma a satisfer una taxa que oscil·la entre entre els 2 i els 4 sous.

Un cop especificades les quantitats, creiem important recordar una dada que hem esmentat anteriorment, segons la qual, en el cas del del-

¹³⁵ Els fills d'en Pericó Seguret, per exemple, satisfan *als dits senyors VIII sous per perna, e per moltó e porch*. ACA, Div. Patri., núm. 56, 36r (28/setembre/1425).

me d'anyells, Gaspar de Queralt i Joan de Boixadors es reservaven el dret d'optar a percebre un anyell o bé una quantitat estipulada en 12 diners (1 sou). Així doncs, el valor de les imposicions que ara analitzem, constituïa ocasionalment fins a sis vegades més la quantitat que hom havia estipulat en concepte de delme.

Generalment les imposicions apareixen de forma conjunta en els documents i no figuren necessàriament tots els gravàmens: així, per exemple, Pere Peret satisfà 8 sous *per perna e per moltó*, mentre que Jaume Mateu es desprèn de 4 sous només *per perna*.¹³⁶

Un total de setze tinents (33,3%) satisfan alguna d'aquestes imposicions (o dues o tres alhora), percentatge significatiu si tenim en compte que el pagament només s'aplicaria a aquelles persones que gaudissin de bestiar i en serien exempts els que no participessin en aquesta activitat. Per fer-nos una idea aproximada del valor que aquestes exigències suposaven per la classe feudal hem dut a terme un recompte parcial dels pagaments: només amb les dades que ens són conegudes (és a dir, les referides als residents del terme castral d'Aguiló) la quantitat global percebuda pels senyors en concepte de *perna*, *porcastre* i *moltó* arriba al centenar de sous, dada genys menyspreable si considerem que es tracta «només» d'un dels termes de la baronia.¹³⁷

5.4 Gravàmens referents a intercanvis comercials

La realització de fires, així com l'accés, per part d'aquells camperols que s'ho podien permetre, al mercat d'intercanvi local dels excedents, resta també sotmès a l'acció fiscalitzadora de l'autoritat feudal. Existeixen múltiples evidències del control exercit pels senyors sobre activitats directament o indirectament relacionades amb el món del mercat, l'intercanvi i la producció de certs productes amb una clara orientació a la comercialització.

¹³⁶ ACA, Div. Patri., núm. 56, 11r (24/setembre/1425) i 90v (4/octubre/1425).

¹³⁷ Enric Guinot, *Feudalismo en expansión...*, pàg. 208-209, ofereix dades referides a l'*herbatge* (imposició diferent a la que ara ens ocupa, però orientativa del valor de l'exacció per activitats ramaderes) que ascendia, en el cas de Peníscola, a 4.000 sous; a Cervera a 5.700 sous i a Xivert a 5.510 sous. Òbviament, la importància de la ramaderia als territoris castellonencs de Montesa és molt més rellevant que als territoris que nosaltres analitzem. Tot i amb això, els 100 sous extrets del terme castral aguilonenc, juntament amb les dades que acabem d'esmentar, demostren que no hem d'infravalorar les exaccions exigides sobre activitats ramaderes.

En ple segle XIII ja tenim algunes notícies de l'establiment de botigues dins la vila colomina, l'atorgant de les quals resulta ser sempre el titular de la baronia¹³⁸. El 1244, segons mossèn Joan SEGURA, Pere de Queralt atorgà diversos establiments de botigues a la plaça de Santa Coloma¹³⁹, fent menció expressa als drets que ell, juntament amb el castlà, es reserven sobre la plaça i, naturalment, sobre les activitats que s'hi hagin de desenvolupar. Alguns anys després, el 1277, topem amb un document¹⁴⁰ que evidencia l'establiment de diverses *taules* a la plaça i, alhora, prohibeix, per manament directe del Queralt, l'establiment d'altres punts de venda que no siguin els directament vinculats —a través de l'establiment— a la seva persona¹⁴¹. Observem amb aquests exemples la intromissió total i el reconeixement de domini del titular de la baronia sobre les *taules* de la vila, però alhora podem veure també una coincidència d'interessos entre certs sectors socials de la comunitat —els comerciants més benestants— i el Queralt, interessants ambdós en combatre la «competència deslleial» dels botiguers que s'assentaven lliurement a la plaça. Efectivament, el darrer dels exemples demostra com una política de proteccionisme monopolístic sobre les botigues de la vila constituïa per al titular de la baronia una garantia sòlida per tal de mantenir un flux important d'entrades rendals que no estava disposat a perdre, alhora que afavoria un sector concret de la comunitat que, a través de l'establiment en aquest tipus de monopoli, aconseguia un guany econòmic i una posició social considerable.

El 6 d'abril de 1440, documentem la venda d'una d'aquestes botigues: Francesca, muller del difunt draper colomí Joan Clavell, ven a

¹³⁸ També en el cas de les carnisseries, peixateries, tintoreries, banys, etc. el més freqüent a la baronia de Queralt era l'establiment emfiteùtic *sub dominio et alodio* del Queralt. Tot i amb això no descartem, de nou, l'existència d'arrendaments a curt termini —que no hem documentat—. Vegeu exemples força il·lustratius de concessions de taules de carnisseria a Joan J. Busqueta, *Una vila del territori de Barcelona...*, pàg. 158-159. Segons Joan Segura, *Història de Santa Coloma...*, pàg. 55, l'atorgament del privilegi que permetia dur a terme un mercat setmanal a la vila (dilluns) data del 1222, i fou concedit a Pere II de Queralt per Jaume I.

¹³⁹ *Ibid.*, pàg. 53.

¹⁴⁰ *Ibid.*, pàg. 116.

¹⁴¹ *Ibid.*, el document diu: *Jo, Pere de Queralt, prometo a vosaltres, Bernat de Mayans i Martina, i Focencès, i a tots els qui teniu arrendades botigues meves a la vila de Santa Coloma, que no permetré que ningú posi parades (de venda) al Mercadal de dita vila, fins a tant que estiguin plenes (o ocupades o llogades) les taules del dit Mercadal, i si algú hi posa parades, que el meu batlle no els ho permeti.*

Egidi Ferrer, bosser de la vila, *totum ipsum patium sive solum terre cum botiqua, tabula et superposito sive cohoperta et tegulis [...] quod ego habeo et possideo in dicta vila, in platea vocata del Ulmo, contiguus sive contigua paretibus ecclesie maiori dicte ville*¹⁴². La botiga, venuda per 10 florins d'or d'Aragó (110 sous) resta sotmesa al *dominio et alodio* de Guerau de Queralt, a qui cal satisfer un cens emfitèutic de 20 sous anuals (un 18,18% del preu de venda¹⁴³) a més de reconèixer el *iure*, el domini, la corresponent fadiga prelativa de trenta dies, la firma i qual-sevol *alio pleno iure*.

Però l'activitat comercial no era només gravada a través del cens emfitèutic percebut pel senyor sobre els establerts en les botigues de la vila, sinó que també ho era directament a través de la imposició de la *lleuda*: una tarifa fixa sobre la venda de mercaderies que requeia sobre un ventall de productes que passaven pel mercat local¹⁴⁴. El 1313, sempre segons mossèn Joan SEGURA, documentem una disputa entre el castlà colomí i el senyor de la baronia que ens mostra fins a quin punt existia un interès econòmic significatiu sobre aquest tipus d'activitats: segons diu l'autor, tradicionalment les activitats comercials desenvolupades a la plaça —únic lloc on podien dur-se a terme— eren gravades amb la *lleuda* o impost de dret a venda. El castlà colomí acostumava a percebre 1/8 part d'aquesta renda els dies de mercat (dilluns), mentre que en cobrava la meitat els altres dies de la setmana. El Queralt devia participar també en aquesta imposició ja que, quan el castlà va requerir que, durant els dies de fira del mes de setembre, s'observés la pràctica habitual en el repartiment de la *lleuda*, el noble va argumentar, possi-

¹⁴² AHT, FN SCQ, núm. 4094, 87r. Tot i que la descripció és realment interessant, també ho és la referència que el document fa a les afrontacions d'aquesta parada: *et afrontat, cum alia tabula pupille fillie Francisci Ferrer, quondam, fratoris vestri, qua fuit Petri Girona, spaseri, quondam, et cum quandam tabula vestra, que fuit Petri Gasull, mercatore, quondam, et cum dicta platea*.

¹⁴³ Percentatge significatiu que, a tall de comparació, creiem interessant de confrontar amb els censos emfitèutics que es satisfieien per les peces de terra del terme baronial (vegeu annex quadre núm. 11).

¹⁴⁴ Tot i que no en tenim notícia, no descartem tampoc l'existència de «sises»: imposicions sobre els productes de consum més corrents (pa, vi, carn...) relacionats amb les quantitats venudes en el mercat (per exemple, 1 sou per lliura de carn, etc.). Altrament, tot i que no han estat documentats, tampoc descartem l'existència de pagaments relacionats amb el sistema de pesos i mesures de la baronia: els recipients de «pes i mida», en els quals, «eran medidas y calculadas todas las ventas; por el uso de tales instrumentos los comerciantes y compradores pagaban una cantidad, reducida, pero a fin de cuentas se trataba de una imposición sobre cada transación comercial realizada en el mercado y que necesitase medir el producto vendido», Enric Guinot, *Feudalismo en expansión...*, pàg. 231.

blement a benefici propi, que, excepcionalment, els criteris s'incomplien durant aquest període.¹⁴⁵

El volum de beneficis que comportaven tots aquests gravàmens sobre les activitats de caire comercial no devien ser desestimables. Tenim alguns exemples d'arrendaments de drets relatius a aquestes qüestions.¹⁴⁶

El 1298¹⁴⁷, Margelina d'Anglesola, titular de la baronia, va vendre al jueu colomí Cresques, per un termini d'un any, «tot el mercat de Santa Coloma amb tots els seus drets, lleudes i mesuratge, tant en dies de mercat com entre setmana, com també els bans de pes i mesuratge falsos, baralles i altres emoluent del dit mercat; en els quals bans hi tindreu la meitat, exceptuant el treure l'espasa i fer sang, com és de costum». La quantitat estipulada per aquesta venda, que Cresques satisfà, és de 1.000 sous, pagadors en tres terminis cada quatre mesos.

Anys més tard, el 17 de febrer de 1439¹⁴⁸, Guerau de Queralt apareix com a donador i atorgant de 20 lliures (400 sous) anuals per al manteniment del *benefici de Sant Joan* i del seu beneficiari, Jaume Rosguella. Curiosament aquesta quantitat, segons diu el document, s'haurà d'extreure *super iuribus mundinare dicte ville Santa Columbe*, és a dir, del gruix d'entrades que comporta per al noble la fira colomina de setembre.

La ingerència dominical arribava també a alguns productes concrets, la comercialització dels quals era força freqüent i, ocasionalment, molt profitosa.

La carn i el peix havien d'adquirir-se als taulells senyorials, tal com demostra la concessió, feta el 1384 per Dalmau de Queralt¹⁴⁹, a favor de Pere Girona, a qui permet vendre peix fresc en exclusiva per a tots els residents a la vila i per als forasters que s'hi apropin, reservant-se el se-

¹⁴⁵ Joan Segura, *Història de Santa Coloma...*, pàg. 129. El privilegi de celebració de fira els darrers quinze dies del mes de setembre fou concedit per Jaume II el 1312. *Ibid.*, pàg. 151-152.

¹⁴⁶ L'arrendament de drets, encaminat a la rendibilització segura dels monopolis, esdevé una pràctica molt freqüent on intervé l'insegur senyor per tal d'aconseguir bestretes de les rendes i per obtenir quantitats de numerari cada cop més significatives, i un atrevit inversor —procedent dels sectors més benestants de la comunitat: menestrals, comerciants, jueus, etc.— que, a canvi de la satisfacció d'un preu preestablert de compra, recapta per a si mateix les rendes del monopoli. L'agudització de la pressió sobre el camperolat acostuma a endurir-se aleshores de manera significativa. Exemples sobre arrendaments de molins, fargues, mercats i, a gran escala, rendes de batllies i baronies, han estat documentats en nombrosos treballs.

¹⁴⁷ Joan Segura, *Història de Santa Coloma...*, pàg. 146-147.

¹⁴⁸ AHT, FN SCQ, núm. 4099, 149r.

¹⁴⁹ Joan Segura, *Història de Santa Coloma...*, pàg. 179-180.

nyor un cens emfitèutic de 30 sous anuals, i el corresponent terç de tras-pàs, domini i fadiga. Amb la venda de carn succeïa quelcom semblant, o potser molt més exagerat si considerem que gran part del bestiar que s'adquiria per al consum (els conills, els anyells, els moltons, els porcs, les gallines, els pollastres, etc.) procedien dels pagaments que els mateixos camperols havien satisfet al senyor en concepte de delme o devesa.

Així doncs, tot i no haver-los pogut documentar, eren vigents els drets de *taulatge* (obligatorietat d'esquarterar els animals a la carnisseria que havia establert el senyor, amb el consegüent pagament). En aquest mateix sentit l'existència d'un pou de gel a la comunitat colomina, evidència també la possible existència d'actituds monopolitzadores encaminades a rendibilitzar-lo.

Altres productes, no directament relacionats amb el consum, però sí amb altres activitats d'intercanvi, eren explotades pels feudals de la mateixa forma: l'any 1303¹⁵⁰ Pere IV de Queralt donà permís a Mosse Netim i Jaume Fuster per poder exercir de tintorers, durant cinc anys, dins la població. Per aquesta llicència els jueus havien de satisfer anualment 5 sous, a més d'una entrada de 10 sous.

També relacionat amb el tint, un dels altres productes que presenta un eficient control per part de l'autoritat baronial és el safrà. Mossèn Joan SEGURA aporta en la seva obra una suculenta notícia sobre una causa endegada el 1378 contra Abraham Isaac, procurador i col·lector dels tributs imposats al comerç del safrà, acusat de frau al Queralt¹⁵¹. Segons una estimació feta per un dels testimonis, el tribut satisfet per la vila de Santa Coloma a Dalmau de Queralt corresponent al quinquenni 1373-1377, ascendia a un total de 3.000 sous.

Notícies com les que hem anat observant al llarg d'aquest apartat ens permeten entreveure que el volum de renda que generava la dinàmica d'intercanvis del mercat local colomí suposava una substancial font d'ingressos sobretot per als titulars de la baronia, però, indirectament, també per a altres personatges de la classe feudal o per a

¹⁵⁰ *Ibíd.*, pàg. 148.

¹⁵¹ *Ibíd.*, pàg. 102-111. Tampoc en aquest cas tenim cap referència concreta d'arxiu —només la menció a l'Arxiu de la Comunitat de Preveres—, però, sens dubte, l'encausament d' Abraham Isaac constitueix un bon exemple de la ingerència dels Queralt en les activitats relacionades amb aquest colorant i, per extensió, en qualsevol activitat comercial d'interés desenvolupada dins la baronia.

alguns membres destacats de la comunitat (arrendataris, botiguers, etc.). Així doncs, els beneficis que suposaven els establiments de *tabulae* a la plaça de Santa Coloma, la percepció de tributs pel conreu i venda de safrà, el consegüent moviment d'intercanvis comercials de tots aquests productes, etc. no han de ser en cap moment menystinguts, ja que conformen un gruix de renda tant o més significatiu que l'extret per altres mecanismes de coacció dominical. La ingerència en els mercats, en transaccions, la impossibilitat de qualsevol altre establiment de centres d'intercanvi en unes condicions més avantatjoses, etc. anul·len o, si més no, afebleixen el significat d'altres accions de gràcia o privilegi que, freqüentment i potser de forma massa reiterada, han estat possades de manifest com a exemples atenuants de la pressió senyorial.

La monopolització i la fiscalització de tot el conjunt d'activitats productives, transformadores i comercialitzadores dutes a terme per la comunitat rural queralenca esdevé, tal com hem intentat demostrar, una pràctica constant en les estratègies emprades per la classe dominant encaminades a l'aconsegüiment d'una renda feudal més profitosa. Ja sigui gravant l'ús dels molins fariners, les almàssares, les ferreries, l'explotació dels boscos, la possessió de ramats i les pastures, o bé fiscalitzant les transaccions comercials i els intercanvis en el mercat de consum més immediat, els feudals de la baronia aconseguixen exercir un nivell de pressió dominical molt més important del que, *a priori*, les interpretacions tradicionals han posat de manifest.

Algunes d'aquestes activitats aporten rendes suculentos: aproximadament 100 sous en concepte d'imposicions sobre el bestiar que romanía, exclusivament al terme d'Aguiló; més de 300 sous anuals extrets només d'un dels molts molins de la baronia, el molí d'en Gilabert; 1.000 sous anuals procedents de diverses imposicions relacionades amb els mercats i les fires de Santa Coloma; 3.000 pel que fa al conreu del safrà i als drets que se'n deriven durant el quinquenni 1373-1377, etc. En altres casos les rendes són inferiors, però no per això menys importants: 9 conills, 2 pollastres i 8 diners recaptaven Gaspar de Queralt i Joan de Boixadors en un any com a drets de devesa en un sol terme del domini (Aguiló).

Amb aquestes escasses però significatives notícies, i tenint en compte que les dades amb què treballem són totalment parcials, tant pel que fa al concepte (una imposició aïllada) com a l'espai (es refereixen a un terme castral específic), és fàcil adonar-se que el muntant global dels ingressos que hem detallat podia assolir perfectament els 3.000-4.000 sous anuals per al conjunt de la baronia de Queralt.

L'objectiu d'aquest capítol era el de subratllar aquesta significació i, alhora, contextualitzar-la dins tot el gruix d'exaccions que, amb alts i baixos però de forma constant i insistent, rep la classe camperola al llarg de la baixa edat mitjana.

6. ALTRES TAXES I CONTRIBUCIONS ESPECIALS¹⁵²

Les taxes, tributs i contribucions especials que reclamaven els feudals en concepte d'ajuda o obligació fiscal i que tot dependent devia satisfer al seu senyor, suposen un altre dels elements imprescindibles que conformen la gamma d'exaccions dominicals sobre la població de l'edat mitjana. Marc BLOCH¹⁵³ quan esmenta aquest tipus d'imposicions, que reben diversos noms segons on es localitzen¹⁵⁴, els atribueix un origen tardà com a eina de coacció senyorial i en destaca l'originària excepcionalitat, la qual s'anà perdent amb el pas del temps, fins a convertir-se en un impost força freqüent requerit amb molta periodicitat al llarg dels segles XIII-XV.¹⁵⁵

A la baronia de Queralt, tot sembla indicar que l'impost era capital i divisible entre les diverses llars o focs de la comunitat. Pel que fa a la periodicitat cal destacar que tot i tractar-se d'una exacció teòricament extraordinària i, en conseqüència poc freqüent en el seu origen, s'anà generalitzant amb el pas del temps —sobretot al llarg del segle XIV— condicionada per la creixent demanda de numerari dels feudals i les

¹⁵² En l'original d'aquest treball vam incloure en aquest punt un extens apartat dedicat a la justícia senyorial que, per exigències de les bases del «premi Aires de la Conca», hem hagut de suprimir. Remetim el lector a l'article Gerard Carceller, «L'exercici de la justícia senyorial a la baixa edat mitjana», dins *Aplec de Treballs*, núm. 15, Centre d'Estudis de la Conca de Barberà, Montblanc, 1997, pàg. 5-16.

¹⁵³ Marc Bloch, *La sociedad feudal*,... pàg. 263-264.

¹⁵⁴ A França són conegudes majoritàriament com a *queste*, tot i que també apareix el nom de *toulte*; a Alemanya se les coneix com a *bede*. A la península tenim exemples d'una nomenclatura pròpia: les *martiniegas* castellanes, les *pechas* aragoneses i navarres, les *peites* valencianes o les *questies* i les *taylles* catalanes, per citar només alguns exemples regionals que, tot i mantenir alguna diferència cojuntural tenen una mateixa significació.

¹⁵⁵ Sobre l'evolució i l'import de la *pecha* navarresa, vegeu Maurice Berthé, *Fams i epidèmies al camp navarrès als segles XIV i XV*, Societat Catalana d'Estudis Històrics-L'Avenç, Col·lecció Còrsia, 5, Barcelona, 1991, sobretot, pàg. 60-63. Per les *pechas* del Baix Aragó, Carlos Laliena, *Sistema social, estructura agrària y organización del poder en el Bajo Aragón en la Edad Media (siglos XII-XV)*, Instituto de Estudios Turolenses. Excma. Diputación Provincial de Teruel, Teruel, 1987, pàg. 129-131. Coral Cuadrada, *El Maresme medieval*,... pàg. 344-347 mostra també l'import d'aquest impost al Maresme durant el segle XIV.

monarquies. Del pagament d'aquestes taxes en restaven exempts la majoria dels membres de la classe dirigent i alguns personatges de la comunitat rural que gaudien d'alguna franquesa senyorial (tal com veurem al llarg d'aquestes planes).

La recaptació de la contribució era duta a terme per un agent dels Queralt, per la pròpia universitat o, en alguns casos, per un arrendatari a qui el titular del domini havia venut els drets¹⁵⁶ —tal com succeïa, en ocasions, amb els monopolis— i cal considerar la possibilitat que pogués ser satisfeta en dos terminis¹⁵⁷. D'això en tenim un exemple concret: el 13 d'octubre de 1388 detectem una àpoca atorgada per Guillem Vila, apotecari de Santa Coloma i procurador —juntament amb el mercader colomí Bernat Comí— del noble Pere VI de Queralt. Segons el document, els procuradors del senyor reconeixen haver rebut de mans de Bartomeu Esteve, habitant i representant dels jurats de Rocafort de Queralt, la quantitat de 84 florins (924 sous) amb motiu de la quèsta anyal («ex quistia istius anni») que el noble els requeria.¹⁵⁸

Joan SEGURA ens aporta altres notícies sobre els criteris i les fórmules de repartiment d'aquest impost. El 1241 la contribució havia de ser ja obligatòria dins el terme baronial —la qual cosa denota que els Queralt s'apressaren ben aviat a convertir en habitual un pagament «extraordinari» en el seu origen— ja que com a gràcia especial, Pere II de Queralt va eximir de la satisfacció de la quèsta una part de la població colomina.¹⁵⁹

Transcorregut més d'un segle, el 1372, i amb l'impost novament regularitzat i generalitzat, Dalmau de Queralt s'enfrontà amb els jurats de la vila perquè «havia ordenat de publicar un pregó, en el qual deia que, al qui essent foraster vingués a domiciliar-se a la vila, se li faria gràcia del pagament de la quèsta i d'altres contribucions sobre béns

¹⁵⁶ En el nostre cas, és precisament un membre de la universitat l'encarregat de recaptar el tribut, ja que és aquesta institució la responsable de satisfer-lo al Queralt. Sobre aquestes qüestions vegeu Ferran Garcia-Oliver, *Terra de feudals...*, pàg. 82-83.

¹⁵⁷ Tal com succeïa, per exemple, al Maresme: vegeu Coral Cuadrada, *El Maresme medieval...*, pàg. 347, on la quèsta se *pague entre II vegades l'any, ço és la meytat a Homnia Santor e l'altra a Nadal*.

¹⁵⁸ AHT, FN SCQ, núm. 3918, 15v. En aquell moment —finals del segle XIV— Rocafort de Queralt pertanyia encara a la baronia.

¹⁵⁹ Joan Segura, *Història de Santa Coloma...*, pàg. 52.

mobles, pel temps de cinc anys»¹⁶⁰. Aquesta notícia palesa la negligència dels contribuents pel que fa a les exempcions parcials en els pagaments, motivada, sens dubte, per tractar-se precisament d'un impost per càpita consistent en una quantitat global fixa, menys onerosa com més alt fos el nombre de participants.

Dalmau de Queralt persistí, però, en les seves intencions i, l'any 1377, atorgà a Guerau de Bescaran una franquesa segons la qual aquest restava «franc [...] de totes quisties, et terços et taylles reials e veinals que los homes de la sua senyoria fan»¹⁶¹. Onze anys més tard, Pere VI de Queralt «donà i assignà al venerable Arnau Sorolla de la dita vila i per durant tota la seva vida, vint lliures censals i anyals sobre la queta de l'aljama dels jueus de la vila de Santa Coloma. També li atorgà llibertat i franquesa perquè no hagués de contribuir al pagament de queta amb els homes de dita vila».¹⁶²

Les notícies de mossèn Joan SEGURA demostren l'existència i l'exigència del pagament a la vila de Santa Coloma, alhora que palesen fins a quin punt la recaptació de l'impost havia esdevingut —ja al segle XIII— una més de les habituals exaccions dels feudals. L'impost havia de satisfer-se a la «universitat» del lloc la qual, a través dels seus representants, el transferia al noble o al seu agent. L'arbitrarietat del tribut resulta evident i el pes de la càrrega sobre els contribuents es manifesta amb claredat quan aquests, malparats per la decisió senyorial a favor dels exempts, prioritzen el propi interès a una franquícia eventual per als nou pobladors —els quals, cal no oblidar-ho, tot i estar exempts del pagament, són una nova font de renda per al Queralt.

El «Capbreu del terme del castell d'Aguiló» ofereix una mostra de l'abast del pagament. Com a membres de la comunitat del terme, com a contribuents i, alhora, també com a tinents de les seves respectives parcel·les, els declarants del capbreu especifiquen haver de cooperar *ab la Universitat del dit castell en totes taylles de questes comunes e altres contribucions e càrrechs d'aquella universitat*. Aquesta és la fórmula que reiteradament

¹⁶⁰ *Ibid.*, pàg. 173. El problema es resolgué, segons el cronista colomí, a favor dels prohoms, i els nouvinguts hagueren de contribuir en el pagament.

¹⁶¹ *Ibid.*, pàg. 175-176.

¹⁶² *Ibid.*, pàg. 185.

anuncien, un darrere l'altre, la pràctica totalitat dels quaranta-vuit tinents del terme d'Aguiló. Tret d'algun cas excepcional —com el de Bernat Desclergue que gaudeix d'un privilegi de franquesa sobre alguns dels seus béns¹⁶³— aquesta era la pràctica generalitzada al terme aguilonenc.

El mateix capbreu també és força explícit a l'hora de definir-nos el global de numerari que el Queralt i el castlà major del terme, Joan de Boixadors, percebien en aquest concepte:

*Item digueren interrogats [els jurats d'Aguiló] que lo dit noble mossén Gaspar de Queralt e mossén Johan de Boixadors, han e prenen de questa, tots anys, sobre tota la universitat e sos singulars del castell d'Aguiló, mille et quadringentos solidos barchinone terni, dels quals pren cascun any lo dit mossén Gaspar nougentos solidos. Et los restants quingentis solidos són del dit mossén Joan de Boixadors, tots anys.*¹⁶⁴

Per tant, anualment, Gaspar de Queralt i Joan de Boixadors comptaven amb unes entrades en concepte de questa que ascendien a 900 i 400 sous respectivament. Creiem important recordar que es tracta «tan sols» de la imposició extreta per una sola taxa (la questa) i en un sol terme del domini (Aguiló). Si bé els beneficis extrets per aquest concepte pel castlà major —Joan de Boixadors— no devien ser gaire més elevats¹⁶⁵, cal pensar que al volum del Queralt hem d'afegir les questes reclamades als termes de Queralt, Rauric, Santa Coloma —segurament la més significativa—, Montargull, etc.¹⁶⁶

Segons el capbreu, a part de la questa majoritària —aquella que afectava una majoria d'habitants del terme castral d'Aguiló—, apareix també una altra contribució d'aquest tipus satisfeta només en algunes zones con-

¹⁶³ ACA, Div. Patri., núm. 56, 63v.

¹⁶⁴ *Ibid.*, 112r.

¹⁶⁵ Extreia altres questes, com veurem tot seguit.

¹⁶⁶ Serveix de comparació la informació de Coral Cuadrada, *El Maresme medieval...*, pàg. 344-347, on documenta els muntants de les questes anuals d'Argentona, establert en 445 sous, i de Vilassar, de 569 sous. També és interessant l'exemple de Carlos Laliena, *Sistema social, estructura agrària...*, pàg. 130 sobre algunes poblacions del Baix Aragó que satisfien la questa als ordes militars o al bisbe de Saragossa. Durant el segle XIII Monroio, Alcanyís, Maella i Calaceit pagaven a l'orde de Calatrava, respectivament, 1.000, 3.000, 700 i 580; Casp pagava a l'Hospital 300 sous el 1254; el 1302, Vallderoures, Fuentespalda, Beceit i Mazaleón pagaven al bisbe de Saragossa, també respectivament, 1.200, 800, 500 i 400 sous. Pel cas dels dominis de l'orde de Montesa durant el segle XIV vegeu Enric Guinot, *Feudalismo en expansión en el norte valenciano...*, on en concepte de peita es recaptaven a Ares, Montesa, Albocàsser, les Coves, Salzadella, Vilanova, Xivert i Serratella les quantitats respectives de 1.500, 1.000, 800, 500, 500, 300, 150 i 100 sous, pàg. 240-241 i 415. Sobre l'evolució de la talla al Llenguadoc vegeu Emmanuel Le Roy Ladurie, *Les paysans de Languedoc*, pàg. 137-138.

cretes del terme, com ara el *domenge o quadra d'en Boixadors*, format per cinc masos¹⁶⁷, o el lloc de *les Roques*, castlania menor de l'hereu de Pere Galceran de Miralles. Aquí el criteri de repartiment de la quèsta entre els senyors era diferent a l'anterior, ja que els beneficis s'ingressaven quasibé directament i íntegrament com a renda d'un dels dos castllans:

*Et encara pren de quèsta lo dit mossén Johan de Boixadors, tots anys, sobre los dits cinc masos qui són seus propis, cent solidos Barcinone. Et encara pren tots anys, lo dit mossén Johan de Boixadors, en la quèsta del lloch de les Roques, que és de l'hereu d'en Pere Galceran de Miralles, quinque solidos Barcinone.*¹⁶⁸

Les quantitats, clarament arrodonides (1.400 sous, 100 sous, 5 sous) i, a més a més, considerades pel capbreu com un costum del terme, ens confirmen la idea expressada anteriorment segons la qual la quèsta era un pagament global per càpita que podia fluctuar individualment en funció dels contribuents que hi participessin, però sense modificar-se, en la curta durada, el seu import total. Una aproximació partint del total de l'impost extret del terme d'Aguiló i el nombre de declarants del terme, ens ofereix una mitjana de 29,16 sous per declarant. Per altra part, aplicant el mateix criteri als cinc masos que conformaven la *quadra d'en Boixadors*, obtenim una mitjana de 20 sous per masada.

Però tot i considerar d'interès aquestes aproximacions, la documentació amb què hem treballat permet conèixer més a fons el grau de participació dels membres de la comunitat en la contribució. A través de l'inventari de béns de Romieta de Santafè, coneixem les quantitats amb què la difunta participava en la recol·lecció de l'impost. Andreu Ferrer, membre de la *Comunitat de preveres de Santa Coloma* i marmessor de Romieta fa constar en el llibre de comptes de la marmessoria totes les despeses que, en concepte de quèsta, paga als diversos agents o representants senyorials¹⁶⁹. Per la *quèsta de l'any que en Ballester, i que en Corts i en Claramunt eren jurats*, l'import que va ser satisfet al *quistier* Pere Pinyol ascendia a un total de 13 sous i 10 diners. Una mica més

¹⁶⁷ Els cinc masos, on les condicions jurídiques eren força més severes, eren, com ja hem dit en alguna altra ocasió, el *mas d'en Roca*, el *mas d'en Jordà*, el *mas de Deumosajut*, l'*alberc d'en Brunet* i la *fàbrega de la vila del castell*.

¹⁶⁸ ACA, Div. Patri., núm. 56, 112r.

¹⁶⁹ AHT, FN SCQ, núm. 8638. Segons el document, un cop morta Romieta, els béns dels Santafè es donaren a la comunitat de preveres de la vila, de la qual formava part activa el fill de la difunta, Pere de Santafè.

tard, apareix una altra sortida: *an Johan Trems, jurat i questier de la vila de Santa Coloma, 12 sous i 10 diners, per rahó de la quistia de na Santafena*. A continuació apareix el pagament satisfet per les questes de 1443 i 1444: *Item doní a en Pere Pinyol, plegador de la quista de la vila se Santa Coloma, per los anys [...] quaranta-tres, 12 sous 6 diners, i per l'any quaranta-quatre, 13 sous i 4 diners*. De la mateixa manera, el document també esmenta el pagament que es devia realitzar l'any 1445: *Doní, divendres a xxvi del mes d'agost [...] an Pere Corts [...] per la quista de l'any que lo dit Corts plegava, 13 sous hi 6 diners*. Finalment apareix la darrera notícia sobre la recaptació, referida segurament a l'any 1446: *Item doní a en Berenguer Llorenç, colidor de la quista en l'any que en Francesc Ciyart, hi en Johan Rosanes hi Antoni Riera eren jurats, 13 sous hi 6 diners. Dilluns, a tres del mes d'abril, en tinch alberà*.¹⁷⁰

Segons el quadre núm. 15 (veure annex) que compila aquestes dades, el valor per càpita de la quista sembla no patir una variació substancial al llarg dels anys sobre els quals disposem de dades (1 sou i 4 diners d'oscil·lació entre el valor més baix —1443— i el més elevat —1441—) la qual cosa indica una tendència al manteniment dels valors. Nogensmenys, caldria poder observar en la llarga durada el comportament que patí la recaptació del tribut i la seva correspondència amb els moments de crisi conjuntural, cosa que posposem per a una altra ocasió¹⁷¹. Cal recordar que les quantitats exigides per càpita, possiblement marcades pels jurats de la comunitat, així com la pressió que suposava l'impost podien ser rebudes de forma molt desigual per part de la comunitat i, sense cap dubte, esdevenien força més feixugues i oneroses per a aquells habitants del terme l'economia domèstica dels quals es trobava al llin-

¹⁷⁰ AHT, FN SCQ, núm. 8638, 45v-47v. Desconeixem, ara per ara, a quin any fa referència la primera menció del document, però és possible que es tracti de 1441 o bé de 1442.

¹⁷¹ Un estudi en la llarga durada es pot consultar a Maurice Berthé, *Fams i epidèmies al camp navarrès...*, sobretot pàg. 60-61. L'autor observa com al llarg de la segona meitat del segle XIV i, sobretot, durant la primera meitat del segle XV, la sostracció fiscal reclamada a través de les *pechas* augmenta significativament: a Sesma, una petita comunitat rural navarresa, l'impost arriba a multiplicar-se per set entre 1345 i 1427. Aquesta situació «contribueix a explicar la perennitat de la crisi, perquè calia lliurar o vendre una part cada cop més gran del producte de l'explotació per pagar el cens i l'impost». Pel cas de la baronia de Queralt, nosaltres hem intentat entreveure la quantia que suposava l'impost durant el segle XV, però caldria confrontar-la amb altres dades referents a èpoques anteriors per poder establir la tendència secular —possiblement alcista.

dar de la subsistència, quan no hi estava realment immersa¹⁷². És comprensible doncs l'expressió de Marc BLOCH quan diu que la quèsta era odiosa per a molts camperols i que, en més d'una ocasió, foren els excessos en la reclamació d'aquest impost —entre altres obligacions feudals— allò que els decidí a l'aixecament¹⁷³, farts de l'arbitrarietat senyorial conseqüència de la demanda constant del numerari i de la «fam de rendes» típica de la baixa edat mitjana.

Tampoc no hem d'oblidar que les dades que hem ofert corresponen a quantitats parcials (quèsta del terme d'Aguiló, pagament d'un sol contribuent, etc.) que resten per sota les xifres generals que, en aquest concepte, reclamaven els senyors de la baronia. La quèsta global de tot l'espai feudal podia perfectament assolir els tres o quatre milers de sous anuals.¹⁷⁴

Es tracta, doncs, d'una exacció més sobre el camperolat i, per extensió, sobre tota la comunitat rural de la baronia. Una fórmula més de pressió dominical que cal afegir al quadre d'intromissions vistes fins al moment, i que ens ajuda a arrodonir i a configurar el greu panorama exactor a què estaven sotmesos els residents de l'espai feudal queralenc i la composició de la renda feudal dels Queralt i llurs subordinats immediats.

Finalment volem matisar que, tal com mostra el capbreu aguilonenc en les declaracions dels seus membres, la quèsta, tot i ser la més habitual de les demandes arbitràries, no era pas l'única contribució en aquest concepte. Altres *col·leccions* o, tal com esmenten els documents, altres *contribucions e càrrechs*, eren exigides, possiblement sense la mateixa periodicitat, per part dels dirigents del domini. Ens referim a impostos

¹⁷² Guy Bois, *La crisi del feudalisme a Europa...*, pàg. 51, destaca, entre les anomenades «disfuncions en el repartiment» de la seva teoria, l'alça que pren aquesta imposició: «La introducció de l'impost al començament del segle XIV va significar un cop fort sobre la societat medieval; però a més a més, aquesta introducció del factor fiscal s'agreuja progressivament perquè és un impost de repartició, és a dir que és repartit i recaptat per les mateixes comunitats camperoles i, a mesura que els contribuents són eliminats, físicament o econòmicament, i que per tant el seu nombre disminueix, el pes dels impostos sobre els que queden esdevé cada vegada més feixuc».

¹⁷³ Marc Bloch, *La sociedad feudal...*, pàg. 264.

¹⁷⁴ Efectivament, només pel terme d'Aguiló la quèsta arriba als 1.400 sous. En conseqüència cal considerar més elevada la del terme de Santa Coloma (més poblat, més productiu i força més actiu), a més dels altres termes, com el de Queralt (amb poblacions com Bellprat i Fiol i nombrosos masos) o el de Rauric, parts integrants de la baronia sobre les quals la documentació no ens ha tramès tanta informació.

com les «taylles» o les taxes com el maridatge, l'hospedatge, les contribucions en temps de guerra, etc. que, tot i ser menys freqüents i possiblement menys substancioses que la questa, havien de ser rebudes de mal grat per part de la comunitat veïnal.

7. Serveis i prestacions personals

Un dels trets, historiogràficament força admès i consensuat, que defineix un règim d'explotació de la terra particularment feixuc i oneros és l'obligatorietat que requeia sobre els camperols de realitzar una sèrie de serveis i treballs personals, a petició dels feudals, en algunes de les possessions que conformaven la senyoria. En paraules de Paul H. FREEDMAN i pel que fa referència al cas de Catalunya: «els serveis en treball figuren entre les obligacions que deriven del règim relativament dur de les tinences a la Catalunya Vella, obligacions de les quals els pagesos de la Catalunya Nova han pogut ser alliberats en virtut de cartes de franquícia i de poblament que foren concedides a fi d'atreure conreadors cap a aquesta regió». Tot i que, en un primer moment, durant els segles XI-XII, aquesta podria ser la situació dominant dels camps meridionals del Principat (la incògnita resta encara, al nostre parer, irresolta), l'autor ens adverteix sobre les anomalies i contradiccions que pot comportar la visió excessivament reduccionista de les «dues Catalunyes» —una asservida i l'altra enfranquida— a l'hora de ser aplicada a èpoques més tardanes —concretament als segles XIII-XV.¹⁷⁵

Coincidim, però, plenament amb ell a determinar que l'exigència, per part dels feudals, d'una sèrie de prestacions en forma de treball relacionades amb activitats concretes de la producció agrícola, esdevé un dels símptomes més rellevants de l'existència d'una classe camperola sotmesa a una condició social i jurídica particularment deprimida. Per tant, no creiem agosarat considerar aquesta condició com un signe identificatiu d'una pressió senyorial de remarcable incidència. La reclamació de serveis en forma de treball constitueix un clar exemple de l'arbitrària potestat del *dominus* i, al mateix temps, evidencia una forma d'apropiació de treball aliè, força extesa durant l'edat mitjana i profusament sentenciada pels juristes i els legisladors dels segles XIV i XV.

¹⁷⁵ Paul H. Freedman, *Assaig d'història...*, pàg. 67-68 i pàg. 75-76.

En el cas de la baronia de Queralt, tot i documentar-ne la vigència, el problema se'ns presenta a l'hora de quantificar aquest tipus de serveis i, particularment, en la difusió i extensió que va tenir dins l'espai feudal. Documentació en mà, l'existència d'aquest tipus de prestacions és un fet indiscutible, però ens resulta pràcticament impossible calibrar acuradament el seu abast. En primer lloc cal recordar algunes notícies, extretes de l'obra de mossèn Joan SEGURA, que informen sobre aquestes qüestions. Segons l'historiador colomí¹⁷⁶, el 1241, Pere II de Queralt va reglamentar el nombre i la periodicitat dels serveis que exigia als residents del terme baronial: s'obligava a dues jornades de *tragi*¹⁷⁷ a aquells camperols que tinguessin bestiar boví; dues jornades de *batuda*¹⁷⁸ per als que tinguessin eugues; una jornada per als que tinguessin ase; i, finalment, un jornal de *jova*¹⁷⁹ per a aquells que posseïssin, novament, bous. Ja al segle XIII —i tenint present que l'existència d'aquestes prestacions caldria remuntar-la a èpoques anteriors— s'observa la reclamació, per part del senyor, d'unes prestacions de treball personal als habitants de la vila de Santa Coloma que, com veurem a continuació, aniran desenvolupant-se al llarg dels anys.¹⁸⁰

El capbreu d'Aguiló ens permet comprovar l'abast que havien adqui-

¹⁷⁶ Joan Segura, *Història de Santa Coloma...*, pàg. 52. La notícia que apareix a continuació ha estat ressenyada també per Paul H. Freedman, *Assaig d'història...*, pàg. 69, i per Josep Mª Font Rius, *Cartas de població...*, núm. 277.

¹⁷⁷ El servei de *tragi*, segons varies definicions, consistia essencialment en l'obligació de transportar béns i/o productes del feudal, ja fossin, per exemple, cereals, llenya, raim, carn, bótes de vi, eines, etc., com altres béns, més personals. A través del *tragi* podia també concebre's el transport de mercaderies, a l'exterior del domini, cap a altres territoris sota control del mateix senyor, on s'havia de fer alguna venda, carregar de nou el bestiar i retornar al lloc d'origen. Igualment, però de forma molt més extraordinària, hom podria reclamar el servei per algun trasllat o desplaçament particular del feudal i la seva família. Vegeu, a tall d'exemple, Pau Viciano, *Catarroja: una senyoria de l'borta...*, pàg. 85, on s'esmenta com els llauradors catarrogins eren obligats, per aquest servei «a portar blats, palla, llenya e altres qualsevol coses, per qualsevol lloguer o preu, a la ciutat de València o en altres qualsevol pars e llochs».

¹⁷⁸ El servei de *batuda*, tal com el seu nom indica, resta lligat a l'operació de batre els blats a l'era, dut a terme conjuntament amb el bestiar —les mules— esgranant les espigues dels cereals. Possiblement la prestació de treball no es limitava tan sols a aquesta tasca i, per extensió, feia referència també a totes les tasques fetes a l'era des que s'hi estenen les garbes fins que s'hi recull el gra.

¹⁷⁹ La *jova*, relacionada amb el bestiar boví, consistia en l'obligació del pagès d'aplicar un parell d'animals a llaurar les peces de terra de la reserva o dominicatura senyorial. És doncs una prestació de treball agrícola sobre la reserva senyorial (els *diuenges* que citen les fonts).

¹⁸⁰ Paul H. Freedman, *Assaig d'història...*, pàg. 67, documenta l'existència, el 1222, a la Guàrdia dels Prats (a una vintena de quilòmetres al sud-oest de la baronia de Queralt) d'unes exigències semblants: «Els habitants de la Guàrdia [...] van concloure un acord amb Elisenda i Ermengol sobre els serveis en treballs. Els pagesos reconeixien haver de fer tres serveis: la jova (treball agrícola a la reserva del

rit aquests serveis durant el segle XIV i conèixer, en ple segle XV, la vigència i perdurabilitat —i, en ocasions, l'enduriment— d'aquests requeriments. Els declarants del capbreu acostumen a fer referència a les antigues prestacions, juntament amb altres d'igual significació: la *tirada* i la *veremada*.

Notem, però, algunes diferències respecte al que havia documentat mossèn Joan SEGURA. En primer lloc, i pel que fa al terme aguilonenc, el beneficiari de les prestacions no és només el titular de la baronia, sinó que també hi participa —i força activament— el castlà major del terme d'Aguiló, Joan de Boixadors, així com —amb molta menys presència— el castlà menor del terme, la qual cosa ens suggereix, novament, la intervenció d'aquests personatges en les estratègies d'exacció senyorial i l'actiu paper que realitzen a l'hora de requerir i beneficiar-se d'aquests serveis. La implicació de Joan de Boixadors en aquesta demanda de treball només és puntualment inferior a la del Queralt, ja que, exceptuant l'exigència de la *veremada* —tan sols deguda al titular de la baronia— les altres prestacions se satisfien indistintament a ambdós senyors. Per la seva banda, l'hereu de Pere Galceran de Miralles, castlà menor, no es manté al marge de les exigències i rep algunes prestacions en forma de treball dins el terme del *locus* de *les Roques d'Aguiló*.

Per altra banda notem una altra diferència: el requeriment i la prestació dels serveis personals era sovint remunerada pels senyors. Per la *tirada*, la *batuda* i el *tragí* tant Joan de Boixadors com Gaspar de Queralt havien de fer-se càrrec de les despeses alimentàries dels animals i donar la *mesió* als homes que hi participessin, mentre que en el cas de la *jova* només havien de satisfer el pagament al pagès, restant a càrrec d'aquest la manutenció de l'animal. Tot i amb això, si bé existia retribució aquesta possiblement era insuficient i es donava en compensació a unes tasques amb un marcat caràcter d'obligatorietat. El treball, per imperatiu dels feudals, a la reserva i a les dominatures senyorials —o en qualsevol altre indret—suposa l'apropiació d'una força de treball que el camperol perd per a profit propi. No es tracta doncs d'un «mercat de treball», en el qual el senyor contracta una sèrie de llauradors assalariats per realitzar aquestes tasques, sinó d'un requeriment generalitzat, obligatori i mal remunerat, l'incompliment del

qual comportava el càstig corresponent.

Les condicions i les obligacions que regien la prestació de tots aquests serveis ens la descriu acuradament el mateix capbreu:

... li deuen fer [a Joan de Boixadors] *jova*, ab una bèstia, et tirada, ab una bèstia, et batuda, ab una bèstia. Et a cascuna fahena lo dit mossén Johan deu fer la messió a l'hom. Et a la tirada e a la batuda done sengles punyerons de civada a cascuna bèstia. Emperò fan *jova* ab dues bèsties si les han.

Interrogats digueren que fan al senyor maior [Gaspar de Queralt] *tragí*, *jova*, *batuda*, *tirada* i *veremada*, ab una bèstia, salvant a la *jova*, que ayuden ab dues bèsties, si les han. Et lo dit senyor deu-los fer la messió als homes e deu dar a cascuna bèstia, cascun jornal, un punyeró e mig de civada. Exceptuat a la *jova*, que no fa messió a les bèsties.¹⁸¹

En total, dels quaranta-vuit tinents que s'esmenten en el capbreu d'Aguiló, trenta-dos (66,66%) manifesten haver de satisfer aquests tipus de serveis¹⁸². Es tracta, d'entrada, d'un percentatge majoritari i si considerem que les omissions als serveis no són totalment evidents —casos de camperols que declaren una sola peça, els esmentats tinents de la *quadra d'en Boixadors*, que deuen serveis exclosos en aquesta definició, etc.— creiem que fins i tot podem afirmar que la satisfacció de la *jova*, la *batuda*, el *tragí*, la *tirada* i, en el cas del Queralt, la *veremada*, eren pràctiques exteses, comunes i habituals del camperolat tinent de la baronia i d'altres zones meridionals.¹⁸³

L'existència d'aquest tipus de prestacions resta definitivament provada tant pel terme d'Aguiló com per altres indrets de la baronia. El 31 de maig de 1439¹⁸⁴, Guerau de Queralt va establir *ad meliorandum* Pere Quer, a l'anomenat *mansus de Capons*, explotació dins la qual

senyor), la tragina i la batuda. Aquestes tasques es troben sovint aplegades i recorden el treball no remunerat del règim feudal clàssic».

¹⁸¹ ACA, Div. Patri., núm. 56, 111v.

¹⁸² No comptabilitzem dins aquest percentatge els cinc casos dels declarants que resideixen dins la *quadra d'en Boixadors*, que a priori sembla que no resten obligats a la satisfacció de les prestacions que ara ens ocupen, tot i que les condicions amb què detenen les seves tinences semblen ser substancialment diferents.

¹⁸³ De nou, a nivell comparatiu, vegeu Caterina Argilés, «Paisatge i societat...», pàg. 110, on diu que a Rocallaura es prestaven els serveis de *tragí*, *batuda* i *jova* a l'abadessa de Vallbona, i el camperol rebia la despesa i, l'animal, la manutenció. Vegeu també, tot i la diferència substancial d'àmbits territorials i cronològics, Maria Bonet, «Las cartas de población y la renda feudal en el dominio hospitalario del Montsià (siglo XIII)» dins *Miscel·lània en homenatge al pare Agustí Altisent*, Tarragona, 1992, pàg. 551-571, on l'autora constata l'existència de les prestacions de *jova*, *tragí* i *batuda* a localitats com Ulldecona durant el segle XIII. En aquest mateix sentit Enric Guinot, *Feudalismo en expansión...*, pàg. 194-196.

¹⁸⁴ AHT, FN SCQ, núm. 4099, 203v.

s'inclouïen terres, honors, possessions, boscos, deveses de cacera, etc., situada al terme del *castell de Queralt*, a l'extrem sud-occidental de la senyoria. Després de fer constar les condicions habituals de l'establiment (clàusula de millora de l'explotació, pagament de censos, delmes i agrers, contribució en questes, etc.) i de fixar l'entrada que se li devia (dos cabrits), el noble eximeix amb una gràcia especial (*speciali gracia exhimimus*) i fa franc (*franchium faciamus*) Pere Quer de les prestacions de *jornalibus de jova, tragí, batuda, tirada et veremada, et alius quibuscumque jornalibus adque dictus mansus sive incola aut habitator eiusdem nobis tenetur et obligatus existit*. Òbviament aquesta és la tòpica excepció que ens confirma la tendència general.

Els exemples de Santa Coloma citats per Joan SEGURA, i els d'Aguiló i Queralt extrets de la documentació que hem consultat, demostren que cal interpretar l'exigència d'aquest tipus de prestacions com una pràctica força comuna i freqüent a l'interior de la baronia. Tot i restar-ne exempts alguns camperols, s'obligava a aquests serveis a la major part dels membres de la comunitat pagesa, cosa que malauradament resulta ser difícil de reconèixer per una part de la producció historiogràfica del país.

Però encara existien altres obligacions, derivades d'una inicial prestació de treball, que havien de satisfer els membres de la classe subalterna de la baronia. Constantment, en les pàgines del «Capbreu del terme del castell d'Aguiló», apareix la menció explícita a la satisfacció de dues exigències que han estat transformades en imposicions habituals. Aquestes obligacions tenen el seu origen en la prestació de treballs personals i, possiblement, (posteriors investigacions ho hauran de confirmar) havien estat satisfetes segles abans en forma de treball. Al segle XV encara conserven la seva vigència, tal com demostra la documentació, però ara han estat transformades en pagaments fixos en espècie. Es tracta de la *guayta* i la *levanta*, obligacions conegudes i documentades en altres indrets¹⁸⁵. La primera consistia en tasques d'aguait i vigilància —sobretot en èpoques de conflicte armat— que es devien al senyor eminent; i la segona, en el suport i col·laboració que tots els dependents devien al senyor a l'hora d'edificar o reconstruir fortificacions i altres construccions.

¹⁸⁵ Carlos Laliena, *Estructura agraria y organización del poder en el Bajo Aragón...*, pàg. 156, on s'esmenta una exempció sobre la *guayta* i la ratificació de la *levanta* atorgada pel bisbe de Tortosa als veïns de Lledó.

ons del domini.

Un total de trenta-un declarants en el capbreu (un 64,58%) manifesten haver de satisfer aquestes imposicions anualment, que consistien en una quantitat fixa de cereal: *per guayta, una mitgera d'ordi e, per levanta, 7 punyeres e mitja d'avena, a mesura del dit castell*, a pagar cada festa de Santa Maria del mes d'agost. Observem com, tant en un cas com en l'altre, les imposicions resulten significatives i, en ocasions, són més altes i feixugues que els propis censos emfitèutics que es devien per la tinença de la terra. Novament es tracta de despeses *per càpita*, és a dir, iguals per a tots els tinents que les han de satisfer, la qual cosa les fa molt menys suportables per a alguns camperols i força més assumibles per a d'altres.

El beneficiari d'aquesta prestació en treball transformada en pagament és en tots els casos, el castlà major del terme aguilonenc, Joan de Boixadors, que, només en aquest concepte, percebia anualment un total de 31 mitgeres d'ordi i 232,5 punyeres de civada (unes 15,5 mitgeres), quantitats gens menyspreables de cereal que tan sols suposaven «una més» de les entrades —possiblement una de les secundàries— del total de renda obtinguda sobre el terme.¹⁸⁶

Hem pogut veure en aquest apartat una forma més d'exacció sobre el camperolat de la baronia de Queralt. El fet que les prestacions aquí ressenyades només les haguem pogut documentar en els termes castrals d'Aguiló i Queralt, no anul·la la possibilitat que també existissin en altres zones del gran domini, ans al contrari: Santa Coloma de Queralt i el terme castral de Rauric també devien presentar situacions semblants, tot i que la documentació, ara per ara, no ens permet anar més enllà en la confirmació d'aquesta hipòtesi. Per altra banda, ja a tall de conclusió, estem gairebé segurs que aquesta situació també era freqüent en altres senyories i jurisdiccions meridionals. Recerques recents així ho han evidenciat en zones de la Conca de Barberà, el Montsià, el Baix

¹⁸⁶ Efectivament, a aquest concepte cal afegir les percepcions censals sobre les tinences, les particions del delme, els serveis en forma de treball, els terços de traspàs, els ingressos de la queta i altres imposicions «extraordinàries», la participació en les rendes dels monopolis i la baixa justícia, etc. Recordem, alhora, que es tracta del castlà major d'un dels termes castrals de la baronia, és fàcil concebre —tot i que difícil de quantificar— el volum de renda extret pels altres castlans del terme i, fins i tot, pel mateix titular del gran domini.

Ebre, les Illes Balears i el País Valencià en obres que han estat citades profusament al llarg d'aquestes planes. La manca de treballs que incideixin en aquestes qüestions ens fa desconèixer si també eren habituals aquestes exigències —com és de suposar— a zones del Camp de Tarragona o altres comarques del prelitoral i el litoral del Principat.

8. CONDICIÓ SOCIAL I JURÍDICA DEL CAMPEROLAT DE LA BARONIA DE QUERALT

Hem pogut veure fins al moment tot un extens «catàleg» d'exaccions que es projectaven indefugiblement sobre el camperolat i les classes subalternes de l'espai feudal que ha estat motiu del nostre estudi. Abans d'endinsar-nos en el darrer capítol dedicat a les conclusions, voldríem reflexionar sobre un aspecte cabdal —i polèmic— de la història del camperolat medieval: l'estatus social i jurídic de la pagesia. Alhora també oferirem algunes dades noves i significatives al respecte.

La condició social i jurídica dels homes i les dones que conreaven les explotacions pageses a les acaballes de l'edat mitjana, ha suposat un punt d'important controvèrsia per a molts historiadors especialitzats en el període. En el cas català, la interpretació que s'ha fet dels *mals usos* i particularment, l'existència i difusió del moviment remença directament vinculat a aquestes qüestions, ha propiciat posicionaments historiogràfics no sempre coincidents¹⁸⁷. A partir de les dades que hem pogut extreure del nostre treball, voldríem contribuir al debat existent amb nous elements de judici que podrien aclarir alguns aspectes sobre aquest tema pel que fa al nostre àmbit geogràfic de recerca.

Com hem pogut observar en les pàgines precedents, la pràctica totalitat dels camperols de la baronia de Queralt conreaven les explotacions sota un règim de tinença emfitèutica que els obligava a la satisfacció d'un pagament (el cens o l'agrer) com a reconeixement del domini

¹⁸⁷ Entre els autors que han abordat aquesta polèmica destaquem especialment Wladimir Piskorski, *El problema de la significación y del origen de los seis malos usos en Cataluña*, Barcelona, 1929; Eduardo de Hinojosa, *La servidumbre en Cataluña durante la Edad Media*, Obras, vol. I, Madrid, 1948; ídem, *El régimen señorial y la cuestión agraria en Cataluña durante la Edad Media*, Obras, vol. II, cap. III, Madrid, 1955; Jaume Vicens Vives, *Historia de los remensas en el siglo XV*, Editorial Vicens Vives, Barcelona, 1978; P. H. Freedman, *Assaig d'història...*; Agustí Altisent, «Un poble de la Catalunya Nova...»; Assumpta Serra, *La comunitat rural...*, sobretot en les pàgines 131-151. Més recentment AADD «Els orígens de la servitud pagesa i l'obra de Paul H. Freedman», dins *Revista d'Història Medieval*, Universitat de València, 1995, pàg. 127-152.

directe que exercien sobre la terra els senyors del terme. Però al voltant d'aquesta figura jurídica s'afegeixen altres formes de control i exacció dominicals que converteixen el règim tinencer en un sistema de producció particularment constrenyidor i feixuc per a alguns pagesos. Com ja va anunciar en el seu moment Francesc CARRERAS CANDI, al conjunt de prestacions que, en un principi, s'exigien per una tinença emfitèutica (censos, lluïisme, fadiga, entrades, etc.), s'hi anaren afegint poc a poc —a mesura que la «fam de rendes» creixia i l'augment de la pressió senyorial es feia més tangible— tot un seguit d'altres pagaments, prestacions i càrregues propis del sistema feudal i no directament vinculats —almenys jurídicament— al «contracte» emfitèutic. Aquests requeriments van endurir força les primitives fórmules i els mecanismes d'extracció de l'excedent pagès i, en ocasions, van esdevenir tant o més immòdics que els derivats de la tinença.¹⁸⁸

Efectivament, durant el segle xv, possiblement com a conseqüència dels importants canvis esdevinguts en la societat medieval durant la centúria anterior —disfuncions demogràfiques greus, redistribució de la mà d'obra camperola, davallada del nivell de renda feudal, etc.— la complexitat i el volum de les exaccions va assolir uns nivells de desenvolupament significatius. Com hem tingut oportunitat de veure, el camperolat de la baronia restava, desigualment, però de forma majoritària, sotmès a unes condicions que esdevingueren les pròpies dels «contractes» emfitèutics més durs i severes (censos més o menys onerosos, pagaments en espècie, entrades, fadiga, lluïisme al terç i a la sisena, firma de consentiment, clàusules de millora de les explotacions, prohibició d'elecció d'altres senyors en altres condicions de treball, etc.), però, a banda d'aquestes reclamacions, el pagès de la senyoria dels Queralt també havia de fer front a la satisfacció de delmes i primícies que gravaven molts dels productes primordials de la producció agrària i ramadera, satisfer drets addicionals de justícia civil i criminal imposats per l'autoritat senyorial, pagar les contribucions —primer extraordinàries, però ben aviat habituals i periòdiques— en forma de questes i talles, abonar despeses addicionals per l'ús de certs elements primordials en les diverses activitats

¹⁸⁸ Francesc Carreras Candi, «Notas sobre los orígenes de la enfiteusis en lo territorio de Barcelona», dins *Revista Jurídica de Catalunya*, XVI, Barcelona, 1910, sobretot pàg. 10.

productives que duïen a terme (molins, forns, carnisseries, comerç, etc.), realitzar serveis personals en treball (*jova, batuda, tirada, tragí i veremada*) o bé transformats en pagaments en espècie (*guayta i levanta*). L'estol de pagaments i prestacions era abundant i, al mateix temps, força generalitzat —tot i que de forma desigual— dins el terme senyorial.

És indiscutible, doncs, l'existència d'unes formes de tinença de la terra força severes, altament gravoses i gairebé generalitzades en el conjunt de l'espai feudal baronial, que apareixen reiteradament acompanyades de tot un conjunt de drets monopolístics i judicials i d'unes exigències de treball que empitjoren encara més aquesta condició. Els pagesos de la baronia de Queralt no només mantenen quasi intactes aquelles imposicions que Paul H. FREDMAN havia observat al segle XIII per als camperols de la Guàrdia dels Prats, sinó que, en bastants casos, la demanda senyorial ha radicalitzat i augmentat els seus requeriments.¹⁸⁹

No creiem agosarat de dir que la situació social i jurídica del camperolat queralenc durant aquesta època es trobava en allò que podríem qualificar com el preàmbul de la servitud pagesa. Efectivament, creiem que un nombre important dels tinents dels diversos termes castrals de la baronia estan tan sols a un pas d'assolir aquesta condició. L'existència i vigència dels *mals usos* i, entre aquests, l'obligatorietat de romandre en les terres del senyor i el consegüent requeriment de comprar la redempció d'aquesta condició (*remença*) conforma el darrer nivell, no documentat en el nostre treball de recerca, per assolir la condició servil d'adscripció a la terra que defineix tradicionalment la servitud. En aquest sentit la documentació que hem analitzat deixa entreveure algunes situacions concretes en què el camperolat resta sotmès a quelcom molt semblant al que acabem d'esmentar.

En la donació feta el 1401 per Pere VI de Queralt al seu successor, Pericó¹⁹⁰, el titular de la baronia cedeix el domini al seu fill i, a continu-

¹⁸⁹ Paul H. Freedman, *Assaig d'història...*, pàg. 66-67, on l'autor esmenta, entre les obligacions que deuen els camperols de la Guàrdia dels Prats, al segle XIII, els censos emfitèutics, la perna, la jova, la tragina, la batuda, la questa, les toltes, les fòrcies, els serveis, els emprius, els fornatges i els monopolis de motllura. Dos-cents anys més tard, uns quans quilòmetres més al nord, s'ha de satisfer a més els de *veremada* i de *tirada*. En un altre indret, no massa allunyat dels esmentats, a Rocallaura, es mantenen durant el segle XV, les prestacions anunciades per Freedman. Vegeu Caterina Argilés, «Paisatge, societat i organització del territori...», pàg. 110.

¹⁹⁰ AHT, FN SCQ, núm. 8651.

ció, fa una menció explícita als residents de les seves terres, a qui qualifica d'*hominibus et feminabus [...] de cetero cuiusuis status aut conditionis*, evidenciant que existien diferents condicions i matisos socials i jurídics a l'interior del gran domini.

El mateix «Capbreu del terme del castell d'Aguiló» ofereix dades importants sobre aquestes qüestions. Com ja s'ha dit anteriorment, Joan de Boixadors, castlà major del terme, detenia personalment una dominatura anomenada la *dominicatura d'en Boixadors*, dins la qual s'hi localitzaven cinc masos: el *mas de Déunosajut*, el *mas d'en Roca*, el *mas d'en Jordà*, el *mas d'en Brunet*, i el *mas o alberch de la fàbrega*. El 2 d'octubre de 1425, l'emfiteuta d'un d'aquest masos, Pere de Déunosajut, declara en el capbreu, i manifesta posseir l'esmentat mas *ab totes ses terres e possessions, qui són dins la quadra d'en Boixadors, e són de gleva e pertinencies del dit mas*. Seguidament, un cop citades les afrontacions, Pere reconeix que té l'explotació *sots senyoria et alou del dit honorable en Johan de Boixadors, franch e quití*, i, a continuació, es declara *hom seu, propi e afogat*¹⁹¹. Per acabar, Pere reconeix haver de fer *al dit Johan de Boixadors, homenatge de propietat, e al senyor de Santa Coloma, homenatge*. El declarant, a més de reconèixer aquesta condició, satisfà els censos (30 punyeres d'avena), la *perna* (8 sous), el lluïisme al terç, la fadiga i la firma (íntegres tots al castlà major, en el cas que es traspassi el bé), els delmes corresponents —de polls, anyells, cabrits, porcs, llana, formatges, safrà, cànem, lli i cols—, el *tragí*, la *jova*, la *tirada* i la *batuda* (resta exempt de *veremada*) i la qüestió conjunta amb els altres masos de la *quadra*.

Durant la mateixa jornada declara també Guillem Roca, *del mas d'en Roca*¹⁹², una altra explotació que, com l'anterior, comprèn les *terres e possessions qui són dins lo dit mas, dins la quadra d'en Boixadors, e són de gleva e pertinences del dit mas*. Novament, el declarant manifesta que *per la dita masia e terres e possessions, és hom propi seu* [d'en Joan de Boixadors] *solíu e afogat*, reconeixent, també com en el cas anterior, la prestació de l'*homenatge de propietat* al castlà i l'*homenatge de faheltat* al titular de la baronia, Gaspar de Queralt. Guillem tam-

¹⁹¹ ACA, Div. Patri., núm. 56, 79v.

¹⁹² *Ibid.*, 80v.

poc resta exempt de les obligacions generals del terme, i satisfà els corresponents censos emfitèutics (4 punyeres de forment i 4 d'ordi, a més 1,5 mitgeres en *ajuda*), 3 sous en concepte de *perna*, els drets de traspàs, les prestacions corresponents en treball, els delmes i la *questia*.

La mateixa situació es repeteix en el cas de Bernat Jordà, establert en el mas del mateix nom¹⁹³, *ab cases, corrals e ab totes ses terres e possessions en què és fundat*. També ell reconeix que *per la dita masia és del dit en Johan de Boixadors hom propi, soliu e afogat. Et li fa homenatge de propietat. Et fa homenatge de faeltat al dit senyor Gaspar de Queralt*. Bernat, com els casos anteriors, satisfà igualment totes les altres demandes requerides pels senyors.

En els dos casos restants (el d'en Pere Brunet i el de la fàbrega d'en Boixadors), tot i reconèixer el domini eminent exclusiu del castlà major, no existeix cap menció expressa a la condició d'homes *propis, solius i afogats* d'en Joan de Boixadors, tot i que aquesta condició no eximeix els declarants de les obligacions habituals que es devien al senyor.

Tot i amb això, tal com ens ho descriu el mateix capbreu, la dependència dels residents dins la *quadra d'en Boixadors* i els lligams de subjecció que el castlà emprava sobre els habitants dels masos és força significativa: Joan de Boixadors té plena potestat per *fer empires, exequitar, capció de persones lurs per ocupació de sos drets o denegació d'aquells feta, emperò que aquells no puisquen traer d'aquí*¹⁹⁴. És a dir, el castlà pot realitzar confiscacions dels béns, ordenar execucions, detenir i retenir persones així com denegar qualsevol dret d'aquestes. Creiem que es tracta d'una situació que deixa clara la vigència d'una lamentable situació social i jurídica, comparable amb qualsevol altre condició degradant que pogués existir en la mateixa època en altres indrets del Principat.¹⁹⁵

Els casos de subjecció no acaben aquí. En la declaració de Pere Agaçó¹⁹⁶, del *mas d'Agaçó*, situat a l'anomenada *quadra de Montserrat*,

¹⁹³ *Ibid.*, 81r.

¹⁹⁴ *Ibid.*, 111v.

¹⁹⁵ Una lectura excessivament jurídica de la inexistència —al menys en la nostra documentació— de qualsevol menció explícita als *mals usos*, situaria a bona part del camperolat de la baronia en un estatus jurídic propi d'un règim de tinença emfitèutica, sense arribar, però, a la degradació jurídica total que aquells comportaven. Però, no és ja prou degradada, inclús jurídicament, la condició d'aquests pagesos queralencs?

¹⁹⁶ ACA, Div. Patri., núm. 56, 75v.

el tinent reconeix posseir els seus béns *per lo dit monestir e per son abat*, qualificant-se immediatament com a *hom propi, soliu, afogat e amasat del dit monestir*.

Un darrer exemple: Maria, muller de Guillem Simó, resident al *mas d'en Simó*, és qualificada com a *posseidora alodiaria* de la finca, i, al mateix document, defineix la condició d'ella i la seva família com d'*homes propis, solius e affogats del dit monestir*.¹⁹⁷

Es tracta de casos que denoten la vigència d'uns determinats símptomes d'asserviment i l'assoliment, per part d'un grup concret de camperols, d'un estatus jurídic gairebé servil.

Creiem important fer notar que el reconeixement d'aquesta condició no necessàriament s'havia de correspondre —com s'ha afirmat erròniament en algun cas— amb un deficient nivell de riquesa i de prosperitat. En tots els exemples, els camperols que es declaren homes *propis, solius i afogats* d'algun senyor, resideixen en explotacions de grans dimensions, hàbitat dispers o masos isolats i, en la majoria dels casos, posseeixen també altres tinences sota règim emfitèutic en altres indrets del terme baronial. Ens inclinem a pensar que la degradació de l'estatus personal —que porta al pagès a qualificar-se com a un home dependent d'un senyor, vinculat fermament a ell i lligat obligatòriament a la finca on ha estat establert— podia entendre's com una contraprestació respecte al senyor per pal·liar unes «avantatjoses» condicions de la tinença. En altres paraules, aquells camperols que, un cop finalitzades les disfuncions estructurals produïdes durant el segle XIV, decidiren fer-se càrrec de grans explotacions ermes i rònegues, hagueren d'acceptar com a contrapartida per les bones condicions de la nova tinença (més quantitat de terres, possibilitats d'augment de la producció, diversificació de conreus, concentració de les explotacions, etc.) la imposició senyorial de l'enduriment de la seva condició jurídica. En ocasions l'acceptació d'aquest estatus comportava una bonança econòmica i la possibilitat d'obtenir un volum de terres en unes condicions molt més avantatjoses que les dels petits tinentes residents a les viles del terme.¹⁹⁸

¹⁹⁷ *Ibíd.*, 76r. Posseeix el mas com a alodiària, és a dir, *sub dominio et alodio* del monestir; no pas com aloera.

¹⁹⁸ Tal com diu Assumpta Serra, *La comunitat rural...*, pàg. 132: «De fet, és una resposta del senyor per aturar l'emigració dels pagesos per poblar nous masos amb condicions molt avantatjoses si es comparen

Anticipant-nos al que esmentarem tot seguit, observem com conviuen dins un mateix espai feudal o, fins i tot, dins un mateix terme castral, diferents situacions per a diferents camperols. L'opressió que suposaven les condicions de servitud pels tinents del *mas de Déunosajut* o del *mas d'en Jordà*, tot i ser feixugues, podien resultar pels seus titulars menys oneroses que els censos emfitèutics i les prestacions addicionals que havien de satisfer altres tinents del terme, conreadors d'un espai agrari més petit i amb un marge d'acció molt més reduït. Ningú no s'escapava d'una fórmula o altra de dependència, però allò que per a uns camperols podia suposar una onerosa càrrega que fins i tot feia perillar la seva supervivència, esdevenia, per a altres, una despesa significativa, però no vital. L'heterogeneïtat del camperolat medieval i, en conseqüència, el diferent grau de receptibilitat d'aquesta població a les càrregues i imposicions dominicals, és una qüestió cabdal, al nostre entendre, per tal de concebre els canvis operats durant el període que analitzem. Les estratègies senyorials orientades a augmentar la sostracció, el nivell i l'evolució de la renda dels titulars de les senyories, les dinàmiques socials i els moviments de resistència davant l'autoritat i el control econòmic dels senyors són inconcebibles sense conèixer la realitat interna de la classe pagesa.

amb les que regien abans de la Pesta Negra. Els propietaris dels masos ròncecs, per tal d'atreure pobladors, ofereixen molt bones condicions al pagès que vulgui anar a conservar-los, però alhora li fan acceptar una situació de pràctica servitud per tal que no pugui marxar».

9. CONCLUSIONS

Al llarg d'aquest llibre hem intentat localitzar i analitzar alguns dels elements estructurals més significatius d'un espai rural que, fins al moment, ens era gairebé desconegut. Alhora, aquesta recerca ens ha permès constatar l'existència, a la baronia de Queralt, de certs comportaments socials i econòmics —propis de la baixa edat mitjana— sobre la vigència dels quals en sabíem ben poca cosa.

Hem pogut comprovar com, al començament de la quinzena centúria, la baronia de Queralt se'ns presenta com un marc espacial plenament feudalitzat, amb totes i cadascuna de les característiques pròpies del feudalisme baixmedieval i amb els trets fonamentals més remarcables de l'organització socioeconòmica dels segles XIV i XV (un grau extrem de diferenciació social, un sistema econòmic basat majoritàriament en la terra i la producció que d'ella s'extreu, una significativa pressió en forma de renda dominical, un petit mercat local de curt radi on es vehiculen els excedents, un important endeutament rural, etc).

L'espai feudal, l'escenari on es desenvolupa la nostra recerca, se'ns mostra com una entitat territorial amb un marcat contingut jurisdiccional. El seu valor com a estructura política privada el dona la pròpia definició de baronia, força freqüent i conegut durant la baixa edat mitjana. Però alhora, i de manera molt més rellevant al nostre entendre, la senyoria dels Queralt apareix sobretot com un bloc compacte i altament articulat de gestió i fiscalització econòmica: és a dir, com una autèntica «màquina d'extracció de renda».

Sovint la documentació proposa un concepte de senyoria similar al d'una àmplia organització territorial gestionada políticament i explotada econòmicament per la classe feudal dirigent. Al capdamunt d'aquest grup de poder local trobem la nissaga dels Queralt —posseïdora del domini eminent del terme— i en un segon nivell, tota una rècula de

personatges que formen part de la petita noblesa (castlans, cavallers, donzells...), del «funcionariat senyorial» (batlles, procuradors, etc.), del clergat potentat de la zona (rectors, preveres, comanadors i membres d'ordes religiosos...) i dels grups més afavorits de la comunitat (comerciants, mercaders, artesans, pagesos «grassos», alguns jueus...). Aquests darrers estrats donen un incondicional suport polític —i econòmic— al baró, a canvi de mantenir i preservar certs privilegis de classe en ocasions seculares (possessió privada de dominicatures, reproduccions a petita escala del gran domini senyorial, arrendaments de drets, participació en el repartiment d'algunes exaccions, exempcions, gràcies i tractes de favor sobre algunes rendes...) i aconseguir, d'aquesta manera, autoreproduir-se en les estructures del poder local.

Territorialment, a l'interior de la baronia hi ha una gran heterogeneïtat d'elements (castells, quadres, *diუმenges*, castlanies, masos, bordes, etc.), però aquesta òbvia diferenciació respon a una lògica que apareix en tots els àmbits de la vida quotidiana de la comunitat: la lògica d'ordenació de l'espai pròpia i característica del feudalisme.

Els *castra*, localitzats en indrets estratègics d'aquest espai feudal, segueixen tenint al segle XV un paper organitzatiu de gran rellevància. Sobretot en les economies domèstiques d'aquelles zones perifèriques de més feble poblament, on predomina un hàbitat majoritàriament dispers i atomitzat (els termes de Rauric, Montargull, Aguiló, la Pobla de Carivenys, Civit de Bordell, amb els seus respectius castells en són un bon exemple). A l'interior de cada terme castral els diversos castlans —com Joan de Boixadors, castlà major del terme d'Aguiló, o els hereus de Pere Galceran de Miralles— fan notar tot el pes de les seves exigències sobre els camperols que allí han estat establerts, amb la natural «complicitat» del senyor eminent. Fruit d'aquesta coincidència d'interessos entre els diferents membres del grup de poder local apareixen, dins el terme del castell, altres organitzacions menors com ara les quadres i les petites dominicatures. Aquests elements d'ordenació feudal del territori, que compten amb l'empara i el consentiment dels Queralt, esdevenen reproduccions a petita escala del gran domini sota la titularitat dels castlans (la *quadra d'en Boixadors*) o d'institucions religioses (la *dominicatura del rector* o la *quadra de Santa Maria*). En definitiva, funcio-

nen com a microespais relativament autònoms que copien l'organització espacial i la gestió econòmica de la baronia. Finalment, altres elements, com els molins i les vies de comunicació —per citar només dos dels elements als quals hem dedicat una especial atenció en aquest treball—, acaben de configurar i cohesionar el caràcter marcadament organícista que adquireix la senyoria.

Al centre d'aquest espai altament feudalitzat s'ubica la vila de Santa Coloma, que funciona no solament com una autèntica «capital» administrativa del domini (residència del baró, presència d'escrivanies, activitat contractual, etc.), sinó també com un mercat d'intercanvi de curt radi on es canalitzen els excedents pagesos, on s'activa el tràfic de la compravenda de béns mobles i immobles, on entren en funcionament les xarxes de dependència creditícia dels censals, etc. L'enorme transcendència de tots i cadascun d'aquests elements —en altres paraules, el pes històric de l'ordenació feudal del territori— encara és visible en l'actualitat i, sens dubte, encara se'n podien observar símptomes evidents en èpoques no massa llunyanes.

En la base de tot aquest sistema d'organització i de gestió econòmica de l'espai feudal es troba la tinença emfitèutica que adopta aparences ben diferenciades: des de la petita explotació pagesa de minses dimensions —clarament preeminent— fins a la gran explotació extensiva en forma de mas.

Ja sigui dins els dominis dels Queralt o bé a l'interior de les dominicatures que han estat concedides a altres senyors laics i religiosos, la petita tinença camperola (la peça de terra) esdevé l'element cabdal de l'organització econòmica de la baronia. Tal com hem demostrat al llarg del treball, les petites unitats de producció tenien una superfície mitjana bastant reduïda que, en la majoria dels casos, es mantenia entre 1 i 2 ha de terreny i, en ocasions, les seves dimensions eren fins i tot inferiors, arribant en casos extrems al mig jornal de terra. En aquesta situació, els camperols es veien obligats a concentrar en les seves mans un nombre variable d'explotacions per poder fer front, en primer lloc, a l'autoabastiment i a la reproducció de la unitat familiar, en segon lloc, a les reclamacions senyorials en forma de renda i, finalment, a la inversió o la comercialització de l'excedent agrari. Per regla general, doncs, el

camperolat queralenc estava en possessió d'un nombre de parcel·les la mitjana de les quals oscil·la entre les 10 i les 14 unitats per grup familiar. Aquest conjunt de peces constituïa el patrimoni fundari de la majoria de les famílies de la baronia: cada pagès, cada família pagesa —com evidència del «Capbreu del terme del castell d'Aguiló»— disposava d'algunes terres de secà (on hi conreava principalment cereals, de major o menor qualitat), d'un nombre més reduït de peces d'horta (d'on s'extreia un complement alimentari importantíssim en la dieta medieval) i podia considerar-se afortunat si també posseïa el domini útil d'alguna vinya localitzada en alguna part del terme i, en casos excepcionals, alguns camps farratgers o terra bosquina. Aquest conjunt de peces se'ns mostra majoritàriament disseminat sobre el territori circumdant dels nuclis de població, ubicant-se en diferents partides del terme, les quals acostumaven a organitzar-se en funció de la tipologia del conreu que s'hi localitzava. El camperol que, per norma general, residia en una casa situada a la vila de Santa Coloma o als *loci* de la baronia, havia de traslladar-se, a través dels camins rurals, d'un tros a l'altre per tal de mantenir en condicions òptimes cada explotació, la qual cosa suposava una despesa de temps considerable i incidia directament en la productivitat i els rendiments de les explotacions. Amb els anys, alguns camperols havien aconseguit augmentar el nombre de tinences dels seus respectius patrimonis, ja sigui comprant la peça veïna, rebent un nou establiment dominical, etc. Però l'increment de les heretats no era una pràctica massa habitual i, documentalment, només en tenim algunes referències concretes. La reduïda dimensió i la disseminació de les tinences esdevé una constant en el mapa agrari del domini dels Queralt. Poca terra i mal comunicada, possiblement una conseqüència immediata d'un procés secular de reducció de les dimensions parcel·làries, motivada pels constants fraccionaments hereditaris, per augments circumstancials de la demanda de terra, per falta de braços per al conreu, per necessitats de reproducció que obliguen a desprendre's d'aquelles peces marginals del patrimoni familiar, per pressions rendals i exigències senyoriales insuportables, etc.

Convivint amb aquests sectors majoritaris de la comunitat rural queralenca —per altra banda, els més anònims en la documentació—, trobem algunes excepcions força significatives: un grup reduït de ti-

nents que o bé han estat establerts en explotacions extensives de considerables dimensions (els masos), o bé posseeixen el domini útil d'un nombre de peces superior a la mitjana (més de 15 parcel·les) i concentrat en una àrea precisa de conreu. Els Agaçó, els Balcells, els Ninot o els Anguera al terme d'Aguiló, els Bover, els Tous o els Roca, al terme de Queralt, o els Amat al terme de Rauric, són alguns exemples de famílies pageses vinculades directament a una gran explotació tipus mas. Del segon cas, el dels «acaparadors» de tinences emfitèutiques, en constatem l'existència observant l'activa presència en el mercat de la terra de membres de llinatges colomins com els Calaf, els Pocarull, els Ferrer, els Castellví o els Girona.

La diferència estructural del camp baixmedieval va lligada, indefugiblement, a una marcada diferenciació social en el si de la comunitat pagesa: una fractura social greu dins la mateixa classe productora. Els camperols amb poca terra, disseminada, no massa productiva, amb baixos rendiments i, en ocasions, fins i tot insuficient per al propi autoconsum, reben de forma constant les fuetades de la coacció dominical que pesa sobre les seves economies com una autèntica llosa. La impossibilitat de canalitzar cap al mercat la seva producció (perquè majoritàriament no els queda producte amb què negociar) obre en molts casos la via forçosa de l'endeutament censal —per a la pròpia reproducció o, en el millor dels casos, per dur a terme un darrer intent de redreçament de les economies familiars a través de l'adquisició d'una nova parcel·la. El sector més desafavorit d'aquesta pagesia, és a dir el que viu amb una quantitat de terra inferior a la mitjana (entre un 20% i un 30% en el cas d'Aguiló), és obligada pels mecanismes del sistema a vendre el seu treball en altres explotacions d'aquells veïns més afavorits pel repartiment del sòl i, en el pitjor dels casos, a abandonar el medi rural, prèvia venda del seu patrimoni, i instal·lar-se en àrees urbanes de demanda de treball assalariat.

En contraposició a aquest grup, els sectors benestants de la pagesia de la baronia gaudeixen d'explotacions més consistentes, compactades i consolidades que, salvat l'autoconsum i la despesa de la renda, produeixen excedents fàcilment canalitzables cap al mercat local de Santa Coloma. Sobre aquests camperols la pressió dominical és, sens dubte, força

més suportable i, en ocasions, és contrarestada per algunes entrades de numerari procedents de l'atorgament censal, el mercat de la terra (venda o sotsestabliment) o per la pròpia comercialització de l'excedent. Aquesta pagesia «acomodada» esdevé aviat un grup dirigent immiscit en les institucions comunitàries de la baronia —universitat, mercats, fires, etc.— que li reporten altres beneficis més o menys substanciosos (arrendaments dominicals, especulacions comercials, negocis crediticis, etc.).

Però la fractura entre ambdós grups —tot i que evident— no és dràstica, ni presenta límits precisos i ben definits. L'espectre de situacions entre un i altre grup és ampli i l'espai social entre els dos extrems és força dilatat: famílies pageses que lluiten per salvar-se de la marginalitat al costat d'altres camperols que somien a incrementar els seus patrimonis a costa d'uns altres que manllevan part d'antigues heretats ara decadents i fraccionades per diverses causes.

Però, tot i el que acabem de dir, no hem d'oblidar que aquesta situació és —sobretot— una conseqüència de la gestió econòmica exercida pels feudals. Per sobre de factors de conjuntura —les fams, les epidèmies, les guerres...— la pressió senyorial recau sobre la totalitat de la massa rural, sobre els potentats i els desfavorits, sobre els que detenen grans masos i els que només posseeixen un grapat de tinences.

Un dels retrets que se'ns pot fer en aquest treball és el fet d'incidir excessivament en els aspectes exactors i sostractors dels feudals, descuidant —potser en excés— altres trets fonamentals de l'organització feudal. Acceptem la mancança, però creiem que la pressió exercida pels senyors i els mecanismes que usen per activar-la és quelcom fonamental —a la baronia de Queralt i en qualsevol altre indret de l'Europa medieval— que mereix un grau d'atenció gairebé exclusiu. Així doncs, un dels objectius primordials de la nostra recerca ha estat valorar i mesurar els efectes d'aquesta exacció que, com hem intentat demostrar, sempre està present en qualsevol comportament econòmic de la comunitat rural.

El suposat «contracte» emfitèutic, el mecanisme legal que consolida l'hegemonia de la petita explotació, aporta beneficis significatius a la classe dirigent. També en aquest àmbit les possibilitats són altament heterogènies: els censos emfitèutics varien ostensiblement d'una peça de terra a una altra, d'un hort ubicat a una o altra dominicatura, d'una

Conclusions

vinya situada en una o altra partida de terra. Les diferències es fixen en funció de tot un seguit de factors (la producció, el tipus de conreu, la relació jurídica amb el senyor, l'orografia del terreny, etc.) que en dificulten força la sistematització. En ocasions, el cens emfitèutic s'estableix en un 2% del preu de venda d'un terreny mentre que, per una peça situada a pocs metres, es demana un pagament que assoleix el 15% del seu cost de mercat. Cosa semblant succeeix amb els censos en espècie: els camperols de la baronia satisfan des d'una testimonial punyera de forment o una tassa d'aigua fins a agrers tan onerosos com els establerts en una quarta, cinquena, sisena o vuitena part de les collites. Això no obstant, hom pot veure algunes tendències destacables: en primer lloc l'exigència en la satisfacció de censos per sobre de les reals o presumptes exempcions (com a mínim, un 76,21% de les terres documentades els satisfan explícitament segons els documents). Per altra banda constatem una predilecció per part dels senyors en rebre els pagaments en espècie (un 91,23% dels censos satisfets són d'aquest tipus). Altres constants que s'entreveuen a les fonts demostren que el cens mitjà que satisfan els pagesos de la baronia oscil·la entre la quarta i la mitgera de cereal per tinença emfitèutica, que abunden les percepcions d'entrades a l'hora d'establir camperols en noves parcel·les, que les reclamacions senyorials en cas de transmissió del bé (el lluïisme —al terç o a la sisena—, la fadiga prelativa, la firma per raó de domini, etc.) són reiteradament exigides i que els preus de mercat de les peces es fixen en quantitats generalment inferiors al centenar de sous (i en tot cas gairebé sempre inferiors als dos-cents sous).

Per tant, l'emfiteusi, l'única via d'accés a la terra pel camperol de la baronia, resulta particularment feixuc per a uns i, tanmateix, relativament suportable per a altres i, fins i tot, per a una mateixa unitat familiar, algunes peces resulten molt més gravoses de mantenir que altres. Tot i no poder afirmar amb rotunditat sobre si el règim de tinença era, per norma general, oneros o suau (tot depenia de la unitat familiar que el rebia), sí que ens atrevim a posicionar-nos més a prop de la primera que de la segona qualificació.

Però a més d'aquesta «obligació emfitèutica» apareixen altres mecanismes d'exacció, alguns d'ells força més desenvolupats del que ha-

vien estat en segles anteriors. Molt possiblement —i ho diem a tall d'hipòtesi— la difusió i propagació d'aquestes exigències alternatives de recaptació de renda fos una resposta, una mena de reacció compensatòria dels senyors, a una davallada secular del valor dels censos. Per aquestes «altres vies» s'incrementa considerablement i s'accentua de forma notable la punció feudal sobre les economies camperoles de la baronia de Queralt.

La primera d'aquestes reclamacions, amb una tradició secular, és la reclamació del delme i de la primícia que, en ocasions i contra el que és una opinió bastant freqüent, apareix totalment desvinculada del clergat. La primera d'aquestes imposicions és reclamada reiteradament als camperols d'Aguiló (només se'n lliuren un 2,85% dels declarants del capbreu) i, en menor mesura, també als de Santa Coloma. Els màxims beneficiaris són els senyors laics del terme (Joan de Boixadors, Pere Galceran de Miralles, el castlà de Santa Coloma, etc.) i alguns eclesiàstics (Pere Pelegrí, el rector d'Aguiló, etc.). Cal no oblidar —com ja hem demostrat— que l'exigència decimal no només requeia sobre una àmplia gamma de productes agrícoles (cereals, raïm, cols...), alguns dels quals presenten un marcat caràcter industrial (cànem, lli, safrà...) sinó que també afectava el bestiar (pollastres, cabrits, xais, anyells, porcs...) i d'altres productes derivats (llana, formatges...).

Per altra banda, la major part dels residents de la baronia ha de fer front a altres pagaments que comprenen gairebé tots els àmbits de l'activitat productiva, transformadora i distributiva de la comunitat (des de la moltura del gra fins a la possessió i pasturatge dels ramats, des de l'explotació dels boscos fins a l'adquisició de carn, des de la reparació de l'utilitat agrícola fins a l'accés a espais destinats al joc, etc.).

Paral·lelament la tenalla d'una sòlida justícia senyorial —la detenció del mer i el mixt imperi i de l'alta i baixa justícia—, colla i fiscalitza qualsevol índex de disconformitat amb el sistema, alhora que suposava la perfecta «coartada» ideològica per tal de mantenir els equilibris entre els diferents grups socials que conformen la comunitat. Tampoc hem d'oblidar la fiscalitat dominical, poc «extraordinària» i força habitual, que actua com una important forma d'extracció de renda sobre unes economies pageses altament castigades.

Finalment, la prestació de serveis (és a dir l'obligació de cedir obligatòriament treball productiu) a les reserves i dominis senyorials i la documentada subjecció d'alguns tinents —no necessàriament els més deprimits econòmicament— en les seves explotacions, acaba de configurar un panorama coercitiu propi del sistema d'explotació del feudalisme baixmedieval.

Com hem pretès demostrar, tot i que aquests factors de força no es presenten sempre de forma conjunta, sí que suposen, globalment, una gran dificultat per al camperolat. L'enorme heterogeneïtat pot portar alguns tinents a restar exempts de la prestació de serveis personals o, fins i tot, a poder «presumir» de posseir tinences emfitèutiques gravades amb censos irrisoris o testimonials, però són incapaços, per exemple, d'escapar del pagament de taxes monopolístiques, de contribuir a la recaptació de questes o de satisfer un percentatge important de la collita en forma de delme.

Fins i tot els detentors del domini eminent opten per diferents solucions segons els casos i les necessitats: Gaspar de Queralt, per exemple, se'ns mostra aparentment molt més suau en les seves exigències que el castlà aguilonenc Joan de Boixadors o que el rector colomí Pere Pelegrí. Una actitud motivada per un major control (qualitatiu i quantitatiu) dels canals de renda del domini per part del noble. Aquest darrer punt ens introdueix a una darrera reflexió: la composició de la renda feudal del grup de poder local. Convindria preguntar-nos sobre els percentatges que suposaven les diferents «partides» sobre el total d'entrades dels dirigents de la baronia. En aquest aspecte la documentació no és gens explícita i els càlculs que se'n puguin extreure són, com a mínim, merament aproximatius. Però la proposició resulta enormement temptadora. Aquest és un dels camps en què pretenem centrar futures recerques. Tot i amb això, partint de notícies disperses (moltes de les quals ja han estat comentades més amunt) i després de realitzar alguns càlculs més o menys aproximats, no creiem desacertat afirmar que el total de renda sostreta pels feudals de la baronia s'ha de calcular al voltant de les tres, quatre o cinc desenes de milers de sous anuals. Les rendes de la terra, els destrets monopolístics i l'exercici de la justícia constituïen els percentatges més substanciosos d'aquestes quantitats, als quals calia afegir, en

menor mesura, les reclamacions de delmes i primícies, les imposicions de la quessa, els serveis reconvertits en pagament, etc. No podem ser més explícits en aquest sentit fins que futurs treballs ens permetin fer valoracions més concretes.

Tot aquest conjunt de dades i interpretacions ens mostren un panorama agrari baixmedieval caracteritzat per una constant pressió feudal i per una desigual incidència d'aquesta sobre el grup social que la rep. Aquelles situacions de tinença feixuga —considerades anòmales per part d'alguns sectors de la historiografia més tradicional— que Agustí ALTISENT i Paul H. FREEDMAN han observat durant el segle XIII en alguns territoris concrets de la Conca de Barberà (l'Espluga de Francolí, la Guàrdia dels Prats, etc) segueixen plenament vigents —i, en ocasions, força més esteses i, per tant, molt més habituals que ocasionals— durant la primera meitat del segle XV.

No volem concloure aquest treball sense recordar que tot el que acabem de dir ha estat fruit d'una recerca sobre una àrea geogràfica i un període cronològic concrets i, per tant, cal circumscriure-ho a aquest àmbit territorial i temporal. Això no obstant, pensem que caldria iniciar en aquesta línia —superant, naturalment, algunes de les mancances que de ben segur hem comès— una profunda i minuciosa investigació en altres zones més meridionals que la nostra i abastar cronologies més àmplies que, sens dubte, ens ajudarien a comprendre de forma molt més acurada les transformacions estructurals de la baixa edat mitjana.

ANNEXOS

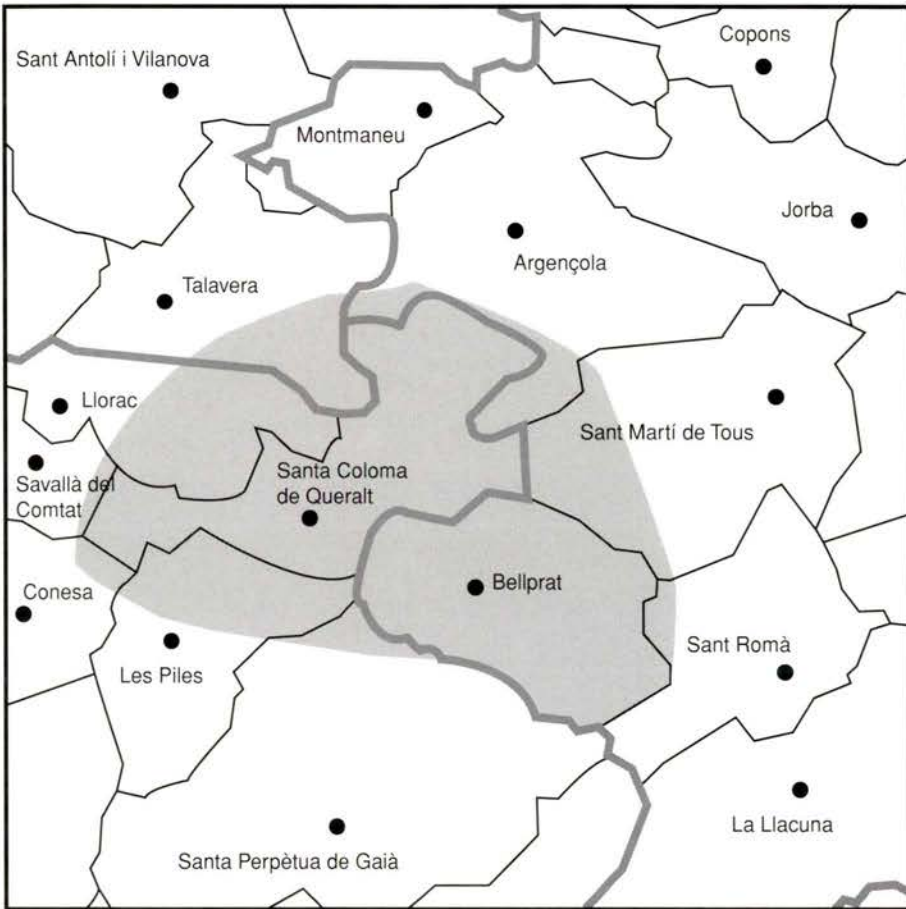

Església parroquial de Santa Coloma de Queralt

MAPES, QUADRES I GRÀFICS

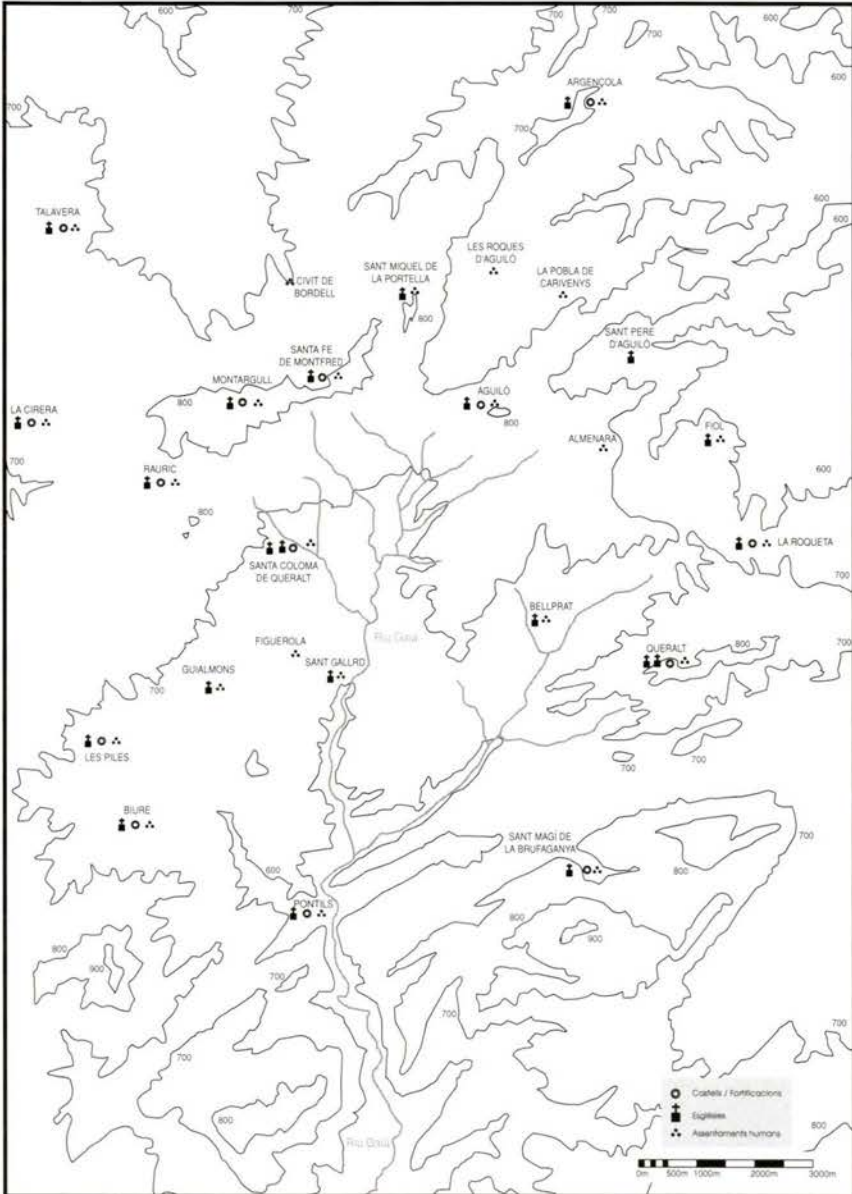
Mapa núm. 1

Localització aproximada –sobre divisions municipals actuals– de l'antiga baronia de Queralt

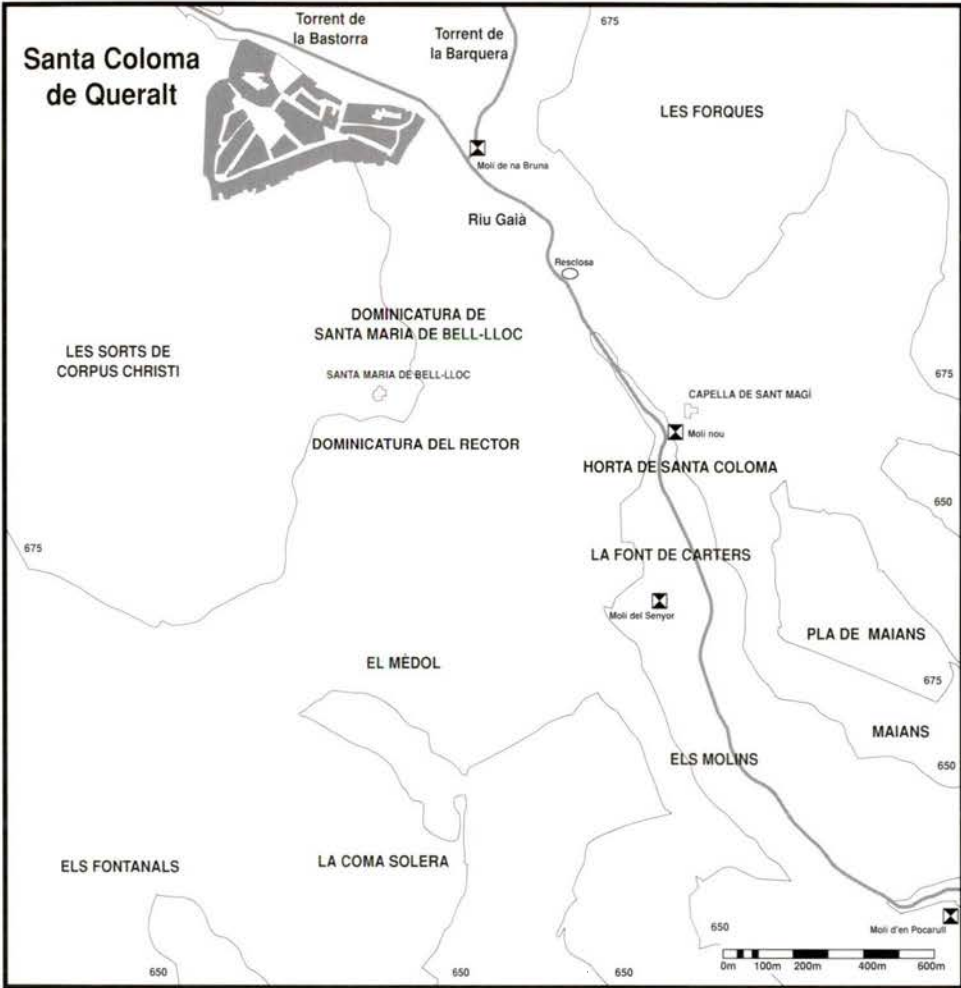
Mapa núm. 2

Localització dels principals nuclis de població (segle xv) de la zona (esglésies, castells i assentaments humans)

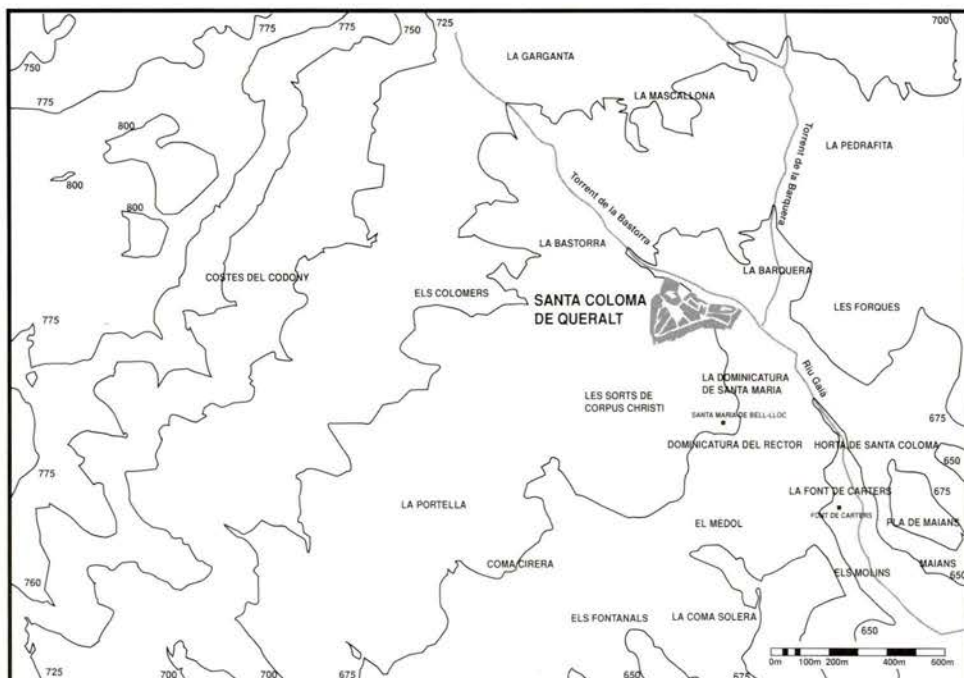
Mapa núm. 3

Localització dels molins fariners de Santa Coloma de Queralt

Mapa núm. 4

Localització de les principals partides de Santa Coloma de Queralt

Quadre núm. 1

Distribució cronològica de la documentació utilitzada

Ayys	Documents (en %)
1425	18,75
1432	4
1437	11,25
1438	7,75
1439	35
1440	14,5
1441	1,25
1442	3,75
1443	2
1444	1,75

Quadre núm. 2

Poblament a la baronia de Queralt

	DENOMINACIÓ	A	B	C	D
Terme del castell d'Aguiló					
Aguiló	lloc	16		19	
Almenara	lloc				2
La Pobla de Carivenys	lloc	4			8
La Portella	lloc/mas/quadra	2	1		1
Les Roques	lloc/quadra	1	5		5
Altres	termes/masos/castells	10	30		13
TOTAL		33	36		48
Terme del castell de Queralt					
Bellprat	lloc/terme	15			
Fiol	lloc				
La Roqueta	lloc	1			
Altres	terme	7			
TOTAL		23	43		
Terme del castell de Bordell					
Civit de Bordell	lloc		7		
TOTAL			7		8
Terme del castell de Montargull					
Montargull	lloc	13	8		
TOTAL		13	8		7
Terme del castell de Rauric					
Rauric	lloc	13	7		8
TOTAL		13	7		
Altres					
Santa Coloma	vila		145		101
La Canela	lloc				
Figuerola	lloc		*		6
Santa Fe de Montfred	lloc		2		11
Sant Gallard	lloc		*		5

* Sant Gallard i Figuerola apareixen en un còmput conjunt amb 13 focs, sota domini de l'abat de Santes Creus.

Quadre núm. 3

Relació dels masos documentats a la baronia de Queralt

NOM DEL MAS	UBICACIÓ	EMFITEUTA	DOMINI DIRECTE
Mas d'Agaçó	Aguiló (Quadra de Montserrat)	Pere Agaçó	Santa Maria de Montserrat
Mas d'Albareda	Rauric		
Mas d'Amaró ¹	Queralt (Bellprat)	Berenguer Bover	Queralt
Mas de n'Arnau	Santa Coloma	Pere Carbonell	
Mas d'en Balcells	Aguiló	Berenguer Balcells	Queralt
Mas d'en Bas ²	Queralt	Arnau Tous	Queralt
Mas d'en Bosc/Simó	Aguiló (Quadra de Montserrat)	Guillem Simó i Maria	Santa Maria de Montserrat
Mas d'en Calaf	Queralt	Jaume Roca	
Mas d'en Canela/Anguera	Santa Coloma	Mateu d'Anguera	
Mas de la Camira	Aguiló	Bernat Esplugues	
Mas d'en Capons ³	Queralt	Pere Quer	Queralt
Mas d'en Cortadelles ⁴	Queralt	Bernat Gavaldà	Joan Rosguella
Mas de Déunosajut	Aguiló (Quadra de Boixadors)	Pere de Déunosajut	Joan de Boixadors
Mas de l'Edra	Aguiló	Pere Delà i Margarida	Queralt/Joan de Boixadors
Mas d'en Fochentes	Rauric	Joan Amat	
Mas de la Font Domenya	Queralt		
Mas d'en Jordà ⁵	Aguiló (Quadra de Boixadors)	Bernat Jordà	Joan de Boixadors
Mas d'en Llorenç ⁶	Aguiló		Queralt/Joan de Boixadors
Mas del Mercadell	Aguiló	Pere Bover	Queralt/Joan de Boixadors
Mas d'en Montargull ⁷	Montargull		Guillem Mercer i Angelina
Mas d'en Ninot	Aguiló	Guillem Ninot	Queralt/Joan de Boixadors
Mas de la Portella ⁸	Aguiló	Miquel d'Anguera	Queralt
Mas d'en Queralt	Queralt		
Mas d'en Roca	Aguiló (Quadra de Boixadors)	Guillem Roca	Joan de Boixadors
Mas d'en Sorolla	Aguiló		
Mas de la Torre	Aguiló	Guillem d'Anguera	
Mas d'en Tous	Aguiló	Francesc Peret i Maria	Queralt/Joan de Boixadors

¹ El mas d'Amaró estava constituït —en el moment d'adquiri-lo Berenguer Bover— per una edificació en estat ruïnós, rodejada de terres, camps de vinya, honors, possessions —conreades i ermes—, arbres de diferents espècies, fonts, recs, boscos, deveses i alguna construcció defensiva —restes d'alguna petita estructura de defensa o d'una torre de guaita— (AHT, FN SCQ, núm. 4062, 206v).

² Dins el mas s'hi inclouen *terris, honoribus et possessionibus* (AHT, FN SCQ, núm. 4099, 136v).

³ Al voltant del mas hi apareixen terres, honors, possessions, boscos i deveses (AHT, FN SCQ, núm. 4099, 203v).

Quadre núm. 4

Nombre de tinences segons les diferents partides Santa Coloma

PARTIDA	NOMBRES ABSOLUTS	PERCENTATGE
Aldomara	1	0,74
La Barqueta	5	3,7
Camí de la Llacuna	1	0,74
La Cirera	15	1,11
Codony	2	1,48
Colomers	1	0,74
Coll d'Aguiló	1	0,74
Coll de l'Albi	1	0,74
Coll Pereta	1	0,74
Coll de Rauric	1	0,74
Domicatura del Rector	18	3,33
Domicatura Corpus Christi	7	5,18
Fontanals	7	5,18
Forques	1	0,74
Garganta	5	3,7
Horta de Santa Coloma	3	2,22
Maians	38	28,14
Mèdol	1	0,74
Mercadell	1	0,74
Mescallona	1	0,74
Molins	12	8,88
Parellada	1	0,74
Pedrafita	2	1,48
Portella	1	0,74
Quartal	1	0,74
Solera	5	3,7
Vendrella	1	0,74
Vergeret	1	0,74
TOTALS	135	100

⁴ S'hi esmenten terres i possessions (AHT, FN SCQ, núm. 4100, 11v).

⁵ L'explotació se'ns defineix com *lo dit mas ab totes ses cases, corrals e ab totes ses terres e possessions en què és fundat*. (ACA, Div. Patri., núm. 56, 81r).

⁶ Segons el «Capbreu del terme del castell d'Aguiló», en la declaració de Berenguer Llorenç hi figuren com a possibles tinences pròpies del mas un total de catorze peces de terra —tres de les quals són peces de vinya— (ACA, Div. Patri., núm. 56, 50r).

⁷ En aquest cas les pertinences de l'explotació les conformen un conjunt de terres, vinyes, honors, possessions i arbres fruiters diversos (AHT, FN SCQ, núm. 4062, 63r).

⁸ En aquest cas el mas apareix com una edificació central amb terres, honors, possessions, camps, vinyes, deveses, arbres diversos, aigües, recs i pastures (AHT, FN SCQ, núm. 4062, 40v).

Quadre núm. 5

Tipologia dels conreus de les diferents partides de Santa Coloma (segons el «Capbreu de l'església parroquial de Santa Coloma de Queralt» i els manuals notariais)

PARTIDA	CEREAL	HORTA	VINYA	TOTAL
ALDOMARA	1			1
LA BARQUETA	1		4	5
Camí de la Llacuna	1			1
LA CIRERA				
Coma Cirera	13	1	1	15
CODONY	2			2
COLOMERS	1			1
Coll d'Aguiló	1			1
Coll de l'Albi	1			1
Coll Pereta	1			1
Coll de Rauric	1			1
DOMINICATURA DEL RECTOR	15			15
Santa Maria		1		1
Creu de Santa Maria	1	1		2
DOMINICATURA CORPUS CHRISTI	6		1	7
FONTANALS	3	3	1	7
FORQUES	1			1
GARGANTA	3	2		5
HORTA DE SANTA COLOMA		3		3
MAIANS				
Puig de Maians	13	4	1	18
Prat de Maians	11	2		13
La Coma Morell	1			1
El Coll de Morell	6			6
MÈDOL			1	1
MERCADELL	1			1
MESCALLONA	1			1
MOLINS	1			1
Font de Cantirs		4		4
Molí d'en Gilabert		2		2
Bassa del molí	1			1
Molí Nou	2			2
Molí d'en Fontanet		1		1
Molí de Sta. Maria		1		1
PARELLADA	1			1
PEDRAFITA	2			2

LA BARONIA DE QUERALT AL SEGLE XV

PARTIDA	CEREAL	HORTA	VINYA	TOTAL
PORTELLA	1			1
Quartal	1			1
SOLERA				
La Coma Solera	4			4
Torre de la Guàrdia	1			1
VENDRELLA	1			1
VERGERET	1			1
TOTALS	101	25	9	135

Quadre núm. 6

Aproximació a les dimensions de les tinences de la baronia de Queralt

DEFINICIÓ	DIMENSIONS	JORNALS	HA
Peciulam/partem	petites	0,5/2	0,2/0,8
Peciam/sortem/trocium	mitjanes	2/8	0,8/3,2
Peciam (addició de 2/3)	grans	+8	+3,2

Quadre núm. 7

Relació de tinences al terme d'Aguiló (Segons ACA, Div. Patri. núm. 56)

NOM DEL TINENT	HABITATGE	PECES DE TERRA	HORTA	VINYA	FARRATGERES	TOTAL PECES
Agaçó, Pere	mas d'Agaçó	3	1			4
Agaçó, Ramon	alberc (2)+corral	12	3	1		16
Anguera, Bernat	alberc	13		1		14
Anguera, Guillem	mas d'Anguera	4	1	1		6
Anguera, Guillem	alberc (2)	8		1	1	10
Avella, Pere	alberc	12	1	3	2	18
Balcells, Arnau	alberc (2)+casa	21				21
Balcells, Berenguer	mas d'en Balcells	16	1	2	1	20
Balcells, Pere	alberc	13		1	1	15
Biosca, Bernat	alberc+corral	5	1	1		7
Bover, Pere	mas d'en Mercadell	8	1	1		10
Bover, Pere	alberc	17	1			18
Brunet (hereus)		6	1			7
Cervera, Jaume	alberc+cases (2)	15		2	1	18
Cervera, Pere	alberc	14			1	15
Contijoc, Jaume	alberc	4				4
Delà, Margarida	mas de l'Edra	3	1			4
Delà, Ramon	alberc+graner	15		2	2	19
Des Clergue, Bernat	alberc	13	1	2		16
Déunosajut, Pere	mas de Déunosajut	4				4
Domingo, Joan	alberc	10			1	11
Eapelt, Berenguer	alberc+casa	12	3			15
Ferrer, Antoni		1				1
Ferrer, Jaume	alberc+casa	12		1	2	15
Ferrer, Pere	alberc	13			1	14
Jordà, Bernat	mas d'en Jordà	2		1		3
Llorenç, Berenguer	alberc	8			1	9
Llorenç, Isabel	alberc+colomer	6	2	1	1	10
Llorenç, Lluís	alberc+corral	11	2	1		14
Llorenç, Pere	mas d'en Llorenç	19	1	3		23
Mas (pubills d'en)	alberc	7				7
Mateu, Pere	alberc	9	1	1	1	12
Mor (hereus)	alberc	16		3	1	20
Mulet, Tomàs	alberc	8	2	2	1	13
Ninot, Guillem	mas d'en Ninot	5	2	1		8
Ninot, Ramon	alberc	12	2	1	3	18
Oms, Guillem d'	alberc	15	1		3	19
Pedró, Pasqual	alberc (2)	17	1	2	1	21
Peret, Francesc	mas d'en Tous	10	1			11
Peret, Pere	albercs (3)	17	1	1	4	23
Queraltó, Jaume	mas+corral	5	1			6
Roca, Guillem	mas d'en Roca	1				1
Segura (pubills)	mas+alberc	9	2			11
Seguret (pubills)	albercs+cases (2)	12				12
Simó, Guillem	mas d'en Simó	4	2			6
Soler (hereus)	mas+devesa	7			1	8
Tarragona, Pere	alberc	9		1		10
Torra, Bartomeu	alberc	12		1	1	14
TOTALS		475	36	39	31	581

Quadre núm. 8

*Relació de cartes d'establiment (censos i entrades)**

DATA	ESTABLIENT	ESTABLERT	IMMOBLE	CENS	ENTRADA
1437-9-?	J. Rosguella	Bernat Gavalda	mas d'en Cortadelles	8 mitgeres	?
1439-2-11	G. de Queralt	Pere Carbonell	peça de terra gran	1 quetera	2 gallines
1439-4-20	G. de Queralt	Pere Miquel	peciola de terra	1 pollastre	2 gallines
1439-5-31	G. de Queralt	Pere Quer	mas de Capons	<i>censum</i>	2 cabrits
1439-5-31	G. de Queralt	Berenguer Balcells	peça de terra	6 punyeres	2 gallines
1439-11-01	G. de Queralt	Francesc Negre	peça de terra		2 perdius
1440-2-28	G. de Queralt	Jaume Valls	peça de terra	3 punyeres	2 gallines
1440-3-14	A. de Montargull	J. de Montargull	peça de terra inculta	1 punyera	99 sous
1440-3-14	B. de Montbover	B. de Montargull	peça de terra inculta	4 punyeres	2 gallines

Quadre núm. 9

*Relació de censos emfitèutics (Tipologia i distribució en la documentació)***

	CAPBREU	COMPRAVENDES	ESTABLIMENTS	TOTALS
1. Béns exempts de pagament	20 (21,27%)	18 (29,50%)	1 (11,11%)	39 (23,78%)
2. Béns no exempts de pagament	74 (78,72%)	43 (70,49%)	8 (88,88%)	125 (76,21%)
2.1 cens metàl·lic	2 (2,7%)	1 (2,32%)		3 (2,41%)
2.2 cens mixt	3 (4,5%)	5 (11,62%)		8 (6,45%)
2.3 cens espècie (cereal)	66 (89,18%)	36 (83,72%)	7 (87,5%)	109 (87,2%)
2.4 cens espècie (altres)	3 (4,5%)	1 (2,32%)	1 (12,5%)	5 (4,03%)
TOTAL BÉNS	94	61	9	164

* Els diferents totals i percentatges dels apartats 2.1 i 2.4 s'han elaborat sobre el total de béns que satisfan censos emfitèutics.

** Hem referenciat tan sols aquells establiments que apareixen definits com a tals en la documentació, deixant de banda altres casos en què l'existència d'aquesta pràctica ens ve donada per informacions suplementàries de vendes, capbreuacions, etc. Les referències d'aquests documents són, respectivament: AHT, FN SCQ, núm. 4100, 12v; AHT, FN SCQ, núm. 4099, 149r, 186r, 203v i 204v; AHT, FN SCQ, núm. 4094, 30r, 72v, 78r i 79r.

Quadre núm. 10

*Distribució dels censos emfitèutics segons els diferents intervals
(en punyeres)*

NOMBRE DE PUNYERES	CAPBREU DE SANTA COLOMA	COMPRAVENDES	TOTALS
1-5 punyeres	21,31%	26,31%	22,50%
6-10 punyeres	22,95%	26,31%	23,75%
11-15 punyeres	24,59%	10,52%	21,25%
16-20 punyeres	3,22%	10,52%	5,00%
21-25 punyeres	11,29%		8,75%
26-30 punyeres	8,19%	21,05%	11,25%
31-35 punyeres	3,22%		2,50%
36-40 punyeres			
41-45 punyeres	1,61%		1,25%
46-50 punyeres			
51-55 punyeres			
56-60 punyeres	3,22%		2,50%
61-65 punyeres			
66-70 punyeres			
71-75 punyeres			
76-80 punyeres		5,20%	1,25%

Quadre núm. I I

Relació del valor dels censos emfitèutics respecte el preu de venda dels béns

DATA	IMMOBLE	CENS EN ESPÈCIE	CENS EN DINERS	PREU DE VENDA EN SOUS	PERCENTATGE
1437/9/13	peça de terra(2)	2 mit.	300	88	28,40%
1437/12/23	peça de terra	4 puny.	40	300	1,11%
1437/12/23	peça de terra	4 puny.	40	200	1,66%
1438/3/25	peça de terra amb vinya	16 din.	16	1100	0,12%
1438/4/7	sort de terra	1 mit./4 puny.	190	55	27,27%
1439/2/14	peça de terra	4 din./3,5 puny.	39	300	1,08%
1439/3	peça de terra amb vinya	1 quar.	75	110	5,68%
1439/4/7	peça de terra	7 puny.	70	1180	0,49%
1439/4/23	peça de terra amb vinya	19 puny.	190	760	2,08%
1439/8/25	peça de terra	2 puny.	20	200	0,83%
1439/10/1	peça de terra	1 mit./14 puny.	440	380	9,64%
1439/12/14	peça de terra	4 puny./2 sous	64	55	9,69%
1440/1/20	jornal de terra	12 puny.	120	520	1,92%
1440/2/10	peça de terra	3 puny.	30	1100	0,22%
1440/5/29	sort de terra amb vinya	1 mit./12 puny.	270	88	25,56%
1440/5/29	peça de terra	1 quar.	75	340	1,83%
1440/6/12	peça de terra	4 puny.	40	270	1,23%
1440/8/10	tros de terra	6 puny.	60	33	15,15%
1440/10/7	tros de terra	2 mit.	300	55	45,45%
1440/10/23	peça de terra(2)	8 puny.	80	88	7,57%
1444/2/17	peça de terra	15 puny.	150	320	3,90%

Quadre núm. 12

Distribució de les peces i els censos segons les partides de Santa Coloma

IMMOBLE	UBICACIÓ	CENS	CENS EN DINERS
vinya	Barquera	6 puny.	60
vinya	Barquera	3 mitg.	480
peça de terra	Barquera	3 puny.	30
peça de terra amb vinya	Barquera	16 diners	16
peça de terra amb vinya	Barquera	19 puny.	190
peça de terra	Coma Cirera	3 quar.	225
peça de terra	Coma Cirera	12 puny.	120
peça de terra	Coma Cirera	22 puny.	220
peça de terra	Coma Cirera	2 mitg.	300
peça de terra	Coma Cirera	2 mitg. 4 puny.	340
peça de terra	Coma Cirera	1 mitg. 12 puny.	270
peça de terra	Coma Cirera	28 puny.	280
peça de terra	Coma Cirera	1 mitg.	150
peça de terra(3)	Coma Cirera	4 mitg.	600
peça de terra	Coma Cirera	1 puny.	10
peça de terra	Coma Cirera	1 mitg.	150
hort	Coma Cirera	<i>absque censu</i>	<i>absque censu</i>
sort de terra	Domicatura del Rector	3 quar.	225
peça de terra	Domicatura del Rector	2 mitg. 2 puny.	320
peça de terra(3)	Domicatura del Rector	1 mitg.	150
peça de terra(2)	Domicatura del Rector	1 mitg.	150
peça de terra amb era	Domicatura del Rector	3 quar.	225
peça de terra amb era	Domicatura del Rector	3 mitg. 12 puny.	570
sort de terra	Domicatura del Rector	20 puny.	200
peça de terra	Domicatura del Rector	10 puny.	100
peça de terra	Domicatura del Rector	2 mitg.	300
peça de terra	Fontanals	4 puny.	40
hort	Fontanals	12 puny.	120
hort	Fontanals	4 puny.	40
hort	Fontanals	1 quar.	75
peça de terra	Fontanals	<i>absque censu</i>	<i>absque censu</i>
peça de terra amb vinya	Fontanals	1 quar.	75
peça de terra(2)	Puig de Maians	<i>absque censu</i>	<i>absque censu</i>
peça de terra	Puig de Maians	<i>absque censu</i>	<i>absque censu</i>
peça de terra	Puig de Maians	4 puny.	40
peça de terra amb hort(2)	Puig de Maians	13 puny.	130
peça de terra(3)	Puig de Maians	17 puny.	170
peça de terra amb vinya	Puig de Maians	9 puny.	90
peça de terra	Puig de Maians	<i>absque censu</i>	<i>absque censu</i>
peça de terra	Puig de Maians	gallina	?
peça de terra	Puig de Maians	<i>absque censu</i>	<i>absque censu</i>
hort	Puig de Maians	<i>absque censu</i>	<i>absque censu</i>
hort	Puig de Maians	<i>absque censu</i>	<i>absque censu</i>

LA BARONIA DE QUERALT AL SEGLE XV

IMMOBLE	UBICACIÓ	CENS	CENS EN DINERS
hort	Puig de Maians	7 sous	84
peciola de terra	Prat de Maians	2,5 puny.	25
peça de terra	Prat de Maians	3,5 puny.	35
peça de terra	Prat de Maians	<i>absque censu</i>	<i>absque censu</i>
peça de terra	Prat de Maians	6 puny.	60
peça de terra	Prat de Maians	6 puny.	60
peça de terra	Prat de Maians	<i>absque censu</i>	<i>absque censu</i>
peça de terra	Prat de Maians	<i>absque censu</i>	<i>absque censu</i>
hort	Prat de Maians	<i>absque censu</i>	<i>absque censu</i>
peça de terra	Prat de Maians	1 gallina	?
peça de terra	Prat de Maians	4 puny./2 gallines	+40
hort	Prat de Maians	6 puny.	60
peça de terra	Prat de Maians	2 lliures cansalada	?
peça de terra	Prat de Maians	<i>absque censu</i>	<i>absque censu</i>
peça de terra	Coll de Morell	4 puny./40 sous 1 din.	521
peça de terra	Coll de Morell	9 puny.	90
peces de terra(3)	Coll de Morell	4 puny.	40
peça de terra	Coll de Morell	<i>absque censu</i>	<i>absque censu</i>

Quadre núm. 13

Repartiment del delme segons el capbreu d'Aguiló

A1) 50% Joan de Boixadors, 37,5% Pere Galceran de Miralles, 12,5% Gaspar de Queralt	60,57%
A2) 100% Joan de Boixadors	20,00%
A3) 50% Joan de Boixadors, 25% en Biure, 25% Absbert de Montergull	2,28%
B1) 100% Gaspar de Queralt	2,28%
C1) 50% Joan de Boixadors, 50% Gaspar de Queralt	3,42%
D0) Altres	11,45%

Quadre núm. 14

Repartiment del delme i la primícia segons el capbreu de la parroquial de Santa Coloma

	<i>Béns de domini dir. de P. Pelegrí</i>	<i>Béns de domini dir. de G. de Queralt</i>
A1) Delme i primícia íntegres Pere Pelegrí	18,2%	17,1%
A2) Delme íntegre Pere Pelegrí	6,0%	3,1%
A3) Primícia íntegra Pere Pelegrí		1,5%
A4) Meitat del delme i la primícia Pere Pelegrí, de l'altra meitat, 1/4 part castlà i 3/4 parts Guerau de Queralt	27,2%	48,4%
A5) Meitat del delme i la primícia Pere Pelegrí, de l'altra meitat, 1/2 Guerau de Queralt i 1/2 castlà	12,1%	
A6) Meitat del delme Pere Pelegrí i, de la meitat restant, 3/4 parts Guerau de Queralt i 1/4 castlà (no s'esmenta primícia)		1,5%
B1) Meitat del delme i la primícia Guerau de Queralt, i l'altra meitat castlà		1,5%
B2) Delme íntegre Guerau de Queralt		3,0%
B3) Delme i primícia íntegres Guerau de Queralt		1,5%
C1) Meitat del delme i la primícia Pere Pelegrí, i l'altra meitat Guerau de Queralt	24,2%	10,9%
C2) Meitat del delme Pere Pelegrí i la meitat restant Guerau de Queralt (no s'esmenta primícia)	3,0%	1,5%
D0) Altres	9,3%	10,0%

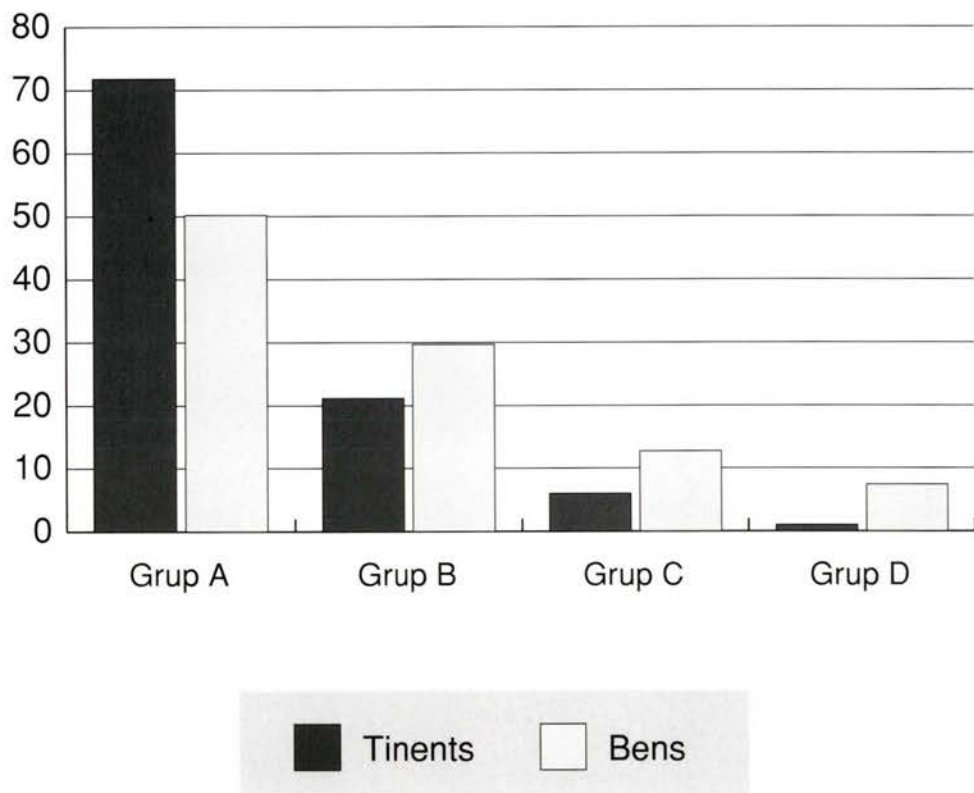
Quadre núm. 15

Participació anual dels Santafè en la recaptació de la questa (segons AHT, FN SCQ, núm. 8638)

ANY	VALOR EN SOUS/DINERS
1441 (?)	13 sous 10 diners
1442 (?)	12 sous 10 diners
1443	12 sous 6 diners
1444	13 sous 4 diners
1445 (?)	13 sous 6 diners
1446	13 sous 6 diners

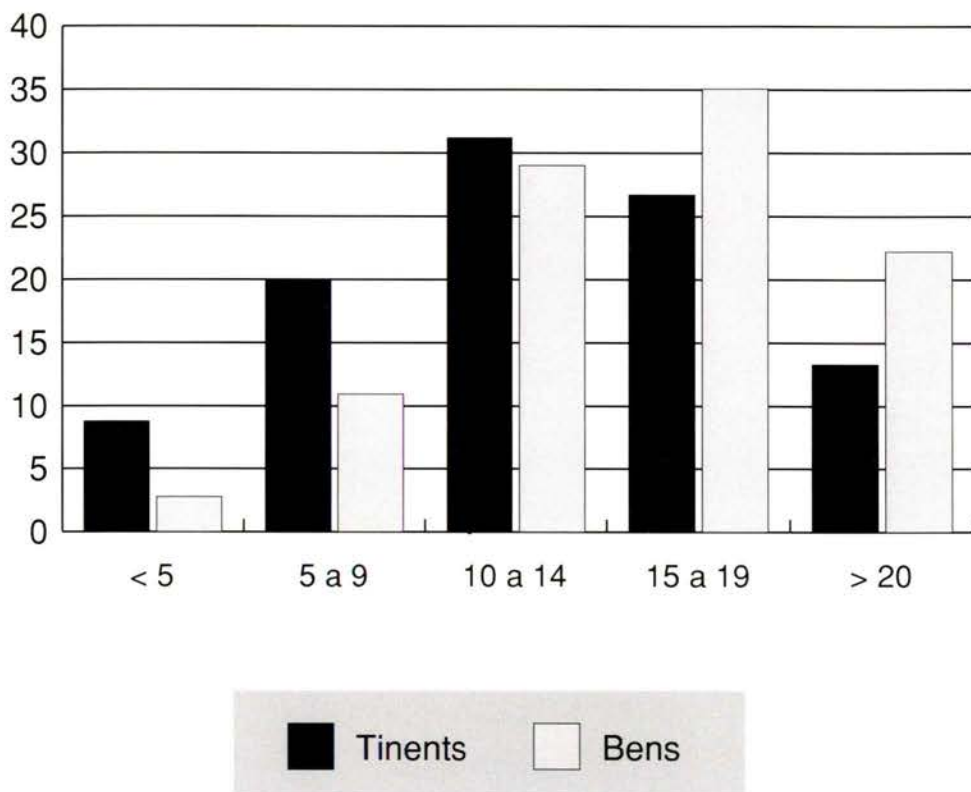
Gràfic núm. 1

Distribució de tinences camperoles (Santa Coloma de Queralt)

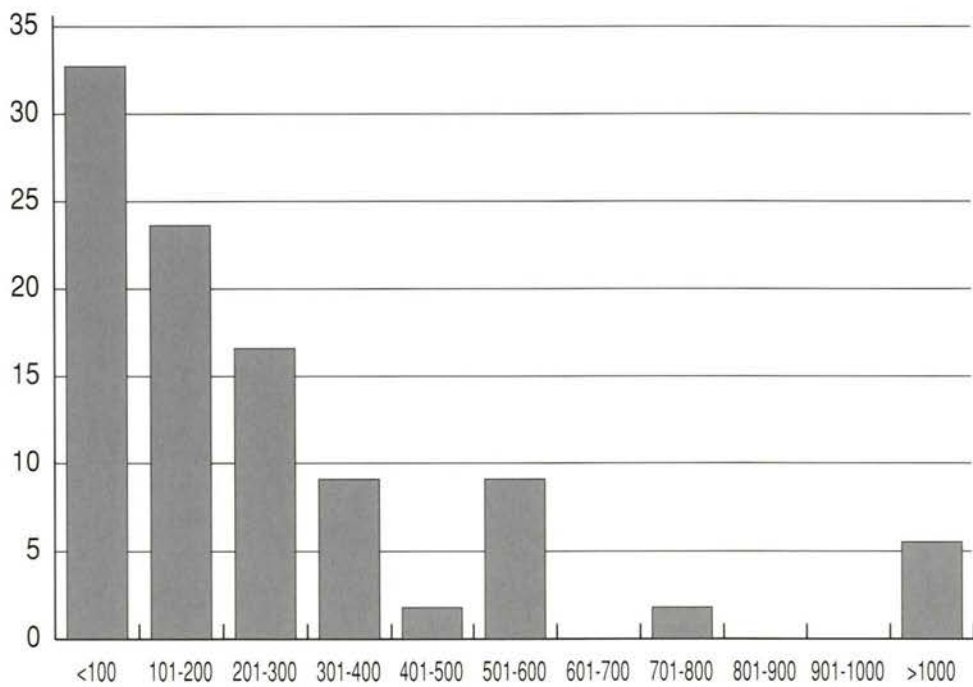
Gràfic núm. 2

Distribució de tinences camperoles (terme d'Aguiló)

Gràfic núm. 3

Preus de les peces de terra

Preu en sous

■ Percentatge de parcel·les

QUADRE DE FONTS

Fonts

AHT, Fons Notarial de Santa Coloma de Queralt, Manuals Notarials

- núm. 4056, (1432-1434) notari Bernat Giner
- núm. 4062, (1439-1444) notari Bernat Giner
- núm. 4094, (1439-1441) notari Jaume Maimó
- núm. 4099, (1437-1439) notari Mateu de Puigesteve
- núm. 4100, (1437-1440) notari Mateu de Puigesteve

AHT, Fons Notarial de Santa Coloma de Queralt, Altres

- núm. 4048, (1417-1451) *Testaments*
- núm. 6799, (1440) *Inventaris*
- núm. 8635, (1439-1440) «Capbreu de l'església parroquial de Santa Coloma de Queralt».
- núm. 8651, (1401) *Instrument*

ACA, Diversos Patrimoniales. Casa Queralt

- núm. 56, «Capbreu del terme del castell d'Aguiló».

ÍNDIX ONOMÀSTIC

- Agaçó 201
Agaçó, mas d' 16, 20, 193
Agaçó, Pere 193
Aguiló, Berenguer d' 18
Aguiló, castell d' 6, 7, 9, 15, 16, 19, 20, 25, 28, 30, 35, 38, 42, 43, 50, 55, 63, 67, 68, 73, 81, 85, 86, 88, 99, 103, 106, 108, 113, 118, 120, 126, 127, 128, 131, 141, 144, 149, 164, 166, 177, 178, 189, 201, 206
Aguiló, fàbrega d' 20, 192
Agustí, Bernat 108, 128, 129
Albareda, Joan d' 49
Alella, Gabriel 49
Almenara 6, 16, 25, 26, 56
Almenara, Bertomeva d' 49
Almenara, quadra d' 19
Almussella, quadra d' 19, 122
Amaró, mas d' 14, 34
Amat 201
Anglesola, Margelina d' 168
Anguera 135, 201
Anguera, Guillem d' 38
Anguera, mas de l' 38
Anguera, Mateu d' 38
Anguera, Miquel d' 38
Anoia, l' 14, 54
Argençola 55
Arnau, mas d'en Ramon 37, 100
Avella, Pere 117, 122, 123
- Bages, Pere 89, 120
Baix Ebre 186
Balcells 201
Balcells, Berenguer 36, 102
Balcells, mas d'en 16
Balcells, Pere 50, 106, 123, 163
Ballester 177
Barcelona 14
Barcelona, comtat de 5
Barquera, la 50, 66, 71, 121, 132, 135
Barquera, torrent de la 45, 47
- Bas, mas d'en* 14, 33
Bastorra, torrent de la 50
Bellprat 5, 8, 14, 15, 25, 27, 30, 34, 54, 55, 56
Bescaran, Guerau de 175
Biosca, Bernat 51, 106
Biure, en 124
Blanc, Pere 129, 130
Blavia, Berenguer 46, 158
Boixadors, dominicatura d'en 9, 131, 148, 192
Boixadors, Joan de 15, 16, 20, 28, 31, 84, 98, 112, 122, 123, 137, 138, 141, 147, 148, 149, 150, 152, 163, 165, 170, 176, 177, 183, 184, 186, 192, 193, 198, 204, 205
Boixadors, quadra d'en 20, 135, 177, 184, 192, 193, 198
Bord, Torre d'en 8
Borrell II (comte) 5
Bosc, mas d'en 16, 105, 106
Bou, Pere 72
Bover 201
Bover, Berenguer 34
Bover, Guillem 160
Bover, Pere 50, 163
Bru, Pere 160
Brunet, mas d'en 192
Çacirera, Ramon Arnau de 151
Calaf 55
Calaf, Antoni 47
Calaf, mas d'en 14
Calaf, Montserrat 83
camí de la coma Cirera 56
camí de la Garganta 56
camí de la Llacuna 65
camí de la Portella 56
camí dels molins 48, 50, 51, 56, 70
camí reial de Cervera 54
camí reial de Montblanc 65
camí reial de Vilafranca 54
camí reial d'Igualada 55, 56, 71
Camiez, Bonjuha 57
Camiez, David 57

- Camira, mas de la* 16
Canela, la 25, 26
Canela, mas de la 38
Cantirs, la font de 50, 70
 Capítol de la Seu de Vic 148
Capons, mas d'en 14, 34, 102, 103, 184
 Carbonell, Guillem 57, 58
 Carbonell, Pere 37, 100, 121
 Cardó, Francesc 120
Carivenys, la Poble de 5, 6, 16, 25, 26, 27, 28, 45, 51, 56, 98, 107, 124, 158, 198
carrer Major 24
 Castellfollit, Ramon de 17
 Castellnou, Francesca de 161
 Castellví 201
 Castellví, Mateu de 24, 83
Catalunya 115, 181
censada del Rector, la 57, 73
 Cervelló, Alamany de 15
 Cervelló, Hug de 15
Cervera 15, 54, 108
 Cervera, Jaume 117
 Cervera, Pere 49, 84, 123
Cirera, la coma 53, 56, 132
Ciudadilla 156
 Civit, Arnau 46
Civit de Bordell 7, 8, 25, 198
 Claramunt 177
 Clavell, Joan 166
Codony, el 6, 37
Colomers 6, 19
 Colomers, Pere 17
Collsacabra 91
 Comí, Bernat 174
 Comunitat de Preveres de Santa Coloma 117
Conca de Barberà, la 54, 186, 206
Conesa 37, 55
 Congest, Bartomeu 48
 Conill, Ramon 48
Corona d'Aragó 74
Corpus Christi, les sorts de 83, 98
Cortadelles, mas d'en 14, 34, 110, 122
 Corts 177
 Corts, Joan 24, 57, 58
 Corts, Pere 178
 Cresques 168

 Delà, Margarida 116
 Delà, Pere 24, 163
 Delà, Ramon 116, 163
Deogràcies, coll de 54

 Desclergue, Bernat 176
Déunosajut, mas de 16, 177, 192, 195
 Déunosajut, Pere de 192
dominicatura del Rector, la 57, 65, 70, 98, 121, 131, 132, 135, 198
 Dufort, Lluís 129

Ebre 14
 Ermengol 161
 església parroquial de Santa Coloma de Queralt 62, 73, 79, 86, 98, 111, 119, 130, 150
 Espelt, Berenguer 106
 Espelta, Bernat 162
Espluga de Francolí, l' 206
 Esteve, Bartomeu 174

 Ferrer 201
 Ferrer, Andreu 130, 177
 Ferrer, Antoni 85
 Ferrer, Bernat 83
 Ferrer, Jaume 85
 Ferrer, Joan 121
 Ferrer, Pere 116, 163
 Ferrer, Egidi 167
Figuerola 6, 25, 26, 55
Fiol 15, 25, 26
Fochentes, mas d'en 18
 Fonoll, Bartomeu 49
Font Domenya, mas de la 14
Fontanals, els 50, 55, 66, 70, 108, 128, 129, 132
Francolí 14
 Fuster, Jaume 169

Gaià 3, 5, 12, 14, 45, 46, 50, 54, 65, 71, 104, 132
Garganta, la 50, 56, 66
Garganta, torrent de la 50
 Gasol, Arnau 48, 49, 106, 120
 Gavaldà 110
 Gavaldà, Bernat 122
 Giner, Bernat 106
Girona 201
 Girona, Bernat 47, 83
 Girona, Pere 168
 Grau, Bernat de 129
Guàrdia dels Prats, la 191, 206
Gubià 46
Guimerà 55
 Guitar (vescomte) 5
 Guixart, Berenguer 24
 Gurb (llinatge) 3
Gurb, castell de 3

Índexs onomàstic

- Igualada* 54, 129
Isaac, Abraham 169
- Joan, Pere 108
Jordà, Bernat 85, 193
Jordà, mas d'en 16, 177, 192, 195
- Letgarda (comtesa) 5
Llacuna, la 45, 55, 65
Lleida 14
Llençolot, torrent del 45
Llorac 17, 55
Llorenç, Berenguer 23, 89, 116, 123, 140, 163, 178
Llorenç, Francesc 24, 108
Llorenç, Lluís 84, 124, 163
Llorenç, mas d'en 16
Llorenç, Pere 116
- Maians, els* 65, 131, 132
Maians, prat de 73, 81, 83, 120, 132
Maians, puig 81, 99, 132
Manresa, comtat de 5
Maresme, el 36, 91
Martí, Jaume 128, 129
Martí, Joan 108
Mateu, Jaume 163, 165
Mateu, Pere 163
Mèdol, el 129
Melgosa, Antoni 73
Mercadell, el 25, 26
Mercadell, mas d'en 16
Mercer, Bernat 40
Mercer, Guillem 18, 40
Miquel, Pere 57, 101, 110
Miralles, Pere Galceran de 16, 98, 137, 138, 141, 147, 148, 149, 152, 177, 183, 198, 204
Moia, Francesc 34
molí de na Bruna 45, 46, 47, 71
molí de Sant Pere d'Aguiló 8, 51
molí de Santa Maria 48, 160
molí del Senyor 49, 160
molí d'en Fontanet 48
molí d'en Gilabert 49, 160, 170
molí d'en Pocarull 50, 63, 122, 158, 159
molí Nou 48
Molins, els 83
monestir de Poblet 6
monestir de Sixena 160
Mont, Berenguer de 17
Montargull 5, 6, 7, 8, 17, 18, 21, 25, 26, 27, 28, 30, 40, 147, 153, 176, 198
Montargull, Asbert de 104, 113, 124, 125, 148
Montargull, Francesca de 17, 40
Montargull quadra d'en 19
Montblanc 54, 65
Montoliva, Bertran de 16
Montserrat, quadra de 20, 106, 148, 193
Montsià 186
Mor, Antoni 117
Morell, coll de 70, 83, 132
Muntanyola, Ponç de 73
- Netim, Mosse 169
Ninot 201
Ninot, mas d'en 16
Ninot, Ramon 124, 153, 163
- Oliveres, Andreu 121
Oluja, Gombau d' 6, 18
Oms, Guillem d' 107, 124
Orde del Temple 17
Oronès, Angelina 17
Oronès, Gabriel 40
Oronès, Joan 40
Oronès, Pere 17, 40
- País Valencià* 75, 187
Pedra Fita, la 85
Pedró, Pascual 107, 116
Pelegrí, Bernat 19, 106, 112
Pelegrí, Pere 9, 62, 67, 98, 112, 122, 151, 152, 159, 204, 205
Penedès 54
Peret, Bernat 120
Peret, Pere 116, 123, 124, 163, 165
Piles, les 113
Pinós (lminatge) 7
Pinyol, Pere 177, 178
Piquer, Bartomeu 73
Pocarull 201
Pocarull, Guillem 81, 82, 83
Pocarull, Joan 50, 158, 159
Pontils 55
Portella, la 25, 26, 28
Portella, mas de la 16, 38
Portella, quadra de la 19
Prats, quadra dels 19
Puigesteve, Antoni de 89, 140
Pujal, Guillem 124, 125, 153
Pujal, Llorenç 73
Pujol, Guillem 120

LA BARONIA DE QUERALT AL SEGLE XV

- Quer, Pere 34, 102, 103, 184, 185
Queralt, castell de 3, 5, 6, 7, 8, 14, 15, 16, 25, 33, 34, 54, 55, 56, 102, 185
 Queralt, Dalmau de 17, 18, 169, 174, 175
 Queralt, Gaspar I de 8, 15, 16, 28, 31, 36, 63, 69, 84, 85, 96, 98, 107, 112, 122, 123, 124, 137, 138, 141, 148, 162, 163, 165, 170, 176, 183, 184, 192, 193, 205
 Queralt, Guerau I de 33, 34, 37, 63, 67, 79, 83, 96, 98, 100, 101, 102, 106, 107, 110, 111, 112, 113, 120, 122, 128, 129, 132, 140, 143, 151, 152, 158, 160, 162, 167, 168, 184
Queralt, mas d'en 14
 Queralt, Pere I de 6, 7, 8, 9, 18, 23, 166
 Queralt, Pere II de 166, 174, 182
 Queralt, Pere IV de 161, 169
 Queralt, Pere VI de 7, 157, 174, 175, 191
 Queralt, Pericó de 7, 8, 157
Queralt, serra de 3
 Queraltó, Guillem 107
 Queraltó, Jaume 116, 123
 Queraltó, Pere 40

 Rauric 3, 5, 6, 7, 8, 18, 21, 25, 26, 27, 28, 30, 41, 56, 120, 135, 147, 158, 176, 179, 186, 198, 201
Rauric, castell de 6, 17, 18, 55, 57, 101, 113
 Rauric, Guillem de 15
 Riba, Bernat 73
 Riba, Nicolau 72
 Ribelles, Bernat Ramon de 6
 Riera, Antoni 178
 Roca 201
 Roca, Guillem 85, 192
Roca, mas d'en 16, 20, 177, 192
Rocafort de Queralt 6, 7, 8, 174
Roques d'Aguiló, les 6, 8, 16, 25, 28, 45, 51, 55, 56, 58, 98, 148, 183
Roques d'Aguiló, quadra de les 7
Roqueta, la 25
 Rosanes, Joan 178
 Rosguella, Jaume 168
 Rosguella, Joan 122

 Sabater, Guerau 24
 Sanahuja, Pere de 121
Sant Antoni de Cervera 128
Sant Gallard 25, 26, 55
Sant Joan, benefici de 168
Sant Martí, benefici de 50, 158, 159
Sant Nicolau 130

Sant Pere d'Aguiló 8
 Santa Coloma, Berenguer de 151, 152
Santa Fe de Montfred 5, 25, 26, 56
Santa Maria d'Aguiló 8
Santa Maria de Bell-lloc 9, 57, 65, 108, 138, 141, 160
Santa Maria de Montserrat 9, 20, 148
Santa Maria de Solsona 122
Santa Maria, quadra de 96, 198
 Santafè 135
 Santafè, Andreu de 130
 Santafè, Romieta de 117, 125, 177
 Santgenís, Guerau de 24
 Santgenís, Pere 120
 Santjust, Pere de 124, 125, 141
Segarra, la 54
Segre 14
 Seguret, Pericó 116, 123, 163
 Simó, Guillem 106, 194
Simó, mas d'en 20, 105, 106, 194
Solera, la coma 66, 70, 106
 Sorolla, Arnau 175
 Sorolla, Dionís 72
Sotaigües, les 50
Sueca 75

Tarragona 22, 53
Tarragona, Camp de 187
 Tarragona, Pere 106
Tàrrega 34, 54
 Timor (llinatge) 3, 6
 Timor, Arnau de 3
 Timor, Guillem de 18
Torra, mas de la 16
 Tous 201
 Tous, Antònia 46, 158
 Tous, Arnau 33
 Tous, Guerau 46
Tous, mas d'en 16

Urgell, l' 54

 Vall, Jaume 113
 Vall, Joan 121
 Valls, Jaume 57, 120
 Vendrell, Pere 162
 Vidal, Pere 22, 49, 80, 89, 90, 120, 130, 135
 Vila, Guillem 174
 Vilallonga, Antoni de 107